

FAİK BULUT

Ortadoğu'nun Solan Renkleri

Bedeviler
Çerkesler
Nusayriler
Dürziler
Yezidiler

BERFİN

FAİK BULUT
Ortadoğu'nun
Solan Renkleri

BERFIN★

Berfin Yayınları : 111
Araştırma - İnceleme : 46

ISBN 975 - 6680 - 14 - 8

Faik Bulut : Ortadoğu'nun Solan Renkleri
Yayın Yönetmeni : İsmet Arslan
Düzeltili : Güzide Dadaloğlu
Kapak Fotoğrafı : Fatih Pınar
Kapak Tasarımı : Berfin Yayınları
Kapak, Renk Ayrımı : Seval Grafik
Baskı - Cilt : Kayhan Matbaacılık Ltd. Şti.
Birinci Basım : Şubat 2002

Bu kitabın yayın hakları Berfin Yayınları'na aittir.

Berfin Basın Yayın ve Tic. Ltd. Şti.

Cağaloğlu Yokuşu, Evren Han, Kat: 3

No: 56 Cağaloğlu 34440 / İstanbul

Tel: (0.212) 513 79 00 - Fax:(0.212) 512 37 20

FAİK BULUT

**Ortadoğu'nun
Solan Renkleri**

**Bedeviler
Çerkesler
Nusayriler
Dürziler
Yezidiler**

BERFİN
YAYINLARI

YAZARIN ÖZGEÇMİŞİ

1950 Kars doğumlu. İlkokulu Oluklu köyünde, ortaokulu Kağızman ilçesinde bitirdi. Kars Alpaslan Lisesi ve Rize Öğretmen Okulu mezunu. Yüksek öğrenimini, Ankara Gazi Eğitim Enstitüsü Resim-İş Bölümü'nde tamamladı.

'68 Kuşağı'ndan. 12 Mart 1971'de, Askeri yönetimin gelmesinden sonra yurtdışına çıktı. Suriye, Lübnan, Filistin, İsrail gibi Ortadoğu ülkelerinde toplam 8 yıl kaldı. Bu süre içinde, Arap-İslam dünyasına ilişkin konularla yakından ilgilendi. Başta Arapça olmak üzere bölge dillerini öğrendi.

Anadili Kürtçe'nin yanı sıra Türkçe, Arapça, İngilizce, Fransızca, İbrani-ce ve Farsça biliyor.

1980'de Türkiye'ye döndü. Gazetecilik mesleğine başladı. Büyük basın dahil birçok gazete ve dergide muhabirlik-köşe yazarlığı yaptı. Kürt meselesi, Ortadoğu, Arap ve İslam dünyası hakkında haber ve yazılar kaleme aldı. 18 yıldır, gazetecilik hayatını sürdürüyor. 1990'dan itibaren de çalışmalarını kitaplaştırdı.

Eserleri şunlardır:

An-belgesel : Filistin Rüyası, Filistin İntifada Dersleri.

Belgesel kitaplar: Devletin Gözüyle Türkiye'de Kürt İsyanları, Dersim Raporları, Ordu ve Din (Asker Gözüyle İslamcı Faaliyetler), Dar Üçgende Üç İsyan (Kürdistan'da Etnik Çatışmalar).

Araştırma-İnceleme: Allah Devletinde Demokrasi (1993 Turan Dursun Araştırma ve İnceleme Ödülü), Türk Basımında Kürtler, İslamcı Örgütler (2 cilt), Kürt Dilinin Tarihçesi, Şeriat Gölgesinde Cezayir, Tarikat Sermayesi (2 cilt- Yeşil Sermaye Nereye ve İslam Ekonomisinin Eleştirisi), Ehmede' Xanê'nin Kaleminden Kürtlerin Bilinmeyen Dünyası (1995 Musa Anter Gazetecilik İkincilik Ödülü), Ali'siz Alevilik, İslam Komüncüleri, İslam'da Cinsel Büyüler, Kim Bu Fethullah Gülen, Kürt Sorununa Çözüm Arayışları, Ebu Müslim Horasani, Hasan Sabbah Gerçeği. İttihad ve Terakki'de Din, Milliyetçilik ve Kadın (2 cilt)- Kod Adı Hizbullah.

İÇİNDEKİLER

Önsöz	9
Kaf Dağının Sürgünleri: ÇÖLÜN ÇERKESLERİ	13
BEDEVİLER: Çölün Efendileri	29
Sabır Taşında, Sır Aynasında: NUSAYRİLER	51
ARAP ALEVİLERİ	81
Suriyeli Alevi Köylüler	82
Ayrılıkçı Girişimler	84
Aleviler ve Siyasi Partiler	87
Aleviler Meydan Okuyor	88
Alevilerin İktidara Yükselişi	89
LÜBNAN'DA DÜRZİLER:	
İslam Dünyasının Dışlanmışları	93
DÜRZİLİK İNANCI	115
Dürzilik İnancının Doğuşu	115
Hâkim Biemrillah ve Dürziler	116
Dürzilik'in Şekillenışı	119
Dürzilik Fıkhı	120
Dürzilik'te Yaratılış İnançları	122
Dürzilerde İmamlık	124

DÜRZİLERİN SİYASİ DURUMU	127
Dürzi Coğrafyası	127
Dürzi Siyasetlerinin Esnekliği	128
Ortaçağ Dürzi Politikaları	130
Dürzi Emirliği'nde Yönetim	131
Emir Fahrettin Yönetimi	132
Şıhâbi Ailesi ve Marunilerin Yükselişi	136
Dürzi-Maruni Anlaşmazlığı	138
Bağımsız Dürzi Devleti'nin Kuruluşu	140
Suriye Dürzileri	141
Lübnan Dürzileri	142
İsrail'deki Dürziler	145
YEZİDİLER	147
Güneşe Yakaranlar: HARRAN YEZİDİLERİ	147
LALEŞ TAPINAĞI: Yezidilerin Kâbesi	159
YEZİDİLİK'İN TARİHÇESİ	175
YEZİDİLİK'TE YARADILIŞ İNANCI	179
Mishef a Reş'ten Parçalar	179
Tufan İnancı	184
Yezid'in Ortaya Çıkışı	185
Tavus Melek'in İkame Edilmesi	185
Hakk'ın Rencide Edilişi	186
Samanyolu'nun Hikayesi	187
Konuya İlişkin Açıklamalarımız	187
YEZİDİLERİN KUTSAL KİTAPLARI	193
1- Kitab-ül Cilve	193
2- Mishef a Reş	194
İki Kutsal Kitabın Yazarları	195

İki Kitaba Ne Oldu?	197
Kitab-ül Cılve'nin Metinleri	198
Birinci Fasıl	199
İkinci Fasıl	200
Üçüncü Fasıl	201
Dördüncü Fasıl	202
Beşinci Fasıl	203
YEZİDİ RUHBAN SINIFI	205
1- Emirler	205
2- Basmirler	208
3- Peşimamlar	209
4- Baba Şeyhler	210
5- Şeyhler	212
6- Pirlar	213
7- Fakirler	214
8- Kavvallar	216
9- Koçekler	217
10-Müritlet	218
YEZİDİ İNANÇ, ÖRF VE ÂDETLERİ	219
A) Eziyete Tahammül	219
B) Evlilik ve Kadına Bakış	221
C) Diğer Âdetler	224
D) Giyim Kuşam	226
E) İnanç Ağırlıklı Gelenek ve Töreleri	227
F) Gelenekler Hakkındaki Açıklamalarımız	236
BİR BELGE: Doğrular ve Yanlışlar	
OTANTİK YEZİDİ İNANÇLARI	243
Açıklama ve İtirazlar	246

YEZİDİ EMİRLERİNİN BİYOGRAFİLERİ251

YEZİDİ AŞİRETLERİ261

- 1- Sincar ve Şeyhan Aşiretleri261
- 2- Sincar'da Yezidi Olmayan Aşiretler267
- 3- Şeyhan'daki Aşiretler268
- 4- Sincar ve Şeyhan Dışındaki Yezidi Aşiretleri270
- 5- Halep Diyarındaki Yezidiler272
- 6- Van ve Çevresindeki Yezidiler273
- 7- Kafkasya ve Rusya'daki Yezidiler273
- 8- Yezidi Kökenli Diğer Aşiretler274
- 9- Soran ve Erbil Mıntıkasındaki Aşiretler278

SİNCAR DAĞI YEZİDİ ÖNDERLERİ281

- 1) Xıdır (Hıdır) Mehemed Kâhya281
- 2) Hemo Şiro282
- 3) Hemo Şiro Oğlu Xedide284
- 4) Bin Nasır Oğlu Şeyh Xelef (Halef)284
- 5) Sefok285
- 6) Davud Davud285
- 7- Eto Oğlu Şeyh Xıdır (Hıdır)286

YARARLANILAN KAYNAKLAR287

ÖNSÖZ

Bu çalışmanın kitaplaşması, Atlas dergisine dışarıdan katkıda bulunan "konuk yazar" önerisini kabul etmemle başladı. Yezidiler, Çerkesler, Bedeviler, Nusayriler ve Dürziler hakkında sosyo-kültürel makaleler yazma fikri tarafımdan dile getirilmesine rağmen dergi Yazı Kurulu'nun bu düşünceye sıcak bakması ve söz konusu dinsel toplulukların bulunduğu yerlere gitmemi kolaylaştırıcı her türlü desteği sağlaması için esasıdır. Destek olmasaydı, elinizdeki kitap gerçekleşemeyecekti. Bu bakımdan Atlas sorumlu ve çalışanlarına teşekkür etmek, nezaket ifadesinin ötesinde bir anlam taşıyor.

Öte yandan, dünyanın herhangi bir yerindeki dinsel veya etnik azınlıkların sosyo-kültürel, inançsal, siyasal ve antropolojik yanları öteden beri ilgimi çekmiştir. Belki de gizemli olana özel merakım ya da sır olanı keşfetme güdülerim; insancıl, ezilene sempatiyle bakma ve onunla dayanışma içinde olma yönündeki duygularım, beni bu mecraya sürükleyip durmuştur.

*Mozaikler deryası sayılabilecek Kars çevresinde geçen çocukluk ve ergenlik yıllarımda bile, bize kapalı kutu gibi görünen **Türkmen** denilen Alevi köylerini sık sık ziyaret eder; **Terekeme**, **Tat**, **Çerkes**, **Malakan** ve **Ermenilerle** konuşmaya can atardım.*

Yezidilik, "efsane, hurafe ve gerçek" arasında rivayet ve karalama dolu bir anlatımla bilinçaltıma yerleştirilmişti. Erişilemez gibi görünen bu kapalı kutuya ulaşip-sırrımı çözmek, dilek ve meraktan öte, başlı başına bir amaç olmuştu.

Çerkeslerle kirvelüğümüz vardı ama "yeri geldiğinde boza ve rakı içen, kıvılcıklı erkekli Kafkas dansları yapabilen insanlar" ol-

ma dışında haklarında herhangi bir şey bilmiyordum. Olgunluk yıllarıma denk düşen **Çerkesleri** araştırma faaliyeti, benim açımdan “sisli/buğulu yıllarıma dönüp; çocukluk düşlerimi tazelemem” demektir.

Bütün bunlar bir yana, Ortadoğu'nun o karmaşık yapısını, dinsel ve etnik mozayikinin özünü kavramanın biricik yolu, bizzat bu topluluklar arasında yaşamak ve deyim yerindeyse “**alan çalışması**” yapmaktan geçiyordu. Bu, her türlü dinsel, mezhepsel ve milliyetçi yobazlığa karşı mücadelenin bir başka yoluydu. Etnik ve dinsel boğazlaşmayı fikirsel planda önleyebilmenin, düşmanlık yerine kardeşliği ikâme etmenin değişik yöntemi idi. Zira tanımak, korkuyu ve önyargıyı yıkar; insanı insana yaklaştırır. Tanımadan karar vermek ise, önyargıdan iftiraya, düşmanlıktan saldırıya uzanan sürecin başlangıcıdır. Burada tanıma ve tanıtmayı esas aldım ki, insanlar korkmadan ve kitabı sessizce okumak suretiyle kendi vicdanlarıyla baş başa kalabilsinler.

Kitaptaki yazıların bir kısmı daha önce **Atlas** dergisinde makaleler, incelemeler biçiminde yayımlanmış ama sayfa darlığı nedeniyle kısaltılmıştır. Oysa kitaptaki makalelerin bütünselliği korunmuş; dergidekinden biraz daha uzun yazılar ortaya çıkmıştır. İncelemelerin temel özelliği şudur: Toplulukların bulunduğu mekânlar (yurtiçi veya yurtdışı) gezilmiş; günlerce topluluk mensubu sıradan insan, önder veya ilgilileriyle görüşmeler yapılmıştır.

Anlatılan ve görülenlerin yazar tarafından bizzat not edilmesi yetmemiş; konuyla ilgili kitaplar ve makaleler incelenmiş, bunların orijinal (söz konusu topluluk mensuplarınca kaleme alınan eserler gibi) olmasına özen gösterilmiş, bu arada dışarıdan yazanların da çalışmalarına başvurulmuştur. Urfa-Mardin-Siirt yöresindeki **Yezidiler** ile bu topluluğun Irak Kürdistanı bölgesindeki Kâbe'si sayılan **Laleş Tapınağı**'na ilişkin iki uzun makale böyle bir çalışmanın ürünüdür. Keza, “**Dürziler**”, “**Nusayriler**”, “**Çöl Çerkesleri**” ve “**Bedeviler**” başlıklı (2000 ve

2001 yılı arasında *Atlas* dergisinde yayımlanan) dört ayrı makale de “alan çalışması” sonucu ortaya çıkmıştır.

Bunların dışındaki yazıların tümü tamamlayıcı nitelikte olup; başka yazarların çalışmalarından aktarılmıştır. Alıntısı ve tercümesi yapılan makalelerin dipnotlarına, yazar ve kitapların isimleri yazılmıştır.

Bunlara niçin gerek duyuldu?

Alan çalışması ürünü makale ve yazılar, bir kitap olamayacak kadar azdılar. Ama çok daha önemlisi şuydu: Hakkında inceleme yapılan topluluğa ilişkin bilgiler yer darlığı nedeniyle tatmin edici olmaktan uzaktı. Nitekim *Atlas*'ta yayımlanan her konu, dergiye tiraj kazandırdı ve okuyuculardan olumlu tepkiler aldı. Ayrıntılı bilgiye ek olarak, devamının yazılmasını isteyenler oldu. Talepler, yazıları kitaplaştırmakla karşılanabilirdi.

Sözü edilen topluluklar, “şimdiye kadar hiç ele alınmamış ve inceleme konusu olmamış” kümeler değiller. Yani ilk kez keşfedilmiş olmuyorlardı; mesela, *Yezidiler*, *Nusayriler* hakkında çokça yazılıp çizilmişti. *Bedevilere* dair yazıları, yazar *Falih Rifki Atay*'ın *Zeytindağı* isimli kitabında; *Dürziler* hakkındaki makaleleri ise 1950'li yılların *Hürriyet* gazetesi nüshalarında bulmak mümkündü.

Peki, yeni olan neydi?

Şuydu: Aradan onyıllar geçmişti, bu bilgilerin tazelenmesi gerekirdi. Zira o dönemin *Dürzi* ve *Bedevileri*'yle, bugünküler de tıpkısının aynısı olmaktan uzaktılar. Mekânın değilse bile, değişen zamanın hükmü bu toplulukları da belli bir noktaya getirmiş; olumlu yahut olumsuz yönde etkilemişti.

Yezidilere dair çok kitap çıktı fakat hepsi işin gelenek, inanç ve tarih yanına ışık tutuyordu. Oysa biz, *Yezidi din adamlarının biyografileri*, *Yezidi aşiretleri*, *Yezidi kutsal kitaplarının içeriklerini verirken*, olaya başka bir açıdan yaklaştığımız ve derinlik kazandırdığımız inancındayız.

Sözgelimi, Germiyanogullarının bir kısmının **Yezidi** olması; keza Kars yöresindeki **Cemaldini** aşiretinin Yezidiler arasında sayılması benim için tatlı bir keşif oldu. Kars-Iğdır-Ağrı çevresindeki **Gelturanlar** Hem Cemaldinilerin dayısı idiler; hem de Yezidi beylerince yönetilmişlerdi. Kars-Kağızman'ın Oluklu köyündeki Gelturanlara mensup Xanedeliler (Hanabdallar), Yezidi olan bu aşiretin yaklaşık 250-300 yıl önce Müslümanlaşan son boyudur.

Önemli olduğunu sandığım bir not: Okuyucunun, başka yazarlardan alıntılanıp özetini kitaba aktardığımız incelemeleri; özellikle **L. Charby/A. Charby** ikilisinin Ortadoğu'daki azınlıklar hakkında kaleme aldıkları yazıları ile, **Sadık el Demluci**'nin Yezidilere ilişkin makalelerine dikkat etmeleri gerekir. Çünkü, her ikisinde yararlanılabilecek çok bilgi olmakla birlikte konu edindikleri topluluklara bakış ve analizlerinde çelişki, yanlışlık, çarpıklık ve önyargılar bulunabiliyor. Dipnotlarla bazılarını şerhler koyduksa da hepsi için bu mümkün olmadı. Dolayısıyla okuyucunun, tatmin olmadığı yerde başka kaynaklara ve kendi deneyimine başvurarak doğruyla yanlış birbirinden ayırabileceğine inanıyoruz.

Gezi sırasında bana eşlik eden fotoğrafçı meslekdaşlarım **Fatih Pınar**, **Şebnem Eraş** ve **Güneş Kocatepe**'ye görsel katkılarından ötürü teşekkür ederim.

İstanbul, 20 Kasım 2001

Kaf Dağının Sürgünleri: ÇÖL ÇERKESLERİ

Burası Amman, Ürdün'ün başkenti. Yedi tepe üstüne kurulu kentin ana vadisi, aynı zamanda eski yerleşim merkezi. Ankara, Gaziantep, Urfa ve Mardin şehirlerinin bir sentezi gibi. Yamaca sıralanmış tarihi taş yapılar, Mardin evlerini andıracak güzellikte. Roma döneminden kalma antik tiyatronun taş galerisi, müze olarak kullanılıyor. Batılı turistlerden 5 dinar koparan görevli, Türkiye'den olduğumuzu duyunca, "*Siz yabancı değil, bizdensiniz*" diyerek, az ücret alıyor. Ülkeye hayat veren Filistinli, Bedevi, Çerkes toplulukların günlük hayatta kullandıkları giysi, takı ve üretim araçları, genel anlamda kültürel ürünleri sergileniyor müzede. Osmanlı devrinden kalma gümüş takı işlemeçiliğinin ise misli menendi az bulunur.

Kuralsız göçlerin, vakitsiz randevuların, pervasız istilaların kavşak noktasıdır Amman; tarihi olayların ayarsız saatlerini simgeler. Kadim zamanlarda, "*su kavmi*" Filisti(n)ler, Balkan yarımadası ve Anadolu'nun Akdeniz sahillerini izleyerek buraya gelmişler; Mezopotamya ve Harran'ın gezicileri İbraniler, kona göçe aynı yeri mekân tutmuşlar. Mısır'dan çıkan Muşâ kavmi, Yemen'den kuzeye yönelen Arap kabileleri; İslam orduları, Emeviler, Fatımiler ve Abbasiler; Ortaasya'dan sökün eden Moğol atlıları, Avrupa'dan sefere çıkan Haçlılar, Karslı Kürt Şeddadilerin oluşturduğu Eyyübiler... Osmanlı ordusuyla İngiliz ve Fransız birlikleri hep burada karşılaşmış, son şanslarını burada denemişler.

Fotoğraf: Güneş Kocatepe

Ortadoğu tarihçiliğini şekillendiren Tevrat hikaye ve efsanelerinin ete kemiğe büründüğü topraklar da Amman, Lût gölü ve Şeria ırmağı arasındadır. Kıyamet kuramının boyverdiği kısır döngü buradadır. **Musa, David, Süleyman ve Lût** peygamberlerin kendi kavimlerine kıydıkları çöl burasıdır. Ölüm yahut ölümsüzlüklerini insanlığa giydiren nebiler ile, çarmıhlarını canlıya hasret Lût gölünde kutsayan havarilerin izlerine de Ürdün'de rastlamak mümkün.

Çerkes sürgünleri, insan seli halinde Ürdün bataklıklarına, ürkütücü çöllere doğru akıp durmuşlar. Kafkasya'daki kaynaklarını kurutmadan, bu çorak ülkeye can vermiş; bir bereketine bin katarak yöreyi şenlendirmişler. Efsanevi Kaf dağının özgür savaşıları, vahşi doğanın yırtıcı kartalları, bu kez çöl insanlarına dönüşmüşler: Kar kış, tipi, duman, yüce dağlar, eldeğmemiş ormanlar, ab-ı kevser misali sular, sarp yamaçlar, geçit vermez yollar geride kalmış; yerini bataklık, çalılık, sıcak, kum fırtınası, susuzluk, çöl, deve, tarla ve verimsiz topraklara bırakmış.

Bizim Çerkesleri iyi biliriz. Ya Çölün Çerkesleri!

"*Büyük Sürgün*" adı verilen 1864'ten beri topraklarından kopan bu insanlar ne âlemdeler?

Anılarıma, Sarıkamış'taki Çerkes (Lezgin) kirvelerimle birlikte geçirdiğim çocukluk günlerindeki düş ile gerçek arası masum anılarıma, ömrümüzün bahar yağmuruyla yıkanmış temiz anılarıma tutunarak iz sürüyorum. Yedi düvelin ama daha çok İslam, Osmanlı ve Rus damgası taşıyan Çerkes tarihinin mühürlü sayfalarını aralamaya çalışıyorum.

Hikayeye bir yerden başlamak lâzım. İstanbul'da mobilya imalat ve ihracatıyla uğraşan **Sadi Karakaya**, Ürdünlü soydaşının adını verdi: **Yenal Hacıdas**. Elimizde, Çerkes olmayan bir isim daha var: **Selami Mordeniz**. Alcatel firmasının Ürdün temsilcisi. Son derecé kültürlü. Türkiyeli basın mensuplarına yardım etmeyi ilke edinmiş; bürosundaki kısıtlı saatlerini bize ayırdı, gerekli ön bilgileri verdi.

Fotoğraf: Güneş Kocatepe

Yenal, bizi kaparak aldı bürodan. Çerkeslere özgü o aşırı konukseverliğini defalarca kanıtladı. Önce turistik bir gezi ve başkent Amman'ın ön tanıtımı, ardından yemek ve tatlılar. Biz, "Yenal, buradaki Çerkesleri görüp tanımak ve yazmak istiyoruz" dedikçe, o, "Önce misafirlik, sonra iş" sözünde ısrar ediyor. Yakamızı bir türlü kurtaramadık; çarşıdakiyle yetinmedi; evine götürdü, annesine yaptırdığı özgün Çerkes yemekleriyle, bize, ikinci ziyafeti çekmiş oldu. Çay, kahve, sohbet derken; "Haydi iş başına!" komutuyla Çerkes derneğini görmek, yöneticileriyle tanışmak üzere yola revan olduk.

Gönüllü rehberimiz **Yenal**, yüksek okulu İzmir'de bitirmiş; eşi, Ankara'da görevli. Türkçe'yi ana dili gibi konuşuyor. Bir ayağı Türkiye'de; Ürdün Akabe serbest bölgesinde ticari temsilci. Günde en az üç beş telefon geliyor Türkiyeli tanıdıklardan; ticari piyasa hakkında kendisine danışılıyor. **Yenal** istisna

değil; Ürdünlü Çerkesler Suriyeli, Mısırlı, Libyalı, Amerikalı, Kuzey Kafkasyalı ve Türkiyeli soydaşlarıyla sürekli temas halinde; kız alıp veriyor, ticari ve kültürel ilişkilerini sürdürüyorlar. Kardeşi, Türkiye'deki bir eczacılık fakültesinden mezun. Saray Muhafızları komutanı emekli orgeneral **Saado Mamella** da Bandırmalı bir Çerkesle evli.

Bireysel tanışmalar organize edilmeye çalışılıyor. 2001 yılı Ağustos ayında Türkiye, ABD, Ürdün ve Suriye'deki işadamları Amman'da buluşturuluyor; **Kral Abdullah**'in teşrifiyle ortak girişim imkânları araştırılıyor. "*El Cemiyet-ül Hayriye el Şerkesiye*" (Çerkes Hayır ve Yardımlaşma Derneği) adıyla 1932'de kurulan ve topluluğun yaşadığı 8 yerde şubesi bulunan derneğin binlerce üyesi var. Üst düzey emekli memurlar (general, büyükelçi) ile profesyonel meslek sahiplerinin yönetimindeki dernek kadın kolları, **Kral Hüseyin**'in dul eşi **Aliye**'nin fahri başkanlığında faaliyet yürütüyor. Yaygın olmamakla birlikte Çöl Çerkesleri, konumlarına uygun "*el Vaha*" (Vaha) ile "*el Ihval/Zequesniq*" (Kardeşlik) başlıklı iki dergi çıkarıyorlar.

Dernek, salt sosyal dayanışma yeri olmaktan ziyade; kültür, sanat ve spor etkinliklerinin yer aldığı bütünsel bir merkez niteliğinde. Binanın kabul salonu; büyük göç ve sürgünü anımsatan her türlü görüntü, alet edevat, araç gereçle donatılmış. Asil Kafkas atları, göç sırasında aileleri taşıyan kağnılar, o dönemde kullanılan silahlar ve çekilen acılar belgelenmiş. Yarı canlı bir müze görünümünde. Yanda gençlere ayrılmış spor tesisleri; tiyatro salonu ve büyükçe bir havuzun yer aldığı şadırvanlı bahçe bulunuyor. Çerkesler, hafta sonları ve çeşitli münasebetlerde buluşup, sohbet ediyorlar. Düğün, başsağlığı, anma, bayramlaşma ve benzeri toplantılar burada yapılıyor. Ülkeyi ve topluluğu yakından ilgilendiren siyasi ve toplumsal kararlar dernek merkezinde alınıyor.

Derneği ikinci ziyaretimiz sırasında Arap dili ve geleneğinde "*sulha*" denilen aşiretler veya topluluklararası (Bedeviler, Dür-

ziler, Filistinliler, vs) barış oturumuna tanık olduk. Çerkes milletvekili ile meslektaş bir Bedevi arasında çıkan kavganın tatlıya bağlanması amacıyla, iki taraftan yaklaşık 300 ila 400 kişi çadıra geldi. Ürdün Parlamentosu Başkanı **Abdülhadi el Mecali** ile Spor Bakanı'nın huzurunda, konuklar çadır kapısında karşılandı; herkes mevki ve makamına uygun biçimde karşılıklı safalar halinde yerleştirildi. "*Mirra*" (acı Arap kahvesi) ikram edildi. Kavgalı iki milletvekilinden biri olan Bedevi *el Abbadi* aşiretinden **Ahmet Labbadi** ile Çerkes hasmı **Mansur Seyfeddin Murad**, barıştırıldı. Barış tutanağı heyetkilerle imzalatıldı. Bir Arap aşiret (Bedevi) geleneği olan "*sulha*", Kaf dağı sürgünlerinin "*Çöl Çerkesleri*" ne dönüşmesinin tipik göstergesi.

Bu düzlemde, Çerkeslere ait "*Meclis-ül Aşair*" (Aşiretler Konseyi) önemli bir konum arz ediyor. Farklı topluluklar (Bedevi, Dürzi, Ermeni, Filistinli) ile Çerkesler arasındaki ilişkileri düzenlemek; anlaşmazlıkları çözmek, Kafkas geleneklerini yaşatıp uygulamak bu kuruluşun işlevleri arasında.

Bir Çerkes'in dediği gibi: "Ürdün, kabileler ülkesidir. Çerkeslerin yapması gereken de kabile (aşiret) halinde örgütlenip, bir reis seçmektir."

Dengenin bir ayağını siyaset oluşturuyor. Lordlar ve Avam kamarası şeklinde çalışan 80 kişilik Ürdün parlamentosundaki üç Çerkes milletvekili Kral kontenjanından. Siyasi partilere (özellikle İslamcı oluşumlara) pek itibar etmeyen Çerkesler, bağımsız aday oluyorlar. En fazla oyu alan üç kişi meclise giriyor. Ürdün'deki ilk kadın politikacı ve diplomat da Çerkes toplumdandır. Sert polemikleri ve kavgacı kişiliğiyle bir zamanlar milletvekillerine kök söktüren kadın politikacı, bizimle görüşmeye hazır değildi; büyükelçiyi ise kılıpayı kaçırdık.

Üst üste üç dönem kazanan, sekiz yıllık milletvekili **Mansur Murad**, aynı zamanda "*sulha*"nın kahramanı. Bağdat Üniversitesi Uluslararası İlişkiler bölümü mezunu **Murad**, 21 yıldan beri aktif siyaset yapıyor. Gençliğinde Filistin Kurtuluşu için Halk

Cephesi (marksist örgüt) önder kadrosunda yer almış; İsrail iş-galine karşı mücadele etmiş, Avrupa'da birçok eyleme katılmış. Şimdilerde sivil toplum örgütleri ve gençler arasında çalışıyor. "Halkımın politik istemlerinin mücadelesini veriyorum" diyor.

Mansur Murad, İsrail'e karşı mücadelenin tek örneği değil; 1948 Arap-İsrail savaşı sırasında Ürdün saflarında çarpışan Çerkeslerin önemli bir kısmının mezarları Kudüs yakınlarında. Çerkesler, bu tarihi, "*sadakat günü*" olarak anıyorlar. Ürdün Hava Kuvvetleri Komutanı Orgeneral **İhsan Şurdum** ise, Arap bozgunuyla sonuçlanan 1967 savaşında toplam 4 İsrail uçağı düşürmüş ki; Arap orduları açısından bir rekor sayılır. **Şurdum**, emeklilikten sonra **Kral Hüseyin**'in danışmanlığını yapmış; izleyen yıllarda İsrail ile her türlü barış görüşmesine katılmış. Bu görevini hâlâ sürdürüyor. Şimdilerde güvenlik alanında elektronik malzemeler satan bir firmanın temsilcisi.

Çerkeslerin çöldeki varlıkları yeni değil; kadim zamanlara uzanıyor. MÖ 65 ila MS 23 yılları arasında Libya'nın Bingazi bölgesine yerleşmiş ve günümüzde "*Aşiret-ül Çerakısa*" (Çerkesler Aşireti) adıyla anılan 20 bin nüfusluk bir topluluk var. 1250-1517 yılları arasında Mısır'da hüküm süren Memlûklar (Kölemenler)'in Burciler kolu, Çerkes soyundandır.

Yavuz Sultan Selim, 24 ilin başına getirdi Çerkes beylerini. **Kavalalı Mehmet Ali Paşa**'nın 1811'de 470 asilzadeyi öldürmesiyle, sülalenin sonu geldi. 1230'da Kürt Eyyübi hanedanına bağlı 12 bin kişilik Çerkes birliği, **Selahaddin Eyyübi** devrinde ön plana çıktı; Adige kökenli çöl emirleri (prensleri) sıfatıyla nam saldı.

Osmanlı döneminde dini nedenlerle Mısır ve Hicaz bölgelerine gidip dini eğitim alan Kafkasya kökenli çok sayıda insan bulmak mümkün. Fakat ilk resmi sürgün, dönemin Çerkes önderlerinden **Muhammed Emin**'le başlar. 1857 yılında *Adige* kabilelerini temsilen İstanbul'a gelen **Muhammed Emin**, Rusların girişimi sonucu tutuklanarak Şam'a sürülmüş; aynı yıl kaçarak yurduna dönmeyi başarmıştır.

Fotoğraf: Güneş Kocatepe

17. yüzyıldan itibaren sıklaşan Osmanlı-Rus savaşları, Çerkes-Rus çatışmaları ve izlenen politikaların seyrine uygun biçimde dalgalar halinde başlayan Çerkes tehciri, esasında 1856-64 arasında göç niteliğindedir. Çerkes beyleri (*Pşi*), sarsılan sınıfsal konumlarını kurtarabilmek; Çerkes din adamları, İslam dininin propagandasını yapabilmek; Osmanlı ise Çarlık Rusya'sı'na karşı vurucu güç elde edebilmek için, göç olayını âdeta teşvik etmişler.

1853-56 yılları arasında (Kırım savaşı ve sonrası) pek çok ajan, Kafkasya'da Osmanlı devletinin göçe çağrı broşürlerini dağıtırken; padişahlarla akrabalık ilişkileri bulunan Çerkes aristokratları, yardım vaadi alıyorlardı. Din adamları, "Müslüman nikâhı üzerine evlenmeyen Çerkes kızlarının cehennemlik olacakları" yolunda vaaz veriyorlardı.

Osmanlı propagandası etkisiyle, Çerkes şairi **Mamsıratı Temirpolat** topluma şöyle sesleniyordu:

“İstanbul’a gideceğiz. Orada beyaz ekmekle bal yiyeceğiz; pirinç yemekleriyle besleneceğiz. Serbestçe yaşayacağız...”

Çerkes topraklarına göz diken Çar da, göçün bir an önce gerçekleşmesine elinden geldiğince yardımcı oluyordu.

Göç, herkesçe benimsenmiyordu. Şair **Seyin Time**’nin dizeleri bunun kanıtı:

*Şam’a mı gidiyorsun ey kardeşim,
Orada sana hoş geldin mi diyecekler!
Senin Şam’ın kendi vatanındır.
Dön oraya, otur ortasına!
Dön, kavuş kendi Kâbe’ne.
Fazla dayanamazsın bu ayrılığa...*

Bu sesleniş, etkili olmamıştır; özellikle dindar Çeçenler, Alistancı köyü camisi önünde toplanmış, bir vaaz dinlemişlerdi:

“Bir tanrı konuğumuz, haber getirdi. Müslümanların kurtarıcısı Osmanlı Sultanı, din kardeşlerini ülkesine davet ediyor. Oraya gidelim ki hepimiz yok olmayalım. Burada kalırsak, Hıristiyanlık dinini bize zorla kabul ettirir; oğullarımıza askerlerin postallarını sildirtir; kadınlarımızla oynayıp, bizi Sibiryaya sürerler.”

Konuşmayı destekleyen cemaat, “*Din kardeşlerimizin ülkesine gidelim*” deyip, namaz kılmış ve yola revan olmuş.

Bu ahval içinde yola koyulan ve sayısı 500 bin ila 1.5 milyon arasında değişen Çerkes topluluklarının bir kısmı; Karadeniz’den Anadolu içlerine dağılır. Bir kısmı Marmara bölgesi üzerinden Trakya ve Balkanlara hicret eder; bir kısmı Samsun-Adana hattını izleyip Şam diyarına (Suriye, Lübnan, Filistin, Ürdün) gider. Uzun soluklu, son derece zahmetli, sonsuzmuş gibi görünen yolculuk sırasında habire zayıat verirler; telef olurlar. Açlık, hastalık, talan, çatışma Çerkesleri yok olmayla

karşı karşıya getirir. Özellikle 1 Mart 1878 tarihinde Sphinx isimli Avusturya gemisi 3000 Çerkesle tıka basa, ambarına kadar doldurulur. Yunanistan'ın Kavala limanından Suriye'nin Lazkiye sahiline hareket eden gemi, beş gün sonra Kıbrıs Famağusta açıklarında alev alır. Ambara tıkmış 500 kadar Çerkes, duman ve havasızlık nedeniyle can verir. Gemi mürettebatıyla Çerkesler arasında çatışma çıkar. İmdada yetişen bir Fransız gemisi, geriye kalan 2500 Çerkes'i kurtarır.

Ne yazık ki, Çerkes şairi **Kosta Hetaggati**'nin öngörüsü doğru çıkmıştır:

*Sen; sık orman içine dağılmış,
Aç bir sürü gibi telaşlı,
Aç gözlü ve yalnızlık içinde,
Geçen yıldan kalma otları arıyorsun!
Ve sen, aç bir sürü gibi yok oluyorsun!*

1878 sonunda Şam diyarına 26 bin kadar Çerkes göçtü. 1904 yılında **Anzorokue Tatloston** önderliğinde 300 hanelik bir Çerkes grubu, Suriye'nin Rakka yöresine yerleşti. 30 hane sıtmadan öldü; kalanlar, yabancıları oldukları Araplarla çatışmalara girdiler.

1911'de Kafkasya'ya döndüler. Aynı yıl, Osmanlı valisinden, Filistin'e yerleştirilme konusunda vaat alan **Janukue Pague**; anavatandan yanına aldığı Çerkeslerle Suriye'ye gelmiş; buranın cennet değil, çöl olduğunu görünce, yeniden ülkesine geri dönmüş.

1872-1910 arasında Şam diyarındaki toplam Çeçen ve Çerkes sayısı 50-60 bin kişiye ulaşır. Suriye'dekiler Golan tepeleri, Havran, Halep, Hums ve el Cezire bölgesine yerleştirilir.

Ürdün'e göçün başlangıcı 1868'dir. *Şapsığ* kabilesinden Çerkesler; Nablus, Akka (Filistin) ve Amman (Ürdün) merkezlerine geçici olarak iskân edilirler. Şimdiki başkent Amman'ın Roma döneminden kalma antik mağara ve taş galerilerinde ba-

rınırlar. Soydaşları *Kabardey* ve *Bjeduş*'lar gelinceye kadar, *Şapsıg*'lar hayat memat mücadelesi vermiş; hastalık ve zorlu tabiat şartlarından çok çekmişler. Battaniye, elbise, kılıç ve kama-
dan başka hiçbir şeyleri bulunmayan *Şapsıg*'lar; savaşı Bedevilerin uğrak yerleri üzerinde, bu toplulukla sonu gelmeyen uzun bir boğazlaşma içinde bulmuşlar kendilerini. *Kabardey* ve *Bjeduş* boylarının kendilerine katılmalarıyla birlikte, Amman civarında yedi Çerkes köyü kurmayı başarmışlar.

Dürzi ve Bedevi saldırılarına dayanamayan bir kısmı Güney Lübnan'a gitmiş, 1912'de tekrar Ürdün'e dönebilmişler.

Son Çerkes kafilesi 1900'de Şam'da toplanmış; **Mirza Paşa** ve **Muhammed Habjuka** gibi Çerkes önde gelenlerinin çabaları sonucu oluşturulan bir komite sayesinde Amman'ın Rasül Ayn mıntikasına yerleştirilmiş. 1902-1905 arasında bir grup Çeçen Türkiye'den hareket edip, Zerka bataklıklarını mesken tutmuş. Az miktarda Dağistanlı ise, Çerkes yerleşim bölgeleri arasında dağılmış. Başkent Amman ile Vadisir, Suveyleh, Ceras, Ruseyfa, Zerka ve Naur isimli yerleşim alanlarında toplanan Çerkesler, göçün ilk yıllarında Arap toplumu ve Bedeviler tarafından kabul görmemişler. Tarımla uğraşmayan savaşı ve göçebe Bedevilerle yıllar süren çatışmalar yaşanmış; iki taraftan da büyük kayıplar verilmiş.

Bedevileri bir türlü kontrol altına alamayan Osmanlı, Çerkeslerden kolluk kuvveti ve jandarma olarak yararlanmış; Amman-Medine demiryolunun korumasını Çerkeslere vermiş. Tarıma dayalı üretime, kendilerini korumaya ağırlık veren Çerkesler zaman içinde; zor koşulları kendi lehlerine çevirmiş; bu arada Bedevi Benu Sahr kabilesiyle onyıllar süren bir ittifak yapmayı başarmış; **Muhammed Müfti** ve **Mirza Bey** liderliğinde, Golan bölgesindeki Kürtlerle anlaşarak Dürzi saldırılarını püskürtmüşler.

I. Dünya Savaşı'nda **Cemal Paşa**'nın yanında yer alan **Mirza Paşa** komutasında "*Mücahitler*" gönüllü birliğinde Süveyş

kanalı ve Vadisir savaşlarına katılan Çerkesler, bozgun sonrasında Osmanlı askerlerini himaye eden, hayatını kurtaran yöredeki biricik topluluktur.

Günümüz Ürdün Krallığı'nın temellerini atan dönemin prensi **Emir Abdullah**'ın özel muhafızlığını üstlenen **Mirza Paşa**'ya bağlı birlikler, Osmanlı sonrası Ürdün devletinin kuruluş aşamasında İngiliz **Peake Paşa** komutasındaki Arap lejyonunda görev almış; isyancı Arap kabilelerinin bastırılmasında büyük rol oynamışlar. Ürdün ordusunun temelini atan İngiliz general **Glubb Paşa**'ya kendilerini kabul ettirmiş; içerde istikrarsızlık yaratan göçebe akınlarını önlemek, dirlik düzeni sağlamak üzere askerlik yapmışlar.

Gelenek devam ediyor: Saray Muhafızları, tümüyle Çerkeslerden oluşuyor. Ragada Sarayı'nın iç güvenliğini Çerkes birliği sağlar; kral yattıktan sonra bile, saray terkedilmez. Muhafızların sayısı, güvenlik nedeniyle bize söylenmedi. Şimdiki komutan Albay **Gazi Bilal**, diplomatik görüşmelerin de yapıldığı sarayı gözü gibi koruyor. 50'lik Ürdün banknotları (dınarı) üzerinde Muhafızların resmi basılı.

1934 doğumlu Çerkes kökenli **Arslan Ramazan** da aynı birliktenmiş. Yüzbaşı rütbesiyle 25 yıl görev yaptıktan sonra; Ürdün hakkında beş tanıtım kitabı yazmış. Kendini çevreciliğe ve fotoğrafçılığa adanmış. Ürdün kartpostallarındaki fotoğrafların çoğu; ülkedeki 350 cins kuştan 200'ünün, 450 yabancı bitkiden 250'sinin fotoğrafı kendisine ait. Çevreye ilişkin konferanslar veriyor; ünlü *National Geographic* dergisi, Ürdün hakkındaki yazıları ona teyit ettiriyormuş. **Ramazan**'ın silah koleksiyonunda Osmanlı damgalı tüfekleri görmek, bizim için hoş bir rastlantıydı.

Suriye'deki Çerkesler, manda yönetimi boyunca Fransızlarla işbirliği yaptılar: Ermeni, Kürt ve İsmaili gibi azınlıklarla birlikte Arap direnişçilere karşı savaştılar. **Emir** (prens) **Faysal**'ın kayınbiraderi Çerkes **Ahmet Naimi**, Fransız desteğiyle hükümet başkanı oldu. Fakat II. Dünya Savaşı sonrasında kökten bir

tavir değişikliği içine giren Çerkesler, **Sefer Kantemir** isimli subaylarının komutasında Suriye halkıyla birlikte Fransa'ya karşı direnişe geçti; İsrail ile savaşlarda Arapların yanında yer aldılar.

1928'de İngilizlerce **Emir Abdullah**'a verilen özerklik, 1946'da Doğu Ürdün Emirliği (veya Krallığı) olarak bağımsızlığa dönüştü. 1948'de erkes **Fevzi Kaviku** komutasında yüzlerce erkes, Arap Özgürlük Ordusu saflarında İsrail'e karşı savaştı. O tarihte ülkedeki kargaşa nedeniyle **Kral Abdullah**, hükümet idaresini erkes kökenli **Said el Müfti**'ye bıraktı.

Resmi makamlara ve kraliyet ailesine son derece bağlı Çerkesler, diğer topluluklara (Bedevi, Filistinli, Dürzi, Ermeni) karşı dengeleyici bir unsur oldular. Nüfus oranlarıyla karşılaştırılmayacak düzeyde etkinlik kazandılar. 1938'de ülkede İngiliz olmayan memurların %7.3'ü erkes idi. 1947-65 yılları arasında kurulan 33 hükümetin 26'sında bir veya daha fazla erkes bakanlık yapmış. Çerkes kadınları da, orduda görevlendirilmif.

Görüşebildiğimiz bazı isimler şunlardı: Devlet radyosunda 32 yıl alışan **Feryal Mola** (Çerkes kadını), 1.5 yıldan beri genel müdür. **Semih Canakat**, Kraliyet Hava Spor Kulübü sahibi sıfatıyla, kral ailesine uçuş eğitimi veriyor. **Eşref Abaza** artist, **Faruk Lambaz** ressam; **Cevdet** ise, Ürdün'ün büyük tirajlı *el Düstur* gazetesinde. **Muhittin Kandur**, çok yönlü bir yetenek: 1970'lerde Hollywood'un ünlü yönetmenlerinden **John Houston** ile birlikte çalışmış; Japon otomobillerini Avrupa'ya pazarlamış. Ürdün'de hara sahibi. Aynı zamanda yazar. Türk basınında zaman zaman yazıları çıkmış. Müzisyen, *New Age* akımının öncüsü ve The Moscow Chamber orkestrasını yönetmiş. Aynı zamanda da şair; şiirleri ise besteleniyor.

II. Dünya Savaşı'nda Almanlarla işbirliği yapmış ve sonra Vatikan'a sığınmış Sovyet uyruklu 38 *Bjeduğ* ile 86 *Kabardey*, dönemin Ürdün İçişleri Bakanı Çerkes **Abbas Mirza** tarafından Amman'a getirilmif. Çöl Çerkesleri'ne son katılım budur.

Ülkedeki ekonomik ve siyasi hayatın çekirdeğini oluşturan Çerkesler, kurdukları bataklıklar ve işledikleri topraklar sayesinde geniş arazi ve mülke sahipler. Gelir ve eğitim düzeyleri hayli yüksek. Çoğu, Arapça ve İngilizce'nin yanı sıra anadili Çerkesçe ve Türkçe'yi iyi biliyor. Yurtdışında yüksek öğrenim görenlerin sayısı giderek artıyor. 1970'ten itibaren Kafkasya'daki Nalçık ve Mahaçkale üniversitelerinde okuyanlar olduğu gibi, Kafkasya'dan Ürdün'e Çerkes öğretmenler getiriliyor. Amman üniversitelerindeki Çerkes öğrenciler, sıkı bir dayanışma içinde ve kendilerine âdeta özerk bir alan yaratmışlar.

Diaspora'daki Çerkeslere anadilde eğitim veren dünyadaki biricik okul Amman'da. 1974'te Amman, Vadisir ve Naur'daki Çerkes Yardımlaşma Derneği kadın kolları öncülüğünde yapılan okul, 1981'de tamamlanmış. Resmi adı "*Prens Hamza Okulu*"; 700 öğrencisi var. Çerkesçe, Arapça ve İngilizce olmak üzere üç dilde eğitim veriyor. Arapça ağırlıklı bu özel kuruluştaki yabancılar da okuyabiliyor. Araplar için Çerkesçe öğrenme mecburiyeti yok. Ana, ilk ve orta dereceli okul 12+2 yıllık. 1987'de ilk mezunlarını vermiş. **Norma Bahaddin Bat**, 9 yıllık müdire; yardımcısı **Muhammed Bazado** ise Kafkasya'dan getirilmiş. Kafkasyalı eğitimciler, Amman'daki çeşitli eğitim, spor, kültür ve dil konularında eğitim veriyor; anayurt ile diaspora arasında köprü görevi görüyorlar. Dikkati çeken şey, (dünyadaki biricik) bu Çerkes okuluna rağmen yeni kuşağın giderek anadilini unutması; Arapça ile İngilizce'yi günlük hayatta daha fazla kullanması. Bir çeşit gönüllü asimilasyon!

Gençlere yönelik iki klüpten biri *Nadi-el Cil* (Kuşaklar Kulübü), diğeri *Nadi-el Ehl* (Dostlar Kulübü). İlki herkese açık; kültür, sanat ve eğitime ağırlık veriyor. Yaz okulları, tatil kampı ve yurtdışı gezileri düzenliyor. İkincisi daha özgün; salt Çerkeslere hitap ediyor, üyelere yönelik faaliyet gösteriyor.

Ürdün'deki toplam sayıları 140 ila 160 bin olarak tahmin edilen Çerkesler, onyıllar boyu Kraliyet sarayına gelin vermişler. **Prens Ali**, dayılarının Çerkes olduğunu iyi bildiğinden; bir-

kaç yıl önce, Saray Muhafızları ve Çerkes önde gelenlerinin eşliğinde, otantik kıyafetlerle ve atlı kafileler halinde Ürdün, Suriye ve Türkiye hattını izleyerek Kafkasya'ya sembolik bir dönüş yaptı; bu uzun yürüyüş belgelendi ve anılan ülkelerdeki Çerkes toplumunun gönlünü fethetti.

Kentleşme sürecinde, Çerkes toplumu tarımı bıraktı; ticaret ve sanayiye ağırlık verdi. Şimdilerde çok değerlenen arsa ve arazilerini, neredeyse yok pahasına elden çıkardı. Beyaz tenleriyle Arap toplumundan hemen ayırđedilen Çerkesler, hayat tarzlarıyla Ürdünlüleri etkiliyor. Yurttaşları, kendileriyle yakınlık kurmak istiyor. Kümelerarası evlilikler artıyor. Hoş karşılanmasa dahi, Çerkes kadınlarının yaklaşık %20'si dışarıyla evleniyor. İtiraz ve dışlamaya rağmen emekli Tuğgeneral **Sayel el Reşaydi** isimli Bedevi'yle evlenen Çerkes kızı **Rabia**, bunun tipik örneği. Dirayetli Rabia, erkeğini "hanım köylü" yapmış; Çerkes beldesi Naur'a yerleşmiş. El kızı alan Çerkes erkeği oranı ise, %2'yi buluyor.

Çerkeslere oranla hâlâ tarıma ağırlık veren Çeçen nüfusu, 15-20 bin kadar. Çeçenistan'daki savaş nedeniyle daha aktifler ve anavatanlarıyla günlük temas halindedir. Geçmiş yıllarda Zerka kent belediye başkanlığını alan Çeçenlere Ceras bölgesinde de rastlanıyor. Suhnî beldesinde yaklaşık 4000 Çeçen, yerleşik göçmen kampındaki Filistinli çoğunluk ile iç içe yaşıyor. Çeçenistan Kültür Derneği Başkanı **Bedreddin Bino**, Çeçen lideri **Arslan Mashadov**'un Ürdün'deki temsilcisi gibi. Arap ülkelerinde yardım toplayıp, Çeçenistan'a gönderiyor. Zerka'da Çeçen Camisi diye bilinen Ebubekir Sıddik Camii imamı **Taha Ahmet Ulbiy**, beş çocuğunu da direniş için göndermiş; dördü cephede ölmüş, birisi ise kayıp.

Yüzde doksanı diasporada, sürgünde, anavatandan uzak elerde bulunan başka bir ulus var mı bilmeyiz ama Çerkeslerin şimdiki halleri böyle. Soy yakınlığı ve vatan özlemi beyinlerine işlemiş. Dil ve kültür bakımından asimilasyon, değişim ve dö-

nüşüme uğrasalar, farklı kümelere bölünseler dahi; Çerkes semtlerinin duvar resimlerinde mutlaka bir Kafkasyalı posterine veya arabalarının camlarında bir Çerkes dansçısını simgeleyen çıkartmalara her yerde rastlanıyor. Kabileleri simgeleyen 12 yıldızlı ve barış anlamına gelen üç oklu Çerkes bayrağı okullarında, evlerinde ve arabalarında görülebiliyor.

Vatan hasretinin canlı örneğine **Adnan Mezheb**'in bir Kafkas müzesini andıran evinde tanık olduk: Çerkes ve Kafkasya bayrakları, giysileri, posterleri; Çerkeslere dair her dilden yazı, arşiv, belge, fotoğraf, kitap vb. Türkiye'de yayımlananlar bile var. O yurt sevgisini aşılatabilmek için, Kafkas giysileriyle süslü oyuncaklarla avutuyor bebeğini.

Arap-İslam toplumundan etkilenme sonucu o şatafatlı ve bol içkili Çerkes düğünlerinde, yemek ve içki neredeyse hiç tüketilmiyor. Buna karşın gözalıcı, büyüleyici Çerkes dansları; akordeon eşliğinde kızlı erkekli oynanan o destansı oyunlar eski ihtişamıyla ve nostaljik bir havada devam ediyor.

Kan bağı öyle büyüleyici ki; Ürdünlü bir Çerkes sabah çıkıp öğle yemeğini Suriyeli kabiledaşıyla, akşam yemeğini de Türkiyeli soydaşıyla yiyebiliyor. Resmîyet açısından Türkiye'de itibar görmemiş **Çerkes Ethem**'in yıllarca Ürdünlü akrabalarında kalması da aynı nedene bağlanabilir. Amman'daki son demlerinde ölüm endişeyle kahve köşelerinde gizlice ağlayan **Ethem**, "Çerkes olduğumu şimdi idrak ettim" diyebilmişse eğer, sebebini yine kan bağı ve sıla hasretinde aramak gerek. Yeri gelmişken belirtelim; Çerkesler, bütün ısrarlarımıza rağmen **Çerkes Ethem**'in kaldığı evi ve akrabalarını bize göstermekten nazikçe kaçındılar. Bu tarihi şahsiyet hakkında Türkler gibi düşünmedikleri her hallerinden belliydi; ama o eski yarayı da deşmek istemiyorlardı zahir.

Anlaşılan, çöl Çerkesleri, ünlü şairleri **Seyin Time**'nin yüz yıl önceki çağrısına günümüzde daha çok kulak veriyorlar:

"Hangi işi yaparsan yap, özbenliğini yitirme!"

BEDEVİLER: Çölün Efendileri

Zamansız zamanlardayız; mühürlü, kadim ve ahir zamanlardayız. Ayarsız zamanlar geniş kipte dile gelir. Bedevi yaşamını incelemeye gidenin hissettiği ilk şey, تنها ve ürkütücü çöldeki şiirsel zamansızlıktır. Çağlarötesi kültürün kum deryasıyla harmanlandığı; çöl sonsuzluğunda kurtarılmış bir hayata dönüştüğü yerde olursanız; ya da ilahi tepelerle vadilerin yamaçlarında, modern ile antika'nın yan yana geldiği başkent Amman'ın 20 km ötesindeki *Vadi Şita* (Yağmur Vadisi)'ya uğrarsanız, bu duyguya kapılırsınız. Hele hele methini, menkıbesini duyduğunuz Bedevilerden biriyle, söz misali göçebeliği bırakıp bostancılıkla uğraşan **Abu Muhammed** ve eşi **Gedwa** ile, kıl çadırlarında hasbihal eylerseniz; bir dünyalının uzaylı ET'yle buluşmasına benzer bir ruh hali içine girersiniz. Hele hele, evine gidip yardımını rica ettiğiniz Bedevi kökenli **Sayel el Reşayidi** (Ebu Muhammed)'in bir Çerkes kızıyla evlendiğini; ABD'de Türk surlarıyla birlikte eğitim aldığını ve tuğgenerallikten emekli olduğunu öğrenirseniz, şaşkınlığınızın haddi hesabı olmaz.

Arapça "*çölde yaşayan, çöl insanı*" anlamına gelen "*Bedevi*" herkesin bildiği bir sözcük. Günlük dilde kabileler kendilerini tanımlamada kullanırlar bu sözcüğü. Ama yerleşik toplumda "*ilkel, vahşi*" anlamını da taşıdığı için, "*asıl yerliler, asıl Araplar*" sözcüğü daha fazla tercih ediliyor; onurlandırıcı, gönül alıcı bir işlev görüyor.

Yaklaşık 3000 yıllık geçmişleri olan; Arabistan yarımadası, Ürdün, Filistin-İsrail, Mısır, Suriye ve Irak'taki sınır bölgelerindeki Bedevi aşiretlerinin başlıcaları şunlar:

Beni Sahr, el Sirhan, Beni Halid, el Selayta, el Ruwle, el Ka'abane, el Mena'in, el Necadet, el Reşayida, el Huveyyat, el Hecaye, el Sa'idin, Beni Atiye, el Şerarat, el İsa, el Serdiye, el Balka, Beni Uqbe, Birsaba, Beni Hasan, Ehl-ül Cebel, el Na'im, el Süleyman, el Saba'a...

Suriye ve Irak hükümetlerince 1958'de çıkartılan kanunlarla, Bedevilerin benimsediği aşiret töresi (el sevadi) iptal edilmiş. İslam şeriatı, Suudi Arabistan'da "*el sevadi*" geleneğinin yerini almış. Ürdün hükümeti, 1924'den itibaren resmi kanunlarla gelenekler arasında orta bir yol bulup Aşiret Mahkemeleri kurmuş. 1976'da ise, bu toplumun bireylerini modern yurttış yapmâ yönünde özel kararnameler çıkartmış.

Kur'an'da ve İslam tarihinde sıkça zikredilen Bedeviler, kısım kısım dır. **İbn Haldun**, bu toplumu, geçim kaynaklarına göre sınıflandırmış. Mesela, salt deve sürüleriyle geçinenler "*İbbale*" (deveciler); çok sayıda küçükbaş hayvan ve biraz da büyükbaş hayvanı olanlar "*el şaviye*" (davarcılar); basit tarımla uğraşıp yarı yerleşik biçimde yaşayanlar gibi...

Bedevi olmanın esası, konargöçerliktir. Resmi sınır tanımaksızın, "*tüm çöller, kıraç alanlar, vadiler bizimdir*" demektir. Ayağın gidebileceği, takatin yetebileceği, devesine veya keçisine rızık bulabileceği yere doğru habire yol almaktır. Deveci kabileler, davarcılardan çok daha uzun mesafelere ulaşabilirler. Zira, iki hayvan türünün çöl yolculuğuna dayanabilme yeteneği farklıdır.

Konargöçerlik ince zenaattır; bu işin ilmi bilinmeden, künhüne varılmadan, aksakallı şeyhlere danışılmadan; günümüz deyimiyle plan yapılmadan, bir konak yerinden diğerine göçülmez; akla estikçe çadır sökölüp, başka yere kurulmaz. Hangi yöne, nereye, nasıl ve niçin sorularına tatmin edici cevaplar

alınmadan, hiçbir Bedevi “ver elini...” deyip, yekinmez. Oğul uşağını, zaten bir cehennem olan çölün gayya kuyularına atmaz. O bilir ki; en küçük hata malının davarının telef, efradı ayâlinin mahvolmasına yol açar.

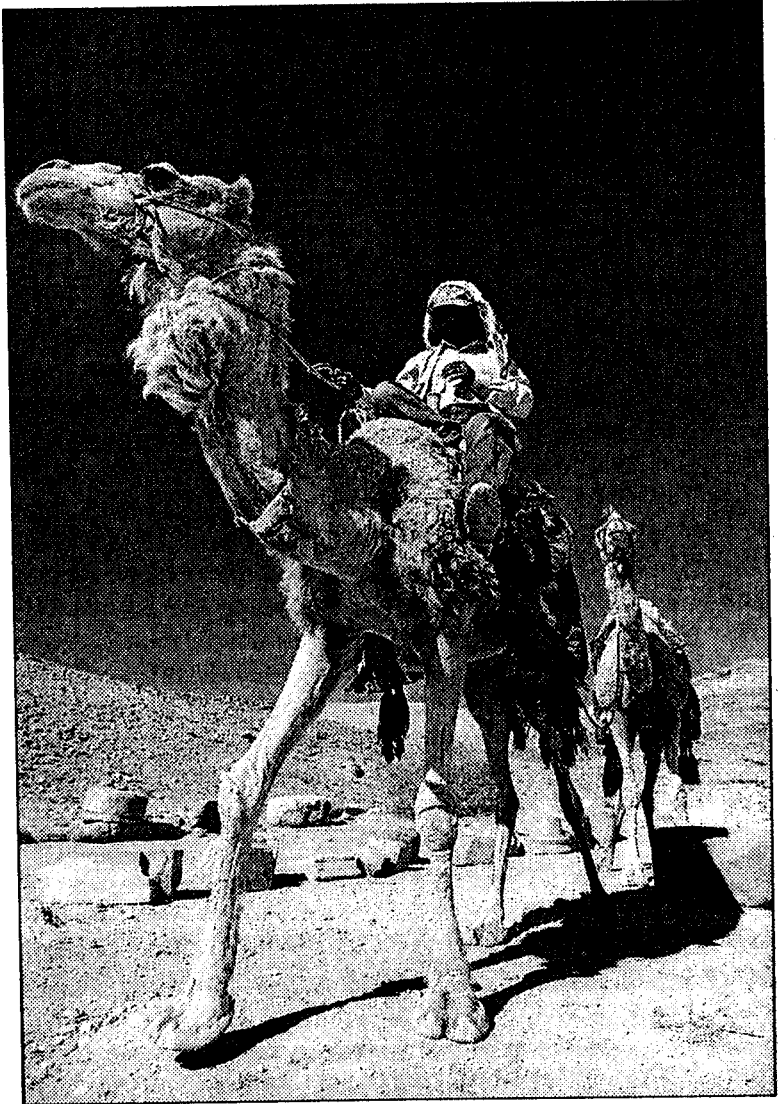
Yıl boyunca sürekli hareket halindedir Bedeviler. Bir yerde iki veya üç geceden fazla konaklamak olmaz. Çölün acımasız ortamında su, ekmek ve emniyet ararken; siyasi sınırlara pek aldırmaz. Bedevilik aidiyeti, onun biricik ve en muteber geçiş belgesidir, diplomatik pasaportudur.

Gezginci dedikse, Bedevinin cin atına binip başıboş dolaştığını; Don Kışotvari hayali hedeflere doğru at koşturduğunu sanmayın. Bedevi, “*at, avrat, pusat*” kuralına sıkı sıkıya bağlıdır. Binek hayvanı ister deve, ister at olsun, o “*safkan, asil Arap atı*”nı, hecin devesini, davarını, köpeğini ve silahını sosyal bir olgu; yaşamının ve hattâ ailesinin kopmaz bir parçası gibi algılar. Manevi açıdan paha biçilmez değerlerdir bunlar. Bedevi, “*gönül nuru*” diye çağırıldığı devesini, sütlü Hollanda ineklerine yağlar. Tenha çöldeki can yoldaşı ve ekmek teknesi tek koyununu, Ankara’nın ünlü keçi sürüsüne değişmez.

Özgürlüklerine son derece düşkün olan Bedeviler, küçük bir çadır devleti gibidirler: Belirledikleri sınırlar içinde ekonomik ve sosyal varlıkları; siyasi önderleri, geleneksel yargı sistemleri, geçim kaynakları, aşiret töreleri, veraset kuralları, hiyerarşik yapıları, işbölümü ve başvuru makamları çölün doğal ortamında görünmez bir el tarafından inceden inceye tasarlanmıştır.

Osmanlı dönemindeki Bedevilerin devlete itaati simgesel bir nitelik taşıyordu. Suudi Arabistan yarımadasından Şam eyaletine kadar uzanan geniş alan, Bedevi aşiretlerinin denetimindeydi. Osmanlı’nın Şam valileri ile Bedeviler arasında âdeta bir egemenlik mücadelesi verilirdi.

Devlet güçlendikçe aşiret nüfuzu azalıyor, gevşedikçe bu etki yaygınlaşıyordu. Osmanlı ile Bedeviler arasındaki uzlaşma noktası şöyle bulundu:

Fotoğraf: Güneş Kocatepe

Hac yollarının güvenliğinden sorumlu “*Hac Emiri*” unvanlı bir paşa komutasında Bedevi milisler, hacılara eşlik ve himaye etmekle görevlendirildi. Hac güzergâhını kontrol eden Bedevilere kese içinde bol miktarda para (el sarr) verildi. Şam üzerinden gelen hacılara refakat eden Doğu Ürdünlü Bedeviler bir kerelik hediye alırken, güneyde yaşayanlar Mısırlı hacıları himaye ettikleri için çifte armağanı hakediyorlardı. Osmanlı ile aşiretler arasında anlaşmazlık çıktığında, Bedeviler hac kafilelerine saldırmaktan geri durmazlardı. Bir örneği, 18. yüzyılda *Beni Sahr* (Sahroğulları) aşireti olayında yaşanmış. *El Reşayide* aşireti reisi ise, hacılara refakat edebilme uğruna, çölde kestiği insanların başlarını çuvala doldurup Osmanlı paşasına götürürmüş.

Anasının sütünden midir nedir, bir Bedevinin özgürlük aşkı ve itaatsizliğine ket vurmak imkânsızdır. Osmanlı baskısına karşı ilk ciddi çıkış; Vadi Araba bölgesinde yaşayan *el Sa'idiyin* (Saidoğulları, Saidgiller) aşireti isyanında görüldü; iki taraf da büyük zayıat verdi. Güneye inen dağlık mıntıka el Şobek'teki isyan tarihi ise 1905. İttihat ve Terakki yönetimi aşiretlere boyun eğdirmeyi deneyince, 1910 yılında büyük bir ayaklanma başlamış; Kerek yöresindeki Bedeviler topyekûn başkaldırmış.

Birinci Dünya Savaşı sırasında İngiltere'ye karşı Süveyş Kanalı Harekâtı'nın komutanı **Cemal Paşa**'nın karargâhına atanan yazar **Falih Rifkı Atay**, “*Zeytindağı*” isimli kitabına, “*Çöl Destanı*” başlığıyla Bedevi toplumu hakkındaki gözlemlerini şöyle yazmış:

“Bedevi; koyu esmer, zayıf, uzun ve seyrek sakallı, açık alın, sivri başlı, oynak bakışlı bir adamdır.

Çöl Bedevilerinin ancak kibar olanlarının derileri üstünde bezden bir entari, siyah bir maşlah, agel ve kefiye, ayaklarında yalnız tabanı kaplayan ve ince bir meşin halka ile başparmaklara bağlı köseleler bulunur. Bu eşya, herkesin servetine göre, en fena örme bezden en güzel ipek kumaşlara kadar değişir. Kadınların esvap ve süsleri entari, başa sarılan siyah bez, boyun, kol ve ayak bilezikleri ile bakır ve gümüş halkalardan ibarettir.

Her kabilenin bir şeyhi var. Şeyhler asil, cesur, cömert olmalıdır. Şeyhlerin yanında kadı (yargıç), bir de kasas (iz süren, delil toplayan) memuru bulunur. Şeyhler, urban'ı (kabile halkı) kendi keyifleri için ve kendi âdetlerine göre idare ediyorlar. Mahkemelerde kadınlar için kadı başkadır. Mahremi olmayan hiç kimse, hâkim karşısında kadınlarla beraber bulunamaz.

Katiller ya diyet veriyor, yahut öldürülüyor. Diyet kırk âdi deve, bir beyaz dişi hecin, evlenilebilir bir kızıdan ibarettir. Bu kız, ölen (öldürülen) adamın en yakın erkek akrabasının çadırına götürülür ve bir erkek çocuk doğuruncaya kadar bu yabancı adama cariyelik eder. Doğurduğu çocuk sağ koltuğunun altına bir kılıç sıkıştırdığı vakit ve sağ elinde testi tutabilecek yaşa gelmez, katilin zavallı kızı, ilgisini kestiği kocasına çocuğu bırakıp kendi kabilesine, baba ocağına döner.

Bir kabilede nikâh ve düğüne çağrılmışım. Nikâh günü delikanlı ile kız, karşı karşıya birer taş üstünde oturdular.

Erkek dedi ki:

-Ben bir taş üstündeyim, sen de bir taş üstündesin! Allah ve Peygamber emriyle beni kendine erkek diye kabul eder misin?

Kız cevap verdi:

-Ben bir taş üstündeyim, sen de bir taş üstündesin! Seni kendime erkek diye kabul ediyorum.

Bu sözleri üç defa tekrar ettiler. Sonra kaynata elindeki çöpü, damadına verdi ve damat bu çöpü, agel ile kefiyesi arasına koydu. Çölde nişan alâmeti işte bu çöptür. Damat demek istiyordu ki; kızınız bir çöp de olsa, başımın üstündedir.

Güveyi bir aba, bir entari, demir halhal, saça takmak için bir sicime dizili boncuk, bir çift bilezik, kâkül den gerdana kadar burnu örterek asılmak üzere gümüş İngiliz paraları dikilmiş bir bez parçası (peçe) hediye etti. Sonra gelin, tâ küçükten beri, bugün için ayırıp sakladığı cins hecin devesinin burnuna kendi saçından ördüğü halkayı taktı ve bir kadın kalabalığı arasında güveyinin çadırına girdi. Urban (kabile halkı) silah atıp oynadı.

Geç vakit güveyi ile gelin biraz hasbıhal ettikten sonra erkek, kıza meyil gösterdi ve kızla cilveleşip kumlara doğru koştu. Seslerin işitilemeyeceği kadar mesafe alınınca, kız kendini çukur bir yere fırlatıp teslim edecek. Çöl düğününün tek vuslât saati, işte uzak kumlar üstünde gündüzden hazırlanan böyle bir çukurda geçiyor.

Ziyafetlerinde bulundum. Güya mevlût daveti idi. Sofra etrafında dizildik. Her sekiz kişinin önüne geniş yemek leğenleri koydular. Bu leğenlere haşlanmış et ve ekmek doğranmıştı. Herkes elini dirseğine kadar sıvadı ve büyük bir avuca güç sığan lokmalarla bu garip yemeği yedi.

Sofrada hakkı olmayanlar, geride ve ayak üstünde bir müddet beklediler. Sonra davet sahibi:

-Al cömertlerden! diyerek her birinin ağzına, avucundaki et parçasını tıktı.

Yemekten sonra, Şeyhe:

-Mevlût ne zaman? dedim.

-Mevlût bundan ibarettir; yemeklerimizi yedik ve Peygamberimize gönderdik! cevabını verdi.

Zengin Bedeviler piriñç yiyor. Birçoğunun gıdası hurma, deve, koyun ve keçi sütünden ibarettir. Hicaz Arapları yüz çeşit hurmanın yalnız beyaz cinsini yer, ambere ve çelebi cinslerini hediye için ayırır veya satarlar.

Bedeviler için deve her şeydir. Öyle kabileler var ki; çadırları, maşlahları, abaları, heybeleri ve bütün eşyaları deve tüyünden örülmüştür. Serseri ve çıplak sınıf müstesna, asil Bedeviler silahsız ve devesiz yaşayamazlar. Çölde yük götüren vasıta deve, insan taşıyan vasıta ise hecin'dir. Kabileleri gazveden gazveye (baskınlar) koşturan hecinlerin develerden farkı ince, uzun boyunları, ince bacakları, çekik karınları, küçük başları ve yuvarlak tüyleridir. Bir hecin saatte sekiz kilometre yol gider. Hecimler iki üç gün su içmeyebilirler. Başlarını ufuklara kaldırıp çöllerin ebedî konaklarını sükûn ve tahammülle geçen bu has-

sas, asabî hayvanlar, en uzak tehlikeleri vaktinde sezer ve sahiplerine haber verirler.

Hecinler kum, çıplak ve esmer adamdan başka her şeyden ürkerler...”

Falih Rıfki'nin gözlemleri gerçek olmakla birlikte eksik ve Bedevileri küçümser niteliktedir. Biz, hikayeye doğru bildiğimiz noktadan devam edelim:

Yardımlını dilediğimiz emekli general **Ebu Muhammed**'in Çerkes eşi **Rabia Hanım**, kayınlarına telefon etti:

“Türkiye’den iki gazeteci, Bedevileri incelemek üzere bizdeler. Sizi, yarı yerleşik sınıfına dahil ettik. Yarın geliyoruz.”

Konuşması bitince bize döndü:

“Orada geceleyeceksiniz. Sizlere nevresim takımları vereyim, onlarda yoktur veya bakarsınız haşarat bulunur.”

Ertesi sabah Ürdün’ün Kerek ili, Qasr ilçesine bağlı Bedevi köyüne doğru üç saatlik bir yolculuk yaptık. Hıristiyan köylerle çevrili engebeli kıraç arazide ilerlerken, çölün mistik havasıyla bozkırın ihtiyatlı atmosferini soluyoruz. Köy girişinde dört kadın öğretmen ile 50 öğrencinin okuduğu ilkokula girdik. Öğrenciler sokak giysileriyle (genelde yoksul) okula gidiyorlar. Başka bir gezegendenmişiz gibi meraklı gözlerle etrafımızı çevirip bizi izliyor, bir iki İngilizce kelimeyle laf atıp temas kurmak istiyor, habire şamata yapıyorlar.

Ürdün krallığının yaratıcısı İngiliz generali **Glubb Paşa**, 1940’lardan itibaren Bedeviler için “gezici okullar” yaptırmış. Ürdün hükümeti aynı programı, Bedevi köylerinde okul yaptırarak sürdürüyor.

Abu Muhammed'in akrabalarının evinin önüne varınca, farklı hanelerden birçok erkek elleri havada bizleri karşılamaya geldi. Henüz arabadan inmeden, “*misafir etme*” konusunda aralarında tartışmaya başladılar. **Abu Muhammed**, orta yolu buldu: Önce kardeşinin evinde çay kahve içeceğiz; ardından, kaydında öğle yemeği yiyeceğiz.

15 hanelik, 200 nüfuslu köy 1980'de kurulmuş. Köyden ziyade, bizdeki gecekondü evlerine benziyor binaları. Tarım ve hayvancılıkla geçiniyorlar. *Beni Huveyyat* aşiretine bağlı *el Reşayidi* kabile mensupları, eskiden hayli saldırganmışlar. *Beni Sahr* aşiretiyle çatışır dururlarmış.

Misafir odasındaki yer minderlerine oturduk. Ev sahibi, başköşeyi gösterip altımıza minder serdikten sonra, kahve pişirmeye gitti. Kabile efradı hoşgeldin için sökün etti. Arapça "*Bedevi kahvesi, sade veya mirra*" olarak ünlenen kahvenin, Bedevi geleneklerinde önemli bir yeri var. Kahve ikramı başlıbaşına bir merasimdir; çöl ritüelidir. Onun dilini iyi bilmek gerek. Konuğa sunulan süt, çay veya ayran, bu merasime oranla sönük kalır.

Bedevi, kahve pişirmeyle karşılar gündeğümünü. Mirra'yı yudumlamadan işe koyulmaz. Kahve dibekte gürültülü biçimde dövülürse, tanrı misafiri çabuk gelirmiş. Mirra çöl odunuyla pişirilirse, ateşi Şeytanı kovarmış. Bir Bedevinin meziyetleri zikredilirken, başta "*iyi kahve pişirmesi*" sayılır. Sabah ve akşam kahveleri ile münasebetler vesilesiyle içilen mirra'nın ayrı bir önemi vardır.

Kabile şeyhinin itibarı, "*aşiret divanı*" denilen çadırında yapılmış ve üzerinde oymak alâmeti (damgası) taşıyan kahve ocağından belli olur. Oymaktan ne kadar çok kahve dibegi sesi gelirse, o kabilenin de dirlik düzenlik ve birlik içinde olduğu anlaşılırmış. Atmaca bulunduran kabilenin ise avcılık ve savaşçılık yanının önde olduğuna hükmediliyor.

Bedevinin parodisi, vücut dili sayılan kahve ikramı ve içiminin vazgeçilmez kuralları var: Önemli bir kişi veya aşiret reisi ölünce, bakır ibrikteki kahve ocak ateşinin üstüne dökülür; ibrik ters çevrilip yere bırakılır. Kahve, sohbet ve barışın anahtarıdır; zira, Bedevi çadırında kahve içen kişi, düşman bile olsa, artık onun himayesi ve sorumluluğu altına girmiştir. Kendisine dokunulamaz. Kahve içip ayrılan misafir konak yeri çevresinde saldırıya uğrarsa, sorumluluk ev sahibinindir. Kan davalarının ve-

ya aşiretlerarası çatışmaların çözümü sırasında, arabulucu heyet, görüşmeye gittiği taraftan “meselenin çözülmesi için söz almadığı” sürece ikram edilen kahveyi içmez. Aynı âdet, kız istemeye giden dünürler için de geçerlidir. Kişinin cömert veya konuksever olup olmadığı, çadırının çevresindeki kahve telvesiyle ölçülür. Değer verilen misafire, üst üste kahve pişirilir. Misafir çok yakın biri değilse, kahveyi ilk yudumlayan evsahibi olur ki bu; “Bak, içinde zararlı herhangi bir şey yoktur” anlamına gelir.

Evsahibi, sol elinde kahve ibriği ve sağ elinde fincanla içeri girer; yabancı konuklar ve önemli şahsiyetler yoksa, sağındaki ilk kişiden başlayıp soldakine kadar herkesin kahvesini doldurur. Bu eşit dağıtımda sıra atlanırsa, tatsızlık çıkar. Haksızlığa uğrayan, bunun telafisini ister. Kabile içinde itibarsızlar davet edilmezler veya kendilerine asla kahve sunulmaz. İlk fincan mecburidir; ikincisi keyiflik, üçüncüsü cengâverlik hakkıdır. Sunulan fincan sağ elle alınıp içilir; eğer ikinci kez içilmesi istenmiyorsa, kahve sağ elde sürekli çalkalanır. İşi biten fincan yere konulmaz, ayakta bekleyen kahve sunucusunun eline verilir. Kahve boşaltımı sırasında misafir sohbetle dalmışsa, ibrik kapağı tikirdatılarak dikkati çekilir ki, yeniden isteyip istemediği belli olsun.

Kurallar dahilinde kahveyi içtikten sonra, öğle yemeği için **Ebu Muhammed**'in kaynının evine yollandık. Misafire kesilen kurban genellikle dişi olur. Nadiren erkek hayvan kesilir. Bizim için ziyafet hazırlığı dışarda ve avluda yapıldı. Kadınli erkekli birçok insan yemek işiyle uğraştı. Kadınların çalıştığı bölümün görüntülenmesine izin verilmedi. Baklava tepsilerinden daha büyük kaplara, yağ içinde yüzen pirinç pilavının üstünde haşlanmış iri parçalı etler konuldu.

Âdettenmiş; Bedevi, kestiği hayvanın başı ile organlarını, tepsideki yemeğin üstüne koyar; “Bak bunda hile yoktur; kestiğim hayvanı kanıtlıyorum” demek istermiş.

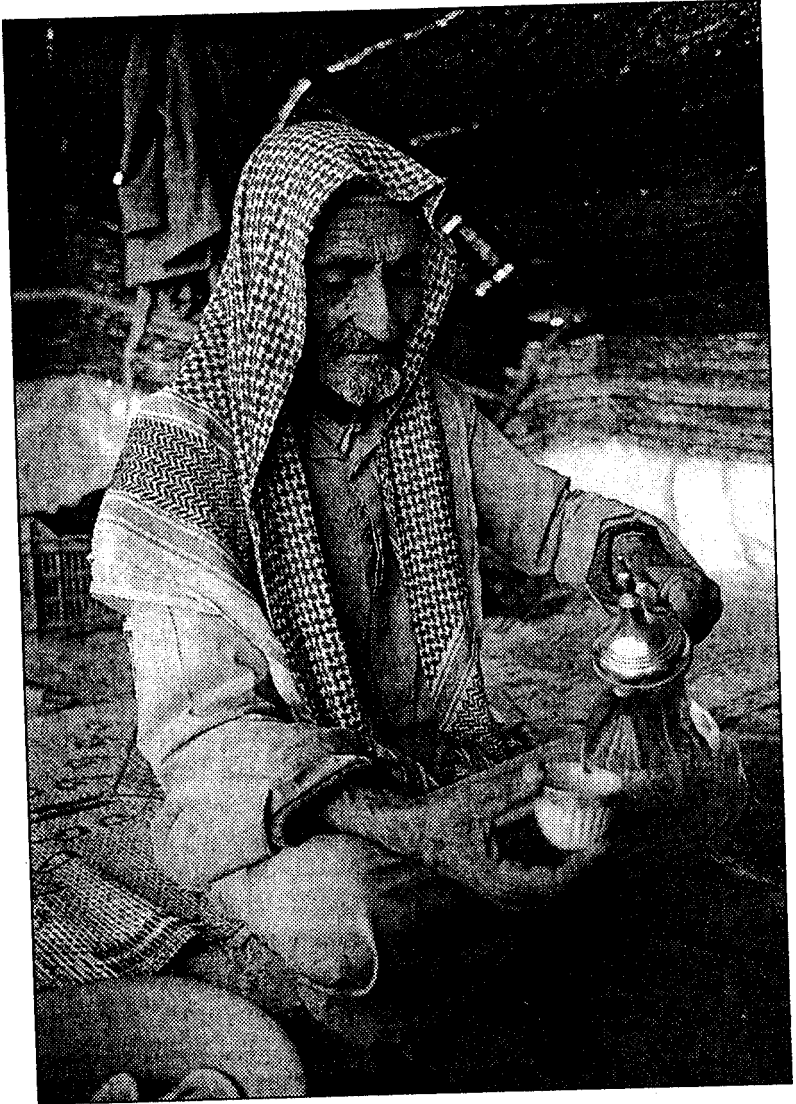
Kaşık, çatal hak getire. Kollar sıvandı; yağlı pirinç avuçlanarak ağza atıldı; etler elle yenildi. Yemek bitimine kadar ayakta durup konukları pür dikkat izleyen evsahibi ve çocukları ibrikle su dökerek, yağlı ellerin temizlenmesine yardım ettiler.

Hayvan keserek konuk ağırlamak öyle köklü bir gelenek ki, o anda evsahibinin hayvanı yoksa veya sürüsü dışarıda ise, en yakınındaki sürüye dalar; ilk yakaladığı koyunu alıp keser. Sürü sahibi buna itiraz edemez.

Yemek yenilen Bedevi evinden emin olabilirsiniz; size kötülük gelmediği gibi meçhul saldırılara karşı da koruma altında sayılırsınız. Misafir konağında ikram edilen tek sigarayı tüttürmek bile, ev sahibiyile bir hukuk oluşturmaya yeterlidir. Konakta eşyası çalınan misafir, yemek yediği kabı deler; eline alıp kabile çadırlarını dolaşarak evsahibini teşhir eder, tazminat ister.

Misafir, ev sahibinin bir eşyasını hırsızlarsa, değerinin dört mislini öder. Evsahibi, kapısına dayanan konuğu mutlaka içeri alır, yedirip içirir; olası belalardan korunma ve güvenli biçimde uzaklaşma yollarını açıklar. Konuk ise, evsahibinin soracağı sorulara açık cevaplar vermeli; onu muhtemel tehlikelerden haberdar etmelidir.

Misafirlik süresi 3.3 gündür (üç gün ve dördüncü günün üçte biri). Bedevilerde üç sayısı kutsallık derecesinde önemlidir. Konuğa, üç fincan mirra sunulur. Darda kalıp eve/kabileye sığınan biri, 3.3 gün korunur. İnsan öldüren kabile veya efradına yönelik intikam saldırıları 3.3 gün sürer ve bu müddet zarfında maktul (öldürülen) yakınları, hasım kabilenin mal ve canından ne alabilirse yanlarına kâr kalır. Kız kaçırın taraf, sırasıyla kadı (yargıç), arabulucu şahsiyet ve kızın babasının evine gidip her birinde üçer kelime eder; üç beyaz bayrak asarak barış ister. Aşiret davalarını çözmek için üç kadı'dan oluşan bir mahkeme kurulur. Üç özellik (yiğitlik, konukseverlik ve yardımseverlik) taşımayan, gerçek Bedevi değildir. Bir işi üç kez tekrar etmemiş olmayan tecrübeli sayılmaz.

Fotoğraf: Güneş Kocatepe

Öğleden sonra veda edip köyden ayrıldık. Kerek'ten aşağı, Akabe çölüne doğru yol alıyoruz. *Refayle, Kadisiye, Şobek, Hivale* gibi yerleşim merkezlerini bir bir geçiyoruz: Kıraç tepeler, derin vadiler, arada bir Tanrı nimeti gibi karşınıza çıkan vahalar, irili ufaklı su kaynakları ile Akdeniz ve çöl ikliminin sentezinden oluşan melez bitki örtüsü (makiler, çam ağaçları ve mazı/pelit ormanları).

Ürdün'ü, düz stepleri olan bir memleket sanmıştık; yanılmaz, kırılğan arazinin geçit vermez engebeleri bizi şaşırtıyor. Dön Allah dön; git git bitmez! Üç saatlik yolculuktan sonra hâlâ Lût Gölü çevresinde oluşumuz, bizde sanki kendi etrafımızda dönüyormuşuz gibi bir duygu uyandırıyor. Akşam üzeri Şobek beldesine varmazdan önce, mıntıkanın en yüksek noktasındaki geçitten Akabe'ye kademeli inen mavi dağlar ile eşsiz vadiyi seyre daldık. Firavun dönemi ve Musa Peygamberin antik çağlardaki doğasını hatırlatıyor bize. Tarihi bir film seyrediyormuşuz izlenimine kapılıyoruz. Güneşin buharla dans eden ışınları vadide morlaşıyor; giderek sarı ve mavinin farklı tonlarına dönüşüyor. Işık ressamlarının tabloları bunlar.

Ebu Muhammed; "*Bedeviler, engebeli araziden hoşlanmazlar. Bizden olmayanlar, baskınlardan korunmak için bu dağlık bölgeye yerleşmişler*" diyor.

Nihayet, *el Reşayida* aşireti şeyhi **Ahmet Ali**'ye konuk oluyoruz. Aşiret mensubu emekli bir subayın cenazesini kaldırmaktan gelmiş.

Sorduk:

"Sizde cenaze merasimi nasıl?"

Yanıtladı:

"Yas, şeyhin ibrikteki kahveyi yere veya ocağa dökmesiyle başlar. Taziye, tek tek ve saf halinde mezarda kabul edilir. Üç gece sürer; çay ve kahve ikram edilir. Töreni aşiret üstlenir."

Üç yüz yıldır yöreye hükmeden aşiret 1940'lardan beri tarımla uğraşüyor, 1950'de köye yerleşmiş. Büyük aile 20, küçü-

ğü ise 5-6 nüfuslu. 70 yaşındaki **Ahmet Ali** hem aşiret reisi (şeyh), hem kadı (yargıç). Aşiretin sosyo-politik temsilcisi; kabile hiyerarşisinde en üst sıradaki zat. Giyimi, kuşamı, malı mülkü, izzet ve ikramı da bu mertebeye göre belirlenmiş. Başka aşiretlerle ilişkilerden (ittifak, savaş, barış) de o sorumlu. Aşiretçi meseleleri veya kabilelerarası büyük davaları resmi ve geleneksel yollarla çözüme hakkı devletçe de onaylanmış.

Bedeviler hakkında sorduğum her soruya, gönüllü mihmandarımız **Ebu Muhammed**, "*Şeyhimiz her şeyi bilir*" deyip durunca, biz de aklımıza gelenleri sual eyleyip **Şeyh Ahmet Ali**'ye kulak verdik:

Resmi kanunlarla aşiret âdetlerinin harmanlanmasından oluşmuş töreleri korumak, bunları ihlâl edenleri cezalandırmak veya çatışan tarafların sorunlarını çözmek için Aşiret Mahkemeleri kurulmuş. Ülke ve toplumu derinden etkileyen büyük davalar; cinayet ve tecavüz davaları; arsa, arazi, borç ve hırsızlık davaları ile olayın türünü tespit etmeye yarayan davalardan her birine dört ayrı sınıfa ayrılmış kadı'lar bakar. Aşiretlerarası davalar için üç kadı (davacı, davalı ve tarafsız kabile mensubu) seçilir. Sayı daha fazla da olabilir. Kadı, içinden çıkamadığı davalar için daha üst bir kurul toplayabilir veya emsal kararlar alabilir, içtihad' da bulunabilir. İtiraz ve temyiz yolu açıktır.

Bedevi mahkemelerinde davalar alenidir; taraflar kendilerini savunurlar. Töreye göre ağır suçlarda (cinayet gibi) zaman aşımı olmaz; herhangi bir dava uzun süre ertelenemez, en kısa zamanda sonuca bağlanır. Alınan kararlar, tanınmış şahsiyetler ve kefillik sistemi aracılığıyla uygulanır. Devlete karşı işlenmiş (siyasi, dini) suçlar bu çerçevenin dışındadır.

Olayın türü (taammüden veya kazara cinayet, planlı tecavüz yahut iğva gibi) ile aşiret töreleri gözönüne alınarak verilen cezalar yöreden yöreye, bir kabileden diğerine göre değişiklik gösterse de çölün katı töresini yansıtır. Sözgelimi, hırsızlık yapanın eli veya ayağı, başkasına hakaret edenin dili kesilir, dişi

kırılır (ki genellikle para cezasına çevrilir). Bir çobanın diğerine ağır hakareti, kırbaçla cezalandırılır. Suçlayan ile zanlı ateşle imtihan edilir: Taraflar, juri önünde el veya ayaklarını ocak ateşine koyarlar ya da kızarmış demiri dillerine dokundururlar. Organı yanmayan, masum sayılır. Zina yapan erkekle kıza üçer kurşun sıkılır; isabet almayan masum, alıp ölen ise cezasını bulmuş kabul edilir. Zina yapan evli kadın, kocası tarafından değil; en yakın akrabası tarafından öldürülür. Evlilik dışı ilişki neticesinde hamile kalan kadın, bebeğiyle birlikte öldürülüp toprağa gömülürse aile namusu temizlenir.

Kasıtlı veya kasıtsız adam öldürmenin töresel bedeli kan davası, intikamdır. Ölüm haberini alan mağdur kabile şeyhi, ibrikteki kahveyi dökerek resmi yas ilan eder. Aşiret efradı ağıt şivan yakar; ölünün meziyetleri şiirsel dille anlatılır. Şeyh divanında toplanan erkekler, intikam kahvesi içerler. Bir tek fincan kahve "*katil fincanı*" olarak kabul edilir. Bu fincandan içen erkek, artık intikamı almayı üstlenmiş sayılır. Erkekler ölenin öcü alınmadan ya hiç tıraş olmazlar, ya agel takmazlar, ya da hiç iş yapmazlar.

Aşiret, katilin varlığından emin olmak ve uygun zamanı kollamak için, kimi zaman hasım kabile içine casus gönderir. Suç ve ceza kolektif olduğundan, katilin beşinci göbekten akrabaları da sorumluluk taşırlar. Bu derecenin dışındakiler, suçlu oymakla ilgileri olmadığını ilan etmek durumundalar.

Öldürülenin aşireti, ölüm haberinden itibaren 3.3 gün içinde cinayeti işleyen aşirete baskın yapma; malını talan etme, insanların esir alma hakkına sahiptir. Baskın hakkı daim olmakla birlikte buna aşiret reisi (ve meclisi) karar verir. Süre bitiminde hedefteki kabile, tarafsız bir aşiretin arabuluculuğu ve himayesine başvurarak geçici ateşkes ister. Başvurulan şeyh yoksa, onun adına küçük çocuğu yahut karısıyla konuşmak bile himaye talebi anlamına gelir ki, reddi mümkün değildir.

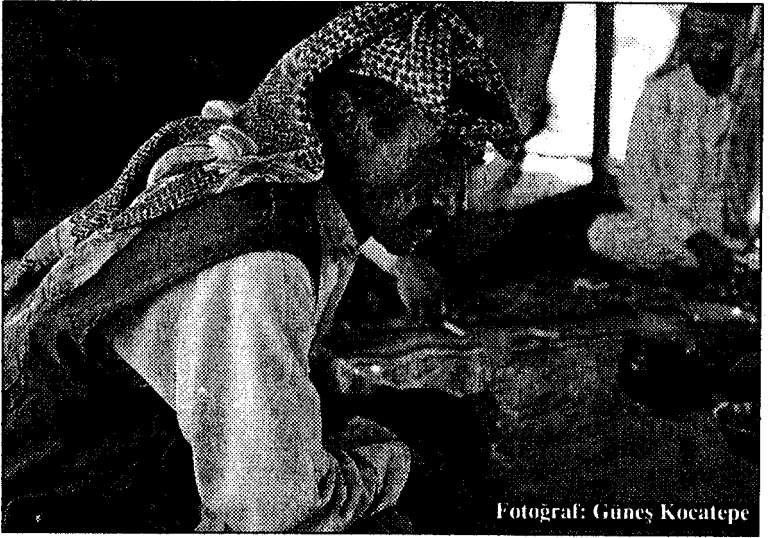
Fotograf: Gunes Kocatepe

Arabulucu heyet, katilin yakınlarından oluşan aşireti tarafsız bölgede ya da kendi egemenlik alanındaki otağa yakın bir mevzide saklar. Ölenin aşiretini bu otağa çağırır, olmazsa bizzat onların kurduğu çadıra gider. Kan davası tatlıya bağlanırsa, çadıra beyaz bayrak asılır. Arabulucular, mevzide saklanan katilin mensup olduğu kabile önderlerini çadıra davet ederler. Bunlar agelleri boyunlarına bağlı ve divana girişlerinde diz üstü çökmüş vaziyette beklerler. “*Biz ettik, siz etmeyin! Bedeli, diyeti neyse öderiz*” demektir bu.

Barış kararı alınır alınmaz, ölen tarafın aşireti, katil yakınlarının boyunlarındaki agel’i çözüp başlarına koyar. Kan bedeli (diyet) olarak kararlaştırılan miktar, ilk elde arabulucu şeyhin yüzü suyu hürmetine; ikinci olarak da katilin kabilesine mensup kadınların çadırda pişirdikleri barış yemeğinin hatırına makul ölçüde indirilir. Bu arada ölen tarafın en yakın akrabasına, bir kız bedel olarak verilir. Barış olmazsa, katilin kabilesi hakkında başka bölgeye sürgün emri de çıkabilir.

Gazavat adı verilen kabile baskınları sadece kan davaları sırasında gerçekleşmez. Kahramanlık çağının kadim bir geleneğidir; “*baskın basanıdır*” kuralı işler. Savaş ilan etmeden önce durum analizi yapan bilge şeyh (âlim) ile aksakallılar, savaşçılar komutanı(akid)na talimat verirler. Müttefik kabilelerin görebileceği yüksek bir yerde “*savaş ateşi*” yakılır; savaş ve intikam naraları atılır. Koçyiğitler seçilir; her savaşçı namusunu korumanın sembolü olarak kızkardeşinin ismini alır. Savaşa katılan erkekler, cephe gerisinde mevzilenen kabile kadınları tarafından şiir, koçaklama ve zılgıtlarla teşvik edilir.

Cenkten dönen veya firar edenler, ellerinde değnek ve mavi boyalı bez parçasıyla bekleyen kadınların hışmına uğrar; ya sopalarla dövülüp cepheye sürülürler, yahut yüzleri veya elbiselelerinin bir parçası boyanır ki, korkaklıkları kanıtlanmış olsun. Savaştan kaçanın kızına, bacısına kimse talip olmaz, kendisine kahve ikram edilmez, kahvesi içilmeyip yere dökülür, altındaki minder çekilir.

Fotoğraf: Güneş Kocatepe

Çatışma veya baskında ilk önce her kabilenin namlı cengâverleri kavgaya tutuşur; burada sayıda denklik aranmaz. İzleyen çatışma, bir tarafın lehine sonuçlanıncaya kadar sürer.

Kabile küçükse, otağına sabah baskını yapılır; zira, az sayıdaki malın ganimeti dağılabilir. Hedef kabile büyük ve malı davarı çoksa, otağa yayılmış sürünün kaçıırılması için en uygun zaman, kuşluk (sabah ile öğle arası) vaktidir. Çatışma esnasında kesici, delici ve ateşli silahların her türü kullanılabilir; savaşçılarda yaş değil, gözüpeklik aranır. Savaşçılar; keşif kolu, vurucu öncü bölük ile talan mangası olmak üzere üç gruptan oluşur.

Esir alınanlar fidye mukabilinde serbest bırakılır; baskın yapan aşiret reisinin yüzü suyu hürmetine af dileyen tutsaklar, genelde çadıra yahut mağaraya hapsedilmez; şeyh evinde izzet ikram görürler. Baskına uğrayan aşiret, kıl çadırın bir parçasının boynuna bağlandığı bir deveye bindirdikleri ulakla mütteliklerine başvurup, imdat çağrısında bulunur.

Bir masal havasında dinledik Şeyh Ali Ahmet'i.

Ebu Muhammed'in sözünü ettiği "beş yıldızlı kıl Bedevi çadırı"nda konuk olmak ve gerçek çöl göçebelerini bizzat yerinde görmek üzere, Şobek'ten ayrıldık; Akabe çölü ile turistik Petra Harabeleri'nin de yer aldığı Araba Vadisi ve Ram Vadisi'ne doğru yol aldık.

Çöl kâhinedir Bedeviler; vahşi doğayı, gökyüzünü, kumu, yabancı hayvanları ve birbirlerini meraklı gözlerle izleyip gözlerler. Bedevi, doğaçtan iz sürmeye yatkındır. Ürdün'de Vadi Araba'daki *el Sa' idiyin* ile Vadi Ram yöresindeki *el Zelabiye*, *el Umran* ve *el Zewayide* aşiretleri bu işin pirleri sayılırlar. Oymağın mahrem alanına (her çadır için diz çökülerek atılan taşın mesafesi kadar veya çadır kazıklarının çakıldığı mekân) giren yabancılar; kadın-erkek kaçamakları; hırsız veya katilin nereden gelip nereye gideceği; devenin memesinde süt olup olmadığı; devenin kör mü yoksa sağlam mı olduğu; yabancı hayvanların ava mı çıktığı yoksa inlerine yatıya mı gittiği; devenin cinsi (erkek/dişi) ve rengi; vahşi hayvanın avını yakalayıp yakalayamadığı; kadının evli mi yoksa bekar mı olduğu; vs., çöldeki izlerinden anlaşılır. Bu konu, Bedevi'nin uzmanlık alanına girer. Kemiğin şeklinden hayvanın rengi, cinsi kolayca teşhis edilebilir; insan ve hayvan organlarındaki bazı ince işaretlerle çalıntı hayvanın sahibi yahut nesebi belli olmayan çocuğun durumu açıklığa kavuşturulabilir.

Bedevilerin çöl efendileri olduklarını ve sınır tanımadıklarını iyi bilen bölge devletleri; iç ve dış güvenlikleri için sık sık bu kabilelerden casus olarak yararlanma yoluna giderler.

Bedevi kadını genelde özgürdür. Kaç göç yoktur; haremlik-selamlık yemek esnasında ve çadırın bölmelere ayrılmasıyla uygulanır. Evlenecek kızın koca adayı öncelikle amcaoğludur; ardından kabile ve aşiret çocukları gelir. Dışarıya kız vermeleri ender görülür. Yabana giden gelini atın üstünden alıp evine katmak, amcaoğlunun tartışılmaz hakkıdır.

Düğünde çalgı çalınmaz; Bedevilerin çöl şarkıları, gazelleri ve şiirler okunur. El çırparak ritme eşlik edilir. Gelin siyah, damat beyaz giyer. Gerdek çadırında bir hafta kalınır; yakın akraba dışında ziyaretçi kabul edilmez. Çocuk 2-3 yaşına kadar emzirilir. Çocuğun nesebi konusunda anlaşmazlık varsa, evli ve yaşlanmış olsa bile, doğrusu kanıtlandığında gerçek ailesinin yanına dönmek zorundadır. Çöl ortamında kaybolarak başka aşiretlerin evladı olan çocukların nesebi, işin uzmanları tarafından düzeltilir.

Kocası ölen evli kadın klan üyesiyse, mirastan yararlanır; değilse, baba ocağına dönebilir. Koca eşinden memnun değilse veya ondan şüpheleniyorsa, onu baba evine gönderir.

Tecavüze uğrayan kız veya kadın, olayın oluş yeri (ıssız bölge, dağ başı) ve anından itibaren uluorta bağırarak bunu ilan ederse, cezadan kurtulur; aksi taktirde öldürülür. Tecavüzcü, aşiret çadırından mağdurun çadırına kadar çırılçıplak gönderilir. Ya da üzerine kömür tozu serpilmiş deveye çıplak bindirilir; kömürün bulaştığı her organı, tecavüz edilen kız babası tarafından kılıçla kesilir. Tecavüz veya zina kahramanları bekarlarsa, hiç boşanmamak üzere evlenmekle cezalandırılır. Kız kaçıran, kardeşinin kızını, kaynına vermek zorundadır.

Bedevi, kabilesine, soyuna sopuna son derece bağlıdır; oymak soyağacını ezbere bilir. Ancak kabilesinden ayrılması (kabileden kovulma, ona küsme veya doğal felaket sonucu ondan kopma, vb.) sözkonusu olabilir. Yeni bir kabileye girmesi için; ya ayrıldığını ilan etmeli, ya eski kabilesindeki giysilerinin yerine yeni kabileninkileri giymeli, ya da hayvan kurban etmek suretiyle önceki kabileyle ilişkilerini kesmelidir. Yeni kabile mensubu, "kan bağı" na dayalı klan üyesi sayılır.

Hırsızlık, nadiren görülen bir olaydır. *El Saidi* aşireti, her yıl başka mekâna göçtüğünde, eşyalarının bir kısmını ağaçlar üstünde bırakır; dönüşte ise eksiksiz bulur.

Yemin etmek için Divana çağrılan Bedevi, nasıl giyinmişse öyle yemin etmek zorundadır; sözgelimi, abasını, kefiyesini as-

la çıkarmamalıdır. Ev içinde yemin edilmez; zira, yalan yeminin aileye zarar getireceğine inanılır. Tanıklık önemlidir.

Şahit olamayacakların listesi şöyledir: Hırsızlık yapanlar, kendisine sığınan aileye eziyet edenler, savaştan kaçanlar, kısırlar, hovardalar, gözü dışarda olanlar, düşkün ilan edilenler. Hırsız, sadece başka bir hırsız aleyhine tanıklık yapabilir. Zanaatkâr ve köylülerin de tanıklığı kabul edilmez; Bedevi, bu meslekleri hor görür.

Bedevi'nin köpeğini öldürene şu ceza verilir: Köpek kuyruğundan başaşağı asılır. Kuyruğun ucunu örtünceye kadar yere buğday dökülür. Bu miktar köpek diyeti'dir. Kızışma (kızgın) döneminde develer sinirli ve saldırgan olurlar. Sahibi, eşini dostunu bu konuda uyarmalıdır. Aksi takdirde, verilen zarardan sorumlu tutulur.

Cemaat toplumuna dayalı Ürdün'de, üç Bedevi milletvekili Kral kontenjanından meclise seçilir. Hükümet, Bedevilerin vurucu gücünden yararlanmak amacıyla "*Heccene*" denilen çöl jandarmalığı görevini Bedevi milislerine havale etmiş. Vadi Ram ve Vadi Araba yöresinde hecin develeri üstünde çarpraz fişeklikli bu askerler, ürküntüyle karışık bir hayranlık uyandırıyor insanda. Maaşlı milisler, ailelerinin önemli bir geçim kaynağıdır. Her evden bir ila dört kişi "*Hecin Kuvveti*"nde görevli. Tenha ama tekin olmayan çölde asayiş ve güvenliği sağlıyor; toplumsal olaylarda kilit rol oynuyorlar. Örneğin, 1970'te Filistin örgütleriyle başa çıkamayan Kral, Bedevi milislerini bunların üstüne sürdü. Netice; çoğu sivil 30 bin Filistinli öldürüldü.

Ebu Muhammed'e veda zamanı geldi. Çünkü ayarsız zamanlardan, geniş zaman kipinden kurtulan Bedeviler, eski örf ve âdetlerini bırakıyor; ağır adımlarla şehirlere doğru ilerliyor; kent varoşlarını istilaya hazırlanıyorlar. Çöl zamansızlığından kentin üç kipli zamanına uymaya çalışıyorlar.

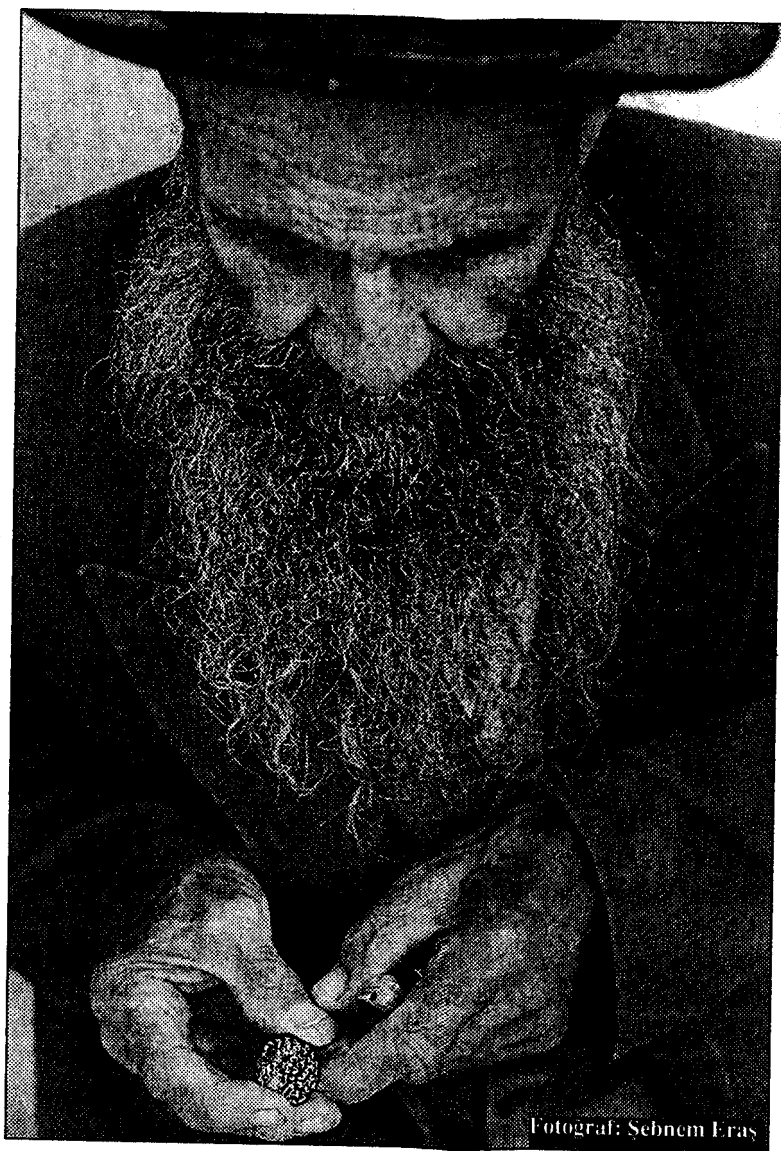
Sabır Taşında, Sır Aynasında NUSAYRİLER/ARAP ALEVİLERİ

Duyduk: “Güneyde, Mersin ile Hatay arasındaki bölgede batını bir cemaat varmış; cam değil, sır sürülmüş ayna gibiymiş. Orada sır tutmak zorunlu ve kutsalmış. Sırlar, kadrini bilene verilir, emanet ehline teslim edilirmiş...”

Meraklandık: Sorup sual eyledik; çoğu, “Aaa, bunlar Fellahlar”; bazıları, “Hayır, bunlar Arap uşakları”; akli başında çok az kimse ise, “Azizim, bunlar Nusayri sıfatıyla bilinen Arap Alevileri” dediler.

Sırlı aynayı keşfe çıktık: Adana uçağı, kara bulutların kuşatmasındaki Toroslarda rotasını bulmaya çalışadursun, biz Nusayriler hakkındaki kitaplara göz gezdirdik. **Falih Rifkı Atay**, *Zeytindağı* isimli eserinde, “*Arap uşağı*” deyimini, belli belirsiz ve geniş anlamda kullanıyor.

1920’lerde Fransız işgali, Ermeni olayları meselesine yakından tanık olan Nusayri inançlı **Muhammed Emin Galib el Tuveyli**’nin kaleme aldığı “*Arap Alevilerinin Tarihi: Nusayriler*” başlıklı çalışmada ayrıntılı bilgiler bulunuyor. Topluluk tarihine ilişkin aktarılanların tümü belgeye dayanmıyor; bazı isim ve tarihlerde yanlışlıklar var, kimi konular kulaktan dolma bilgi ve rivayetlerle süslenmiş. Yıllardır Adana’da yaşayan Mardinli Dr. **Ömer Uluçay**’ın derlediği *Arap Aleviliği: Nusayrilik*, hem yerel kaynaklarla yapılan canlı söyleşiler, hem de yerli ve yabancı kitaplardan farklı düşünceleri yansıtması bakımından bir alan çalışması, bölgedeki inanç araştırması niteliği taşıyor.

Fotograf: Sebnem Eras

Halvet olduğum kitaplar sayesinde, tarih âleminin birkaç devresini aynı anda yaşar gibi oldum. Başımı kaldırıp, şu âlemi seyran ederken, bir an için, “yılankavi kanalların parsellediği yemyeşil tarla ve bostanlarına iniş yapacağız” zehabına kapıldım. Taştan topraktan havaalanı pistine inmişiz meğer.

Zaten, Çukurova, Yaşar Kemal ile Orhan Kemal’in romanlarındaki o bildik, o doğal, o gizemli; çevre açısından o vahşi doğayı barındıran; nice eşkiyaya, kurda kuşa, börtü böceğe yataklık eden o Çukurova değil artık. Köyler, beldeler, ilçeler şehirle kenetlenmiş; koskoça bir “metropol” olup çıkmış. Gökdelenler matkap misali bakir semayı deliyor; beton yığını konut kooperatifleri, bir zamanlar sazlık ve bataklık ovanın tabiatına meydan okuyorlar.

Rica eyledik: Ömer Uluçay’ı arayıp, “Bize bir kaç Nusayri bul!” dedik.

Gezdik! Çukurova’ya bir haller olmuş; “Yer Demir, Gök Bakır” olmaktan çıkmış, yer yağmur, gök yağmura dönüşmüş; dağını taşını, bayırını bostanını, caddesini sokağını, evini barkını seller sular basmış.

Asi nehri, asiliğini yapmış. Antakya-Samandağ arasındaki güzergâhta; bir kilometre genişliğindeki alanı tufana, afete boğmuş. Çarpık medeniyete kızgın semadan gazap yağınca, koca ağaçlar kökünden devrilmiş, meyve bahçelerinin dibi bir metre kalınlığında kumla kaplanmış, 2.5 metre yükselmiş sel. Samandağ’da denizden esen tuzlu rüzgârlar, bostan mahsulünü kurutmuş; Akdeniz ötesinden gelen kum fırtınası, güneşi balçıkla, gökyüzünü tozla dört kat sıvamış.

İklim, insanla alay eder gibiydi. Bir saat önce günlük güneşlik olan hava, çok geçmeden dolu, yarma, kovadan boşanırcasına yağmur olup karşınıza çıkıyor. Halbuki mayıs ayında, tekmil Çukurova’da iklim düzenli olurmuş!

Yaşadık: Yağmur sonrası güneşin oluşturduğu gökkuşağını izledik ki, altından geçen muradına ersin diye. Bizim muradımız da, Nusayrilik hakkında bilgi verecek, konuşacak, akli başında;

görmüş geçirmiş insan bulmak. Dr. **Ömer Uluçay** sayesinde ötedenberi Adana'da oturan Makine Mühendisi ve işadamı **Hasan Atıcı**, serbest meslek sahibi **Ali Naci Gökçe** ve tüccar **Tahsin Yıldırım**'la görüşüyoruz. Aydınlatıcı bilgiler alıyoruz.

Örf, âdet, düğün, dini merasim gibi toplumsal etkinlikleri yakalayabilmek umuduyla Tarsus'a hareket ediyoruz. Bir pastane ve cafe işleten **Abidin**; tanıdıkları devreye sokuyor ve eşi **Nazan**, fotoğrafçı arkadaşım **Şebnem**'i alarak, birkaç Nusayri evini ziyaret ediyor. Vira bismillah, haydi hayırlısı! Görüşmeye gelenlerden biri öğretim görevlisi, diğeri mermerci, üçüncüsü makine mühendisi.

Tarsuslu hiçbir Alevi-Nusayri'nin kendi inançları, tarihleri hakkında bilgileri bulunmuyor. Yörede ünlü **Şeyh Nazım** adında bir Alevi din adamını salık veriyorlar; Mersin'deki bir cemaat toplantısında olduğundan, iki oğluyla görüşüyoruz. Büyüğü, sanki sırlarını ifşa edip ortalığa yaymak amacındaymışız gibi davrandı; ne bir insan, ne mezar, ne türbegâh ismi verdi bize. "Hakkımızda yazılan kitaplardaki bilgiler eksik ve yanlış; size bir şey açıklamayız. Mezar orda, kendiniz gidin görün. Bizi rahat bırakın!" dedi. Küçük kardeş çok nazik: "Babam sizinle görüşmez, ayrıca aldığımız terbiye gereği; sırlarımızı kimseye açmayız. Ne yazılırsa yazılsın, ne söylenirse söylensin; bizim inancımıza dair her şey yüzeysel kalır!" sözüyle yetindi.

Devrisi gün, cevval Nusayri genci **Cenap Koca**'nın yardımıyla ilçede kuyumcu dükkanı sahibi ve yeminli tercümanlık yapan, aynı zamanda Musalla mahallesi din hocası **Sait Yapıcı** ile şans eseri tanışıyoruz. Başlangıçta bize kuşkulu davranıyor.

Sait Hoca, yaklaşık 300 yıllık bir geçmişi olan "*el Ammar*" ailesinden. Uzun yıllar S. Arabistan'da kalmış, Arap dilini belagatli konuşuyor ve dini bilgisi tatmin edici. Arap Aleviliği'ne ilişkin sorularımızı, "*çok sert*" buluyor. "Biz bir alt toplum, alt kültür değiliz. Bir kazanın kulpu yerine konmak, ayrımcılık yapmak yanlıştır. Bu toplumun bir parçasıyız..." diyor tepkiyle.

Fotoğraf: Şebnem Eras

Şebnem Nusayrilerin yoğunlaştığı ova köylerini dolaşırken, biz **Sait Hoca** ile sohbeti koyulaştırıyoruz. Öğle yemeği için evine davet ediyor; hanımının başı açık; haremlik selamlık yok. Sac ekmeği ve peynir ezmesinden yapılan dürüm (yöredeki ismi sıkma) ikram ediyorlar.

Sait Hoca, bize türbegâhı gezdiriyor. Beyaza boyalı, kubbeli bu yapının önünde adak ve dini merasim yemekleri için yapılan masalar; ateş yakılacak ocaklar; kesim yeri bulunan bir bahçe bulunuyor. Şeyh **Hatim el Tevbani** isimli bir evliya (ermiş) ile Hoca'nın ata dedesi Şeyh **Ali Ammar**'ın mezarları, türbegâhın içinde. Duvarlarda, Hoca'nın şeyh sülalesinin şeceresi fotoğraflarla belgelenmiş. Yaklaşık 300 kişinin niyaz edebileceği, halı, motifli halı yastık ve minderlerle kaplı mekânda ayrıca şeyh sehпасı. Kur'an, **Hz. Ali**'nin çerçevesi poster, Esmâ-ül Hesna (Allah'ın isimleri), dualarla süslenmiş bir Zülfikâr poster, bizzat **Sait Bey** tarafından yapılmış bir ebced takvimi, buhurdanlık, bağış kutusu bulunuyor.

Sait Hoca açıklıyor:

“Her kabir, her mezar türbegâh değildir. Bir zâtın adına türbegâh yapılabilmesi için, Allah tarafından teşrif ve tekrim edilebilmesi gerekir. Sözgelimi, toprağına ayan beyan nur yağması lazım. Yoksa kum koymak, başına taş dikmekle ziyaretgâh olmaz, itibar görmez. Şeyh Hatim, yağmur duasının kabul olmasıyla ünlenmiştir. Dip dedem Şeyh Ali ise, yağmurlu güne denk düşen dini merasimde bir türlü yanmayan ateşe karşılık olarak, ateşsiz yemek pişirme konusundaki kerametiyle meşhur olmuştur. Türbegâh içindeki resimler dinsel inançtan ziyade, gelenek ve muhabbetten konulmuştur. İncancımızdaki evliyalar, muhayyerin sınıfındandır; kimisi adlarına yapılan bu türbegâhlarda yatar, kimileri burada yoktur; zira onlar gelir, giderler.”

Şehirde, kırdada, dağda ya da tepedeki ziyaretgâh/türbegâhlarda içinde o yere adını veren zâtın türbesi vardır ve hepsi beyaza boyalıdır. İçerde yeterli sayıda Kur'an bulundurulur. Âlim ve evliyalarınki kubbeli olur; bir kısmının kabri mermerle kaplıdır. Nusayrilerin yaşadığı Mersin, Tarsus, Adana, İskenderun, Antakya, Samandağ hattındaki her yörede, ortalama 10 ila 40 arasında türbegâh bulunuyor.

Sait Hoca, “Fıkhi (mezhep hukuku) ve batını konularda kimseye cevap vermeyiz” dedikten sonra, defteri kapattık. Hoca aynı zamanda türbegâhtaki dini merasim ve adakları yöneten kişi. Evinin kilerinde törensel yemekler için irili ufaklı 40 bakır kazan, 5 bakır leğen, 1000 tabak, büyük kepçeler ve zahire bulunuyor. Hayrat günleri adı verilen yemekli anma toplantılarında herkes gelir, kap kacağı ödünç alır; iş bittikten sonra temizleyip yerine koyar; elinde varsa, bağış/hayır mukabilinde bir miktar para bırakır gider.

Meselenin teorik boyutu iyi gidiyor ancak yağmur bir türlü aman vermiyor ki, Şebnem gönlünce fotoğraf çekebilsin. Gece-nin bir vaktinde, ver elini Antakya!

Duygulandık: Samandağ'dayız. Aynı adı taşıyan yerel gazetenin sahibi ve Cumhuriyet gazetesi muhabiri **Şahiye Say** ile **Mevlud Oruç**'un telefon diplomasisi sayesinde define bulmuş gibi seviniyoruz. Cenaze törenleri, düğün, ziyaretgâh, **Hızır Aleyhisselâm Makamı**, Aknehir tepesindeki **Şeyh Muhammed el Arabi türbegâhı**, Alevilerin köy yaşantısı ve nihayet ilçenin tanınmış din adamlarından **Şeyh Ali Yazıcı**'nın oğlu **Ahmet**'le tanışıyoruz. Bu sonuncusu mobilya dükkanı sahibi usta bir esnaf. İlkokul mezunu olmasına rağmen, ekmeğinin peşinden giderek Suriye, Ürdün ve Suudi Arabistan'da yaşamış; prens saraylarını mobilyalarıyla süslemiş. Arapçayı iyice okuyup yazmış, mezhebi konusunda oradaki bağnaz Sünnilerle uzun uzun tartışmış. Bizi evine konuk ediyor; fotoğrafçı arkadaşımız **Şebnem**'in doğum gününün o geceye denk düştüğünü tesadüfen öğrenir öğrenmez, telefonla gecenin ilerleyen vaktinde "*doğum günü pastası*" getirtip, sürpriz yapıyor. Duygu yüklü bulutlar üzerinde gezen **Şebnem** ağlamaklı. Ev sahibi **Ahmet**'in Suriyeli eşinin gözlerinde mutluluk pırıltıları.

Ahmet'in bütün derdi, "Yahu, biz, hakkımızda söylenildiği gibi öcü, sapık, mezhepsiz kâfir değiliz. İyi insanlarız, sizler gibiyiz, iyilik yolunun dervişanlarıyız" sözünü pratikte kanıtlamak. Pasta kesilirken düşünüyorum; Irak, Suriye, Lübnan güzergâhını izleyerek Samandağ'da karar kılan, tahminen 2000 yıllık Yemen kabilesinin bu torunu, aslen Erzurumlu aileden olup, İzmir-İstanbul arasında mekik dokuyan **Şebnem** ile karşılaşması yetmiyormuş gibi, bir de ona doğum günü pastası getirebiliyor. Neylersin, zamanın, insanın ipi yok ki!

Tanık olduk: Nusayrilerin yaşadığı Akdeniz kıyısında dizili Mersin, Tarsus, Adana, İskenderun, Antakya ve Samandağ coğrafyası, bumerangı andırır. Attığımızda, size geri dönebilen cinsten bir coğrafyadır burası.

Günlük bir gazetenin promosyon olarak verdiği kitapta, *Nusayrilik*, "gerici tarikatlarla eş tutulmak"la kalmıyor; aynı za-

manda, öteden beri kimi din ve mezhep bağnazlarının, Arap Aleviliğine yönelik “karı kız, ana bacı tanımaz; **Hız. Ali**’yi tanrı yerine koyarlar” türünden karalamalar da yer alıyordu. Bu yüzden gittiğimizde tepkiler tazeydi, öfke dinmemiştir. Yani yöreyi sadece sel basmış değildir; aynı zamanda Arap Alevilerinin yürekleri de tufana yakalanmıştır.

Yaklaşık 1200 yıllık karalama ve iftiralara maruz kalan bu toplumdaki hangi insana gittiysek, hangisine dokunduysak, “*bin ahhh!*” işittik. Dert ve şikayet dinledik. Şöyle diyorlar:

“İslam toplumu, uygarlığı ve tarihinin ayrılmaz bir parçasıyız. Müslüman olmak için gerekli beş şartı yerine getiriyoruz. Ehlibeyt ve 12 İmam yolundayız. Kur’an, Sünnet ve Hüccet-ül Akl (yani aklın gereği) üzere amel eyeriz. Kur’an’da mesnedi olan, Ehlibeyt’in onaylayıp İmamlar’ın ilettiği hadisleri (peygamber sözleri) doğru belleriz. Peygamber vasiyetine uyarız, Ehlibeyt yolunun müritleriyiz. Onbirinci İmam **Hasan el Askeri**’nin müridi **Muhammed bin Nusayr**’a izafeten Aleviliğin bir kolu olan Nusayri denir bize. Bunda maksat, Nusayri topluluğunun diğer bid’at çevreleriyle karışmasını önlemektir. **Muhammed bin Nusayr** peygamber değildir; yeni bir din ve mezhep kurmamış; kendince dine bir ekleme yapmamış; Ehlibeyt’in kutsal akidesini (öğretisini) yayıp savunmakla yetinmiştir.”

Yerli ve yabancı araştırmacıların kendilerine yönelik karalamalarından öyle bunalmış ki bu topluluk, İslami motifli bir parti (RP) liderinin 1998’de, Nusayriliği “*sapık bir Alevi anlayışı*” olarak göstermesi, yığınsal tepkilere yol açmış. Atatürkçü bir yazarın kitabındaki karalamayı protestoları ise, Cumhuriyet gazetesi Adana temsilcisi **Çetin Yiğenoğlu**’nun bu yılın mart ayında yayımladığı “*Alevi Nusayriler*” başlıklı dizide dile getirilmiştir.

Dönemin Cumhurbaşkanı **Demirel**’e çekilen toplu telgrafta, “Çağdaş, Atatürkçü, demokrat ve yurtsever olan Alevi Nusayriler, laik Cumhuriyet ile barışık insanlardır; rejim düşmanı tarikat ve gericilerle birlikte anılmaları yanlıştır” denilmektedir.

Ve hikaye ettik: Bakalım inanç mensupları, ilim erbabı Nusayriler ne dediler?

Adanalı **Ali Naci Gökçe**: “Bizde namaz niyaz, oruç, zekât var. Biz Alevi-Sünni diye ayırım yapmayız; sadece Ehlibeyt’i mağdur edip, bu kutsal aileye 1001 ay boyunca sövüp sayanlar için, Emevi takipçileri sıfatını kullanırız.”

İşadamı, makine mühendisi **Hasan Atıcı**, konuyu açıyor:

“Ehlibeyt takipçileriyiz. Bizde Allah tektir, birdir; Arapça belirtirsek, Allah-ü ahad’dır. Yani O, sayıya gelmez; sıfatlardan münezzehtir. Kur’an, Allah kitabıdır. Ona hiçbir batıl yaklaşamaz. Namaz niyazımız, Sünnilerinkinden ayrıdır. Niyazda mekân, hareket önemli değil; Allah’a yönelme ve ibadet esastır. Kıyamet gününe, ruh göçüne (tenasüh, yeniden bedenlenme) inanırız. Bu fikri Hint felsefesinden değil, bizzat Kur’an’dan alırız. Ruh göçü (reenkarnasyon, tenasüh) şöyle yansır: Haksızlık yaparsak, bunun hesabını vermek için kıyamete kadar beklemeyeceğiz. Yeniden bedenlenme sayesinde suçun hesabı verilecektir. Sözelimi ruh göçü sürecinde patron, işçi olabilir veya tersi meydana gelebilir. Bizde diğer din ve inançlara bakış, Sünni kardeşlerimizdekinden farklıdır. Onların kardeşliği lafta kalıyor, pratikte işlemiyor. Oysa biz, bütün peygamberleri bir tutarız; kimseyi kimseye üstün kılmayız. Cennetin sırf Müslümanların tapulu malı olduğuna inanmayız. Her milletten, her insan gidebilir cennete...”

Alevi Nusayriler, tarihte yaşadıkları dinsel/mezhepsel baskıdan öylesine bunalmışlar ki, **Atatürk**’ün kurduğu Cumhuriyet ile onun laiklik ilkesini rahatlıkla kabul etmiş; şapka devrimini hemen benimsemişler. İskenderunlu 81 yaşındaki din adamı **Mahmut Reyhani**. Şeyh unvanlı Alevi Nusayri din hocalarının eskiden beyaz sarık, ortasında kırmızı fes bulunan başlıkları ile cübbelerini attıklarını; yerine fötr taktıklarını, genelde takım elbise giydiklerini belirtiyor. Çokça ziyaret ettiği Arap ülkelerinde, kıyafetine yönelik eleştirilere, **Atatürk**’ü ve laikliği savunarak karşılık veriyormuş. Antakya Harbiye’deki köklü bir aileyi temsil eden Şeyh **Nasreddin Eskiocak** da benzer tavır sergiliyor.

Fotograf: Şebnem Eraf

Hasan Atıcı, Suriye'yi yöneten Nusayrilerle ilişkinin çerçevesini çiziyor:

“**Hafız Esad**, mensubu olduğu Nusayriliği Şiiliğe dayandırdı. Orası bir polis devleti. Türkiye’de iyi kötü özgürlük var; demokrasi çerçevesinde inanç ve ibadetlerimizi yerine getireyoruz. Suriye’de bu rahatlığı göremeyiz. **Atatürk**’ün sağladığı laiklik içinde kendi rengimizi yansıtıyoruz. Buradaki Nusayrilerden, kimsenin Suriye’yi tercih ettiğini duymadım.”

Bu topluluk, “*laiklik ve Türkiye’nin bütünlüğü*” konusunda duyarlı bir bilince sahip. İkisini de sahiplenme duygusu son derece gelişkin. İskenderun’da folklor araştırmaları yapan eczacı **Ruslan Çoşkunırmak**, “Çanakkale Türküsü, bizde hâlâ Arapça söylenir. Çok asker yollamışız o taraflara” derken; Suriye’deki bir üniversite öğretim görevlisi vurguluyor: “**Atatürk**’ün ruhunun Suriye taraflarında bir *Nusayri*’nin bedenine geçtiği yolunda yaygın bir inanış var toplumumuz arasında. Dolayısıyla **Atatürk**’ü kendimizden biri sayarız.”

Şeyh Mahmut Reyhani, Birinci Dünya Savaşı sonrasında "Fransızların sundukları özerk Nusayri bölgesi, mezhep mahkemesi ve Arapça okullar türünden ayrıcalıklara itibar etmediklerini; Adana ve Kilikya bölgesindeki Ermenilerle saf tutmayıp, Türkiyeli Müslümanları koruyup kolladıklarını" aktarıyor.

Alevi Nusayri toplumu, sosyal yaşam ve inanç düzleminde merkezi bir yapıya sahip değil. Faaliyetler yöreden yöreye farklılık gösteriyor; bir ildeki din adamını, bazı din adamları tanımıyor; kimi şahsiyetlerin birbirlerinden haberleri yok. Anadolu Alevileri hakkında tatmin edici bilgileri ve ilişkilerinin olduğunu da söylemek zor. Fazlaca içe kapanık, kendilerini bilerek toplumdan (inanç açısından) tecrit etmişler sanki. Çoğunun tarih bilinci sıfır denecek kadar az. Buna karşılık "şeyh" unvanlı din adamlarının hemen tümü, Arapça'yı konuşup okuyabiliyor. Günlük hayatta, çarşı pazar, komşuluk ve misafirlik ilişkilerinde gayet sevecen, sıcak, cana yakın ve herşeylerini feda edebilecek bir mizaca sahipler. Hatay-Harbiye'de yol sorduğum iki kadın, pişirdikleri sac ekmeğini elime tutuşturuverdiler.

Nusayrilerde bolca bulunan özellikler şöyle sıralanabilir:

Hatır sayma, hayrat günlerinde biraraya gelme, dini bayram ve özel anma günlerinde adak adama, kurban kesme, sayısı onlar ve yüzlerle ifade edilen davetliler topluluğuna yemek verme; bu yolda israf denecek kadar para harcama.

Tarih bilinci zayıf Nusayriler; örf, âdet, kimlik ve kökenlerini araştırma döneminin başındalar.

1938'de Hatay'ın Türkiye'ye katılması sürecinde Güneş-Dil Tezi savunucuları, "Yöre halkının Eti Türkleri'nden olduğunu" döne döne tekrarlayıp durmuşlar.

Nusayrilerin batını inançlarını da dikkate alan kimi siyasetçiler, "**H.z. Ali**'nin orduları Arap değil, Türklerdendi. Horasan crenleri de **Ali** askerleri arasında bu bölgeye gelip yerleştiler" yolunda yazılar yazdılar. Günümüz Nusayrilerinin bir kısmı, bu propagandaya inanmış görünüyor. Ama bilinçli kesim ile ço-

ğunluk, kökenlerinin Yemen'den kalkıp Irak, Suriye, Halep üzerinden Lazkiye yöresine yerleşen; yaklaşık 700 ila 300 yıllık süreçte Suveydiye (Samandağ), Antakya, İskenderun, Adana, Tarsus, Mersin'e göçen eski kabile, büyük aile efradından olduklarına inanıyor. Şunu diyorlar:

“Araplık, siyasi ve milli bir dava değildir bizim için. Etnik köken ve Arap kültürü ile eş anlamlıdır, o kadar. Bu kimliğimizle varız, Türkiye Cumhuriyeti'nin bir rengiyiz; laiklik ilkesi ve Atatürk'ün yoluna sahip çıkıyoruz. Bu yeterlidir. Yoksa, bizi Eti Türk'ü sayıp asimile etmenin âlemi yok. Ezilmişliğin verdiği hırsla, herkes eğitime sarıldı. Diyeti ise; Arapça'dan, asıl kültürümüzden vazgeçmek oldu. Türkçe, giderek Arapça'nın yerini alıyor; iki kuşak sonra evimizde Arapça konuşulmaz olacak. Dışlanmadan, horlanmadan, iftiraya uğramadan bu toplumun bir parçası olmak esastır.”

Adanalı işadama **Hasan Atıcı**, “Kimliğimi sorgulamak durumundayım. Herkes bir yerlerden gelmiş ve sonuçta hepimiz insanız...” diyerek olaya daha geniş açıdan bakıyor.

Antakya'daki Çağdaş Sanat Atölyesi (ÇESA) hem Arap folklorunu derliyor, hem de “*Grup Nidal*” adıyla bir orkestra kurarak, anonim halk türkülerini yaşıyor. Aynı çerçevedeki mütevazı tiyatro topluluğunun Arapça dillendirdiği amatör oyunlar, halk arasında rağbet görüyor.

Samandağ Belediye Başkanı **Ganim Canpolat** eğilimi özetliyor: “Kültürümüz ileriye dönüktür; her türlü değişime açığız. Hem alır, hem veririz.”

Antakya ve İskenderun'da kümelenen kimi din adamları **Ali Taş**, **Mahmut Reyhani** gibi kültürlerini hayatlarına yansıtmanın yanı sıra, Ortadoğu'da düzenlenen Arapça şiir yarışmalarına katılıp, ödül kazanabilecek düzeyde de edebiyatla meşgul oluyorlar.

Nusayrilerin sayısı konusunda bir veri bulunmuyor. 1 milyona yakın oldukları tahmin ediliyor. Adana'da Akkapı, Yamaçlı, Güneşli, Seyhan, Haydaroğlu, Cumhuriyet, Havzclubahçe, Ha-

vutlu, Mirzaçelebi, Sucuzade, Karşıyaka, Mıdık mahalleleri; Mersin'de Cumhuriyet, Turgutreis, Alsancak, Hamidiye mahalleleri; Tarsus'ta Eski Ömerli, Eski Hatay, Musalla ve Yeşil mahalleleri; İskenderun Arsuz yöresi, Karaağaç ve Nardüzü belde-leri; Antakya'nın başta Harbiye olmak üzere büyük bir bölümü, Samandağ, Aknehir yöresinin tamamında Aleviler oturuyor. Nüfus oranı Samandağ'da %90, Antakya'da %60-70; İskenderun'da %40; Adana'da %25, Tarsus içinde %80, Mersin'de %20-25, Suriye'de (Lazkiye ve Halep) ise, %15 arasında değişiyor.

Yaklaşık 1200 yıllık tarih boyunca altı büyük göç, sayısız felaket yaşayan; bu arada Halep'teki büyük yerleşimleri sırasında Hamdani devletini kuran, **Yavuz Sultan Selim**'in Mısır seferi sırasında 50 ila 80 bin Nusayri'yi kırdırmasından sonra Lazkiye dağlarının doruklarına çekilen Nusayriler, bir anlamda göçebelik, tehcir, tecrit ve yoksulluğa mahkûm edildiler.

Nusayri adını, 11. İmam **Hasen el Askeri**'nin müridi **Muhammed bin Nusayr**'dan aldıkları yolundaki rivayet akla yatkındır. Başka bir rivayete göre ise, ikinci halife döneminde bölgeye gönderilen 450 kişilik takviye kuvvet burada düşmanı yendikten sonra bölgede ikamet etmiş. **Hız. Ali** yandaşı olan bu kuvvete "*nasara/nüsra*" (yandaş, zafer kazanan) adı verildiğinden, yörenin sarp dağlarına yerleşen herkes aynı isimle anılmış.

Kaç-göç dalgaları Nusayrileri açlığa ve yoksulluğa mecbur etmenin yanı sıra, onlara takılan sürek/surak/suvarik (Türkçe'den bozulma sürgün sözcüğünden) sıfatı, bu toplumu horlama babından kullanılmıştır. Yoksul halk, açlıktan ölmek için sarp dağların verimsiz topraklarını işleyerek, ağaçları kesip tarla haline getirerek ayakta durmaya çalışmış; Arapça "*fellah-ül ard*" (toprağı işleyenler) ibaresinden, kendilerine "*fellah*" adı verilmiştir.

Uzun süre Hıristiyan ve Müslüman ağaların yanında marabalık yapmışlar. Zamanla toprak sahibi olup rençberlik, bağcılık, bostancılığı bir meslek haline getirince, bu kez, Arapça

“*fellah*” (rençber, köylü, çiftçi) deyimiyle anılmışlar. “*Arap uşağı*” yakıştırması, **Atatürk** zamanındaki kimi siyasetçiler tarafından, üstün bir unvanmış gibi sunulmuş olmasına rağmen, aslında Osmanlının son demlerinde, bu toplumu aşağılamanın ifadesi olarak kullanılmıştır. Osmanlı tahrir defterlerinde ise “*Garipler Cemaati*” olarak kayda geçmişler.

115 yaşındaki Samandağlı **Abdullah Vural**, “eskiden el örmeşi diz kapağına inen gömlek giydiklerini; iç çamaşırı bulamadıklarını; dağda ağaç, çalı çırpı toplama sırasında bu gömlek yırtılmasını diye, çırılçıplak iş gördüklerini ve bedenlerindeki yara berelerle dolaştıklarını” anlatarak yoksulluğun boyutunu ortaya koydu.

Osmanlı zamanında Alevi Nusayri'nin mal mülk sahibi olması, Kur'an satın alıp okuması bağnaz Sünniler tarafından âdeta yasaklanmıştı. Aleviler, o yıllarda Kur'an'ı elde edebilmek için bir Hıristiyan din adamını devreye sokarlarmış. Nusayri din adamlarının sarıkları önce arkadan ateşle tutuşturulur; sonra ateşi söndürme bahanesiyle ayaklar altına alınıp çiğnenirmiş. Nusayri selamını almamak için yüzlerini çevirenler; omuz atıp geçenler varmış.

Onca horlanan toplum, Cumhuriyet'in “*vatandaşlık, laiklik, din ve vicdan hürriyetini*” gökte ararken yerde bulmuşçasına sevinmiş. **Mustafa Kemal**'in, Hatay Cumhurbaşkanı **Tayfur Sökmen**'e verdiği “Kurban kesilip tören yapılacak, bırakın oradaki kurbanı bir Alevi kessin” yolundaki talimatı uygulanınca, Aleviler ilk kez “*insan yerine konulduklarına*” inanmışlar.

Odur budur, emek harcayarak mal mülk sahibi olmuş; eğitime ağırlık vermiş, âdeta kendilerince sınıf atlamışlar. Tarsuslu Nusayriler genelde kabzımal, kebabçı, mobilyacı ve kuyumculuk yaparken; Adanalı kardeşleri bürokrasi ve iş hayatının belli kademelerinde ilerlemişler; Antakya Harbiye'de ise hizmet sektörü, atölye sahipleri (Türkiye'nin dört doğal ipekçisinden biri **Refik Büyükaşık**, Kültür Bakanlığı'nın desteğiyle çeşitli fuar-

lara katılıyor) bulunuyor. Samandağlılar ise, modern tarımın yanı sıra, çoğunlukla yurtdışında nasiplerini aramakla meşguller.

İmam **Ali Naki** ile oğlu 11. İmam **Hasan el Askeri**'den 859 yılında Alevilik öğretisini alan Basralı **Ebu Şuayb Muhammed bin Nusayr**, 883 yılında öldü. Yolundan gidenlere başlangıçta Numeyri/Numayrı, sonradan Nusayri adı verildi. İzleyen yıllarda Nusayrilik, **Muhammed bin Cundeb** ile **Abdullah Muhammed Cennan el Cunbulani** vasıtasıyla yayıldı. *Cunbulani* kolunu (bir anlamda tarikatını) geliştiren zat ise, **Hüseyin bin Hamdan el Hasibi** (öl. 957/68)'dir. **Hasibi** emir, bey ve zamanının ileri gelenlerinden 50 kadar tilmiz ve mürid yetiştirmiştir. Onun Antakya kırsalındaki öğrencisi **Muhammed bin Ali el Cilli** (veya el Hilli) ile **Ebu Said el Meymun bin Kasım el Tabarani** (öl.1035), öğretiyi günümüze taşıyacak eserler bırakmışlardır.

El Hasibi'nin yazdığı "*Kitab-ül Mecmu*" bu topluluk arasındaki temel fıkıh kitabı ve ilmihali sayılır. Ayrıca **Adud-ül Devle**'ye armağan ettiği *Rastbaş*, ile Hamdani hükümdarı **Seyf-ül Devle**'ye sunduğu *el Hidayet-ül Kübra*'ya ek olarak *Esma-ül Eimme*, *el Maide*, *el İhvan* başlıklı kitapları kaleme aldı. Eskiden hem toprak sahibi aristokrat hem de dini önder sayılan **El Cilli** ailesinin torunları Samandağ'da bulunuyorlar.

Döneminin büyük şair ve tasavvufçusu **Ebul Fadl, Muhammed ibn-ül Munteceb** Nusayriler arasında sayılıp sevilir. Suriye'deki inanç kardeşlerini düşmanlarının elinden kurtaran Emir (bey, prens) **bin Mekzun el Sincari** ise, **el Hasibi**'den sonra Aleviler arasında yüceltilen en önemli isimdir.

Mısır hükümdarları Memlûklar zamanında önemli şahsiyet sayılan **İlmeddin**'in torunları, günümüzde Harbiye'de şeyh ailesi mertebesindeki "*Eskiocak*" soyadını almışlar. Dört kardeşi de din adamı olan **Nasreddin Eskiocak**, ortodoks İslami öğretiyi hemen olduğu gibi benimsiyor. Alevilik, reenkarnasyon ve ahlâk üzerine dört eser yazmış.

Alevilik'te batınlık İslami bir öğretilerdir. Nusayriler, "huve evvel, huve ahir; huve zahir, huve batın" kuralına sıkı sıkıya sarılırlar. Batın'dan gaye; ibadetlerin biçimsel yönleriyle fazlaca uğraşmayıp; meselenin batınına yani özüne ve cevherine önem vermektir. O gizil varlığı kavrayabilmenin merasimidir Batınlık.

Batını gruplar; ortodoks İslamın saldırıları karşısında gizlilik içinde biraraya gelip cemaat oluşturmuş, örgütlenmişlerdir. Dolayısıyla ifade, ibadet, Kur'an tefsiri gibi konularda hem zahir hem de batın dili kullanılır.

Nusayrilerin namaz niyaz ve abdestlerindeki her davranış mutlaka bir şeyi simgeler. Cemaatin kapalı devre toplantılarında giderek billurlaşan bu batını düşünce ve pratik; sonradan fikir, inanç-ibadet, sorgu-sual, ceza-ödül, eğitim, dayanışma; özetle toplumsal ve kültürel yaşam tarzlarına damgasını vurdu. Batını olanlar; topluluğa kabul törenlerinde, kurallara uyacaklarına, sır saklayacaklarına; aksi halde öngörülen yaptırımlara razı olacaklarına dair söz vermekte, yemin etmekte.

Nusayriler toplumla çatışma yerine, sabırlı davranma, sineye çekme, barış ve feragattan yana bir tavır sergilerler. Hak ve inançlarına saldırı halinde ise, toplu tepki göstermeyi yeğlerler.

Nusayrilik, esas olarak "nur" a dayanır. Kur'an'da "nur" defalarca zikredilir. Allah'ın isimlerinden biri de nur'dur. Ruhların Muhammedi nur'dan yaratıldığına inanılır. Nurani ruhla bezenmiştir insanoğlu; o, şeklen beşerdir; doğar, yaşar, konuşur ve ölür. Aynı zamanda bir başka, özel bir varlıktır. Batını yorum, burada konuyu açar; sır âleminde ruhlar deverana girer; gölge ile aslı, gerçek ile ayna gündeme gelir. Bilenlere sırlar açılır, tevhit makamında, kemalat yolunda seyrana-devrana girilir. Burada akıl bağlarından kopar, gönül kuşuna kanat olup celvelana düşer.

Yaradanı, söyleteni, yapanı bilmeğe çalışan kemalat yolcuları, "Kür" (ol buyruğu) ilmüne erince, O'nun rengine bürününce, "mana" devreye girer. Mana öz'dür ama suskundur (samit).

Mana'ya bir isim olsa gerek; zira bu isim kanalıyla mana söze gelir; natık (konuşan) olur. Sır âlemi kâşiflerinin sözlerini, hallerini insanlar anlamaz. Etrafı surlu bir kaleye benzer. Buraya ancak kapı'lardan (bab) girilir. Bab makamındakiler kalenin iç ve dışını en ince ayrıntısına kadar bilirler. O halde "*mana-isim-kapı*" birbirini tamamlar. Her peygamberin, nebinin bir velisi, sahabesi, halifesi vardır. O halde mana'ya, imamlar, rehber-öğretmenler vasıtasıyla ulaşılır.

Nusayrılık inancında "*mana-isim-bab*", temel ilkedir. Özel anlamda bu "*Ayn, Mim, Sin*" (AMS)'de ifadesini bulur. Arapça (*ayn*) göz demek olup, Allah'ın tecellisini görmek, algılamaktır. *Ayn*; yücedir, esastır, âlâ'dır, Ali'dir. İşte bu, "*mana*"dır (*mim*), **Hz. Muhammed**'dir; Kur'an sözüyle, özüyle evreni kavrayıp yorumlamaktır. İlk nur **Muhammed** olduğuna göre, beşerin onca serüveninin "*ismi*" **Hz. Muhammed**'dir. (*Sin*) **Selman-ı Farişi**'dir. Yüce olanın, en ulunun babı (kapısı) dır. Bilgindir, âlimdir, rehber öğretmendir, örnek insandır.

Nusayrılıkte gök cisimlerine; güneş, ay ve yıldızlara özel önem verilir. Peygamber, sahabelerini, "*yıldızlara*" benzetmiştir. Yetkili, ilim irfan sahibi, kâmil, eğitip öğretendir; dünyanın aldattıcı nimetlerinden vazgeçmişlerdir. Cemiyete hizmet eden, mümtaz rehberlerdir bunlar. **Abuzer-i Gıfari**, **Mikdat bin Amr**, **Abdullah bin Rehava**, **Kanber el Devsi**, **Osman bin Ma'zun** böyledirler. **Abuzer** sadakat, yoksulluk, azim ve sebatı; **Mikdat** celadet, şahadet, hakkı savunmayı; **Abdullah** ilim, şiiiriyet, aşk ve cezbeyi; **Kanber** sadakat, hizmet, inanç uğruna can vermeyi; **Osman** inandığı davaya hizmet, ezaya cefaya katlanma ve yaşama azmini simgeler. Kendileri "*Hamse-i Eytam*" (Beş Yetim) unvanıyla anılırlar. Bu seçkin zevatın hareketlerinin ekseninde Hz. Muhammed, Ehlibeyt ve Oniki İmam vardır. İslam içinde, Resulullah ve Ehlibeyt yolunda, Nusayrılık öğretisinde yerde ve gökteki yıldızlar olarak, insanlara *Hamse-i Eytam* yol yordam gösterecektir.

Nusayri inançta *mana-isim-bab'* dan sonra *ehl-ül meratib* (ilk yedi sınıf) *âlem kebir nurani* (büyük parlak âlem) ve *küçük ışık âlemi'*nden oluşan bir kozmogoni sistemi bulunur.

Bab'ın kişileştirilmesindeki yedili makamatin tepesinde Selman vardır; *setr-ül eimme* derecesinin başında yine Selman, 11. sırasında ise inancın kurucu önderi Muhammed bin Nusayr yer alır.

Gökyüzünün en büyük yıldızları Güneş ile Ay'dır. İnsanlığın iki büyük yıldızından Hz. Muhammed güneş, Hz. Ali ise ay'dır. Hz. Ali'nin semadaki konumuna ilişkin görüş ayrılıkları, Nusayrilerde *Kibliye* (Kilaziye-Kameriye; kurucusu M. bin Yunus el Kilazi), *Şimaliye* (Şemsiye-Haydariye: kurucusu, Şeyh Haydar Ali), *Mütevaliye*, *Giyabiye* gibi alt kolların ortaya çıkmasına neden olmuştur.

Kamerilerle Haydariler Adana yöresinde; Mütevali ve Giyabiler ise İskenderun dolaylarında yaşarlar. Şimaliye kolu deve, tavşan, yılan balığı, sallır balığı gibi hayvanların etini haram sayar. Eskiden ceylan, balkabağı, domates yenilmesi de yasakmış. Günümüzde tavşan, dişi ve sakat hayvan eti yenmiyor. Kurbanlar mutlaka erkek (koç, tosun, boğa vs) olmalı; dişi hayvan kesen bıçaklarla kurban kesilmemeli. Ruhun ve cismin temiz olan erkek, dualar eşliğinde ve şeyh nezaretinde kesim yapılmalıdır.

Harbiye'deki Şeyh Nasreddin Eskiocak ile İskenderunlu Şeyh Mahmut Reyhani'ye göre, meselenin esası Kur'an, sünnet, sahih hadis, Ehlibeyt yolu ve hüccet-ül akıl'dır. Gerisi teferruata giriyor. Alt kollar, büyük ayrılıklar yaratmıyor.

Din işlerini yürüten dört sınıfın en tepesinde bulunan "büyük şeyh" in otoritesi tartışılmaz; insanüstü kudreti vardır. Şeyh ve imam adaylarını, o seçer. Her bölgenin bir büyük şeyhi vardır. Çok sayıda ikinci kademe şeyhi söz konusudur. Dini vecibeleri yerine getirir; cemaatin ihtiyaçlarına cevap verirler. Merasimleri yönetir, cemaat toplantılarında Kur'an okur, öğüt ve nasihat

verirler. Deva, şifa ve çözüm arayan ziyaretçileri için dua ederler. Kapıları herkese açıktır. Samandağ'daki Şeyh Ali Yazıcı ile Harbiye'deki Nasreddin Eskiocak'ın ziyaretçileri hiç eksik olmaz. Halkın durumunu gözönüne alan Şeyh Ali, bazı eski âdetler ile zekat (hımıs: beşte bir) adı altında din adamlarına sunulan bağışları kaldırabilmiş.

Nüveb sıfatı taşıyanlar, alt tabaka şeyhleridir. Bunlar, şeyhlerin yardımcısı ve talebesi konumunda olup, iyice eğitim gördükten sonra şeyhliklerine karar verilir. İmamlar (hocalar), Sultan Abdülhamid'in Alevileri sünnileştirme, köylerine cami yaptırma siyaseti çerçevesinde ihdas edilen bir sınıftır. Bunlara fahri imam denilebilir. Samandağ'daki cenazede karşılaştığımız Tahsin Yılmaz, fahri imamlık yapıyordu.

Bir ocak niteliğindeki şeyh ailesinde, bu makam babadan oğula geçer. Genel kurala rağmen elzem de değildir; şeyh ailesinden olmayan biri de, yeterli eğitimden geçip şeyh olabilir veya şeyh oğlu, din işleriyle uğraşmayabilir. Burada yetkinlik, dini eğitim, disiplin, ahlâk ve dürüstlük yani liyakat esastır.

Ergenlik çağına giren erkekler, dini eğitim için aday gösterilirler. Adayın dürüstlüğüne, temiz insan oluşuna kefil gerekir. Kefillikte, aile çevresi önceliklidir. Yedi gün, bir ay gibi bir süreden sonra eğitimin abc'si öğretilen talebe (aday) yeniden cemaat huzuruna getirilir, konu komşudan kefil olmaları istenir; birkaç ay sonra tekrar toplum huzuruna çıkarılıp sınanır, mihenk taşına vurulur ve mahalle çarşısında ona kefil olmaları talep edilir. Her sınanma aşamasında kurban kesilip, toplu yemek verilir. Ailesi fakirse, çocuğu eğiten şeyh masrafları karşılar. Eğitim 20-30 yıl kadar sürer, ömür boyu devam eder. İlk aşamanın adı "*meşveret cemiyeti*", ikincisinin "*melik cemiyeti*" dir. Yeni hayata davet merasimi merhalesi, masraflı bir törendir.

Arap Aleviliğinde cemaate kabul edilme, karmaşık bir yol izler. Davranış ve ritüeller simgeseldir. *Nakib* ve *Necib* unvanlı iki kişinin, sağ ve solunda 12'şerden toplam 24 kişi yer alır.

İmam huzuruna çıkan, nefis terbiyesi için o anda belli pratikleri yerine getiren aday, tam ortada yer alır. Hırka giydirilmek ve sembolik içecek (veya içki) sunulmak suretiyle, kendisine, “şahitlerin önünde cemaate ilişkin sırları saklayacağına, kurallara, ahlâk ve öğretiyeye uyacağına” dair yemin ettirilir. Dışardan birinin Nusayriliği kabul edilmez.

Anadolu Aleviliğindeki “*musahipliğe*” benzer bir gelenek, Nusayriler arasında emmu (amca: manevi baba) kavramında somutlaşır. Çocuğun biyolojik babası, oğlunu, kardeş bellediği “*emmu*”ya verir ki; ömür boyu ondan sorumlu olsun; her ihtiyacını karşılasın, her daim yanında bulunabilsin.

Alevi Nusayrilerde oruç, hac, zekât, şehadet hak bilinir. Ama bunlar şekilde değil, özde insanı olgunlaştırmalıdır. Yalan, haram, haksızlık, zulüm, kötülük olmamalıdır. Sünni namazlarda rükû, secde ve kunut esas iken; Nusayrilerin rağbet ettiği batını namaz taki'dir; zikir, tesbih vardır; şekle, yere, zamana bağlı değildir. Her mekân ve zamanda, uygun hal üzereyken, Allah'a yönelmek, O'nu yüceltmek temel kuraldır. İbadet bireysel veya toplu halde olabilir. Peygamber ile İmam Ali, cemaatteki zahiri namazdan sonra biraraya gelip batını namaz/niyaz ederlermiş. Ayrıca hicret, niyaz, şehadet, takdim, vs. adı altında muhtelif namazları olduğu söylenir.

Nusayriler, “Ehlibeyt 1001 ay boyu camilerde lanetlendiği için, oralara gitmiyoruz. Cami ve mezheplere siyaset karıştı” diyorlar.

Cemaatin toplu dini merasimlerine ahlâksızlar; içki, kumar, zina gibi kötü alışkanlıkları olanlar, kadın ve çocuklar alınmazlar. Kadınların alınmama nedenlerinden biri “adet günlerinin olması”, diğeri de “yabancı biriyle evlenip sırlarını ifşa etme ihtimalinin bulunması” imiş.

Dinsel yaşamda kadın erkek ayrımı yapan Nusayri din adamlarının kadın ve kızları, çok eskiden kısa kollu, başı açık gezemezmiş ve evlenmede, denklik (şeyh ailesiyle şeyh ailesi)

kuralı gözetilirmiş. Sıradan insanlar yüksek ahlâk kurallarına sahip olmayınca, ister istemez böyle bir yola başvurulduğu söyleniyor.

Diğer inanç mensuplarıyla kız alınıp verilmez. Şimdilerde, bu kurallar oldukça gevşemiş, asgariye inmiş ya da tümüyle sona ermiş. Haremlik-selamlık, yabancından kaç göç hiç yok. Samandağlı Şeyh Ali Yazıcı ile İskenderunlu Şeyh Mahmut Reyhani'nin evindeki kadınların başları açıktı ve yabancılarla kolayca kaynaşabiliyorlardı.

Ramazan ayının 1., 17., 19., 21., 23 ve 27. günleri özeldir. Şeker ve kurban bayramları aynısıyla kutlanır. Şahadat'te ise bu mezhebe ait bir ayrıntı (Ehlibeyt ve 12 imam) söz konusudur.

Zekat, İslam'dakine yakındır ama %40 ile sınırlı değildir; daha az veya çok olabilir; din adamlarına verilen "hıms" (beşte bir) zekatı sözkonusudur. Ahiret hesabına (mead) inanılır. *Velaat* (Peygamber ve Ehlibeyt'i sevip övmek: Alevi-Bektaşilerdeki tevella'ya denk düşer) ve *beraat* (Allah, peygamber, Ehlibeyt ve 12 imam düşmanlarını yermek ki, Kızılbaşlarda buna teberra denilir) önemlidir. Şeyh Mahmut Reyhani, velaat/beraat konusunu irdeleyen kitaplarında Ebubekir, Ömer, Osman, Muaviye ve diğer Emevi soyunu sert bir dille eleştiriyor.

"*El Muminun*" (Müminler/inananlar) ismiyle de anılan Nusayriiler arasında irili ufaklı 85 kadar bayram, özel dini münasebet, anma günü, hayrat, şölen yapılır. Kurban Bayramı, Nuh Gemisi, Salip (Haç), Saint Barbara, Hac, Unsura, Hz. İsa'nın miladı, Nevroz gibi bir kısım bayramlar; diğer inançlara karşı hoşgörüyü somutlaştırma ve aynı geleneklere sahip başka inanç sahipleriyle yaşamı paylaşma babından kutlanır. Mesela Salip Bayramı, tarım/hasad şöleni gibidir. 12 bayram esastır; bunun 8'i kameri takvime göre, yani değişmeyen (ebced hesabınca sabit kalan) günlerde, 4'ü ise miladi takvime göre kutlanır.

En önemlisi Gadir Bayramı'dır; zilhicce ayının 18. gününe denk düşer. Peygamber Muhammed'in Gadir Humm vadisin-

de, Veda Hacc'ı sırasında **Hz. Ali**'yi halife ve vasi tayin ettiği, Ehlibeyt'i yücelttiği gün olarak kabul edilir. Kutlamadan sekiz gün sonra, ikisi arasında "*Aşiyet-i Cuma*" (Cuma akşamı) denilen bir münasebet daha kutlanır ki, 36 yılda bir Gadir Bayramı'yla aynı güne rastlar. Bayram günleri çarşı pazarda, evde hayat durur; kadın-erkek hiç iş yapmazlar. Dikiş dikilmez, ev süpürülmez. Küsler barışır. Akşamleyin Hızır İlyas Makamı'na akın edilir. Kesilen kurbanın hiçbir eksiğinin olmaması esastır.

Ayın 21. günü, Mubahale Bayramı'dır (Necran Hıristiyanları ile Ehlibeyt-refakatindeki **Hz. Muhammed** arasında bir iddialaşma ve kargıma biçimindeki meydan okuma münasebeti); 29. günü ise Fıraş Bayramı, (suikast haberini alan peygamberin **Hz. Ali**'yi yatağına bırakıp Medine'ye hicret etmesi) olarak kutlanır.

Hz. Muhammed'in, iki torununun (Hasan ve Hüseyin) düşmanlarını lanetlediği Rebiyülevvel ayının 9. günü özellikle anılır. Şaban ayının 15'inde, **Hz. Hüseyin** adına bir münasebet düzenlenir. Aralık 24/25 gecesinde İsa peygamberin doğumu kutlanır; yılbaşı sabahı başlayan kutlamada çocuklar *İydiye* (bayram harçlığı) alırlar. Fırınlara kimseye özel yemek, ekmeğe pişirmez.

24 Mart Nevroz Bayramı'dır; kır şenlikleri yapılır, *muval* (türkü, mani, gazel) söylenir. Güreş tutulur, ateş yakılır. Genç kız ve erkeklerin birbirlerini beğenmeleri veya annelerinin gelin adayı seçmeleri genelde bu sırada gerçekleşir. Eskiden ilkbahar ve sonbaharda olmak üzere iki kez bayram yapılmış. Tarsuslu **Sait Yapıcı** Hoca'ya göre, Peygamber Nevroz'u kutlamış; **İmam Cafer** bu bayramda tebrikleri kabul etmiş; 11. **İmam Hasan el Askeri** ise, kutlanması yönünde tavsiyede bulunmuştur.

Nusayriler arasında "*Evvel Temmuz*" olarak bilinen ve Temmuz'un 13-15'i arasında kutlanan bayram şenliği, Hıristiyanların yortu ve paskalya törenlerini andırır. Samandağ gibi kıyı bölgelerinde deniz kenarında türkülü, şarkılı şenlikler düzenlenir. Rengarenk giysiler giyilir; kadınlı erkekli, çalgılı türkülü

eğlence akşama kadar sürer. **Hızır İlyas** makamı köy ve kasabalardan gelen ziyaretçilerle dolup taşar; pamuk tarlalarında veya bostanlarda maniler, hasat şarkıları (mıvval, rıddıye, itabe) karşılıklı söylenir. Birara bu şenliğin ünlü "*Fransız Devrimi*" münasebetiyle yapıldığı yolunda söylentiler yaygınlaşmış; 12 Eylül askeri yönetimi, yasaklama getirmiş. Oysa ilgisi yok; antik Mezopotamya'daki bereket tanrısı *Dumuzi* adına düzenlenen kutlamalardan kalma bir gelenek olsa gerek.

Ayrıca 17 Mart, 3 Eylül ve 16 Ekim günleri anmaya vesile olur; kurbanlar kësilir, toplu yemekler yapılır, buhur yakılır, şarap içilir; eğlenceler tertiplenir. Nusayriler, Sünnilerce de kutlanan "*kandil geceleri*" ne özel anlamlar yükler. Örneğin Kadir Gecesi, Ehlibeyt sesinin peygamber tarafından en yükseğe çıkarıldığı münasebet biçiminde yorumlanır.

Hızır İlyas inancı, Anadolu'nun hiçbir yerinde görülemeyecek ölçüde köklü ve yaygındır. Her Nusayri yerleşim merkezindeki asıl ziyaretgâh, mutlaka *Hızır Makamı*'dır. Ölümsüzlüklerine ve aramızda yaşadıklarına inanılan iki nebinin (Hızır ve İlyas) buluşması hikaye edilir. İkisinin sentezi, "*Hidirellez*" merasimlerine dönüştürülmüştür. 6 Mayıs-18 Aralık arasındaki 186 günlük döneme de aynı isim takılmış. Kur'an'daki uzun ve ayrıntılı kıssa (el Kehf suresi, 80. ayet), Hz. **Hızır İlyas** ile Hz. **Musa**'nın buluşup konuşmalarına; zaman ve mekân demeden görüşüp ayrıldıkları yerlerin kutsanması, ziyaret edilmesi inancı biçiminde somutlaştırılmış.

Alevi-Bektaşiler ozanı **Edip Harabi**'nin "*Mecmau'l Bahreyn'i abad eyledik/ Hızır'a abı hayat imdat eyledik*" yolundaki mısrası, Nusayrilerin **Hızır Aleyhisselam** inancını yansıtıyor.

Küçüklüğünden beri Samandağ Hızır makamının hizmetini gören 1927 doğumlu Şeyh **Sait Dönmez**, açıklıyor:

"Burası makam değil, teşrife'dir. Hızır ölmemiş ki, kabrinde yatmış olsun. O, her gün bir yerde gezer; daha çok deniz kenarlarında bulunur. Kur'an'daki *Mecmau'l Bahreyn* ibaresinin söz-

lük anlamı iki denizin buluştuğu yer demektir. Gerçekte ise, derya gibi iki nebinin, **Hz. Musa** ile **Hz. Hızır**'ın buluşması kastedilir.”

Samandağ Hızır Makamının içinde, 3-4 metre yüksekliğindeki beyaz kayanın çevresi mermerle kaplanmış. Zemine halılar döşenmiş; bol sayıda Kur'an dizilmiş raflara. Silindirvari 3-4 kg ağırlığında kesik birkaç yontma taş, zeminin değişik yerlerine konulmuş. Efsaneye konu olan 25 peygamberin soyağacını gösteren bir tablo, buhurdanlıklar ile **Atatürk** posterleri ve bayrak var iç mekânda. Eşik kapısının iki yanı öpülerek içeri giriliyor. Beyaz kayanın kaidesine yüz sürülüyor; birkaç kez tavaf ediliyor; şömine ile ocak arasındaki mekân buhurla tütsüleniyor; dilek dileniyor. Âdetmiş: Gelip geçen herkes (yeni araba alan, yeni işe başlayan, uzun yola çıkan, askere giden veya evlenen) irili ufaklı taşıtlarla mekânın dış çevresinde üç kez dolaşır; dilek diler, destur alır, yola koyulur. Cuma ve pazar günleri halkın sökün ettiği Hızır Makamı önünde kurbanlar kesilir, adaklar adanır, toplu yemekler verilir.

Antakya Harbiye'deki *Hızır Makamı* da aynı inancın bir devamı. Daha kalabalık grupların ziyaret edip, 50-1000 kişilik yemekler verdiği bu mekânda gizli bir definenin bulunduğu; kimsenin eline geçmemesi için bizzat **Hızır İlyas** tarafından üstünün kapatıldığı yolundaki rivayet dilden dile dolaşır.

Ermiş/evliya türbeleri ikinci derecede önemli ziyaret yerleridir. Samandağ Aknehir tepesindeki **Şeyh Muhammed el Arabi** türbegâhı böyledir. Bu zatın, manastırda yaşayan 40 kadar keşişi, keskin zekasıyla Müslüman yaptığı söylenir. Harbiye'de türbesi bulunan **Şeyh Yusuf el Hekim**, bomboş kilere rağmen keramet gösterip 40 misafir kervancıyı doyurmuş; develerin taşıyabileceği kadar ihsan ve ikramda bulunmuş.

Şeyh ailesinden İskenderunlu **Davud Tümkaya**, “Âlimleri bilmiyoruz; türbe ve kubbeler çok gerekli değil. Aslolan ermiş ve âlimlerimizin eserlerini bilip, tanımaktır” diyor.

Adana Seyhan'daki Şeyh Derviş türbegâhına yüz sürenlerin dileklerinin hemen kabul edildiğine ilişkin rivayet yaygındır. Sözgelimi, çocuğu olmayan kadın; ziyaretten bir gece önce, çocuklu hemcinsi tarafından yıkanıp temizlenir. Türbegâh ziyaret edilir; kurban kesilir, dilek dilenir. Kısır kadın çocuk doğurunca (kız veya erkek), yedi yıl boyunca saçı kesilmez. Bu sürenin bitiminde yeniden türbe ziyaret edilir; kurban adanır, özel çorba "hırsilherisi" yapılır, yemek verilir. Kesilen saç ağırlığınca para, halka dağıtılır.

Nusayriler, baba-dede ruhu için veya herhangi bir münasebetle düzenlenen adaklara "hesne" derler; adaklar, evlere dağıtılır. Halk arasında "mevlid" olarak geçse de, bilinçli kesim; Süleyman Çelebi'nin yazdığı "Mevlid" in İslam'a aykırı şeyler içerdiğinden bahisle, bu adlandırmayı benimsemiyor.

Hesne veya bayram yemeklerinde birkaç noktaya titizlikle uyulur: Evler bir hafta önceden temizlenir, kişiler aklanıp paklanırlar. Yöredeki tanınmış birinin (*yedd-i emin* veya *izzem: davetçi*) nezaretinde namazlı niyazlı dualarla merasim yapılır. Kötü ün yapanlar; toplumca dışlananlar; beden ve ruhen temiz olmayanlar ne kurban kesebilirler, ne de böyle toplantılara (hayrat yemekleri) katılabilirler. Özel hallerinden ötürü, kadınlar kurban kesemezler; dini merasimlere iştirak edemezler. Kötü yola düşen kadınlar günah çıkartmış olsalar bile, toplantılara giremez ve yeniden evlenemezler. Hayrat'a, yalnız beden ve ruhen temiz insanlar katılabilirler. Bu yüzden kural, "Ne olursan ol, gel!" değil; "Tertemizsen gel!" dir. Adaklarda dayanışma gösterilir; her katılımcının katkısı, hayrat sahibi tarafından sonraki münasebetlerde misliyle karşlanır.

Nikâh, İslam'da öngörülenden farklı değil; en az iki şahit (ebeveyn veya en yakın kişiler) önünde, Şeyh duasıyla ve medeni yasalara göre kıyılır. Miras için medeni hukuk kuralları geçerli kılınmış. Boşanma meselesinde, din adamlarından oluşan "ehl-i vukuf" devreye girip, soruna uygun çözüm yolu arar.

Çok evlenme âdet değildir; ancak çocuğunun olmaması veya hastalık gibi durumlarda ilk eşin rızası alınarak ikinci evlilik yolu açılabilir. Başlık, berdel gibi görenekler yok. Eskiden görücü usulü evlilik yaygınmış. Nişanlıların birbirlerini görmeleri yasakmış.

Nusayri toplumunun eski düğünleri; başlı başına bir hazine. Kız verilmesi uygun görülse dahi, dünürün üç veya yedi kez, babasının kapısını çalması âdettenmiş. Kız istemek için vekil tayin edilir; söz kesilir, *mekli* (mehir, başlık yerine geçen sembolik miktar) verilir. Bu para, tümüyle gelinin çeyizine sarfedilir. Önce küçük, sonra büyük nişan yapılır; bu arada kız babası ve abisine birer takım elbise alınır. Düğün davetiyesi, kapı kapı dolaştırılan tepsi içinde bir havlu veya bir tek sigara veya yemini'den ibaretmiş.

Perşembe akşamı "*kız kınası*"; cuma gecesi "*erkek kınası*" ve cumartesi ise "*damat tıraş günü*" olmak üzere üç gün sürermiş düğünler. Oğlan kınası sırasında damat hemen elini açmaz; "*salavat getirilip, isim isim sayılır*". Üçüncü soruyu takiben, "*vaktidir*" denilir. Yatak-yastık serilir. Damat hâlâ elini uzatmaz. "*Düğün olmuyor*" sözü üzerine, kendisine bir şey armağan (ev, tarla, bahçe, vs) edildiğine dair açıklama yapılır. Böylece damat elini kınalamış.

Masraflı ve yemekli yapılan (yerel dilde: Kırgım) düğünde; meydancı, yemek sonuna doğru herkesi *Şebes'e* (takı işlemi) davet eder; "*tahya*" dönüşünde para sayılır, ilan edilip ilgiliye verilir. Kız kınasında çiçek ve yanan mumlarla donatılmış tepsi dolaştırılıp geline sunulur; düğünde ise damat tarafına verilir. Tepsi dolaştırma esnasında damatla beş kişi ortaya davet edilecek şöyle denir:

- Erenler, ergenler izninizle!
- İzin senindir!
- İzin benimse, çal davulu düğün ola!

Damat seremonisinde mahalle berberi, tıraşı uzattıkça uzatır; bir esans döker, *mevval*, cezayiri türünden gazel çeker; bir kıl keser, şiir okur; yeniden esans alır damadın başına döker; bir jilet vuruşundan sonra fıkra anlatır, vs. Her fasılda berbere bahşiş verilir. İslanmasın diye damadın başı havluyla bağlanır.

Düğün yemeğinin ardından "*hamama götürme müzayedesini*" başlar. Ortalık, bir hayır yarışına dönüşür; biri, 50 kişilik bir davetli grubunu "*hamamda kebab yemeye*" çağırır; diğeri, davetlilere tatlı yedirmeyi üstlenir. Hamamda su dökülerek şakalaşılır. Pazar günü tören hazırlığı başlar. Konvoy halinde, kızı evinden alır; buhur, dua ve zılgıtlar eşliğinde büyük bir tur attırarak damat evine getirirler.

Gelin-damat evi bitişik komşu bile olsalar, düğün alayı özellikle büyük bir tur atar ki, güya gelin yolu kolay belleyip baba evine gidivermesin. Hem gelin, hem damat övülür; kem gözlere nazar edilir. İri cüsseli, babayığit "*sancaktar*" bayrak taşıyarak alayın önünde yürür. Ona, gençlerden oluşan "*hizmet/himaye*" grubu eşlik eder. Bu grup, gelinin evinden "*hatıra*" kabilinden ne isterse alır, kimsenin itirazı olamaz. Alay, protokole uygun olarak, yaşlı-geç sıralamasına göre dizilir. Kırmızı/yeşil duvak ile uygun düz kadife (beyaz, mavi veya başka renk) elbiseli gelin, yeni evine giderken atının terkisi veya arabaya yedi yaşına kadar bir çocuk alır ki; kısır kalmasın, doğurgan olabilsin.

Antakya, Samandağ yöresinde *cezayiri* (uzun hava) okunur; *debke* (halay), *arci* (yörel halay) çekilir; Adana yöresindeki oyunun ismi ise "*raksa*"dır. Oyunda sıralama halaybaşı, sağdıç ve damat biçimindedir. İster muhabbet meclislerinde (sahra), ister düğünlerde olsun genelde ergen gençler sakilik yapar; davetlileri idare eder, yanlış hareketlerine izin vermezler.

Damat evine inmeden önce eline hamur (bal-buğday unu) tutuşturulur; eşiğin üstüne konur ki, uğur bereket getirsin. Gelin ise, kısmeti eksilmesin diye evinden ekmek getirir. Şölen (kırgım) o akşam başlar. Ve gerdek hazırlığına geçilir. Kirve evin-

de, günlük elbisesi çıkarılan damat giydirilir. Mani, türkü eşliğinde; "Atalım, atalım... Nereye? Sevgilisinin kucağına" gibi sözler edilir. İki kişi damat önünde mendillerle oynayarak gider; mendil, kapanın elinde kalır. Arapça "şerbet" adı verilen oğlan kinasını, "isbahi" denilen duvak günü (ertesi sabah) izler. Salt kadınlara yönelik isbahi'de, gelinin çeyizi sergilenir. Oyunlar eşliğinde "tatari" (özel mantı), ekşili köfte yapılır ve çocuk doğurması niyetiyle geline yedirilir. Özel imalattan bir kilo şeker, "Ömrü şeker gibi olsun" dileğiyle gelinin başından dökülür. Şerbet hazırlanıp dağıtılır. Gelini hamama götüreren, kınayı yakmayı üstlenir.

Yüz görümlüğü sırasında gelin eve hizmet eder. Kız tarafı, ilk elde gelin evine gitmez. Bir hafta sonra, "reddet-ül rıcl" kuralınca gelin-güvey birlikte, kız evini ziyaret ederler. Baba, kızına bir şeyler bağışlamak durumundadır.

Gerilerde kalmış gibidir eski âdetler. Şimdilerde kına var, masraflı-açık artırmalı yemek faslı yoktur. Günümüzde mahalelerde konvoylu çeyiz dolaştırma yaygındır.

Nusayrilerdeki cenaze merasimi, dini açıdan Sünnilerinkinden pek farklılık göstermez. Tellal, kapı kapı dolaşıp vefat edeni bildirir. Ölü yakınları, arada bir toplanan kalabalığa "hoş geldiniz" nidasıyla seslenir. Şeyh nezaretinde ölü yıkanıp kefenlenir. Tabut, üç kez havaya kaldırılıp indirilir. Yaygın olmasa dahi (Samandağ'da **Mekhul Uzun**'un evinde yaşandığı gibi) havaya birkaç el silah atılabiliyor. İlk gün kadınlar, tabutu izleyip mezarlığa gitmezler. Cenaze uğurlama esnasında erkekler önde, kadınlar arkada yürür. Uzaklığına bakılmaksızın mezarlığa yaya gitmek esastır. Cenaze konvoyu evden uzaklaşırken, yol üstünde aralıklarla bekleyen birkaç kadın, her arabaya ve insanlara kolonya serper. Defin işlemi sırasında Kur'an'dan ayetler okunur, Merasime derli toplu, temiz gitmek esastır.

Defin anında Sünniler'den farklı olarak, "ey cemaat, merhumu nasıl bilişdiniz?" sorusu sorulmaz; "telkin" cemaat kabris-

tandayken yapılır. Herkes, mezardan bir avuç toprak alıp tutar. Fatiha okunmadan az önce yere savurur. Tabut üç kez kaldırılır. Kurban kesme ile birlikte bunun anlamı, “bir daha eve ölüm girmesin” dir.

Gerek yeni ölenin, gerekse ziyaretçi yakınlarının mezarlarına mutlaka çiçekler konulur; tütsüler yakılır. Ağıtlar söylenir. Defin işleminin bitiminde, ölü yakınları sıraya dizilir; katılanlar ise önlerinden geçerek “başsağlığı” dilerler. Taziye tokalaşma, ellerin göğüs üzerinde olması veya havaya kaldırılması biçiminde kabul edilir. Çıkışta yine herkese tek tek kolonya serpilir.

Yedi gün boyunca taziye kabul edilir; dua ve Kur'an okunur; cenaze evi günlük işlerle uğraşmaz. Hafta bitiminde, yeniden topluca kadınlı-erkekli mezara gidilir ki, buna “hadira” ismi verilir. Kadınlar, ellerinde çiçeklerle yürüyüş kolu halinde mezarlığa (Samandağlı Selim Gündüz'ün mezarbaşında tanık olduk) ulaşırlar. Çiçek, tütsü ve ağıtlar eşliğinde kadınlar zaman zaman kalkıp; “rahmet” duası ederler. Dönüşte “isbua” veya “aşure” denilen nohutlu pilav ve etten oluşan yedinci gün yemeği, gelenlere dağıtılır. Kırk günlük yastan sonra her şey normale döner.

ARAP ALEVİLERİ*

Arap Alevi toplumu (Nusayriler) üç ülkeye dağılmış durumdadır: Suriye, Türkiye, Lübnan. Kendi içine kapanmış Aleviler, dışardan dokunulmamış (bozulmamış) biricik topluluğu oluşturuyorlar. Suriye’de oturanların ana mekânı Cebel-ül Ansariye (Cebel-ül Alevi: Alevi Dağı) mıntikasıdır. Ancak köylüler yavaş yavaş dağların doruklarından aşağılara, verimli ovalara doğru inmeye başladılar: Doğu’da Sehl-ül Ğarb ovası, güneyde Sehl-ü Akar ovası, batıda ise Lazkiye ovası önemli yerleşim alanlarıdır. Osmanlı devrinde bir mıntıkadan diğerine göçü önleyen bir sınır bulunmadığından, Alevi köyleri Suriye’nin verimli orta platolarında, Hama ve Hums civarında yoğunlaştı. Küçük toplulukları ise, Lübnan’ın doğusuna düşen güney Suriye bölgesinde (Teym Vadisi); Filistin’deki Batı Şeria ve Nablus’un kuzeyindeki iki köyde bulmak mümkün. Etnik bakımdan, söz konusu Alevilerin hepsi Arap kökenlidir...

Türkiye’de yaşayan Arap Alevileri, Hatay bölgesinde yoğunlaşmışlar. 1938 yılında il idaresindeki nüfusun %38’ini oluşturan Alevilerin oranı, Türkiye’nin bölgeye dışarıdan Sünni meşrepli yurttaşları kaydırması sonucu, 1980’lerde %12’ye

* Bu yazı, Charby ile Charby’nin kaleme aldıkları *Politique et Minorités au Proche-Orient: Les Raisons d’une Epllosion* (Ortadoğu’da Siyaset ve Azınlıklar: Patlama Sebepleri) unvanlı kitabından kısaltılarak alınmıştır. Yazı içindeki parantezler bana aittir. (FB)

düştü. Türk yöneticiler, Arap Alevilerinin kökenini “*Hitit Türkleri*” ne kadar uzatıyor; bu topluluğun 35 yüzyıldan beri, Arapların bölgeye gelişinden çok önce, Hatay’da yerleştiğini ileri sürüyorlar. Böylece Alevilerin Araplarla herhangi bir soy bağının bulunmadığını, Suriye’deki dindaşlarıyla tamamen farklı bir yapıda olduklarını iddia etmiş oluyorlar...

1938/39 arasında **Zeki Arsuzi** isimli bir Alevi profesörü, bölgedeki Hıristiyan dininden büyük toprak sahiplerinin önünde durabilmek amacıyla, Alevi yoksul köylüleri ve arazi kiralayıcılarını örgütledi. **Arsuzi**, bu faaliyetiyle, **Mişel Eflak**’la birlikte Suriye’deki Baas Partisi’nin kurucu önderi olmayı hedefliyordu. O, Hatay’da örgütlediği yeterli sayıda seçkinin, Suriye’de çağdaş hayatı benimseyip kilit mevkilerde yer almasını istiyordu. Doğrusu, şehirli Aleviler arasındaki seçkin bir kesim, olağanüstü bir çabayla gelişme gösterdi; Suriye’deki diğer bölgelerin yanı sıra Hatay ve İskenderun gibi sanayi bölgelerinden merkeze (Şam gibi) göçler oldu. Ordu içinde güçlenen Aleviler, parlamentoda etkinlik gösteremeyince asker sayesinde yönetimde söz sahibi oldular...

Lübnan Nusayriileri, Suriye’deki inançdaşları gibi genelde kabilelere mensup olup, aralarında güçlü bağlara sahipler. Suriyeli Baasçıların teşvikiyle, tarımsal reform talebinde bulundular. 1970’lerde Lübnan’daki iç savaş esnasında, bazı Aleviler Akar mıntikasındaki Maruni köylerine saldırdılar.

Suriyeli Alevi Köylüler

Suriyeli Alevilerin 1980’li yıllardaki nüfusu 1.05 milyon kaddirdi; toplam nüfusa oranları ise %12.5 idi. Geçmişte kırsal alanda ezilen bu azınlık, Sünni veya Osmanlı mülk sahiplerinin baskısından kurtulabilmek için, dağlara sığınmıştı. Şehirde oturmaktan nefret etmemelerine rağmen, 20. yüzyılın ortalarına kadar, Sünni ve Hıristiyan şehirliler yüzünden ekonomik hayata ortak olamıyor; kentlileşmeyi yeğlemiyor ve dini özelliklerini önplana çıkaramıyorlardı.

Kırdan kente göç, 1970'lerde Alevilerin hızla siyasileşmesine yol açtı. Bu durum, ülkedeki dengeleri gözle görülür biçimde değiştirdi. 1970 öncesinde Alevi köylülerin toprakla ilişkisi iki türlüydü; dağlarda yaşayanlar küçük toprak sahipliği yaparken; az kısmı, büyük mülk sahiplerinin toprak kiralayıcısı durumundaydı. Düzlük alanlarda yaşayan topraksız köylüler Sünni, İsmaili ve Hıristiyanlara ait arazileri işliyor; şehirde oturan bu zenginlere, hasılatın %75'ni veriyorlardı. Toprak ağalarına ekonomik bağımlılık, siyasi bağımlılığı da beraberinde getiriyordu. Herhangi bir cemaat ve aşiret bağı olmayan toprak ağaları, yarılarında çalıştırdıkları yoksul Aleviler üzerinde siyasi tahakküm kurmuşlardı.

Dağdaki Alevi toprak ağaları, esasında aşiret reisiydiler. Aşiretsel ve mezhepsel/dinsel sınırları aşabilmek için kısır bir rekabet içine girmişlerdi. Böylece, sınıfsal çıkarları gereği icabında kendi mezhepdaşlarına karşı mücadelede Sünni toprak ağaları veya aşiret reisleriyle ittifak yapabiliyorlardı.

Mezhepsel düzlemde, Aleviler dört fırkaya bölünmüşlerdi:

Haydariler, Şimaliler veya Şemsiler, Klaziler yahut Qami-si'ler, Gaipiler.

Bu parçalanmışlık, Alevilerin dinsel/mezhepsel bir çatı altında birleşmelerinin önündeki en büyük engeldi. Her kesim, kendi başına hareket etti; her fırkanın ayrı bir siyasi veya mezhepsel önderliği oluştu. Alevi yoksul bir köylünün kendi inancından olmayan toprak ağasına bağlanması gibi durumlar ortaya çıktı.

1958-61 arasında gerçekleştirilen toprak reformu, büyük toprak mülkiyetini ortadan kaldırdı. Baas Partisi zamanında da bu uygulama sürdürüldü. Köylüler altında ezildikleri yükten büyük ölçüde kurtuldular. Özellikle Hama ve Hums çevresinden kovulan ağaların toprakları, küçük parçalara ayrılarak köylülere dağıtıldı. Lazkiye dolaylarında oturan Alevi toprak sahiplerinin arazileri tarım reformu kapsamına girecek çapta olmadığından,

geleneksel Alevi seçkinlerinden oluşan önderlik, kendi varlığını koruyabildi. Yine de bu geleneksel önderlik, 1950'lerden itibaren uç verip hızla serpilen çağdaş Alevi önderliğinin yerel ve ulusal düzeydeki rekabetine maruz kaldı.

Ayrılıkçı Girişimler

Suriye'nin bağımsızlığına kavuşmasına kadar geçen süreçte içinde Alevi-Sünni ilişkisi, birincisinin aleyhineydi. Çünkü Aleviler ekonomik bakımdan sömürülen, mezhepsel açıdan ise ezilenler kategorisindeydiler. Sünniler tarafından "gayrimüslim" olarak sınıflandırıyorlardı. Toplumsal yönden, Kitap Ehli'nden çok daha aşağı görülüyorlardı. "En alttakiler" konumunda bulunma, Alevileri her bakımdan derinden incitiyordu.

1960'larda Şam'daki iktidarın tepesine vardıklarında, Lübnan'daki Şii otoritelerden "Şiilerden sayılmaları" yolunda talepte bulundular. Buradaki gayelerinden biri, bölgesel ölçekte İran desteğini almak; diğeri de, Şiiilerin yararlandıkları imtiyazlara kavuşabilmek için yeni bir cemaat kimliğiyle toplumda söz sahibi olmaktı.

Sünni-Alevi ilişkilerinin her zaman kötü olduğu yolundaki bir saptama, olgularla bağdaşmıyor. Buna rağmen Alevi köylülerin Sünni yoğun kentlere ani yığılmaları, iki cemaat arasında güvensizlik, huzursuzluk, istikrarsızlık ve kargaşaya yol açagelmiştir. Cemaatlararası çekememezlik ve sürtüşmeleri de buna eklemek gerekir. Tipik örneği, İsmaili mezhebinin önderleri olan Ağalar ile Aleviler arasında yaşanmıştır. Keza, şehirlerde Sünnilerin Alevi azınlığa yaptığı kötülüklerin cezasını, bu kez dağılı Alevi çoğunluk arasındaki Sünni azınlık çekebiliyordu.

Böyle bir ortam içinde, Alevilerin etnik kimlikleri de berheva olabiliyordu: Yüzyılların baskısı neticesinde, Arap Alevisi "Araplık ve Sünnilik'e zarar vermektan başka bir yolu olmadığı" gibi bir düşünceye kapılabiliyordu. Nitekim, yönetimdeki Alevi Baasçılar, Sünni meşrepliler veya koyu Arap milliyetçile-

ri tarafından, "ikili siyasi oyunlar oynamak, oportünist amaçlarla Arap milliyetçiliği kartını kullanmak ama bunun gereklerini yerine getirmemek"le suçlanageldiler. Yine de ezilmiş Arap Alevilerinin hayatın her alanında söz ve yetki sahibi olmalarının bir biçim yolu, daha üst bir kimlik olan etnik kökene, yani Arap milliyetçiliği ve Arap birliğine oynamaktan geçiyordu.

I. ve II. Dünya savaşları arasındaki yıllarda Aleviler, Fransız mandat yönetimine karşı sıkı bir mücadele veren Arap milliyetçilerine oranla, (el Cezire mınıtıkasında yaşayan Aleviler gibi) tecrit halindeydiler. Fransız işgâlciler, "böl yönet" siyaseti çerçevesinde Alevilerle işbirliğinin yollarını arıyorlardı. Fakat başlangıç, umulduğu kadar teşvik edici değildi. Çünkü dağdaki Alevi kabileler serbestliğe, özgürlüğe alışkındılar; aşiret reisleri her türlü yabancı müdahaleye karşı büyük bir hassasiyet besliyorlardı. Şubat 1919'da Fransız yönetimi, İsmaililerle Alevi köylüleri arasındaki çatışmaya pervasızca müdahale edince, Şeyh Salih Ali önderliğindeki dağlı Aleviler isyan ateşini yaktılar. Mayıs 1921'de dağ tümüyle kuşatılıp köylüler silahsızlandırıldı, isyan sönmeye yüz tuttu.

Fransız politikası, o tarihte Kral Faysal ve hükümetiyle bağlantıları kopuk olan Arap milliyetçileri ile Türk milliyetçiliğinin yükselişini önleyebilmek gayesiyle, azınlıkları yanına çekmeyi denerdi. O sırada Hatay yöresindeki dağlarda çoğunluğu oluşturan Alevileri de içine alan özerk bir yönetim önerdi.

Ağustos 1920'de "Bağımsız Alevi Bölgesi" ilan edildi, 12 Temmuz 1922 tarih ve 1470 sayılı bir kararla bu bölge, "devlet" e dönüştürüldü. İki yıl sonra Şam ve Halep devletleriyle birlikte Suriye devletleri federasyonunun bir parçasını oluşturdu.

İlçe düzeyinde sekiz idari bölgeye ayrılan ve kaymakamlar tarafından yönetilen bu "özerk devlet" in yöneticilerini, Fransız Sömürge valisiyle müsteşarı kendilerine yardımcı olarak atıyorlardı. Belde ve köylere nahiye müdürleri ile muhtarlar tayin edildiler. Halkı hükümetin etrafında toplamak amacıyla 31 Ağustos 1923 tarih ve 2147 tarihli bir kararla, "Temsilciler

Meclisi" kurulması kararlaştırıldı. Seçilmiş ve atanmışlardan oluşan bu Meclis'in görevi, bütçe konusunda hükümete yardımcı olmaktı.

10'u Alevi, 3'ü Sünni, 2'si Ortokos Hıristiyan, biri İsmaili, biri de diğer küçük Hıristiyan cemaatlerden (Ermeni, Maruni, Doğulu Katolikler) olmak üzere 17 kişiden ibaret Meclis üyelerinin dörtte birini Sömürge Valisi tayin ediyor; geri kalanı ise beş yılda bir seçimle belirleniyordu. Meclis, görevini yerine getirirken son derece dikkatli davranıyordu; zira, onca unsuru idare edip birleştirmek imkânsız gibiydi.

Alevilerle Sünniler arasında yarışmacı bir işbirliğinin mümkün olmadığı görülünce, Alevi temsilcileri 1924'te Federal Parlamentodan ayrıldılar. Durumu onaylayan Fransız askeri komutanları, Meclis'i feshettiler; Aralık ayında "*Bağımsız Alevi Devleti*" ne yeniden özerklik verdiler.

1930 yılında Alevi hükümetinin yönettiği bölgelerdeki siyasi model tekrar değişti. 15 Mayıs 1930 tarih ve 3113 sayılı kararla, Alevi özerk yönetimi yerine "*Lazkiye Hükümeti*" ikame edildi; sivil idare, hızla askeri yönetimin yerini aldı. Lazkiye Hükümeti sadece Fransızlardan ibaret merkezi bir yönetim olarak kalıverdi.

Ne var ki, Alevilerin ayrılıkçı politikaları, Alevi-Sünni ilişkisinde herhangi olumlu bir gelişmeye yol açmadı. Ek olarak, Fransızlar, "*tamamlayıcı ordu*" adı altında azınlıklardan oluşan ve kendi denetimi altında bir Suriye ordusu kurmayı yeğlediler. Böylece "*Alevi Taburu*", "*Çerkes ve Kürt Alayları*" oluşturuldu. Arap milliyetçileri, azınlıklara, Fransız yönetiminin işbirlikçileri ve paralı askerleri gözüyle bakmaya başladılar. Sömürgeci işgali bu maskeyle gizleme ve halkı silahlandırıp birbirine kırdırma planının bir parçasıydı. Sonuçta Sünni Arap çoğunluk ile azınlıklar arasındaki düşmanlık körüklenmiş oluyordu.

Bağımsız ilk Suriye hükümetinin öncelikli işi, Fransız yönetimi sırasında azınlıklara tanınan kimi imtiyazları iptal etmek oldu. Azınlıkların parlamentoda temsiline son verildi. Bundan alınan Aleviler, yeniden hakları yenilmiş hissine kapıldılar.

Aleviler ve Siyasi Partiler

Savaş sonrası dönemde, Alevi toplumu ılımlı siyasi partilerle temasa geçti. Aşiret reisleri, şeyhler ve eşraftan oluşan gelenekçi Alevi seçkinleri ulusal ölçekte siyasete çok az önem veriyor; büyük ideolojik akımlardan uzak duruyorlardı. Zamanla ortaya çıkan yeni/çağdaş Alevi önderleri ise giderek daha fazla siyasileştiler ve politik merkeze doğru hızlı adımlar attılar.

Eğitimin yaygınlaşması sonucu bilinçlenen yeni Alevi önderleri, sınıfsal açıdan orta köylü tabakası ile topraksız köylülerin çocuklarıydılar. En fazla liseyi bitirmeyi düşleyen yoksul köylü çocuklarına askeri okullara girme fırsatı tanınınca, toplumsal konumları yükseldi. Orta köylülükten gelen seçkinler ise daha çok teknik, serbest meslek ve bürokratik alanları seçtiler. Böylece öncelikle gönüllü erbaşlıktan, astsubaylığa ve buradan da subaylığa kadar terfi eden bir Alevi kesimi oluştu. Bu arada avukatlık, doktorluk türünden serbest mesleklerde ve bürokrasi- de çalışan (yerelde belediye memurları ve ülke ölçeğinde kamu görevlileri) Alevi aydınları ortaya çıktı.

Orta ve yüksek öğrenim sırasında siyasetle tanışan Aleviler; 1930'lu yıllarda etkin olan Suriye Halk Partisi (SHP) ile 1940'larda liselerde örgütlenen Baas Partisi'nin fikirleriyle tanıştılar. On yıl sonra, Harp Akademileri'nde her iki partinin etkisi denkti.

Belli bir güce ulaşan yeni Alevi önderliği, bölgesel ve ulusal ölçekte mezhepdaşlarıyla her türlü dayanışma içine giriyor; yoksul ve orta tabakayı, gelenekçi önderlikten daha iyi koruyup kolluyordu. Taraftarları artınca, yeni önderlik, Alevi aristokrat, aşiret reisleri ve mütegalibe ile yer yer çatışmaya varan, hem toplumsal hem siyasal alana taşan bir rekabet içine girdi. Bir taktik olarak, yoksul Alevi köylüleriyle ittifak halinde Sünni, İsmaili, Hıristiyan ve daha az oranda Alevi toprak ağaları/büyük mülk sahiplerine karşı siyasal bir mücadele verildi. Kimi zaman tersi

oldu; bazı aristokrat aileler, siyasi nüfuzlarını kaybetmemek uğruna yeni ortama ayak uydurdular. Okuttukları çocukları, toplumsal nüfuz ile bürokrasinin veya siyasi bir partinin yahut askeri bürokrasinin avantajlarını birleştirmesini bildiler.

Aleviler Meydan Okuyor

Yeni Suriye seçkinlerini bağrında toplayan ve o zamanki ölçütlere göre hayli yaratıcı olan Suriye Halk Partisi (SHP), faaliyet ve sloganlarıyla çağdaş Alevi önderlerini yanına çekmeyi başardı. Lübnanlı Doğu Ortodoks Hıristiyan ama Arap kökenli olmayıp Latin Amerika'ya göçen bir ailenin çocuğu olan **Antuan Sa'ade**, 1932'de SHP'yi kurdu. **Sa'ade**, anayurduna dönüp Şam'daki bir gazetede çalıştı. 1935'ten itibaren, Fransızlarca tutuklanan birçok Alevi, **Sa'ade**'nin siyasi fikirleri etrafında toplandı.

“Suriye, Suriyelilerindir. Suriyeliler, bağımsız bir ulustur. Suriye'yi diğerlerinden ayıran temel özellik Arap olması değil; Kenaniler, Akadlar, Keldaniler, Asuriler, Aramiler, Hattiler ve Mittanilerden meydana gelen bir millet olmasıdır. Bu topraklarda yaşayan bütün köklü aileler, çağlardan beri Suriye'nin doğal vatandaşlarıdır” yolunda tezler üreten **Sa'ade**, beş maddelik bir program açıkladı:

O zamana kadar ülke (Suriye ve Lübnan) politikasında olumsuz rol oynayan kilise ile devleti birbirinden ayırmak; bu düzlemde devlet işlerine dini sokmamak. Dinler ve dini topluluklar arasındaki engelleri kaldırmak. Feodaliteye son verip yerine kooperatifçilik esasına dayalı bir ekonomik sistem oluşturmak. Ülkenin güvenliğini sağlayabilecek bir ordu kurmak.

Laiklik ve Suriye milliyetçiliğinin ruhuna egemen olduğu SHP programı, etnik açıdan ulusal duyguları benimseyen çok az azınlık mensubunu cezbedebildi. Ama dinsel ve mezhepsel bakımdan, partinin her mertebesinde çok sayıda Kürt, Arap olmayan Hıristiyan, Dürzi ve Alevi bulunuyordu.

Lübnan'ı da içine alan Büyük Suriye politikası güden SHP, Lübnanlı Maruniler, komünistler ve laiklik karşıtı çevrelerin düşmanlığını kazandı.

SHP, yer yer faşizan fikirler ileri sürüp şiddet yoluyla iktidara gelmeyi hedeflediğinden, gizli hücreler ve milis kuvvetleri oluşturdu. 1930'lu ve '40'lı yıllar, farklı çıkar kümeleriyle çatışmalarla geçti. 1949'da Lübnan'daki faşist Hıristiyan Falanjistlerle çatışması nedeniyle Suriye'ye sığınan Sa'ade, yargılanıp idam edildi. Partisi, bir süre daha eski eylemci ve militan çizgisini sürdürdü. Ama yükselen sosyalist, komünist ve Baasçı akımlar karşısında fazlaca varlık gösteremedi.

SHP, ülkedeki çoğunluk-azınlık çelişkisi veya ikilemini, "Arap olmayan Suriye milleti, Suriye kimliği" çerçevesinde çözmeyi tasarlıyordu.

Baas Partisi ise, bu sorunu, büyük Arap milleti içindeki Suriye kimliğiyle çözme iddiasındaydı.

1955'ten itibaren SHP'yi iyice geriletan Baas, Arap kökenli azınlıklar (Dürzi, Alevi) ile Arap olmayan azınlıklar (Çerkes, Ermeni, Kürt, Hıristiyan topluluklar, vs) arasındaki çelişkiyi "büyük birlik, panarabizm, sosyalizm" sloganlarıyla aşmaya çalıştı. Azınlıkların manevi bakımdan toplumda kaynaşmasının yol ve yöntemlerini açıkladı. Böylece SHP saflarındaki azınlık önderlerinin (özellikle Dürzi ve Alevi) büyük bir kısmını yanına çekmeyi başardı.

Alevilerin İktidara Yükselişi

1960'larda Baas Partisi'nin Lazkiye'deki şubesine tamamıyla egemen olan Aleviler, iktidar oyununa buradan başladılar. İkinci etkinlik alanları orduydu. Sivil kanatta "İklimiyun" (bölgeciler), askeri kanatta "Baas Askeri Komitesi" (çoğu üyeleri Dürzi ve Aleviydi) vasıtasıyla ülkenin kaderine hükmetmeyi başardılar. Aslında milli burjuvazinin temsilcisi olan, kentte küçük burjuva kökenli yurtsever/ilerici aydınlara, kırsalda yoksul

ve orta köylülere dayanan Baas Partisi, programı gereği sınıfsal (yoksullar lehine), cemaatsel (ezilen mezhep mensupları, dini azınlıklar lehine) ve coğrafi (geri kalmış bölgeler lehine) çelişkilere vurgu yapıyor; bu kesimlerden yandaş kazanmaya çalışıyordu. Bu düzlemde, Baas Partisi saflarını elverdiğince çok sayıda azınlık mensuplarına (Dürzi, Alevi) açtı.

1958-61 arasında Mısır'la Suriye arasında gerçekleştirilen Birleşik Arap Cumhuriyeti politikası, Nasırcılık karşısında Baas Partisi'ni yok olma tehlikesiyle karşı karşıya bıraktığı gibi; Suriye'deki Aleviler de bundan hoşlanmadılar. Çünkü zaten Suriye çapındaki yaklaşık %10'luk oranları, Mısır'la birleşme sonucu Sünni çoğunluk içinde daha aşağıya düşecekti. İktidar ve parti kademelerinde etkileri zayıflayacak, âdeta Sünni deryasında kuşatılacaklardı. Sosyo-ekonomik bakımdan, başta Lazkiye olmak üzere Alevilerin yaşadıkları bölgelerde uygulanması öngörülen çok yönlü reformlar/devrimler hiç gerçekleşmeyecek; gerçekleşmesi halinde bile kaymağını Mısırlılar yiyecekti. Nitekim, Sehl-ül Ğab ovasını sulama projesinden aşırı umutlu olan Aleviler, buraya akın eden Mısırlıların kısmetlerine ortak olacaklarından korkuyorlardı.

Öte yandan, Mısır'la birleşme Baas Partisi'nin ordu içindeki dayanaklarını da büyük ölçüde zayıflatıyordu. Bu subayların çoğu, azınlıkların evlatlarıydılar ve Baas aidiyeti bakımından sivillerden daha ateşliydi. Cemal Abdülnasır, bu subayları ya ülkesine getirtip "*ortak askeri komisyonlar*" biçiminde çalıştırıp pasifleştiriyor ya da 1960'da alınan bir karar gereği, Baas üyesi askerlerin ülkede etkili olmaları önleniyordu. Halbuki, ordu içinde "*Baas Askeri Komitesi*"ni kuran 14 subayın yarısı azınlıklara mensuptu: 4 Alevi, 2 Dürzi, 2 İsmaili.

1963'te, bu Komite üyeleri güçlü bir yapı oluşturdu; çoğu Alevi Dağı'ndan olmak üzere küçük şehir ve köylerden akademiye giden öğrencilerin (orta ve yoksul köylü çocukları, taşra memurlarının evlatları gibi) hemen tümünü etkisi altına almayı

başardı. Baas Partisi'nin gelenekçi sivil önderliğiyle büyük bir rekabet içine girdi.

1963'te başlatılan "*partiden atma*" furyası, Baas içindeki kadro dengelerini hepten altüst etti. Bölgecilik yapan sivil önderler, asker Baasçıların taktiklerine başvurup; Aleviler, Dürziler ve sıradan askerler arasından habire yandaş topladılar. Üye kayıt defterlerinin kaybolması, bölgecilerin işine yaradı. Böylece Lazkiye ve çevresindeki Alevilerle İsmaili gibi dini azınlık mensubu yeni üyeler parti saflarını doldurdular. Daha önce kovulanların ağırlıklı biçimde Sünni meşrepli oldukları düşünülürse, Partiye doluşan Alevilerin Baas içi dengelerdeki rolü daha iyi anlaşılabilir olur.

Aynı yıl Baas'ın **Eflak el Bitar** önderliğindeki kanadı "*sosyalizm*" uygulaması konusunda tereddütlü iken, radikal askerlerin başını çektiği genç sol kanat (ki çoğu Alevi ve Dürzi gibi azınlık mensubuydular), köklü toplumsal reformların yapılmasını savunuyor; Mısır ve Irak'la birleşmeye karşı çıkıyordu. Yıl sonuna doğru asker öncülüğündeki radikal kanat, fiili olarak ağırlığını koyup istediği önderliği Baas'ın başına geçirdi.

1964'te Sünni meşrepli bir generalin, **Emin Hafız**'ın Devrim Konseyi Başkanı, Başbakan ve Askeri Komite Başkanı seçilmesi ara aşamaydı. Radikal askeri kanat hamle yapmış; ancak sivillerin çeşitli engelleri karşısında, içindeki en ılımlı kişiyi başa geçirmişti. İzleyen iki yıl, ılımlı **Emin Hafız** ile radikal subaylar arasındaki rekabete tanık oldu. İlimli (ve Sünni) **Emin Hafız** ile radikal (ve Alevi) **Salah Cedid** yandaşları kapıştılar.

1961-64 arasında Sünni meşrepli Şamlı subayların diktasına son verip ciddi bir temizlik yapan **Cedid**, bunu yaparken kırsal kesimdeki Alevilerden ve sivillerden destek alabilirdi. Çünkü, Suriye'nin batısıyla kuzeydoğusundakiler, **Cedid**'i, "*Sünni çete*"ye karşıt tavrıyla tanıyıp benimsemişlerdi. Beceremeyince, Devlet başkanı **Emin Hafız** ile **Salah** arasında gerginleşen ipler iyice koptu; sonuçta, Sünnilerle Sünni olmayanlar arasında yeni bir çatışma su yüzüne çıktı.

Cedid, 1966'da gerçekleştirdiği darbeyle **Emin Hafız**'ı tasfiye etti. Yıl bitmeden önce, Dürzi kökenli **Selim Hatum** darbe girişiminde bulununca, Alevilerle Dürziler arasındaki ittifak bozuldu; çatışmanın Dürzi ve Alevi toplumundaki yansıması sert oldu. Aleviler **Salah Cedid**'i tutarken, Dürziler **Hatum**'u desteklediler. 1963'te Hava Kuvvetleri Komutanlığı ve 1966'da Savunma Bakanlığı yapan Alevi meşrepli **Hafız Esad**'ın **Cedid** lehine devreye girmesiyle, darbe girişimi boşa çıkartıldı.

Bir yıl sonra Baas Partisi'nin paramiliter (sivil) militanları silahlardan tecrit edildi. **Hafız Esad**, ülkedeki bütün silahlı birimleri kendine bağladı. 1969'da Baas Askeri Komitesi'nin önemli bir üyesi ve İsmaili mezhebinden **Halid Cüdi**'nin darbe girişimi karşısında, ordu ve emniyet kuvvetleri bozguna uğradı.

İktidar ortağı olan Aleviler, bu tarihten itibaren, eski müttefikleri Dürzi ve İsmaililerden kurtulup iktidarı tekellerine aldılar.

Eylül 1970'de darbe yapan **Hafız Esad**'ın iktidara geçmesi, Alevilerin Suriye politikalarındaki ağırlığını perçinlemiş oldu. Yönetimi eline alan **Esad**, görece ılımlı Alevi subayların desteğiyle Baas içindeki radikal kanadı bertaraf etti. Her görüş ve kesimden insanı, partili ılımlı sivil kadroları, komünistleri, askerleri, milliyetçileri ve birlik yanlılarını etrafına topladı.

LÜBNAN'DA DÜRZİLER İslam Dünyasının Dışlanmışları

Eğri oturup doğru konuşalım; sokağa çıkıp, karşımıza ilk çıkan insana, “*Dürzilik nedir, Dürzi kimdir?*” diye soralım. Alacağımız yanlış cevabın oranı yüksek olacaktır. Zira, çağlardan beri İslam dünyasındaki “*dürzi, dürzilik*” imajı hep olumsuz biçimde kuşaktan kuşağa aktarılmış; günlük dilde “*namussuz, alçak adam*” anlamında küfür yerine kullanılmıştır.

1516'dan itibaren Suriye-Mısır topraklarının fethedilmesiyle birlikte, Dürzilik kavramı, Osmanlı toplumunda aşağılamayı ifade eder hale gelmiştir.

“Vay Dürzü! Ulan Dürzü!” deyimleri, “Yine mi sen?” manasına gelir ki; Osmanlı'nın bir anlaşmadan hemen sonra tekrar bir Dürzi isyanı ile karşılaştığı zamanki hayretini ifade eder. “Dürzülük etme! Sakın Dürzülük edeyim deme!” terimlerinin tercümesi, “Verdiğin sözden cayma” veya “Beni uğraştırırsan, canına okur; feleğini şaşırırım haaa!” dır.

Dini bağınazlığa dayalı bu önyargı salt sokaktaki garibanla sınırlı kalsa, hani belki “*Cahildir; böyle duymuş, ne yapalım?*” der, geçersiniz. Halbuki, Osmanlı ve Cumhuriyet döneminde kimi din adamları ile kalem erbabı, bu tür karalamaları sürdürdüler. **Kanuni** devrinin meşhur Şeyhülislamı **Ebusûud Efendi**, batınîlerden saydığı Dürzî taifesini de “*kâfir ilan etmiş*” tir.

1950'lerde bir büyük gazetede **Nizamettin Nazif Tepedenlenlioğlu** imzasıyla çıkan “*Dürzilik nedir?*” başlıklı makalede şu ibareler yer alır:

“Dürziler cesur, atılgan ve atıcıdır. Dostlarına son derece dost, düşmanlarına son derece düşmandırlar. Bir savaşa giriştiler mi en kana susamış canavar, bunların yanında kuzu gibi kalır. Dürziler, paraya dayanamaz ve doyamazlar. Dürzi, paranın kokusunu aldımı hiyanet edemeyeceği dostluk yoktur. Hiyaneti önlemenin yolu, yine kesenin ağzını açmak ve daha fazla para vermektir...”

Böyle bir şartlanmışlıkla büyüyen ben, 1973'te İsrail'de tanıştığım topluluğun Dürzi olduğunu görünce, “*Küfür anlamına gelir, neme lazım*” diyerek sözcüğü telaffuz etmekten çekinmiş; daha sonra içli dışlı olduğu bu güzel insanlara eski önyargılarımı anlatırken, şu cevabı almıştım:

“Dürzi deyiminin aşağılama ifade ettiğini biz de biliyoruz. Önyargıyla büyüyen salt sen değilsin; yüzmilyonlarca insan da hakkımızda aynı düşünür.”

İslam dünyasının dışlanmışları arasında sayılan Dürzilerle ilişkin alan çalışması yapmanın en kestirme yolu, bu topluluğun yoğunlaştığı Lübnan'a gitmekti. Beyrut'a indik; topluluğun siyasi önderi **Velid Canpolat**'ı aramakla işe koyulduk. *el Nahar* gazetesindeki Dürzi mensubu bir gençle temas kurduk; o bize liderin evini gösterdi.

1975'lerde patlak veren iç savaşın viraneye çevirdiği, her türden mermi izlerini taşıyan sayısız bina arasında korunaklı bir malikanenin önündeki bekçi, kuşku ve mekânîk bir Arapça'yla “*Velid Beg burada yok, dağlık Şuf bölgesinde*” cevabını verdi. Yılmadık; **Canpolat**'ın önderliğini yaptığı İlerici Sosyalist Parti (İSP)'nin Batı Beyrut'taki merkezinin kapısına dayanıp sorumlu aradık. İki bekçinin dışında tek Allah'ın kulu yoktu! Meğer o gün, o saat (16 Mart), aynı partinin eski lideri, usta şair, yazar, filozof ve siyasetçi baba **Kemal Canpolat**'ın (iç savaş sırasında katledilişinin 24. yılını anma mitingine gitmiş herkes.

Haberi duyan fotoğrafçı arkadaşımız **Fatih**'in gözleri faldası gibi açıldı: “Allah, Allah, Allah... Hocam, durmanın zamanı de

ğil. Hemen dağa, Şuf (Arapça'da el Şuf) bölgesine çıkalım.” Otobüs ve dolmuş taksilerle gitsek, mitingi kaçıracağız; binlerce Dürzi insanını birarada göremeyeceğiz. Taksi tutmada karar kılmasına kıldık ya; arabayı bulmak bir bela, pazarlık yapmak ise musibetin ta kendisi. Şoförler, İstanbul'daki meslektaşlarına taş çıkartacak kadar uyanık, pazarlıkçı. Arapça kavga döğüş, onu da hallettik. Ver elini Şuf bölgesi.

Batı Beyrut havaalanının bitiminden itibaren tırman Allah tırman. Bir tepeye çıkıyor, bir dereye iniyoruz. Dar yollar kıvrımlarla dolu. Vahşi doğa, Torosları aratmayacak dağlar silsilesi Akdeniz iklimine özgü ağaçlar ve bitki örtüsüyle kaplı. Nehir kavşaklarını, iç savaş günlerinden kalma askeri kontrol noktalarını aşılıyor. Büyüleyici ve efsanevi manzaraları bozan biricik şey, her yamaca veya uygun her yere dikilen beton yapılaşma anarşisi.

Batı Beyrut'un hemen burnunun dibinde yükseliveren Dürzi yerleşim beldelerinden Halde, Şuveyfat, Aley, Mar Şimon, Abey'e paralel giden yol, sola kıvrılarak dağların böğrüne doğru götürüyor bizi. Bir tepeden diğerine yol alırken, geleneksel giyimleriyle Dürzi din adamları ve kadınları (şeyhler kümesi) gözümüze çarpıyor. Beldeler iç içe geçmiş gibi.

Şoför dahi bilmiyor neyin neresi olduğunu; sora sora ilerliyoruz. Sırasıyla Cımid, Keferhim, Derdorid, Baaqlin, Beqaata, Simqaniye, Cudeydi'ye varıyoruz. Bundan sonra ilerlemek imkânsız. Konvoylar, tesbih taneleri gibi dizilmiş kilometreler boyu. Ortalık ana baba günü, mahşeri bir kalabalık; gelenler, gidenler, ellerinde İSP bayrak ve flamalarını taşıyanlar, tur atanlar; İkinci Dünya Savaşı'ndan kalma otobüslerde mola verenler; parti marşı söyleyenler, siyasi slogan atanlar, **Kemal Canpolat**'ı türkülerle yâd edenler; gruplar halinde yürüyenler, yürüyüş kolunu denetleyenler; blucinli ve modern giyimli gençler, bir fırsatını bulup kenarda köşede buluşan, el ele tutuşan sevgililer...

Dürzi lider Velid Canpolat, öldürülen babası Kemal Canpolat'ın portresi altında poz veriyor.

Dürzi din adamlarınınkini saymazsak, giyim kuşamlarına bakarak bu insanları, rahatlıkla Hacı Bektaş ilçesinde yapılaşmış şenliklere katılmış Alevi-Bektaşî kitlesine benzetebiliriz.

Miting merkezi Muhtara beldesine varmaya beş kilometre var. Tabana kuvvet, ağır yüklerimizle insan seli arasında yürüyoruz. **Fatih**, mal bulmuş Mağribi misali habire fotoğraf çekiyor; asi gençler, "*Ya sahafî (gazeteci), hadi çek bakalım!*" havasındalar; bir yandan, hafif tertip sorguluyorlar. Dert anlatmak da ben garibana düşüyor.

Mitingin yapıldığı asıl alana, aristokrat **Canpolat** ailesinin yaşadığı tarihi saraya nihayet ulaşıyoruz. Maksat, bir an önce Dürzi toplumunun geleneksel ve siyasal önderliğini yapan **Velid Canpolat**'ı, bizzat sarayda ve o mahşeri kalabalık içinde yakalayıp görüntülemek. Kapıdaki silahlı nöbetçi barikatını aştık, kabul salonuna kapağı attık, velâkin **Velid Bey**'i 15 dakikalık bir zaman farkıyla kaçırmışız.

Çaresiz geri döndük. Fakat Dürzi diyarını mekân tuttuk. Yörenin siyasi merkezi niteliğindeki Baaqlin beldesine yerleştik. Gelişigüzel çevreyi dolaşıyoruz. Doğal setler oluşturmuş yüksek dağ silsilesinin birinde gözalıcı, gönül ferahlatıcı manzarayı seyrederken; Ortadoğu ve "*İslam âleminin dışlanmışları, lanetlileri*" olarak görülen cengâver ruhlu asi Dürzilerin, yaklaşık 900 yıldan beri bu dağları neden mesken tuttuklarının sebebi hikmetini daha iyi anlıyoruz. Her vadisi, her mağarası, her kayası, her tepesi doğal bir sığınak ve savunma işlevi gören bu geçit vermez dağlardan daha iyi bir dost olamazdı bu mücadeleci ve atılgan insanlar için. "*Ferman padişahın, dağlar bizimdir!*" deyişi, Dürziler için söylenmiş sanki.

Motel işletmecisi **Mahmud Mahmud**, Dürzi mezhebinden. Derdimizi anlayınca, bize yörenin önde gelen birkaç ünlü din adamının ismini ve dergâhlarının yerini verdi. Şeyh **Ebu Muhammed Cevvad**'ı ziyaret ederek, siftah yapıyoruz. Dürzi bir kuaför ricamızı kırmıyor, arabasıyla dergâha bırakıyor bizi.

Âdettenmiş, kuaför gibi halktan ziyaretçiler, başında siyah bere ile bu şeyhin huzuruna varabilirmiş. Destur istiyoruz; edep erkân üzre, ayakkabılarımızı çıkarıp yalınayak, başı kabak içeri giriyoruz. Omuz üzerinden bele sarkan beyaz yemenili, topuklarda biten tek tip siyah fistanlı dört kadın ön avluda bekliyor. Sorup öğrendik; şeyhin hizmetini gören yakın akrabaları imişler. Ve dindarlar grubunun bir parçasıymışlar.

Şeyh makamı, köylerdeki oturma odasını andırıyor. 15-20 kişiyi alabilecek büyüklükte; fabrika malı kilim veya yer halılarıyla döşenmiş; sünger minder ve yastıklar, yan yana dört duvar boyunca dizilmiş. Makamı ziyaret eden veya halvet (bir çeşit Cem) için biraraya gelenler, belli bir tertibe göre oturuyorlar. Ortada bir soba, yerde yemek masası genişliğinde dört köşeli sofra, ev yapımı kurabiyeler ve meyvelerle donatılmış. Usûldenmiş: Her ziyaretçi, “*kardeş lokması*” yerine geçen bu kurabiyelerden mutlaka almalıymış; yoksa hem şeyhe, hem makama hakaret sayılırmış.

Ebu Muhammed, 90’ına merdiven dayamış, ak sakallı bir pir-û fâni. Şuf bölgesinin ulularından. Hasta yatağında bizi karşılıyor. Yanında daha alt makamda “*şeyh*” unvanlı birkaç din adamı oturuyor. Ben Şeyh ile tokalaşıyorum. **Fatih** onun elini öpünce, bu doksanlık Şeyh’in de bizimkinin elini öpmesi dikkatimi çekiyor. Ziyaret sonrası el öptüm, Şeyh de benimkini alıp başına koydu. Sebebi? Dürzi inancına göre “büyük küçük, şeyh mürit ilişkisinde kibirlilik değil, alçakgönüllülük” esasmış. El öpenin eli, yüz öpenin yüzü öpülürmüş!

“*Hoş beş, hal hatır*” faslının ardından maksad-û merama geçtik. Koca Şeyh’e oranla daha genç olan şeyh **Ali İzeddin**, bölgedeki en büyük eğitim ve sosyal amaçlı vakıf konumundaki İrfan Medreseleri’nin müdürü, önce soruyor:

“Son zamanlarda yerli yabancı, Müslüman veya gayrimüslim birçok insanın Dürzilere artan ilgisinin sebebi nedir?”

Dürzilerin Türkiye kolu lideri
HACI BEKİR CANPOLAT

Yanıtımız açık:

“Özel bir maksatla değil, kendi belirlediğimiz çerçevede buradayız.”

Türkiye’den gelmek ve bu makale yazarının Kürt kökenli olması (Dürzilerin çoğu, bölgedeki Kürtlere hayli sıcak bakarlar; zira, aristokrat **Canpolat** ailesinin Kürt kökenli olduğu konusunda ortak bir düşünce vardır) ve Arapça konuşmak, inandırıcı bulunmamız için yeterli görülüyor. Dürzilik ve Dürziler hakkındaki bu ön yoklamadan sonra, Şeyh Ali İzeddin “*Kendi mekânında ağırlamaktan memnun*

olacağını” ifade ederek, bizi, özel şoförünün sürdüğü son model Landrover arabasıyla konağımıza bırakıp gidiyor.

İlk temas, ilk başarı, ilk bağlantılar. Sevinçten uçuyor, devrisi günün programını yapıyoruz. Baaqlin’deki Milli Kütüphane’ye dalıyoruz. 1977’de öldürülen efsanevi Dürzi lider **Kemal Canpolat** adına kurulu bu devasa kütüphanede, çoğu İslam ve Dürzilik araştırmalarına dair Arapça, Fransızca ve İngilizce 80 bin kitap; 150 bin süreli yayın arşivi; 18 görevli ve tam donanımlı 15 bilgisayar bulunuyor. Sorumlusu **Gazi Saab**, aynı zamanda İSP’nin bölge temsilcisi. Konumuzla bağlantılı kaynakları temin ediyor. Bu küçük beldedeki kütüphane, aynı zamanda önemli derecede siyasileşmiş Dürzi toplumunun kültür ve bilinç düzeyini gösteriyor. Din adamları dahil halkın önemli bir kısmı, anadili Arapça’nın yanı sıra İngilizce ve Fransızca biliyor.

Elimizdeki kaynakçalarla Şeyh Ali İzeddin ile buluşmaya gidiyoruz. Simqaniye beldesindeki *İrfan Medresesi*’nde ağırlanıyoruz. Yönetim yeri ve kabul salonu son derece modern; siyah rengin hakim olduğu mobilya ile döşenmiş. Önce “*murra*”

(şekersiz kahve) ikram ediliyor. Yönetimden şeyhler, saflar halinde “*hüsni kabul*” gösterip hal hatır soruyorlar.

Giyim kuşamları, ortaçağ medresesi ve dergâhındaki şeyh ve müridan takımı ile karşı karşıya olduğumuz izlenimini veriyor. Oysa eğitim sistemi, binası, yemekhanesi, kreşi, kliniği ve müstemilatı ile birlikte modern vakıf tesisleri söz konusu.

Harcamaların %40'ı devlet, gerisi hayırseverler tarafından karşılanıyor. Kültürel, sosyal ve insani hizmet veren *İrfan Medreseleri*'nin beş ayrı şubesi bulunuyor. Çoğu Dürzi olan 5000 öğrenciye karşılık, 750 görevli var. Arapça, Fransızca, İngilizce'nin yanı sıra ruh ve ahlâk eğitimine ağırlık veriliyor. Lübnan'ın en başarılı öğrencileri burada yetişiyor.

Kuruluşa bağlı orta dereceli bir okula girdik. Kız ve erkek sınıflar ayrı; karma eğitim olmamasına rağmen okul alanında öğrenciler rahatlıkla birarada bulunabiliyorlar. Kızlara “*şeyh*” unvanlı kadın öğretmenler, erkeklere ise aynı makamda bulunan erkek eğitimciler ders veriyor. Geleneksel mezhep anlayışı uyarınca kadın öğretmenler, ağız ve başlarını bellerine kadar uzanan yemeniyle örtüyor; topuklarına inen tek tip (tercihan siyah) elbise giyiyorlar. Erkek şeyhlerin ise başlarında bizdeki Bektaşî veya Mevlevilerin giydiklerine benzeyen bir sarık (beyaz, tepe kısmı kırmızı) var. Yakasız siyah gömlek, kemer ve şalvarı, aynı renkten ayakkabı ile çorap tamamlıyor.

“*Dindar takımı*”ndan diğer Dürzi kadınları gibi, kadın öğretmenler de inançları gereği fotoğraflarının çekilmesini istemiyor. Rica minnet bu işi başarıyoruz.

Bizdeki İmam-Hatip okulu dengi bu lisenin 1800 (1000'i kız) öğrencisi, 120 öğretmeni bulunuyor. Okulun üst katında Kur'an kursunu andıran bir bölüme, ayakkabımızı çıkararak giriyoruz. 7-27 yaş arası öğrenciler minderlere bağdaş kurmuş, bir hoca nezaretinde rahleler üzerinde Kur'an okuyup tefsir çalışıyorlardı.

Arapça'da “*taife*” diye adlandırılan dinsel ve mezhepsel cemaatlerin hepsinde olduğu gibi Dürzi topluluğunun da özerk bir yapısı, kendine özgü kurum ve kuruluşları var.

Her beldede bir mezhep mahkemesi bulunuyor. Başkent Beyrut'taki Dürzi Mezhebi Temyiz Mahkemesi'nin başkanı Şeyh Mürsel Nasr ve Hukuk müşaviri Nohad Hariz ile görüş-tük. Biçim ve işleyiş açısından "millet sistemi"ne dayalı Os-manlı Şeriat Mahkemeleri'ne çok benzeyen bu mahkemelerin konumu, 1948'den sonra modernleştirilmiş; özel bir yasal statü-ye kavuşturulmuş.

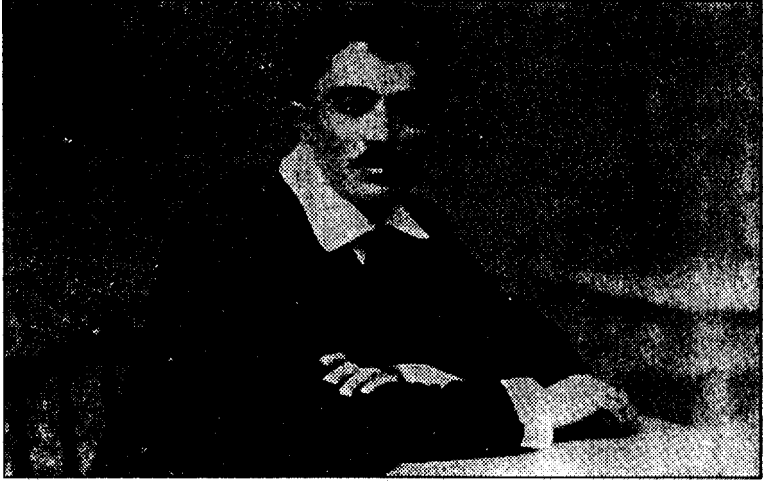
Belde mahkemelerini tek kadı (yargıç), temyiz mahkemesini ise biri başkan, ikisi müsteşar olmak üzere iki kadı, bir savcı yönetiyor. Atama, Adalet Bakanlığının önerisi üzerine kabine tarafından yapılıyor. Kadı adı verilen yargıç ile savcıların tümü-nün Hukuk fakültesi mezunu olması, yabancı dil ve yüksek li-sans eğitiminden geçmesi şart.

Başkan Mürsel Nasr, Hukuk fakültesinin yanı sıra yurtdı-şında master yapmış, çeşitli alanlarda çok sayıda kitap yazmış bir aydın.

Mahkemenin ihtisas alanı, medeni kanun çerçevesindeki da-va; yani evlenme, boşanma, miras, vasiyet, su, arsa ve arazi anlaşmazlıklarına ilişkin meseleler.

Özel izinle, şeriat mahkemesinin "boşanma"ya dair oturu-munda bulunduk. Baş kadı ile birlikte üç hakim, bir savcı ve davacı ile davalı avukatları duruşmaya katıldılar. Kadılar, gele-neksel Dürzi din adamlarının cübbe ve sarıklarını, savcı ile avu-katlar ise Fransız hukuk adamlarının cübbelerini giymişlerdi. Adi suçlar ve siyasi davalara bakma yetkisi olmayan söz konu-su mahkemenin aldığı kararlar bağlayıcı olup, hüküm devlete bağlı İcra Dairesi'nce yerine getirilir. Kararlar mezhep içtihadı-na göre veriliyor; yetmezse, bu kez Hanefi mezhebinin içtihad-ları esas alınıyor. Şeriat mahkemelerinde "şeyh" unvanlı kadı olması tercih edilse de, böyle olması şart değildir. Esas ölçüt, hukukçu olmasıdır.

Beyrut'taki "Dürzi Cemaat Evi", bu topluluk içindeki din adamlarından oluşan "Ukkal Meclisi" (Âlimler veya Bilgeler Konseyi)nin idari ve ruhani işlerine bakıyor.

Dürzilerin Rusya kolu önderi YAHYA CANPOLAT

Dürzi cemaatinin kendine yeterli bir kurumu da, başkentten yaklaşık 40 km. uzaklıktaki “*Dürzi Yetimevi*” ydi. “Kartal yuvası” denilebilecek başdöndürücü bir yükseklikte ve denize nazır Abey beldesindeki bu kuruluş, aslında 15. yüzyıl mezhep evli-yalarından Emir Seyyid **Cemaleddin Abdullah el Tenuhi**’nin dergâhı ve türbegâhıymış. Sonradan Dürzilerin ayin ve zikir yaptıkları “*halvethane*”ye dönüştürülmüş.

Tarihi bina olduğu gibi korunurken; modern eğitimli kreş, okul ve yatılı yetimler yurdu, revir, yemekhane ve yatakhane-den oluşan bir kompleks 1993’te yapılmış. 2-21 yaş arasında 1400 öğrencisi ve 155 görevlisi ve son derece iyi donanımıyla, bizdeki Darüşşafaka gibi. Öksüz, yetim ve muhtaç çocukların barınma ve eğitimi, üç dil bilen müdire **Hayat el Nakedi**’nin modern hayât anlayışıyla daha da gelişmiş. Salt Dürzi çocukları değil, Sünni, Şii veya diğer cemaatlerin çocuklarına da kucak açan bu yetimhane, Dürzilerin medar-ı iftiharını.

Derdi olan Türbegâh'ı ziyarete gidiyor; ayakkabılar çıkartılıp, evliya kabrine yüz sürülüp şifa dileğinde bulunuluyor. Türbenin sağ yanındaki şömine benzeri yerde ise devamlı mumlar yakılıyor. Halk inancının yanı sıra Hıristiyanlık'a ilişkin öğeleri de bulmak mümkün bu ziyaretlerde.

Dürzilerde cami yok. Öz kaynaklarla din adamlarının açıklamalarına bakılırsa, Dürziler eskiden Müslümanlar gibi minaresiz camilerde bilinen namazı kılarlarmış. Minare ve cami olması, şöyle gerekçelendiriliyor:

“Peygamber devrinde dam üzerinde ezan okunurdu, minare yoktu. Camilerimiz, 16. yüzyılda Osmanlılar tarafından yerle bir edildi. Bize yönelik katliamlar yapıldı. Bu yüzden devletin elinin uzanamayacağı güvenli, uzak dağlık ve ıssız bölgelerdeki Halvethane'lerde yarı gizli biçimde namazımızı, niyazımızı eda etmeye başladık. Gelenek devam ediyor.”

Topluluğun ünlü ve en eski Halvethane'lerinden biri güneyde, Suriye-Filistin sınırına yakın Hasbayye mıntıkasında bulunuyor. *Halvet-ül Beyda* (Ak Halvethane) birkaç halvet evinden oluşuyor ve Bekaa ile Filistin'deki Dürzi cemaatinin manevi ihtiyaçlarını gideriyormuş. Yaşamsal dini ve siyasi kararlar burada alınmış. Ulu makamdaki şeyhlerin dergâh ve türbegâhları ile halvetevleri aşağıdaki gibi sıralanabilir:

Şuf bölgesindeki Baadaran'da tarihi *el Qatalib* Halvethanesi, aynı bölgede Kifarnabih-el Baruk beldeleri arasında *el Zambaqiyye* Halvethanesi, Aley ilçesine bağlı Armun beldesinde *el Munise* Halvethanesi. Abey'de *Emir Abdullah* Türbesi, Şuf yöresinde *Eyüb Peygamber* Makamı, Bekaa vadisinde *Şaawane Ana* Kabri, Suriye'de *Ayn-ü Zaman* Makamı, Şam'daki *Yahya Peygamber* Makamı, Filistin (İsrail) Taberiya bölgesinde *Şuayib Peygamber* Makamı.

Şuf bölgesinde bulunan tarihi ve yeni halvethanelerin tümünü gezdik. Kapsamına göre 20 ila 500 kişi alabilecek olanları vardı. Ya büyük toplantı odaları ya da iç içe geçmiş çile hücre-

leri/odacıkları biçiminde yapılmış tek katlı binalardı. Zemin halıyla kaplanmıştı. Yer minderleri ve yastıklar; halka düzeninde zikir ayinlerinin yapıldığını gösteriyor.

Söz verilmiş olmasına rağmen her ne hikmetse, “*halvet zikri ve ayinine katılmamız*” konusunda olmadık zorluklar çıkarıldı. el Baruk’taki dergâh ve makam sahibi 90’lık Şeyh ise, “*hasta olduğu*” gerekçesiyle görüşme talebimizi geri çevirdi. Burada dini hizmet veren kadınlar kameraya görünmekten kaçındılar. Yine de **Fatih**, evini yapmakta olan bir şeyh ile iki dil bilen ama dini kurallara göre giyinen kızının fotoğrafını çekme konusunda çaba harcadı ve başardı.

Gece boyu halvethane kapılarını aşındıra aşındıra ve Şeyh **Ali İzzeddin** ve Beqaata’lı genç **Hüseyin Raman**’ın samimi gayretleriyle, *el Zanbaqiyye* Halvethanesi’ne, sabah ayini sırasında girebildik. Şeyhler sıra sıra dizilmiş, zikir ayini yapmaya hazırlanıyorlardı. Rica minnet ve uzun pazarlık sonucu, siyah bere takması ve sadece beş kare çekmesi şartıyla **Fatih**’in bu mahrem mekâna girmesi kabul edildi.

Sanırım, “mezhep dışından birinin yarı gizli bir Dürzi ayinine tanık olması” ilk kez yaşandı.

Teferruat sayılmazsa, Dürzi halvet ayinlerinin, Türkiye’deki Alevi-Bektaşilerin cem törenlerinden pek farkı bulunmuyor. Namaz ve niyaz faslı Sünni ve Şii’lerdeki gibi. Bir kısmı Sünni, bir kısmı da Şii namaz usulünü benimsiyor. Abdeste ilişkin ayrıntılarda ayrışma var. Dürziler, önce sağ elden başlarlar abdeste. Fatimiler zamanında Dürzi mezhebini benimseyen bazı Sünni veya Şii kabilelerin eski alışkanlıklarından kaynaklanan bu farklılıklar, topluluk arasında önemli sürtüşmelere ve tartışmalara yol açmış.

Dürzi inancında, “namazın biçim; yani eğilip kalkma, beden hareketleri olmadığı; tersine, Allah’ı anma ve O’na secde etme anlamında niyetin esas alındığı” özellikle vurgulanıyor. Namazda rukû ve secde’ye tanık olamadık.

Yalan söyleyen, hırsızlık yapan, eline, beline ve diline sahip çıkmayan, içki içen, zina yapan, mezhepdaşlarını koruyup kollamayan, özetle Dürzilik ahlâkına aykırı davrananlar, tövbe etmedikleri müddetçe halvet zikirlerine alınmazlar. Tövbe, inandırıcı ve tutarlı olmalıdır.

Fatımi Halifesi **Hâkim Biemrillah**'ın perşembe gecesini kayıplar âlemine karıştığına ve aynı vakitte döneceğine inanan Dürzilerde, halvet zikirleri perşembe akşamı başlar, cuma sabahına kadar sürer. Kadınlarla erkekler, haremlik-selamlık düzenine göre oturur. Kur'an okumayla yapılan açılış, saf değil, halkalar halinde katılımcıların birbirine yüzü dönük vaziyette kıldıkları namazla devam eder. Gecenin ilerleyen saatlerinde vecd (esrime, kendinden geçme) ve zikir'e dönüşür. Alevilerin gülbank'larını çağrıştıran dua ve ilahiler okunur.

Ayine sürekli gelip gidenler olur, iş için çıkıp birkaç saat sonra yeniden ayine katılmak mümkün. İçki ve sigara içmeyen din adamları, bunların dergâhta veya halvethanelerde içilmesini yasaklarlar.

Şeyh sınıfından olmayanlar, başlarına siyah bere (erkekse) veya beyaz yemeni (kadınsa) takarak halvete girmek zorundadırlar. Kural, erkek ve kız çocuklar için de geçerlidir.

Ayin sona erince kurabiye, meyve ve daha çok kuru incir, kuru üzüm, badem, antep fıstığı gibi nesnelere birlikte yenilir. İnanç gereği yenilmeyen biricik nesne, Arapça "*meluhiyelmelukiye*" adı verilen (Fransızcada melochie) pancar benzeri bir yemektir. Zira Emevi halifesi **Muaviye**'nin çok sevdiği bu yiyecek, Dürzilerce "*haram*" sayılmış.

İslam'da bilinen oruç tutulduğu söylenirse de, önemli fark şudur: Dürziler, salt aç kalma veya perhiz anlamında değil; aynı zamanda Allah'ın haram kıldığı şehvet, arzu ve günahlardan zahiri ve batini (görünen veya içrek) düzlemde uzak durma, nefsi terbiye etme anlamında oruç tutarlar. Burada kötü niyetten uzaklaşma, fikir zinası yapmama ve zikirde gaflete düşmeme esastır. Kalbin orucu, temel ölçüttür. Kurban Bayramı'ndan önce başlayan "*Leylet-ül Aşur*" (Onuncu Gece) adı verilen on günlük oruç ise mezhebe özgüdür.

Hacca gitmek, İslami şart olarak kabul edilir. 1703 yılında 62 Dürzi Hac'da öldürülünce, mezhep mensupları bu ibadete ara vermişler.

Dürziler, Cihad ilkesine inanır; kendilerine "*bu dini koruyan İslamın kılıcı*" payesini biçerler. Haçlılara ve diğer istilacılara karşı verdikleri mücadeleleri buna örnek gösterirler.

Zekât kuralına inanan Dürziler, bunun da zamanla başka mezheplerce yozlaştırıldığını belirterek; daha çok yardımlaşma, dayanışma babından zekât verirler. Malın beşte birini ödeme esas alınır.

Dürzi cemaatini Sünnilerden ayırıp, Şii'lere yaklaştıran en önemli ibadet rüknü "*velayet*"tir. İslam dininin velayet kuralıyla tamamlanabileceğine inanırlar. Yani Peygamber damadı **Hz. Ali**'nin "ilahî buyrukla vasi tayin edildiğini ve onun Allah'ın velisi olduğunu" imanının altı şartından biri sayarlar.

Ezan okunurken, “*Muhammed, Allah'ın resûlüdür*” ibaresi-
ne, “*Ali, Allah'ın velisidir*” ibaresini eklerler. Dürzileri Şiiler-
den ayıran nokta ise, “velayet makamını dini çerçeveye sınırla-
mak, bunu dünyevi işlere karıştırmamak”tır.

İmamların masum olduklarına inanılır ve bu düzlemde Fati-
mi halifesi **Hâkim Biemrullah** “*önemli bir imam*” olarak görü-
lür. Dürzilerde “*tevella*” (Hz. Ali övgüsü) olmasına rağmen
“*teberra*” (**Ebubekir, Ömer ve Osman** isimli ilk üç halifeyi
yerme) Alevi ve Şiilerdeki kadar belirgin ve vurgulu değildir.

Yaklaşık yüz yıl önce Dürzilik konusunda ilk araştırmalarıyla
ünlü Batılı Şarkiyatçı **Sylvestre de Sacy**'nin “*Dürziler, buza-
ğıya taparlar*” yolundaki tezi, tümüyle yanlıştır.

Dürzilerde “*çok evlilik*” mezhep kuralınca yasaktır. Boşan-
ma, sadece kadı (yargıç) kararıyla mümkündür. Eşlerden her bi-
ri, boşanma davası açabilir. Boşananlar bir daha asla evlene-
mezler. Başlık simgeseldir ama geleneksel miktar 25 altın lirayla
sınırlıdır. Günümüzde ise, halk katmanları arasında uygulan-
mamaktadır. Nikâhı kadı veya din adamı (şeyh) kıyar, bu sırada
dualar okunur.

Rastlantı sonucu kaldığımız motelin salonunda yapılan dü-
ğünde, gelin ve damat bilinen gelinlik ve damatlık giysileriyle
göründüler. Önce gelin tarafı gelip salonda oturdu; gelenleri ka-
pıda karşılayan iki genç, tepside özel yapılmış çikolata ikram
etti. Ardından nikâh şekerleri dağıtıldı. Müzik grubu modern
parçalar çaldı ve şık giyimli genç kızlar, diskolardaki gibi dan-
setteler. Bir iki saat sonra damat geldi; kızı, babasından istedi ve
gelini öptü; kadınlar zılgıt çekip dua okuyarak evliliği kutsadı-
lar. Gelenlerin ellerinde büyük paketlere sarılmış armağanlar
vardı. Her durumda, düğün sade geçti. Zira, bir gün önce büyük
bir matem vardı.

Anlatılana bakılırsa, yedi gün sürebilen eski düğünlerde
Arap halayı çekilir; atlara binilir, içki içilir ve kılıç/kalkan
oyunlarıyla coşkulu gösteriler yapılırmış. Bu gelenek, Suriye
Dürzileri arasında hâlâ devam ediyormuş.

İstemeyen kız zorla evlendirilemez. Nikâh için dört şahit şarttır. Ergenlik çağına girmeyen kızlar evlendirilmez. Bu yaş normalde 17 olarak kabul edilir. Erkek ise 18'inden aşağı olmalıdır. Zorunlu durumlarda, kızın 15, erkeğin ise 16'sında olması şart koşuluyor.

Mirastan kadına düşen, şeriatın öngördüğünden daha fazla. Babasının sağlığında ölen evladın miras hakkı var. Vasiyet konusunda Dürzilerin ilkesi: "Vasi, mutlaka özgür olmalı; malının tamamını tek kişiye, evladı olmayan herhangi birine bırakabilmesi veya bir kısmını istediği kurum, kuruluş ve ibadethaneye terkedebilmeli"dir. Evlilikten önceki vasiyet, nikâhtan sonra bozular ve yenisi yapılır.

Baaqlin beldesindeki "*Beyt-ül Ecr*" adı verilen Dürzi Cenazeevi'nde geleneksel ve gözalıcı bir törenle karşılaştık. İki günlük girişim ve çabamızda bize yardımcı olan **Sabır** ile **Refik** isimli görevlilerin sayesinde, töreni izleme izni verildi. Kanada'da trafik kazasında vefat eden ve siyasi yanı da olan genç, mumyalanarak çok şık bir tabut içinde, kapağı yarı açık biçimde musalla taşına konulmuştu. Kravatı ve takım elbisesiyle belden yukarısı herkes tarafından görülebiliyordu.

Beş katlı cenazeevinin 700 kişilik alt salonunda, matem elbisesi giyen (uzun yemeni, siyah elbise ve ayakkabı) kadınlar uzun uzun ağıt yakıp, başsağlığı dilediler. Bir saat sonra tabut, şeyhler ve ileri gelenler (askeri, mülki erkan) tarafından çelenk ve bayrak (hem Lübnan hem parti bayrağı) eşliğinde alt kattan çıkarıldı; cenazeevinin ön tarafı tavaf edildi ve üst kattaki erkekler bölümüne getirildi.

Bilinen tertil ve tertiple değil, daha çok Hıristiyan ilahilerini andıran bir tarzda okunan Kur'an ve uzun dualardan sonra tek bir getirildi; hızlı dua, toplu bir neşide (ilahi) okundu; helâllik istendi. Giriş çıkışlarda iki uzun saf halinde dizilen akrabalar taziyeleri kabul ettiler. Bir saat süren merasimin ardından, tabut, getirildiği yoldan yarım ay biçimindeki kısa yürüyüşle kabristana götürüldü. Aile mezarlığı olarak kullanılan küçük taş külü-

belerden birinin “*tabut sığacak büyüklükteki*” kapısının demir kapağı açıldı; son dua ve son helâllik istendikten sonra, kulübedeki boşluğa konuldu ve kapı çelenklerle süslendi. Akşam; taziyeler, 800 kişilik modern üst salonda kabul edildi.

Diğer Dürzi kuruluşlarında olduğu gibi, Cenazeevi'nin kapısı, beş ayrı renkten (sarı, kırmızı, mavi, yeşil, beyaz) oluşan büyük bir yıldızla süslenmişti. Bu beşli, Dürzilerin ünlü evliya ve ermişlerini simgeliyormuş.

Normalde cenaze kefenlenerek, başı Batı'ya dönük biçimde defnedilmiş. Yas yedi ila kırk gün arasında sürer; akrabalar, ölü evinin günlük yiyeceklerini temin edip işlerini yaparlarmış. Dürzi biriyle evli olmayanın ve intihar edenin cenaze namazı kesinlikle kılınmıyor.

Kendilerini İslam'ın ayrılmaz bir parçası gören Dürziler, Müslümanlığın beş şartını kabul ederler. Kelime-i Şahadet'e bir şahadet daha eklerler. **H.z. Ali'nin “vasi, veli”** olduğuna inanır, Ehlibeyt'i kutsarlar. Altıncı İmam **Cafer-i Sadık'a** kadar Şiilerle aynı görüşü paylaşırlar. Onun oğlu yedinci **İmam İsmail'in** izinden yürümekle İsmaili mezhebiyle ortak yanlarına işaret ederler. 10. yüzyılda kurulup Mısır'da hüküm süren İsmaili Fatımi devleti halifesi **Hâkim Biemrillah** (11. yüzyıl başı)'ın ölümünden sonra İsmaililerle yolları ayrılan Dürziler, bu halifeyi mezheplerinin kurucu imamı sayarlar. **Hâkim'in** veziri **Hamza bin Ali'yi** ise, inancın filli kurucusu bilirler.

Halife “*Hâkim'in tanrılaştırıldığına*” ilişkin iddialar, mezhep mensupları tarafından kesinlikle reddedilir. Adı geçen halifeyi “*ilah*” gibi gören Fars yahut Türk kökenli **Anuştekin** lâkaplı **Ebu Muhammed bin İsmail el Derezi**, bu sebeple lanetlenir. **El Derezi**, bir Dürzi tarafından öldürülmüştür.

Dürziler, ruh göçüne (takammus) ve takiyye yapmaya inanmakla kalmaz; bunların Kur'an gibi İslam kaynaklarıyla bazı Sünni âlimler tarafından savunulduğunu da ileri sürerler. Sırf korkudan değil; mezhebe ve inanca ilişkin sırların ifşa edilmesinin, sadece evliya ve âlimlerin bilebileceği hikmetlerle sırların

batını (içrek) anlamlarının dışarı vurulmaması bakımından da takiiye'yi önemserler.

Kur'an'daki ayetlerin zahirî (dışsal) ve batınî (içrek) anlamlarıyla alıp birlikte tefsir eder ve buradan yola çıkarak tevil'e başvururlar. Buna, Sünnilerden ayrı bir "içtihad" olarak bakarlar. "Batını ve Heterodoks olduklarını" reddeden Dürziler, tevil ve batın ilminden hareketle, kendilerini, "yeraltı sularına" benzetirler.

Dürziler, "sapık fikirli Anuştekin el Derezi'ye nispetle kendilerine Dürzi sıfatının karalama amacıyla takıldığı; gerçekte el Muvahiddun (Allah'ın birliğini ve İslam'da tevhid ilkesini savunanlar) olduklarını" döne döne anlatırlar.

Dürzi toplumunda, din adamlarından oluşan ve şeyh unvanı alan "Ukkal" sınıfı ile dünyevi işlerle meşgul "el Zamaniyun" veya "Cuhhal" (Dünyeviler ya da Cahiller) sınıfı diye ikiye ayrılır. Altı ciltten oluşan "el Hikme" isimli kutsal başvuru kitapları vardır.

Dünyeviler din, iman ve ahiret işleriyle pek ilgili olmadıklarından; yani mezhebin sırları, hikmeti, marifet ve hakikat kapılarını bilmediklerinden "cahil" sıfatıyla anılırlar. Ruhban sınıfı ise ahiret, ahlâk ve manevi işlere adanmış olup; siyasetle pek ilgilenmezler. Din ile siyaset, din ile dünya işleri arasında kesin bir ayırım yapılır. Birbirlerinin işlerine karışmayan her iki kesim, cemaat açısından yaşamsal nitelikteki siyasi/dini (mücadele, savaş, göç, felaket) alanlarda ortak karar alırlar.

Her şeyh, geleneksel biçimde başında beyaz sarık, tepe kısmında kırmızı fes, yakasız siyah gömlek, şalvar, belde siyah palaska yahut kuşak ve aynı renkten ayakkabı ve çorapla dolaşır. Alt mertebeliklerin başlarında, dantelle örülü takke bulunur. Şeyh sınıfının giydiği pelerin türünden siyah cübbe önü açık, yakasız ve yarım kolludur: Siyah olanı her din adamınca giyilir; dikey beyaz çubuklu rengin süslediği kırmızı olanı, bele kadar iner ve genelde yaşlı şeyhlere münasip görülür; siyah çubuklu renklerin hakim olduğu beyaz cübbe yarım boy olup, şeyhler meclisinin onayı alınmadan giyilemez.

Bir Dürzi süvarisi.

Şeyhlerin başları usturayla kazınır, bıyıkları Dersim Alevilerininki gibi uzundur; genelde sakal bırakılmaz, yaşlıları sakallıdır. Din adamlarını, Şeyh-ül Ukkal (Bilgeler Şeyhi) isimli bir zat yönetir. Ahlâkiyatçı ve katı kuralları olan medreselerde Dürzi din adamı sınıfından olabilmek için üç aşamadan geçmek zorunludur.

Konuksever, atılgan, namuslu, genelde dürüst (sözde ve özüde), gözüpek karakterleriyle Dürzi inancı arasında kopmaz bir bağ olduğu herkesçe kabul edilir. Cinayet ve diğer yüz kızartıcı suçlara, bu cemaat arasında az rastlanır.

Mezhepten ayrılana karşı çıkılmaz ama mezhebe girmek isteyene de izin verilmez. Dürziler, her din ve mezhebi, tevhidi (Allah'ın birliğini onaylayan) olarak görürler.

Dürzilerin bölgedeki dağılımları şöyledir: 1980 istatistiklerine göre Suriye'de 350 bin; Lübnan'da 300 bin; İsrail-Filistin'de 30 bin; Ürdün'de 10 bin; ABD'de 5 bin, Güney Amerika'da 100 bin.

Dürzi toplumunun kökeni konusunda tatmin edici bir açıklık bulunmuyor. Dürzilerin kendi kitaplarında ise, bir kıtlık sırasında Yemen'den Mezopotamya'ya ve oradan *Cebel-ül Druz* (Dürzi Dağı) veya "*Lübnan Dağı*" olarak bilinen; Suriye, Lübnan, İsrail, Ürdün, Filistin sınırlarının birleştiği yere geldikleri yazılıdır. "Yemenli Lahmi ve Tenuhi soyundan geldikleri; Beni Maaruf ile Benu İcl kabilelerine mensup oldukları; Abbasiler devrinde Suriye'nin kuzeyi (Summak Dağı) ile Lübnan'ın dağlık Şuf ve Teym Vadisi yöresini mekân tuttukları" yolundaki tarih tezi, mantığa uygundur.

Dağların efendileri ve savaşçı özgür kabileler topluluğu olmakla övünen; bu düzlemde beğenmedikleri her yönetime (Abbasi, Haçlılar, Osmanlı, İngiliz, Fransız) başkaldıran; bu nedenle öldüren ve katliamlara uğrayan Dürziler arasında feodal beylik sistemi egemendi. Prens anlamına gelen "*emir*"ler, kâh bağlı oldukları egemen güçlerin (Moğol, Haçlı, Selçuklu, Osmanlı

icazetiyle, kâh onlara rağmen bölgeyi yüzyıllar boyu yönetmeyi başardılar. İç içe yaşadıkları Hıristiyan (özellikle Maruni) güçlerle nüfuz kavgasında kitlesel kıyımlar yaşandı.

Tanzimat emirlik sistemini kaldırınca, bey ve prenslerin yerini aristokrat aileler aldı: **Canpolat, Arslan, İmad, Zeynelidin, Himade** gibi.

Siyasi düzlemde; Dürzi toplumu, **Canpolat** ve **Yazbek**'ler arasında bölünmüş. Aristokrat **Canpolat** ailesinin Kürt kökenli Eyyübi hanedanından olduğu konusunda herkes hemfikir.

Yavuz Selim'in Suriye'yi almasıyla birlikte Antep, Kilis, Halep ve Şuf bölgesini yüzyıllar boyu yöneten bu aile, yer değiştire değiştire nihayet Şuf dağlarında Muhtara beldesindeki saray yavrusu konakta taht kurmuş; Lübnan'ın geçmiş ve şimdiki siyasetinde hatırı sayılır bir rol oynamaya devam ediyor.

Bir dönem **Nazire Hanımağa** tarafından idare edilen ailenin kaderi, parlak siyasetçi, şair ve filozof **Kemal Canpolat**'a emanet edildi. 1975'lerde patlayan iç savaşta, kurduğu İlerici Sosyalist Parti'yle birlikte "*ilerici, demokrat ve solcu cephe*"nin liderliğini de yapan **Canpolat**, 1977'de faili meçhul bir suikaste kurban gitti.

Yerini alan oğlu **Velid Bey**, Göçmen Bakanlığı yaptı. Şimdi parlamentodaki 8 Dürzi milletvekilinden biri. Kabul gününde kendisiyle görüşüp; yarı gotik yarı İslami tarzda yapılmış muhteşem sarayının içini dışını gezdik. Lübnan'ın simgesi sedir, çam, yabancı fıstık, alıç ağaçları arasındaki saray; mini hayvan parkı, havuzu, ark sistemiyle köşkü dolaşan kaynak suyu, **Kemal Canpolat** anıtmezarı, antika eşyaları ve Rusya'dan getirilmiş değerli tablolarıyla, Kültür Bakanlığı tarafından canlı müze ilan edilmiş. Şatafatlı köşkü tamamlayan unsur, beşyüz yıllık azametli derebeyi havası; bey, efendi, teşrifatçı, halk, uşak..

Velid Bey, Ortadoğu ve bölgede popülaritesi yüksek bir siyasetçi. Halk gününde sarayı ziyaretçilerle dolup taşıyor. Sadece Dürziler değil, çevredeki Hıristiyan ve Sünni heyetleri de

devletle ilgili sorunlarının çözümünde kendisinden yardım istiyorlar. **Velid Bey**, inanılmaz doğal güzelliğe sahip yörenin betonarme istilasına uğramasından şikayetçi; iyi bir çevreci olduğu biliniyor.

Arslan ailesi, binüçyüz yıllık bir kökene sahip. Oniki kabile halinde Yemen'den Irak'a, daha sonra Abbasi halifelerinin teşvikiyle bölgeye yerleşmiş. Emirlikler kurup, hükümferma olmuş. Şuf ve Dağ bölgesindeki kaymakamlıkları Osmanlı adına yönetmiş. 1710'lerden itibaren feodallerle çatışan **Arslan** ailesinden sayısız siyaset ve bilim adamı çıkmış.

Şekip Arslan, Meşrutiyet döneminde Meclisi Mebusan üyesiydi ve Osmanlıcılığı savunurdu. Yazbekçiler ile Canpolatçılar arasındaki bölünmede ilkin tarafsız kalan **Arslan** ailesi; tüm Dürzileri temsil edecek dini/dünyevi bir politika izledi. 1845'te kaymakamın bu aileden seçilmesi konusundaki Dürzi görüşbirliği, bunun sonucuydu.

Günümüzde **Arslan** ailesi genç **Emir Talal** tarafından temsil ediliyor. **Talal Bey**, devlet bakanı. Saraydan bozma köşkü, Beyrut'a bitişik Halde'deki deniz kıyısında. Aracı kanalıyla pazar gününe aldığımız randevu, aynı zamanda **Emir Talal Bey**'in halk kabul gününe denk düştü. Köşkün içi tarihi fotoğraflar, antika eşyalarla bezenmiş; bizi kırmayıp, Alman mavzerleriyle ve ahşap antika ayna önünde poz vererek sorularımızı yanıtladı.

DÜRZİLİK İNANCI*

Dürzilik İnancının Doğuşu

Dürzilik, Fatımilerin VI. Halifesi **Hâkim Biemrillah** lakâbıyla bilinen **Mansur Ebu Ali** (996-1021) zamanında İsmaililik'ten ayrılan bir koldur.

Dürziler, **Hâkim**'i, Allah'ın yeryüzündeki taşkın hali, ilk kez 1010 yılında insan suretinde bedenleşmiş hali olarak görürler. Zira bu yılda, Halife önemli sayılabilecek önlemler almıştır: İslam dünyasındaki Kur'an ve İsmaili geleneğinden ayrılma başgöstermiştir. Şöyle ki; resmi bir kararname çıkartılarak, Kur'an'da öngörülen hayrat, hıraç ve sadaka toplanmasına son verilmiş; Hacc ziyareti için Mekke'ye gidiş yasaklanmış; İsmaili kurum ve örfü iptal edilmiştir. İsa Mesih Kabristanı Kilisesi yakılmış; 1012 yılında Yahudilere ait bazı ibadethaneler yıkılıp ateşe verilmiş; zorla Müslümanlaştırma faaliyeti yaşanmıştır.

1017-1020 yılları arasında **Hâkim**, kendisini ilah olarak sunmuş; âlemin üstünde dirim ve ölüm kudretine sahip ilan etmiş; geleceği gaipten okuyabilme ve en mahrem sırların bile künhüne varabilme gücünde olduğunu ileri sürmüştür."

*Yazının tamamına yakını. **Laurent Chabry** ile **Annie Chabry** tarafından kaleme alınan *Politique et Minorités au Proche-Orient: Les Raisons d'une Exlosion* (Ortadoğu'da Siyaset ve Azınlıklar: Patlamanın Sebepleri) isimli kitabın ilgili bölümünden özetlenmiştir. Dipnotlar bize aittir.

Yazarlar, **Hâkim Biemrillah'ın kendisini ilahlaştırdığını ileri sürüyorlar ama buna dair herhangi bir tarihi kanıt bulunmuyor. İddia, bazı zorlama çıkarsamalardan ibarettir. 2001 yılı başında saha çalışması yaptığımız Lübnan'daki Dürziler, bu iddiayı reddetmekle kalmıyor; inançlarının esas olarak İslam içinde mütalâa edilmesi gerektiğini vurguluyorlardı. (FB)

Çok geçmeden, Halife, ani bir karar değişikliğiyle Hıristiyan ve Yahudilere baskı yapmaktan vazgeçmiş; huzuruna çağırdığı Hıristiyanları armağanlara boğmuştur. Bir yandan da, geçmişte kendileriyle gece sohbetleri yapan güneş ve gök cisimlerine tapan Sabiiler ile müneccimlere saldırmış; bu arada, sanatçı ve müzisyenlere savaş açmış, çalgı aletlerini tümden yasaklamıştır.

Aslına bakılırsa, özellikle ortodoks Sünni tarihçileri ve din âlimleri, halife **Hâkim Biemrillah**'ın portresini maksatlı biçimde karalamaktadırlar. 1032 yıllık tarihiyle dünyanın en eski din üniversitesi (ve camii) sayılan *El E-zher*'in günümüzdeki Sünni meşrepli Uleması, bu iki yapının tarihini yazıya dökerken, "*Hâkim Biemrillah*'ın birçok sapkın icraatlarına rağmen..." cümlesini bir şekilde tekrarlayıp dururlar.

Hâkim Biemrillah ve Dürziler*

V. Fatımi halifesi **Aziz Billah** 996'da vefat ettiğinde, oğlu **Hâkim Biemrillah** henüz on yaşındaydı. Babasının makamına geçen küçük **Hâkim**, saraydaki iktidar odaklarının acımasız rekabet, entrika ve oyunlarını çocuk aklıyla algılamaya çalışır, çok üzülürdü. Mağrıpılı (Tunus, Fas, Cezayir) ve Maşrıklı (Mısır, Filistin, Suriye, Irak) toplulukların amansız kavgalarına tanık olurdu.

O sırada Fatımi sarayına Avrupa'dan getirilip, hadım edilmiş beyaz tenli **Bercevan** isimli bir mabeyinci; bilgisi, dehası ve entrikaları sayesinde önce şehzade hocalığına yükseldi. Siyasi yeteneklerini kullanarak rakiplerini tasfiye etti: devlet yönetimini eline aldı. Çocuk halifeyi görmemezlikten geldi; onu oyuncak gibi kullanmaya başladı. Sonra zevk ve sefaya daldı, devlet işlerini boşverdi. Her tarafa, karmaşa ve yozlaşma egemen oldu.

* Bu alt başlıkta yazılanlar, Mısırlı yazar **Cemal el Ğeytani**'nin *Melamih-ül Kahira fi Elfi Sene* (Kahire'nin Bin Yıllık Âlametleri) isimli kitabının ilgili bölümünden alındı.

Uzun boylu, iri gözlü ve delici bakışlı Hâkim, çocukluktan gençlik dönemine giriş aşamasını sürekli derin düşüncelere dalmak ve Bercevan'dan kurtulma yollarını aramakla geçirdi. Olanüstü bir zekaya sahip olan Halife, bir türlü benimsemediği davranışları içine attı, kimseye bir şey söylemedi.

Ne zaman ki güç ve kudret sahibi olacak yaşa gelip yönetimin dizginini eline aldı, o zaman, önce başveziri **Bercevan**'ı tasfiye etmekle işe başladı. Planını hayata geçirdi: başvezirini, sadık adamlarına öldürttü. Hayalindeki memleket açlıktan, salgın hastalıklardan kurtulmuş; zulüm yerine adaletin egemen olduğu, yönetenle yönetilenin iç içe geçip kaynaştığı bir memleket idi.

Başvezirin öldürülmesine tepkili olanları sarayda huzuruna çağırıp, onlara, bindiği sarı atının üstünde hitap etti:

"Bercevan bendimdi, iyilik yapınca mükafatlandırdım. Kötülüğe bulaşınca da onu öldürttüm."

Kendi adıyla yaptırıp Nisan 1000'de minberinde Cuma hutbesini okuduğu camide halka; "Bundan böyle iktidar benim elimdedir. Entrikacıları, zalimleri, rüşvetçileri tek tek tasfiye edeceğim. Saray kapıları, yüzünüze kapanmayacak artık. Dileyen, dilediği zaman ve yerde benimle görüşebilir" dedi.

Hâkim Biemrillah Camisi'nin minareleri İskenderiye'deki deniz fenerleri örnek alınarak yapılmış; dört köşeli olup, tepesi çan kulesi biçiminde birleştirilmişti. Aynı anda 50'den fazla müezzinin ezan okumasıyla çökmeyecek denli güçlüydü. 1303 yılında yaşanan deprem sonrası büyük hasar gören Cami yüz yıllar boyu Sünni yönetimler, 18. yüzyılda ise işgalci Fransızlar tarafından sürekli ihmal edildi; at ahır, tavuk kümesi gibi çeşitli amaçlarla kullanıldı. Hindistan'da yaşayan Fatımi topluluğu Boharalar, birkaç yıl önce 1 milyon dolar toplayarak caminin yeniden onarımını gerçekleştirdiler.

Caminin iki manevi özelliği var:

Bir: Hintli Boharalar, her yıl Ramazan ayında gelip Hacc niyetine burayı ziyaret ederler.

İki: Hâkim'in ölmediğine ve günün birinde yeryüzüne ineceğine inanan bazı Dürziler, belli dönemlerde camide yatıp kalırlar ki; beklenen mucizeye tanık olabilsinler!

Hâkim, dediğini yaptı. Eşeğine binip sokakta halk arasında korumasız dolaştı. Şikayetleri, kendisine refakat eden kâbitine yazdırıp anında çözdü. Bu bakımdan bilgili, âdil, sabırlı ve sıradan insanlara karşı hoşgörülü biriydi.

O döneme göre hayli kalkınmış ve refah düzeyi yüksek Mısır'daki yöneticiler ve kurumların içinde buldukları kirlenme ve yozlaşmaya karşı amansız bir savaş açtı. Üst üste yaşanan feci kuraklık ile salgın hastalık da buna eklenince, **Hâkim** fermanlar çıkarıp sert tedbirlere başvurmak zorunda kaldı:

Sağlığa zararlı ve bozuk besinlerin satışını yasakladı. Şaraba düşkünlük artınca, üzüm bağıcılığını men etti. Fahişelik ve gösterişi önlemek amacıyla kadınların süslü giyecekler giymelerini ve hattâ çarşı pazarda dolaşmalarını yasakladı. Yetimler yurdu kurdurdu; hastalık korkusuyla köpek katliamı yolunda emir verdi. Her evin önünün mutlaka temizlenmesini buyurdu. Asayiş için sokakların sabaha kadar fener ve kandillerle aydınlatılmasını istedi.

Genelde halk yararına alınan sert önlemler ve yasaklamalar, Halife'ye, ilah gözüyle bakılmasına yol açtı. Birçok âlim ve propagandacı, **Hâkim**'in insanüstü bir varlık olduğu yolunda açık propaganda yapmaya, ona ilahi sıfatlar yakıştırmaya başladı. Ruhun bedenlenmesi görüşünden yola çıkan bu âlimler, "Adem peygamberin ruhunun Hz. Ali'de tecelli ettiğini, ondan da **Hâkim**'e geçtiğini" iddia ettiler ve kitleleri, Halife'ye tapmaya çağırdılar. Ancak Fatımi halifesinin, kendisini ilahlaştırdığına ve bu amaçla tapınmaya çağırdığına ilişkin herhangi bir tarihi belge veya kanıt bulunmuyor.

13 Şubat 1021 gecesi köşkünden bindiği eşeğiyle birlikte Kahire dışına bir gezintiye çıkan **Hâkim** bir daha geri dönmedi. Ona dair herhangi bir kanıt bulunamadı.

Büyük olasılıkla, "temiz ve adil toplum" yolundaki önlemlerine tepki duyan iktidar odakları, gece gezintisi yolunda kendisini katlettiler, bedenini de bilinmeyen bir yerde sakladılar.

Tarihi şüpheler. **el Sitt** isimli kızkardeşinin üzerinde yoğunlaşıyor. Dürzilerin, onun ölmediğine ve bin yıl sonra geri geleceğine ilişkin inançları, bu esrarengiz olaya dayanır.

Dürzilik'in Şkillenişi

Hâkim'i ilahlaştıran görüşlerin sahipleri, esasında Zerdüştilik'ten kalma *tanrı-kral* zihniyetini Mısır'da sürdüren İran ve Türk kökenli Dai (din propagandacıları, militanlar)'lerdi. Bunların başını **Hamza bin Ali el Zevzani** ile **Nuştekin** lâkaplı **Muhammed bin İsmail el Derezi** (babası Türk, annesi Türk değil) çekiyordu. **El Derezi**'nin propagandasının çevresinde 16 bin aktif militan yetişti. Dürzilik tanımı, **el Derezi**'nin ismine istinaden "suçlama" babından ortaya çıktı. Günümüzdeki Dürzilerse bu resmi söylemi reddetmekle birlikte, bu isimle anılmaktan pek alınmıyorlar.

İlahlaştırıldığını duyan **Hâkim**, **el Derezi** ve yandaşlarını o zaman Lübnan, Filistin ve Suriye'yi içine alan Şam Eyaleti'ne sürdü. İlahlaştırmanın iki öncüsü, **Hamza** ile **el Derezi**'nin müritleri arasında büyük çatışma ve ihtilaflar çıktı. Bazı iddialara bakılırsa **Hamza**, **el Derezi**'yi öldürten kişidir.

1021 yılında onca yüceltilen **Hâkim** de sırta kadem basınca, bir yandan **el Derezi**'nin öldürülmesi diğer yandan Halife'nin aniden kayıplara karışması, **Hamza**'nın görüşlerini benimseyenlerin önünü açmış oldu. **İsmail bin Muhammed el Temimi**, **Muhammed bin el Vahab**, **Seleme bin Abdülvahab el Samiri** ve **Bahaddin el Muqtana**'nın yardımıyla Dürzilik teolojisi, geniş çapta şekillenmiş oldu. Bütün diğer inançların kuralları anında iptal edildi; Dürzilik dışındaki dinlerin (Sünnilik ve İsmaililik dahil) batıl olduğu duyuruldu.

“İslam şeriatını reddediyor” gerekçesiyle, Dürzilik misyonerliği Sünnilerin ağır itham ve şiddetli saldırısına maruz kaldı. Buna rağmen, Şam Eyaleti’nde hayli aktif olan Dürzilik, misyonerlik faaliyetlerini zorla şerle devam ettirdi. Özellikle büyük toprak ağalarının boyunduruğu altında yoksul köylülere (marabalara) hitap eden bir söylem geliştirerek, sınıfsal bir nitelik kazandı; toprak işgallerini de içeren köylü isyanları başladı. Alınan topraklar, görece özgür köylülere verildi. Egemenlik alanlarında camiler ortadan kaldırılıp, Dürzilik kuralları kondu.

1032 yılında Antakya ve Halep Emirleri (beyleri), Samandağ’da patlak veren köylü isyanını kanla bastırdılar. Bu tarihten itibaren Suriye’deki köylü isyanları sönmeye yüz tuttu; iç çekişmeler başladı. Bu da Dürzilik inancının “*düşünen beyni*” el **Muqtana**’nın aktif hayattan çekilmesine yol açtı.

Dürzilik Fıkhı

Dürziler, sayıp yücelttikleri **Hâkim Biemrillah**’a birçok el yazması kitap isnad ederlerse de, fıkıh konusundaki temel başvuru kitapları *el Hikme* (Hikmet)’dir. **Hâkim**’in sağlığında bu inancın esas kurucusu sayılan **Hamza**’nın koyduğu kural’ar, büyük bir değişiklik göstermeksizin günümüze kadar gelebilmiştir. Müritlerinden Hıristiyan dönmesi el **Muqtana**, söz konusu kurallara, İncil’i anımsatacak birçok madde eklemiştir. Fakat ana çerçeve **Hamza** ve el **Derezi** tarafından çizilmiş olup, her ikisinin de kültürel/inançsal düzeyde geçmişte etkilendikleri Manilik’ten birçok şeyi de içermektedir.

Dürzilik sadece İslam, Hıristiyanlık ve Manilik arasında bir sentez değildir. İran topraklarında gelişen Zerdüştilik irfanındaki batını öğeleri içeren öğretilerin, din büyüklerini ilahlaştıran bölümünü alarak yepyeni bir senteze ulaşmıştır.

Fatımi halifesi **Hâkim**’in, Dürzi öğretisinde ilahlaştırılmasının kökeni, Zerdüştilik’in etkisine dayandırılabilir.

Sadece tek bir ilahın varlığına inanan Dürziler, bu yüzden kendilerini, *Muvahhidun* (Tekçiler, Birlikçiler, Birleştiriciler)

olarak adlandırırılar. Bunu da İslam dinindeki "vâhdet, tevhid" (Allah'ın teklîği ilkesi) ilkesine dayandırırılar.

Dürzi din âlimleri İncil'i kutsal bilir; **Yuhanna, Matta, Luka** ve **Markos** gibi İncil yazan Hıristiyan azizlerini birer nebi/evliya mertebesine yükseltirler. Dördünü, "Dürzilik öğretisinin öncülerinin yolunu açanlar" gibi görür; Kitab-ı Mukaddes'te zikredilen aziz ve evliyalara, kitaplarında saygıyla anarlar.

Billurlaşma devrindeki Dürzilik için: Hıristiyanlık, Musevilik, Gnostisisizm, Eflatunculuk ile İrânî irfân ve hikmet'ten bazı alıntılar yapıp sentez gücüne varabilmiş bir inançtır denilebilir.

Dürzilik'in ayrıldığı ana mezhep olan İsmaililik de benzer bir sentezleme yoluna gitmiş; Kur'an'ı, mecazi ve batını yorumla yorumlamıştı. Ancak Dürzilik'in kurucu önderi **Hamza**, deyim yerindeyse, Kur'an'ın etkisini sıfıra indirecek bir tefsir ve tevil tarzı geliştirmiş; **Muhammed**'in elçi olarak gönderildiği yolundaki inancı yok saymış; İslam'ın beş şartını ikincil öneme sahip vecibeler derekesine düşürmüştü. Bunun yerine, yedi maddeden oluşan aşağıdaki iman şartlarını farz kılmıştı:

1) Hâkim Biemrillah'ın ilahlığını kabul etmek ve Tevhid'e titizlikle uymak.

2) Dürzilik dışındaki inançların tüm ilke ve kurallarını inkâr etmek.

3) Şeytan ve kâfirliği reddetmek.

4) Allah'ın hükümlerini kabullenmek.

5) İyi ve kötü günde Allah'a teslim olmak.

6) Öğretiyi savunmak için yapılan dışındaki her türlü yalanı yasaklamak.

7) Dürziler arasında dayanışma ve yardımlaşmayı sağlamak.

Dürzilik'teki vecibelerden biri de, hakikat'i sadece dindaşlar arasında olduğu gibi söylemek; cemaat dışındakilere inanç sırları konusunda herhangi bir şey ifşa etmemek ve gerektiğinde takiyye (veya ketumiyet) yapmak; mesela, baskı dönemlerinde Dürzi olmadığını söyleyebilmek.

Dürzilere göre, baskı ve zulüm karşısında asıl inancını gizlemek. dindaşları kâfir yapmaz; zira, zahirî olandan yana görünmek biçimdir; batın olanı (işin esasını) etkilemez. Tıpkı giyilen elbisenin bedeni değiştiremeyeceği gibi.

Dürzilik'te Yaradılış İnancı

Ruhun ebediliği ve yeniden bedenlenmesi inancı, Dürzilik'te temel noktadır. Tertemiz bir hal alıp "*nur ve mutluluk*" içinde eriyinceye kadar, ruhun sürekli bir bedenden diğerine geçmesi gerekir. Dürzilik kozmogonisine göre, evrenin yaratılması esnasında kâinattaki ruh sayısı sınırlandırılmıştır. Evrenin yaratılış tarihi, yeryüzü cennetinin (firdevs) oluşumundan önce 343 milyon yıl olarak belirlenmiştir. Allah, yeryüzü ile gezegenlerle dolu semavatın oluşumunu tek bir fikirle ortaya çıkarmıştır. Ruhların sayısını sadece Allah bilir; bunlar, yeryüzünde insanların bedenlerinde derecelendirilmişlerdir. Sonsuza kadar sabit kalacaklardır. Başka bedene geçmedikçe, ruh etten kılıfını (insan bedeni) asla terketmez. Ölüm, yeni bir hayatın başlangıcıdır. Böylece, ruhun yeniden bedenlenmesi, Dürzi kavmine ait bir özelliktir; ölen her Dürzi'nin ruhu, bir başka dindaşının bedeninde hayat bulmaktadır. Ruhun bedenlendiği mekân, muhtemelen Çin'dir. Bir Dürzi'nin cemaatten ayrılması veya dışarıdan bir başkasının Dürzi olması imkânsızdır.

Fatımi halifesi **Hâkim**'in yeryüzünde insan suretinde (nasut) tecelli edeceği gün, tüm dünya Dürzi olacaktır. O, kılıç zoruyla bu âlemden hesap soracaktır. Bu tecellinin alâmetleri şöyledir:

Hükümdarlar garip davranışlar içine girecekler; Hıristiyanlar, kendi şeriatlarını (din kurallarını) İslam'a dayatacaklar. Cümle âlem hesaptan geçirildikten sonra helak olacaktır.

* Oysa ruhgöçü inancı, genelde tüm batını firkalarda, özellikle de İsmailî mezhebinin alt kollarının hepsinde mevcuttur.

Ruhlar yeniden bedenlendiğinde, **Hâkim**. ikinci kez hesap soracaktır. Ortada dört cemaat kalacaktır: *Hıristiyanlar, Yahudiler, Müslümanlar ve Muvahhitler* (Dürziler). *Hıristiyanlar, Nusayriiler ve Mutevaliler* (Lübnanlı Ali yandaşları yani Şiiler-FB) diye ayrışacak: **Hâkim**'in dinini öğrenenler, kendi inançlarını inkâr edip dönerek, Dürzilere katılacaklardır. Muhasebeleri tamamlanan Dürziler iktidara gelecek ve hükümdarlık anahtarını ellerine alacaklar: mülk, altın ve gümüşle donanacaklar: Onlar arasından beyler, paşalar ve sultanlar çıkacaktır.

Hâkim'in komuta ettiği "*İman Ordusu*"nun yürüyüşü sırasında korkunç felaketler yaşanacak; "*zamanın sahibi*" **Hamza**, ebedi yüceliş ve tevhid inancına girmeyi reddedenleri imha edecektir. Şer güçleri Mekke ve Kudüs'te kahredilecek ve her iki şehir de ebediyen yıkılacaktır. Kâbe tahrip edilecek; diğer Müslümanların kutsallaştırdıkları Hacer-ül Esved, toz toprak olacak; böylece semavat önünde hiçbir put kalmayacaktır. Hesap neticesinde şerir (kötü) çıkanlar çöle sürgün edilecek, işledikleri günahlar oranında cezalandırılacaklardır. Müslümanlar (Sünni ve Şii) ile Hıristiyanlar, büyük cezalara tâbi olacaklardır. Lübnanlı Şiiler ise, hesap gününde eşek suretinde görüneceklerdir. Dürzilerden kötü olanlar, Müslüman ve Hıristiyanlardan daha ağır cezalara maruz kalacaklar; buna karşılık, iyi Dürziler tüm insanoğlunun efendileri olma gibi bir mükâfata erişeceklerdir. Ruhlar yeniden bedenlenecektir. Sadece kemalât (insan-ı kâmil) mertebesine yükselen ruhlar, başka bir bedene girmeyip semavata yükselecektir.

* A. Silvester de Sacy'nin *Exposé de la Religion des Druzes* (Dürzilik'in İyüzü) başlıklı kitabından yapılan bu alıntı, inancın esasını tam anlamıyla anlatmaya yetmiyor. Bu bakımdan, adı geçen iki yazarın bu yazısı, belli oranda nakilci bir niteliktedir. (FB)

Dürzi din adamlarının en büyük şeyhi (Şeyh-ül Agl) ve yardımcıları.

Dürzilerde İmamlık

Dürzilerdeki imamlık inancı, İsmaililer ve Şiilerdekinden farklıdır. İsmaililer, özünde Neo-Eflatunculuk görüşüne benzer bir yorumla kâinat varlıklarını yorumluyorlar. Burada döngüsel bir tecelli söz konusudur; külli akıl, ilahi yaratılış biçiminde ortaya çıkar. İsmaililik'te ruhun yeniden bedenlenmesi yoktur; ruhsal cevherlerir (tözler, özler) döngüsel intikali vardır. Oysa Dürzilik'te ilahi ruh bir bedende tecelli edebilir ve bunun tarihi örneği de Fatımi halifesi **Hâkim**'in bedeninde cisimleşmiş do-

kuzuncu (dönem) ilahî ruhta görülmektedir. İlahi ruhun bu tür bedenlenmesine “*makam/makamat*” adı verilir.

Dürzilik öğretisinde İmamlık, külli aklın yaratılış prensibinin en üst derecedeki bedenleşmesi olup, Allah tarafından yaratılmış; zamanında bağrından evliyalar türeye türeye **Hamza**’ya kadar ulaşabilmiştir. **Hamza**, Hakk’la bütünleşmiş tanrının kendisi değil; uluhiyet’in (ilahiliğin) küçük bir kısmını içeren bir insandır. Değişik zamanlarda Allah tarafından yaratılmış külli akıl, çeşitli imamlarda tecelli etmiştir: **Şuayip** peygamber, **İsa** Mesih, gerçek adalet Mesihî (**Ezar**), **Salman-ı Farisi**.

Dürzilere göre **Musa**, **İsa** ve **Muhammed** peygamberlerin işleri, İmamlar tarafından kendilerine dayatılıp yaptırılmıştır. Bu İmamlar öne çıkmayıp, söz konusu peygamberlerin sahabeleri, müritleri ve havarileri arasında kendilerini gizlemişlerdir.

Dürziler, İmaamların mutlaka **Hz. Ali** soyundan gelmeleri gerektiğine inanmazlar. Şia ve İsmaililerle temel farklılıklarından biri de budur. Kimi imamlar görünmez ilahi bir tecelli olarak görülseler de, imamlık Dürziler arasında ikincil bir inanç konusudur; imanın rüknü değildir.

Dürziler külli akıldan doğan başka biçimlere de inanırlar. Örneğin, *külli ruh* (nefs)’tan “*kelime*” ve “*sağ*” kanat doğar. “*Öncülleski*” olarak isimlendirilen “*sağ kanat*” dördüncü türeyiş olup, beşincisini “*talilikincil*” adını alan “*sol kanat*” oluşturur. Külli ruh’tan türeyen (bağrından çıkan) ve “*hudud*” ortak adıyla bilinen bu beşli, “*beş vezir*” (yardımcı, vekil, temsilci, ermiş- FB) cisminde görünür ki, Dürzi eğitim, öğretisi, kaide ve kurallarının hepsinin temelini meydana getirir.

Hâkim Biemrillah’ın ilk müridi, zamanın imamı ve “*yüce nebi*” **Hamza**, beş “*hudud*” arasında en yüksek mertebededir.

“*Beş vezir*”’in bir altında, *resuller* (elçiler, ulaklar) sınıfında yer alan üç makam bulunur: *Dai*’ler (propagandacı ve örgütleyiciler), *Mezun*’lar (icazetliler), *Muqassır*’lar veya *Nakib*’ler

(muntika sorumluları). Görevleri, sadece Dürzi topluluğu içinde din öğretisini yaymaktır.

Dürzilik inancının kapıları nihai olarak yabancılara kapandı-ğından: Dürzi olmayanlar arasında bu tür faaliyet yürütme diye bir şey yoktur. Bu bakımdan, mürted (dinden dönen) Dürzi, ölü-münden sonra mutlaka esas inancına dönecektir. Dini açıdan bi-linçlendirme faaliyeti, *Ukkal* (Bilgeler) adı verilen ruhani sınıf tarafından. *Cuhhal* (Cahiller) kategorisine girenlerle kadınlar arasında sürdürülmektedir.

DÜRZİLERİN SİYASİ DURUMU*

Dürzi Coğrafyası

Dürzilerin dağılım alanlarının ikili özelliği var: Bir yanıyla dağınık halde yaşıyorlar ve aralarında resmi sınırlar bulunuyor; diğer yanıyla, yerleştikleri mıntikalarda ezici çoğunluğu oluşturuyorlar. Suriye'de Cebel-ül Duruz (Dürzi Dağı), Suveyda, dağlık bölge, Golan Tepesi, Cebel-ül Ala (Halep), Havran, Şam'ın bazı semtleri ve çevresinde bulunuyorlar. Lübnan'daki varlıkları Beyrut, Şuf, Aley, Hasbaya (Güney Lübnan) ve Bekaa vadi-sindeki Raşiya'dadır. İsrail'de Cebel-ül Kermel ile Celil Dağı'nın batısı ve Golan tepelerinin eteklerinde yaşıyorlar; ayrıca Eylat limanında mevcutlar.

1980'lerde Dürzi nüfusunun dağılımı şöyleydi:

Suriye'de 350 bin, Lübnan'da 300 bin, İsrail'de 35 bin ve Doğu Ürdün'de 10 bin.

Dürziler esas olarak kırsal alanda, daha çok dağlık bölgelerde tarıma dayalı hayat süren bir toplum olma niteliğindedir. Şehir merkezlerinde ticaret, hizmet sektörü, serbest meslek ve askeri bürokraside çalışıyorlar.

Tarih sahnesine çıktıkları günden beri varlıkları bilinmekle birlikte, 1860'larda meydana gelen siyasi olaylar ile I. Dünya

* Bu yazı, temelde **Laurent Chabry** ile **Annie Chabry** tarafından kaleme alınan "*Politique e Minorités au Proche-Orient: Les Raisons d'une Explosion*" (Ortadoğu'da Politika ve Azınlıklar: Patlama Nedenleri) unvanlı kitabından yararlanılarak yazılmış; yazarın Filistin, Suriye ve Lübnan'daki canlı gözlemleriyle zenginleştirilmiştir. (FB)

Savaşı nedeniyle namları daha fazla duyuldu. Lübnan'dan Dürzi Dağı ve Havran bölgelerine doğru büyük bir göç, yığılma başladı. Göç, Dürziler için, tek merkezli bağlılıktan kurtulma ve yeni siyasi odaklar oluşturma fırsatı vermesi bakımından olumlu; parçalanmışlıkları yüzünden ve dolayısıyla diğer cemaatlere tanınan imtiyaz ve hakları elde edememeleri açısından olumsuz sonuçlar doğurdu.

Dürzi Siyasetlerinin Esnekliği

1960'larda Suriye ordusu içinde söz sahibi olan Dürzi kökenli subayların tasfiyesi ve çıkan huzursuzluktan ötürü, Dürzilerin bir kısmı, bu kez Suriye'den Ürdün ve İsrail'e gittiler. 1970'li ve '80'li yıllarda ise, bazı Dürzi aileler sınırötesindeki aşiretlere katılmak, çocuklarına iş ve eğitim olanakları sağlamak amacıyla buldukları sınırın öte yakasına göçtüler.

Dürzi subayların Suriye ordusu içinde oynadıkları rol ile kıyaslandığında, bu topluluğun ülke siyasetindeki ağırlığı yok denecek kadar azdır. Bu, Dürzi sayısının toplam nüfus içindeki oranının azlığından da kaynaklanmaktadır. Oysa Lübnan siyasetindeki Dürzi ağırlığı hem daha etkin, hem daha fazladır.

Dürziler, Ortaçağ'dan beri buldukları toplumun siyasi hayatına müdahale eden ve cemaatlerarası ilişkilerde aktif rol alan bölgenin hatırı sayılır aktörlerindendirler.

Dürzi Emirleri (beyleri, prensleri) genelde Sünni merkezi feodal siyasetlerin tahakkümünden kurtulabilmek ve özerkliklerinin sınırlarını genişletebilmek için, dış ve bölgesel güçlerle ittifak arayışlarına girmekten kaçınmamışlar. Buna karşılık gerek Memlûklar gerekse Osmanlılar, ihtirash savaşçılar olarak bilinen Dürzi Emirlerini denetim altında tutabilmek amacıyla, bu toplumun en küçük açığını ve zaafını fırsat bilerek, "böl yönet" politikalarına başvurmuş; Dürzi siyasetlerine sık sık müdahale etmekten geri kalmamışlardır.

Dürzi önderleri, ötedenberi, güç dengelerini kendi lehlerine değiştirme ve buldukları konumu daha da iyileştirme yolunda

gayret sarfetmişler. Bu süreçte, çoklukla İstanbul yahut Kahire veya Şam'daki yönetimlere, Dürzi olmayanların (özellikle Sünnilerin) egemenliğine karşı, diğer küçük cemaat ve topluluklarla dayanışıp güçbirliği yapmışlar. Tedip ve tenkil ordularının gönderilmesi sırasında, ortak cepheler kurulmuş; ezilen yerel topluluklarla birlikte direniş başlatılmıştır.

Öte yandan, Dürzi cemaati arasındaki iç çekişmeler, aristokrat bir aile veya aşiretin yabancılarla (Dürzi olmayanlarla) işbirliği yapması ve rakiplerini yenmesiyle de sonuçlanabilmiştir. Bu yüzden ailelerarası sürtüşmeler, çoğu zaman kanlı kavga ve çatışmalarla bitmiş; merkezi devletin yahut hasım diğer cemaatlerin, Dürzilerin içişlerine karışmalarına neden olmuş; özellikle topluluk arasında azınlık durumundaki Hıristiyan Marunilerin Dürzi siyasetinde söz sahibi olmalarına yol açmıştır.

Yüzyılları alan ittifaklar siyaseti, Dürzi önderliğine, durum değişikliklerine ayak uydurma konusunda önemli bir deneyim ve esneklik kazandırmış; eğilim ve yönelimleri sezinleme yeteneği gelişen Dürziler, şartlara göre anında müttelik değiştirebilme ve diplomatik manevralara girme becerisini göstermişlerdir. Bu beceri, aynı zamanda Dürzilik'te meşru sayılan takiyye'nin siyasi/günlük hayatta uygulamasından kaynaklanır.

Fatımi halifesi **Hâkim Biemrillah** zamanında Dürzilik öğretisini yayıp fırka mensuplarını çoğaltabilmek gayesiyle, *Dai* denilen propagandacı, ajitatör ve örgütçü elemanlar; Sünniler, Şiiler, Hıristiyanlar ve Yahudiler arasından taraftar kazanabilmek uğruna, nabza göre şerbet veriyor; hedef alınan kişi veya toplumun durumuna bakarak icabında "*Sünni, Hıristiyan, Şii veya Yahudi olduklarını*" söyleyebiliyorlardı.

Değişen tavırlar, esnek manevralar ve ikili tutumlar sadece dışarıya karşı değil; cemaat içinde ve ailelerin iktidar mücadelesi esnasında da tercih edilen bir yöntem haline gelmiştir.

Etnik bakımdan Dürziler, kendilerini Arap kökenli sayar ve Arap toplumunda da böyle kabul edilirler.

Ortaçağ Dürzi Politikaları

Haçlı Orduları 1097'de Suriye'yi istila ettiğinde, Fatımiler Kahire'yi yüz yıldan beri yönetmekteydiler. O tarihteki Lübnan Dürzi fırkası, Suriyeli İsmaililer arasında en fazla yayılan kümeydi. Fakat Dürzi yayılışına set çeken bir fırka daha mevcuttu: Nusayriler. Arap Alevileri olarak da bilinen Nusayriler, fırkalarının görüşleri çerçevesinde taraftar toplamak için en uygun alanın İsmaililik mezhebi olduğunu görmüş; buraya ağırlık vermişlerdi. Bu yüzden, Halep'in güneybatı kesimine doğru genişleyen Dürzi ilerlemesi sadece Nusayriler tarafından durdurulmadı; aynı zamanda Sünnilerin büyük tehdit ve baskıları karşısında, Dürziler Lübnan'a çekilmek zorunda kaldılar.

Sünnilere düşman bir fırka olduğundan Dürziler, Hıristiyan Marunilerle ittifak halinde Müslümanların camilerini yıkıyor ve arazilerini tahrip ediyorlardı. Bu tür olaylar, Haçlıların (özellikle Frenklerin) bölgedeki ilerleyişini kolaylaştırıyordu. Yine de Dürzi Emirleri rahat değillerdi; zira, Haçlılar, Suriye'ye eskisi kadar müdahale etmeyi durdurmuşlardı. Şuf ve el Garb'daki Dürzi Emirleri Beyrut ile Sayda dolaylarında dut ve zeytin ağaçları ve bağcılıkla uğraşırken, güvenliklerini sağlamak için Dürzi milisler oluşturulmuştu. Oysa Teym Vadisi ile İç Lübnan'daki Dürzi Emirleri, kendilerini Frenklerin hareketleri hakkında haberdar eden Şam'daki Sünni hükümdarların sempatisini kazanmayı daha güvenceli buluyorlardı. Fakat çoğu zaman ve fırsat çıktıkça, Dürziler kendi selametleri açısından Hıristiyanlarla ittifakı, Sünnilerle bağlaşmaya tercih ediyorlardı.

Memlûklar bölgeyi fethedince, ilk katliam saatlerinden sonra Dürziler, İslam'da öngörülen gayrimüslimlerin "*zimmi-lik*" (Müslüman toplumun zimmetine geçen kişi, ikinci dereceden tebâ, uyruk) statüsüne sığınarak kendilerini güvence altına aldılar. Sünnilerce "*batnî/sapkın*" görülen mezhep ve fırka mensupları (Dürziler, Nusayriler, İsmaililer, Şiiler) ise ya inançlarını terke ve Sünni olmaya zorlanıyor yahut çoğunlukla toptan imha ediliyorlardı.

Frenklerin son kalesi Memlûkların eline geçince, söz konusu batını cemaatler hızla dağlara çekildiler: sürekli tehdit altında yaşarken, bir yandan da komşu Sünnilerin yüreklerine korku saldılar.

Memlûklar. 1305 yılında Kahire, Şam ve Trablusşam'daki Dürzileri büyük bir bozguna uğrattılar. Bu tarih, aynı zamanda Dürzi önderliğinin Frenklerle ittifaka son verdiği ve kerhen de olsa Sünni Memlûklara hizmet ettiği sürecin başlangıcıdır. Sahil boyunca ve yüksek dağ tepelerinde gözetleme kuleleri kurup, Frenk korsanlarının gelişlerini yöneticilere ulaştırma işiyle uğraştı Dürziler. Sünni yönetime boyun eğme politikası, Osmanlı hükümrânlığı zamanında da sürdü. Yeni durum ve yabancılarla (Dürzi olmayanlar) işbirliğinde izlenilecek siyaset konusunda Dürzi önderliği arasında ihtilaflar çıktı.

16. yüzyılda artık Dürzileri yöneten iki rakip aileden söz etmek mümkündür: Batı'da **Bahteriler**; Şuf yöresinde ise **Maanlar**. Aradan çıkan köklü aileler de zaman içinde Dürzi toplumunun kaderinde önemli roller oynadılar: **Canpolatlar, Arslanlar, Şihabiler**.

Memlûk ve Osmanlı çatışmasında Bahteriler birincisinin; Maanlar ise ikincisinin yanında yer aldılar. **Arabi bin Hens** önderliğindeki Bedevilerle güçbirliği yapan Bahteriler Osmanlıları yıpratmaya çalıştılsa da, önderleri son günlerini Osmanlı hapisanelerinde geçirdiler. Buna karşılık Osmanlı işbirlikçisi Maanlar'ın gücü kuvveti arttı. Dağlarda hükümrânlık kuran Dürziler, 1588 yılına kadar, topraklarını ezilenlere özellikle de Hıristiyan Maruni yoksul köylülerine açtılar. Kâh barışçı politikalar izleyen, kâh isyan eden Dürziler bu durumu yüzyıllarca sürdürdüler.

Dürzi Emirliği'nde Yönetim

Suriye ve Lübnan'ı fetheden Osmanlı yönetimi, her vilayeti, sancak ve kaymakamlıklara bölen idari bir düzenleme getirdi. Buna göre Sayda (Lübnan), Tedmur (Suriye), Nablus ve Gazze

(Filistin) şehirlerini de içine alan Şam vilayeti; Suriye'nin kuzey bölgesini kapsayan Halep vilayeti ve Hama ile Hums (Suriye)'u içeren Trablusşam vilayeti oluşturuldu.

Dürzi ve Maruni cemaatlerine mensup dağ köylülerine, özel mülkiyet edinme ve bireysel serbestiyet hakkı verildi. Öyle ki; köylü, tarlasını başkasına satabilirdi. Bu durum, 15. ve 17. yüzyılda bölgeye büyük göçü teşvik etti.

Lübnan'daki feodal iktidar sisteminin tepesinde, aristokrat akranları tarafından seçilen ve padişah tarafından onaylanan Emir bulunuyordu. Emir ile halk arasında "mukataciye" adı verilen bir tabaka vardı. Mukataciye'nin görevi, köylülerden vergileri alıp, kendi payını ayırdıktan sonra kalanını Emir'e teslim etmektir. Mukataciyelik babadan oğula geçerdi ve kendi mülkünde tasarruf hakkı vardı.

Emirlerin atanmasında izlenen ikili yol, merkezi yönetimle Dürzi âyanları arasındaki ilişkileri belirliyordu. Dürzi asilzâdeleri kendi aralarından cemaat liderini, Emir'i seçip padişahın onayına sunuyorlardı. Bu açıdan, Emirler, temsil ettikleri Dürzilerle Babiâli arasında köprü vazifesi görmekle, aslında zaten hassas olan dengeleri korumak gibi zor bir durumla karşı karşıyaydı.

Emir Fahrettin Yönetimi

Emir **I. Fahreddin** yönetimi. Dürzi tarihinde önemli bir yere sahiptir. **Fahreddin** cemaatin başına geçer geçmez, Osmanlıdan özerk bir yönetim kurma siyaseti güttü. Beyliğinin sınırlarını habire genişletmekle kalmadı; Dürzi kudretini zirveye çıkardı. Bazı tarihçiler, **Fahreddin**'in planlarına bakarak, onun "Fatımi imparatorluğunu yeniden kurmaya çalıştığını" ileri sürerler.

"**Fahreddin el Kebir**" (Büyük Fahreddin) unvanıyla çağrılan bu Dürzi Emiri, **Yavuz Sultan Selim** zamanında Osmanlı tarafını tutan Maan ailesine mensuptu. **Selim**, mükâfat olarak aileye Lübnan Dağı emirliğini verdi. Zamanla gücünü artıran aile mensubu **I. Fahreddin** Babiâli'ye karşı gelince, Şam valisi tarafından 1544'te idam edildi.

**Dürzilerin namlı emiri
Fahredden II (Maan).**

O günden sonra, oğlu **Korkmaz** babasının katillerinden intikam alabilmek için çeteler oluşturup Osmanlı yöneticilerine saldırdı: yol kesip kervanları soydu. Osmanlının Mısır valisi **İbrahim Paşa**, çeteyi tenkil amacıyla bölgeye girdi; Şuf ve Akar gibi Dürzi mıntıkalarını işgal etti ve çetelerle savaşta **Korkmaz**'dan başka Dürzi ileri gelenlerinden kimse sağ kalmadı.

Korkunç katliamdan, annesinin titiz gizleme çabaları sonucu kurtulabilen oğlu **II. Fahreddin** (1590-1635) toplumun başına geçer geçmez, babasının kaldığı yerden Osmanlılara karşı mücadeleyi sürdürdü ama daha becerikli ve diplomatik yolları deneyerek: Kervan soyan, askerlere saldıran Bedevi çapulcularla başa çıkma bahanesiyle kendine ait silahlı bir kuvvet oluşturdu, topraklarına toprak kattı, büyük şehirlerde (Beyrut, Sayda) dirliği sağladı ve Suriye ile Lübnan'ı birleştirerek, Osmanlıdan ayırmaya niyetlendi. Babiâli'ye bol vergi ödemek ve padişah maiyetindekilere rüşvet vermek suretiyle Osmanlının kendisinden kuşkulanasını önledi. Kentlerde bol maaş verdiği Dürzi ve Hıristiyan milisleri kurdu. Floransa'nın tanınmış tüccar aileleriyle ticari anlaşmalar yaptı ve "dış düşmana" (Osmanlı) karşı ittifak sağladı.

1610-13 arasında Babiâli ile Dürzi Emiri arasında sürtüşmeler başladı. Osmanlı ordusu, dağlık bölgeyi kuşattı. **Fahreddin** geri çekilirken, Maruni Hıristiyanlarca desteklenen oğlu **Ali**, Sayda yöresinde Osmanlı birliklerini yendi.

Bir süre sonra Emir, Osmanlıya bağlılık yemini etmesi karşılığında, Dürzi ve Marunilerin Lübnan'daki mülkleri üzerinde tasarruf hakkına sahip olmalarını istedi. Oğlu yararına emirlikten çekilen ve sürgüne gönderilen **II. Fahreddin**'in şartları kabul edildi. Osmanlılar bölgeyi yönetmede daha dikkatli davrandılar.

Beş yıllık sürgünden dönen **Fahreddin**, Osmanlı'yla gizli bir mücadele içine girdi ve eski taktiklerini kullanmaya başladı. Dürzi asilzâdelere oranla sözlerine daha sadık kalabilen Marunilere sırtını dayadı: ülkenin ekonomik bakımdan kalkınmasına

Emir Fahreddin İtalya'dan portresi.

büyük katkılarda bulundu; hamam ve parkları, Avrupa'dan getirttiği heykeltraş ve ressamların ürünleriyle süsledi. Bu da bağnaz Ortodoks Hıristiyan ve Müslüman din adamlarının tepkisine neden oldu.

Fahreddin'in kalkınma çabalarını takdirle karşılayan Babiâli, kendisine, "*Arabistan Emiri*" lakâbını verdi.

Dürzilerin güçlenmesinden ve Avrupa ile sıkı temaslarından endişelenen **IV. Murat**, bu işe bir son vermeyi kafasına koydu. 1635'te gönderilen askeri birliklerin Dürziler karşısında defalarca bozguna uğramalarına rağmen **Emir Fahreddin** ile iki oğlu, **Ali** ve **Hüseyin**, teslim oldular. **Fahreddin**, "Babiâli'ye hiyanet etmek ve gizli Hıristiyan olmak"la suçlanarak idam edildi.

Maan ailesinin yerine el Garb Emirlerine yakın **İlmiddin** ailesi Dürzilerin emirliğine getirildi. Halk tarafından tutulmayan aile, yöreyi terketti. Maan ailesi yeniden işbaşına getirildi. 1697 yılı, Maan sülalesinin sonu oldu.

Şıhabî Ailesi ve Marunilerin Yükselişi

Dağlık bölgedeki Dürzi ileri gelenlerinin resmi toplantıdaki kararı sonucu ortaya çıkan **Şıhabî** ailesi, Babiâli tarafından da kabul gördü. Dürzi mıntıkasını tümüyle hükmü altına alamayan ve Şıhabî sülalesi içine tefrika düşüremeyen Osmanlı, ister istemez delikanlı **Haydar**'ın emirliğini onayladı.

Bu aristokrat sülale, bölgeye dışardan göçen ve Dürzilik inancına sonradan giren beyler takımındır.

Kimilerine göre Şıhabîler, 1768'de gizlice Hıristiyan Marunilik mezhebine intisap etmişlerdir. Bu iddia, biraz da ailenin meydana çıkış döneminde Dürzi toprak sahiplerine karşı yoksul Maruni köylüleri çevresinde toplamasından kaynaklanmaktadır.

Şıhabîler arasında şöhreti pek yaygın olan kişi **Beşir** olup, 1788-1840 arasında mıntıkada emirlik yaptı. 1932'ye kadar Mısırlıları Suriye'de ikâmet ettiren **Beşir**, asayiş ve güvenliği bozan herkese karşı amansız mücadelesiyle tanındı. Tam da o sıra-

da Osmanlıya karşı Dürzi kimliğini ön plana çıkarıp destek topladı. Ancak anılan tarihten sonra Osmanlıya başkaldıran Mısırlı **Kavalalı** sülalesiyle işbirliği yapınca, Dürziler çıkarlarına ihanet edildiği duygusuna kapıldılar.

Beşir, bir yandan Dürzi âyan ve toprak ağalarının nüfuzunu kırma siyaseti güttü; diğer yandan, Osmanlı tarafından ezilen azınlıkları korudu. Dürzi ileri gelenleriyle amansız bir rekabete girdi; kimini görevden aldı, kimini topraklarından kovdu (**Arslan**, **İmadi**, **Abdülmeliki** aileleri gibi) ve bazılarını da tarafsızlaştırdı. Bütün çabalara rağmen **Canpolat** ailesi güçlü kalmasını başardı. Canpolatların reisi, mukataciye'lik görevini, siyasi yandaşları ve köylüleri yanına çekmek için kullandı. Böylece ortaya bir **Canpolat** partisi çıktı. Taraftarları, Canpolatları, Suriyeli Dürzilerin gerçek liderleri olarak gördüler.

İki rakip aile, zaman zaman güçbirliği yaptı. Sözgelimi **Beşir Canpolat**, vergi ödemeyi reddeden Dürzilerin Yazbeki kanaanından destek alarak 1921'de ayaklanan Marunileri, Emir **Beşir Şihab**'la birlikte bastırdı. Bu tarihten itibaren, her iki aile de bir diğerine bakarak Osmanlı yönetimine karşı farklı tavır alma yoluna gitti.

Emir **Beşir**, Fransız siyasetinden destek alarak yavaş yavaş güçlenen Hıristiyan azınlıklara kucak açmakla kalmadı; onları himaye etti ve azınlık haklarını savundu. Bunu duyan Suriye'deki Doğulu Katolik Hıristiyanlar, Halep ve Şam'dan Lübnan dağlarına göçüp **Şihabi** yönetiminin himayesine girdiler.

Kavalalı İbrahim Paşa 1830-40 arasında Lübnan'ı yönettiğinde, Avrupavari bir dizi idari ve ekonomik reform gerçekleştirdi. Bu yüzden özellikle Hıristiyanlar devlet daireleri ve bakanlıklarda görev aldılar. Yerel yönetimlere katıldılar. Buna karşılık âyan takımı, sıradan devlet memuru haline geldi. Ancak yeni reformlar köylüden daha fazla vergi alınmasını ve cemaat mensuplarının da askerlik hizmeti yapmasını öngörüyordu. Durumu idrak edemeyen Dürziler, başlangıçta **İbrahim Paşa** ile

birleşerek tarihi hasımları Nusayriler ve Şiilere karşı çarpıştılar. Dürzilerin de askerlik yapması zorunlu hale gelince, bu kez isyan ettiler. **İbrahim Paşa**, Dürzileri silahsızlandırmayı denedi.

1840 yılında **Şibli Uryan** isimli genç bir Dürzi önderliğinde ayaklanma başladı. Mısır hükümdarını zayıflatmak isteyen Osmanlı, bu isyanı alttan alta teşvik ederken; ezilen Nusayrilerle Şiiler de ayaklanmaya katıldılar. Ancak devlet kademelerindeki imtiyazlarından olmak istemeyen ve henüz yükselişe geçen Hıristiyanlar, özellikle Maruniler, Mısır ordusunun yanında saf tuttular. Mısır ile müttefiki Lübnan Hıristiyanlarını destekleyen Fransa'ya karşı. İngilizler Dürzilerle Osmanlıları desteklediler. **İbrahim Paşa** tarafından Deyr-ül Kamer'de kuşatılan **Emir Beşir**, çaresiz teslim oldu ve Urfa Viranşehir'de sürgün sıfatıyla öldü.

Dürzi-Maruni Anlaşmazlığı

Mısır ordusunun Lübnan'dan kovulmasında Osmanlıya yardım eden Dürziler, yeniden Babiâli'nin emri altına girmek istemiyorlardı. Emir **Beşir**, Dürzi âyan ve toprak ağalarının etkisini kırmak amacıyla arazilerine el koyduğu gibi, bu toprakları yoksullara dağıtma vaadiyle de Maruni Hıristiyanları çevresinde topladı. Bu, aynı zamanda Marunilerin siyasi sahnede yükselişlerinin ve Dürzilerle yaklaşık 150 yıldan beri devam eden anlaşmazlıklarının başlangıcıdır.

Sayıca çoğalan Maruniler, kendilerini aşağılama babından gayrimüslimlere giydirilen giysileri reddettiler. Eski imtiyazlarına kavuşmaya çalışan Osmanlı ve İngiltere destekli Dürzi aristokratları, bu durumu fırsat bilerek Marunilerle çatışma yolunu seçtiler. İki taraf da hızla silahlandı. 1841 yılında (Deyr-ül Kamer'deki katliam gibi) birçok olay meydana geldi.

Bunu fırsat bilen Osmanlı, tarafları kışkırtmakla yetinmedi; o tarihe kadar Dağlık bölgeye tanıdığı özerkliği de ortadan kaldırdı. Bölünmüş haldeki Dürziler, kendilerini bekleyen felaketin

farkına vardılar; Marunilerle güçbirliği içinde Osmanlıya direndiler. Osmanlı geri adım atmakla birlikte, 1842'de bölgeyi iki ayrı kaymakamlığa ayırdı. Buna göre birini Dürziler, diğerini Maruniler temsil edecekti.

Üç yıl sonra planda küçük değişiklikler yapıp **Şekip Efendi**'nin işbaşına geçirilmesi ve kaymakamlıklara yardım eden (iki cemaatin seçeceği temsilcilerin oluşturduğu) bir meclis kurulması öngörülüyse de. esasında Babîâli, Dürzi önderliği içinde iktidar yaratmaya ve muhalif kanatların çıkmasına çalışıyordu.

Dürzi feodallarına ikinci büyük darbe, vergi kaynaklarının kesilmesiyle vuruldu. Toplum önderleri, ekonomik bakımdan cezalandırılmış oldu. Öte yandan, Avrupalılarla sıkı işbirliği içinde olan ve yaptıkları ekonomik yatırımlar sonucu Hıristiyan burjuvazisinin ortaya çıkması, Dürzi âyan ve feodallarının durumunu hepten sarstı.

Gelişen Maruni toplumunda sınıfsal bölünme ve çatışmalar yaşanmaya başladı. 1857'de Maruni köylüleri, kendi toprak ağalarına karşı ayaklanıp başarılı oldular. Bu kez, silahlarını, eskiden buyrukları altında çalıştıkları Dürzi âyan ve ağalara çevirdiler. Fakat Dürzi köylüleri sınıf kardeşlerinin değil, gelecekteki liderlerinin tarafını tuttular.

Bu durum, 1859-60 arasında cemaatlerarası kanlı boğazlaşmalara neden oldu. Dürzilerin Deyr-ül Kamer, Hasbaya, Cezzin, Sayda ve Zahle'deki Hıristiyanlar arasında yaptıkları katliam sonucu 20 bin kişi hayatını kaybetti. Silahlarını bırakıp Sünni Müslümanlar ile Osmanlılara sığınan Maruniler, kendilerini, Dürzilere teslim eden her iki kesimin de ihanetine uğradılar.

Katliamlarda pek sorumluluğu olmayan Dürzi feodallarının başını koparmak isteyen Osmanlı, tam da bu dönemde arazi ıslahatına girişti. Hıristiyanların katledilmesini bahane eden Fransa, aynı yılın ağustos ayında duruma müdahale ederek kuvvet dengesini Dürzilerin aleyhine bozdu. Bozguna uğrayan Dürziler, yeniden Suriye'nin Havran mıntıkasına topluca göç ettiler.

Acı olaylar, 1861'de Lübnan'ın siyasi sistemini belirleyen ve 1914 yılına kadar süren bir çeşit anayasal protokolün imzalanmasıyla bitti. Görünüşte feodalitenin tasfiyesine yönelik maddeler, aslında bugüne kadar devam eden dini cemaatler sistemini ikâme etmiş oldu.

Üç yıl sonra gözden geçirilen protokolde öngörülen idari reform uyarınca, Dürzilerin yoğun olduğu dağlık bölgede temsili sisteme dayalı ve 12 kişiden oluşan bir Merkezi İdare Meclisi oluşturuldu: Marunilerden 4, Dürzilerden 3, Doğulu Ortodokslardan 2, Katoliklerden 1, Sünnilerden 1, Şiilerden 1 kişi seçildi. Yani Hıristiyanlara 7, Müslümanlara da 5 sandalye verilmiş oldu.

Bağımsız Dürzi Devleti'nin Kuruluşu

Lübnan'daki Dürzilerin yenilgisi, bu toplumun siyasi merkezini Suriye'deki Cebel-ül Duruz (Dürzi Dağı) mıntikasına kaydırıldı. Etkin ailelerden **Atraşlar**, ötedenberi Osmanlıya karşı özerkliğini koruyabilmişti. 1896-1910 arasında Dürzilere karşı yapılan dört askeri harekât, geçici başarılardan öte gitmedi.

Birinci Dünya Savaşı'nda Dürziler ikiye ayrıldı: Biri Fransa'yı, diğeri İngiltere'yi destekledi. **Şerif** ailesini öne çıkaran İngiltere'nin Osmanlıya karşı zaman zaman kaba Arap milliyetçiliğine vurgu yapması, bazı Dürzilerin ilgisini çekti.

Savaş sonrasında Fransız mandat yönetiminin istenmesinde aristokrat Dürzi ailesi **Arslangillerin** rolü oldu.

İngiltere'nin Arap milliyetçiliğine vurgusu, Arap dünyasında kahramanlaşan kimi Dürziler arasında hükümleri altındaki yöreyi Arap dünyasıyla birleştirme fikrini doğurdu. Fransa'ya sırtını dayayanlar ise, Arap milliyetçiliğinden ziyade Dürzi yoğun dağlık alanlarda bağımsız veya özerk bir yönetim kurmaya ikna edilmişlerdi.

1920'de iki ülkede yapılan referandumdan Fransız mandacılığı çıkınca, Fransa, Dürzi önderlerinden **Faris Beg el Atraş** ve Havran'daki dini önderlerle temas kurdu. Söz konusu şahsiyet-

leri. Dürzi Dağı'nı bağımsız bir devlet olmaya götüren planı doğrultusunda faaliyete geçirdi.

Fransız komutanı ile Dürzi Şeyhi **Mahmud Ebu Fahr** arasında imzalanan sözleşme uyarınca, Dürzi Dağı'nda geniş çaplı idari özerklikle donatılmış bir "*emirlik*" kuruldu. Atrâş ailesinden **Sami Paşa**, yeni Dürzi Devleti'nin başkanı oluverdi. Bu durum, amcazadesi **Sultan el Atrâş**'ı rahatsız etti. Sultan, sülalesinden **Esed Atrâş** gibi, **Kral Faysal** da hükümranlığındaki Arap birliğini destekleyen İngilizlere yanaştı.

Aile içi huzursuzluk ve baskı neticesinde **Sami Paşa** iki yıl sonra görevini bıraktı; Meclis, yerine başkasını atadıysa da, köklü **Atrâş** ailesinin etkisiyle Dürziler "kendilerine ait devlet" planının altında başka emeller yatmasından kuşkulanıldılar.

Fransız komutanına suikast girişiminde bulunan bir Şii'nin, **Sultan el Atrâş**'ın evine sığınması ve Fransızların burayı basması, iki taraf arasındaki ipleri kopardı. Dürzi önderi, isyana başladı. 1925'te Fransızlar, aralarında **Sultan el Atrâş**'ın bulunduğu birtakım Dürzi ileri gelenlerini tutuklamaya yönelik bir tuzak hazırladı.

Sultan, bu tuzaktan kurtulur kurtulmaz ihtilali başlattı. Tarafsız kalan şeyhler bile Atrâş ailesinin yanında yer aldılar. Lübnanlı Dürziler Suriye'ye akın edip ihtilale katıldıkları gibi kimi Şiilerle Arap milliyetçileri de bu harekette yer aldılar. Ancak Dürzi damgalı bu isyan, Suriyeli Sünniler arasında rağbet görmedi ve iki yıl sürebildi. Fransız birliklerince karadan ve havadan kuşatılan Dürzi önderi **Sultan** önce Suudi Arabistan'a, ardından Ürdün'e sığınıp on yıl daha yaşadı. İsyân, Dürzilere göstermelik devlet bağışlayan Fransız planının sonu oldu.

Suriye Dürzileri

Bağımsızlık sonrasında kurulan Suriye hükümetlerinin Dürzi Dağı'nı denetim altına almayı ve azınlık haklarını kısıtlamayı öngören icraatları, Dürzilerin hoşuna gitmedi. Aristokrat **El Atrâş** ailesinin çevresinde biriken Dürzi önderleri, "*siyasi özerk-*

likte” ısrarlıydı ve Arap milliyetçiliği içinde erimeyi istemiyorlardı. Buradaki iki Dürzi akımından biri, Arap kimliğiyle bütünleşmeyi; öteki ise, bağımsız/özerk Dürzi kimliğiyle tanınmayı teklif ediyordu.

El Atraş ailesinin rakibi **Ebu Ali** ailesi, hükümetten aldığı destekle Arap birliği yandaşlarını çevresine topladı. 1947’de cemaat içinde çıkan çatışmadan en kârlı çıkan **Sultan el Atraş** oldu. Bunun üzerine çok sayıda Dürzi, Suriye’yi terkedip Ürdün’e gitti.

Hükümet, **Sultan el Atraş**’ın silahla kazandığını, parlamento ve bürokraside geri aldı. Devlet dairelerindeki yandaşlarını görevden attı. Merkeze karşı milis kuvvetleri oluşturan Dürziler, **Edip Çiçekli**’nin diktatörlüğüne direnişte ön safta yer aldılar. Aralarında komünistler, Baasçılar ve Nasırcıların da bulunduğu muhalefette birleşerek Dürzi Dağı’nda silahlı mücadeleyi başlattılar. Ancak diktatör **Çiçekli**’nin gönderdiği askerler, 1954’te dağı kuşatıp bazı Dürzi önderlerini tutukladı. Bunu bir türlü affetmeyen Dürziler, Suriye devlet başkanını devirdiler ve bir Dürzi, **Çiçekli**’yi, kaçtığı Brezilya’da 1964 yılında öldürdü.

Olaylardan ders çıkaran azınlık konumundaki Dürziler, başka bir yol denediler. Öncelikle Suriye Halk Partisi, ardından Baas ve daha sonra ordu saflarında örgütlendiler; Sünnilere karşı Alevilerle (Nusayriler) ittifak kurdular. Alevi **Salah Cedit**’in 1966 darbesiyle başkanlık koltuğuna oturması, onu destekleyen Dürzi komutan **Selim Hatum** sayesinde gerçekleşebildi. Ancak adı geçen Dürzi komutanın başarısız darbe girişimi, ordudaki Dürzi subayların tasfiyesine yol açtı. Dürziler, o tarihten itibaren temel siyasi ve askeri merkezlerde, kilit ve hassas mevkilerde yer alamadılar.

Lübnan Dürzileri

Savaş sonrası bağımsız Lübnan’daki Dürzileri iki aristokrat aileden gelen iki şahsiyet temsil etmeye başladı: Yazbekiler kanadının reisi Emir **Mecid Arslan** ile Canpolat kanadının önderi **Kemal Canpolat**. Her iki lider, kendi listelerinden yandaşlarını

parlamentoda milletvekili seçtirmenin yanı sıra, çeşitli bakanlıkların başında görev aldılar.

Mecid Arslan gelenekçi ve tutucu önderliğin temsilcisi olup, hükümetin resmi politikalarıyla uyum içinde çalıştı.

Buna karşılık yine aristokrat ve gelenekçi bir önderlikten, aileden gelen **Kemal Canpolat**; bir yandan, Dürzi inancını ön planda tutan, geleneksel reislikle modern liderliğin sentezini yapmayı başarabilen; bu arada sol fikirleri benimseyen, Lübnan politikalarında hep ilerici roller oynayan bir önder profili çizdi. 1949 yılında kurduğu Dürzi ağırlıklı İlerici Sosyalist Parti (İSP)'nin başkanlığını, Lübnan iç savaşı sırasında Mart 1977'de kendisine karşı düzenlenen bir suikast sonucunda ölünceye kadar sürdürdü.

1958-60 yılları arasındaki boşluğu saymazsak, 1943'ten ölümüne kadar Dürzi mintikasıdan Şuf milletvekili seçilen **Canpolat**'ın bu başarısını, siyasi programından çok reisi bulunduğu köklü aileyi geleneksel açıdan temsil gücüne ve feodal itibarını modern yetenekleriyle birleştirmesine bağlamak lazım.

Canpolat İSP'yi kurunca, sosyalist düşünceleri ve Arap ulusal birliğini açıkça savundu: Tevhidi tedrisat kanununun çıkarılması, cemaatsel bölünmeler üzerine kurulu anayasanın laiklik perspektifiyle değiştirilmesi, yabancı kuruluşların Lübnanlaştırılması, dinsel cemaat düzeninin feshedilmesi gibi siyasi reformlar önerdi. İsrail'in 1967'de Arap topraklarını işgal etmesiyle birlikte, Arap ulusal kurtuluş mücadelesini ve Arap birliğini destekledi. Dış politikada, Nasırcı bir çizgi izlemek suretiyle iki büyük kamp (Kapitalist ve Sosyalist) arasında, olumlu tarafsızlık politikası güderek Bağlantısızlar'ın yanında yer aldı. Filistin Kurtuluş Örgütü'nü sürekli kolladı, destekleyip besledi.

Canpolat, ekonomik ve siyasi açıdan ülkeye egemen olan Hristiyan Falanjist ve müttefiklerine karşı, bu durumu perçinleyen anayasanın yeniden düzenlenmesi; siyasetin dinsel/etnik temeller üzerinde değil, özgür yurttaş ve birey esas alınarak la-

iklik esasına göre anayasa maddelerinin değiştirilmesi konusunda yoğun çaba içine girdi.

Anayasanın kendilerine verdiği hakları titizlikle korumaya çalışan işbirlikçi Hıristiyan muhafazakârlar, taviz vermeye yanaşmayınca; cemaat görünümlü (Hıristiyan-Müslüman, Sünni-Dürzi-Şii gibi) sınıfsal mücadelenin alevleri 1958'de Lübnan'ı sardı. İç savaşta **Canpolat** ezilen kesimin yanında, ileri saflardaydı. Çevresinde kimi Şiiilerle Arap ulusalcıları kümelenmekle birlikte, belkemiğini Dürzilerin oluşturduğu silahlı milisler ve Lübnan ordusundaki Dürziler. **Canpolat**'ın gerici Hıristiyanlara (özellikle de kendisini cumhurbaşkanı olarak dayatmak isteyen **Kâmil Şimon**'a) karşı temel kozu oldu.

Benzer şey 1975'te başlayıp 1992'de sona eren Lübnan iç savaşında da meydana geldi. Lübnan'daki işbirlikçiliğin, gerici liğin ve Hıristiyan maskeli tahakkümün sona ermesi, yani anayasal düzenin ve kurulu sistemin kökten değiştirilmesi için verilen mücadelede; Sünni, Şii, Dürzi, Arap milliyetçileri, Filistin örgütleri ve komünistlerden oluşan "*İlerici Cephe*"nin başkanlığına **Kemal Canpolat** getirildi. Fakat, o dönemde Suriye'nin Lübnan'a ilişkin politikalarına ters düştüğü için, faili meçhul bir suikastın kurbanı oldu. Yerine oğlu **Velid Canpolat** geçti. Velid, halen Lübnan'ın bağımsızlığını savunuyor ve dışarıdan her türlü müdahaleye karşı çıkıyor.

1975'te başlayıp bir türlü bitmek bilmeyen iç savaş sırasında Dürziler, hem askeri hem de siyasi alanda ülkenin kaderinde büyük rol oynadılar. Genelde ilerici kesimlerle işbirliği yapan ve ülkede yoksullar lehine sosyo-ekonomik, sosyo-politik reformlardan yana olan İSP'de temsil edilen Dürzi önderliği; dar da kaldığı zaman Suriye ile güçbirliği yapmayı ihmal etmedi. Lübnan'ın mayınlı tarlasında kendi varlığını koruyabilmek veya değişen dengelere ayak uydurabilmek için. Hıristiyan ve İsrail güçleri dahil, zaman zaman herkesle flört etti. Yeri geldiğinde tarafsız davrandı, yerine göre eski dostlarını yüzüstü bıraktı veya onlara saldırabilirdi.

Günümüzde parlamentoda ve bakanlıklarda temsil edilen Dürziler, Lübnan'ın ezilenleriyle (Şiiler, Kürtler ve Sünniler; egemen Maruni Hıristiyanların yanında yer almayan Ermeniler, Süryaniler, Rumlar gibi) dostluk ve işbirliğini sürdürmektedir.

İsrail'deki Dürziler

İsrail'deki yaklaşık 50 bin Dürzi, iki kısma ayrılır: Birincisi 1948 yılında işgal edilen Filistin topraklarında yaşayan eski Dürziler; ikincisi, 1967 Arap-İsrail Savaşı sırasında Suriye'den zorla koparılan Golan Tepeleri'ndeki yeni Dürziler.

İsrail işgalindeki Filistinli Dürziler, ta Osmanlı zamanından beri "*millet*" sistemine dahil edilmemişlerdi. Günümüzdeki deyimle söylersek, dini cemaat olarak görülmemiş ve kendilerine herhangi bir statü tanınmamıştı. I. Dünya Savaşı sonrasında bölgeyi hükmü altına alan İngilizler, Dürzi önderliğinin bu yoldaki taleplerini sürekli reddetti. Ama İsrail, "*böl yönet*" politikası çerçevesinde işgal ettiği Filistin'deki Arapları Sünni, Dürzi, Bedevi diye ayırdı. Gelenekçi Dürzi önderliğini ayartarak, bu topluluğun, soyca Araplardan çok İbranilere yakın olduğunu ileri sürdü. Dürzilere farklı bir statü tanıdı. Arap kökenli olanları askere almayan, belli bakanlıklara ve hassas resmi kuruluşlara sokmayan İsrail, bu imtiyazları Dürzilere verdi. Karşılığında, Dürzi gençlerini üç yıl boyunca ordu ve emniyet bünyesinde çalıştırdı. Araplara karşı savaştırdı.

Bu durum, Filistinli Dürzileri kimlik ikilemi içine soktu. Kendilerinin Filistinli mi, yoksa İsraili mi; Arap soyundan mı yoksa İbranilere akraba bağımsız bir soydan mı geldikleri konusunda kafalarındaki sorular yoğunlaştı. Gelenekçi önderlik İsrail devletiyle sürekli işbirliği yapınca, kimlik bunalımı içine giren bir kısım Dürzi gençler; İsraili olarak Musevi inancını benimsemeye, Yahudi kızlarıyla evlilik yapmaya başladılar. Bu gelişme, "ne Arap ne Yahudi, sadece Dürzi kimliği"nde ısrar eden gelenekçi önderliği bile rahatsız etti.

Öte yandan, Suriye'den alınan Golan Tepeleri'ndeki Dürzilerin konumu, İsrail uyruklu Dürziler arasında tartışmalara yol açtı. Suriyeli Dürziler, Arap ulusalcılığını benimsiyor ve kendilerini İsrail'e karşıt bir kimlikle tanımlıyorlardı. İsrail'in ikna ve teşvik yöntemlerine boyun eğmiyorlardı. Filistinlilerin yanında direnişten yana olduklarını söylüyorlardı. Bu durum, eski Dürzi toplumundaki gençlerin bilinçlenmesine neden oldu: Arap kimliği yeniden öne çıktı.

1973'te "Suriye lehine casusluk" suçlamasıyla Golan Tepeleri'nde yakalanıp çeşitli hapis cezalarına çarptırılan Mecc-el Şems köyü Dürzilerinin başına gelen bu olay, eski Dürzi toplumundaki Arap milliyetçisi ve İsrail karşıtı duyguları iyice körukledi. 1948'de işgal edilen Dürzi köylerindeki bazı gençler, İsrail ordusunda hizmet görmeyi reddedip cezaevinde yattılar. Dürzi gençleri, "üç yıllık askeri hizmet bizi mesleğimizden, işimizden ve eğitimimizden geri bırakıyor" gerekçesini öne sürerek bu göreve gitmeyi reddetmeye başladılar. Eskiden emniyet ve ordu içindeki bazı Dürziler, bu kez, cephede Araplarla çatışmaktan kaçındılar; geri cephede hizmet vermeyi tercih ettiler. Filistin İntifadası'nın başlangıcında olaylara müdahale eden Dürzi kolluk kuvvetleri, vicdan muhasebesi ve Filistin yanlısı Dürzilerin propagandası sonucu kendilerini geri çektiler.

Siyasi düzlemde, İsrail siyasetine bir tepki olarak, Dürziler İsrail Komünist Partisi (REKAH) ile ilerici, Filistin ve Arap halklarının haklarını savunan partilere oy vermeyi sürdürdüler.

Tüm bu çelişkiler: İsrail'deki Dürzilerin kimlik ikileminin boyutlarını derinleştirdi ve bazılarını bunalıma soktu. Bunalımı aşabilenler Arap ve Filistinli kimlikleriyle sahneye çıktılar: bunalımda kalanların çok azı, Yahudilerle özdeşleşme ve bu toplumda erime yolunu seçiyor. Ortada kalanlar ise, bu meselenin çözümü için Filistin-İsrail, Arap-İsrail sorununun kökten çözümüne bağlanmış umutlarını.

Güneşe Yakaranlar: HARRAN YEZİDİLERİ

İstanbul-Urfa güzergâhında uçmanın ilk kez tadına varıyorum. Uçak Harran Ovası'nın üzerinde aheste aheste dolanırken kendinizi yeryüzünde, ovayı ise gökyüzünde sanıyorsunuz. Her yerde ışık kümeleri. Gök kubbeden yere bakınca Samanyolu, Büyükayı ve Küçükayı takımyıldızları arasında mistik ve aşkın bir yolculuğa çıkmış gibi oluyorsunuz. Işıksız alanlar, evrendeki karadelikleri andırıyor. Zifiri karanlıkta aşağıdan göz kırpan ışıkları, Güneydoğulu gözüyle değerlendirirseniz, allı pullu taze gelinlerin boynundaki beşibiryerde denen altın gerdanlıklara benzetebilirsiniz.

“İnsana sonsuzluk duygusu veren Harran Ovası'na en çok hangi mevsim, hangi renk yakışır” diye düşündüm uzun uzun. Urfa-Viranşehir arasındaki 100 kilometrelik yolu minibüsle kat ederken, cevabını da buldum: Yaz mevsiminin boz bulanık rengi. Zira, ateşin ve güneşin yurdudur Harran. Hasat zamanıdır; arpalar biçilip hozan'a dönmüş tarlalar, güneşe selam durmuş buğdaylar biçeri bekliyor. Tek kıvılcım tüm hasadı küle çevirebilir. Su tankeri bağlanmış traktörler, aleste bekliyor. Aymaz bir yolcu veya şoförün rüzgâra bıraktığı izmarit tarlayı yangın yerine dönüştürebilir.

Bozkır uçsuz bucaksız. Kayalar bile mevsime uymuş; boz bulanık abideler gibi duruyor. Tepelere serpiştirilmiş birkaç bodur ağaç ve çalılık, pitoresk değil arabesk bir görüntü oluşturuyor. Ama yol kenarındaki bağ ve bostanlar, bozkırda daha bir

yeşil duruyor ve hep gölgeliği çağrıştırıyor. Genelde yol kenarına dizilmiş köyler, bir çiftçinin tarlaya serptiği tohum misali kümelenmiş. Toprak damlarla, briket evlere siyah, beyaz ve gri renkler egemen. Kapı ve pencereleri yola bakar evlerin, hem güneşi hem de gelip geçeni selamlamaya hazır, bölge insanı gibi içten ve sade.

Salt evler değil, hemen her şey duaya durmuş gibiydi. Viranşehir'den Urfa'ya dönüş günbatımına denk düştüğünden, ufukta beliren birkaç bulut kümesi, teker teker güneşe ibadet edip kayboldu.

Burası Harran'dır beyim. Güneşin, ayın, yıldızların ilk kut sandığı mekân, ateş ve güneşin yurdu.

Ve insan, Mezopotamya'da başını kaldırdığında, bir daha ayırmadı gözlerini semadan. Odur budur semavata dair her şey kutsal sayıldı. İlk tohum toprağa düştüğünde Tanrılar yeryüzünden gökyüzüne çıktılar, hiç yere inmediler.

Yezidiler, ateşin ve güneşin çocuklarıdır beyim. Semavi dinlere çok şey katan Sabiilerin ortağı ve mirasçılarıydılar. Rivayet odur ki, 13. yüzyılda Moğolların bölgeyi kasıp kavuran istilaları sırasında, Harran Sabiileri Kuzey Irak'taki Sincar Dağları'na sığınıp Yezidilerle kaynaştılar. İmanlarına iman kattılar, geleneklerini emanet edip tarih sahnesinden çekildiler.

İslam Ansiklopedisi, Yezidilik hakkında şu bilgileri verir:

Eski İran, Hint ve Asur inançlarının karışımından sentezlenmiş bir dindir. İnancın kökeni yeterince açık değildir. *Paganizm* (ay ve güneş tapıncı), *Sabiilik* (ruh göçü ve benzeri inanışlar), *Şamanizm* (rüya tabiri, dans ve defin ritüeli), *Yahudilik* (haram yiyecekler), *Hristiyanlık* (vaftiz, nikâh, ekmek ve şarap ayini, nikâhta kilise dahil kutsal yerleri ziyaret, şarap içmek), *Manilik* (irfan), *Zerdüştilik* (iyi-kötü mücadelesi), *İslam* (sünnet, oruç, hac, kurban), *Sufi Rafizilik* (sır saklama ve sufi şeyhleri) gibi dinleri içinde barındırır.

Tanım doğru ama eksik. Zira Sabiilik damgasını vurmuştur Yezidiliğe. *Encyclopaedia Britannica* bile yanlış yazmış; Yezidi-

leri, “Şeytan tapıncıları” diye göstermiş. Müslümanlar da “Şeytana tapanlar” (abedi-i İblis), “saçlı Kürtler, sekiz bıyıklılar” diye tanımlamış. Bu da yanlış.

Biz, işin aslına bakalım: Yezidilik antik bir inanç olmakla birlikte, **Şeyh Adiy bin Musafir** ile başlar. Lübnan’ın ünlü Bekaa Vadisi’ndeki bir köyde 1075 yılında doğan **Şeyh Adiy**, Emevi hanedanı soyundan olup Bağdat’ta meşhur İslam âlimi **İmam Gazali**’den sufilik dersleri alır. Yanında Kadiri tarikatının Kürt kökenli kurucusu **Abdülkadir Geylani** de vardır. Hacca gitmiş, *İktikad-ü Ehli Sünnet ve’l Cemaat* isimli kitabında tasavvuf konularını işlemiştir.

Ömür boyu Sufilik hırkasını çıkarmayan **Şeyh Adiy**, Hakkari’nin Kuzey Irak tarafındaki Sincar bölgesine yerleşmiş, Laleş Vadisi’nde 1162 yılında vefat etmiştir. Kendisine Tanrı-insan, peygamber ve evliya gözüyle bakılır.

Yeğenin oğlu **Hasan bin Adiy** ise 1195 doğumlu. Yezidilik inancını Hakkari ve Sincar bölgesindeki Kürt aşiretleri arasında yayan o oldu. Yaradılış öğretisini içeren *Mıshaf u Reş (Kara Kitap)* ile Yezidilik ibadetlerini içeren *Kitab-ül Cilve*’nin (*Tecelli Kitabı*) **Şeyh Hasan** tarafından yazıldığı rivayet edilir.

İran, Irak, Ermenistan ve Gürcistan’a dağılmış yaklaşık 200 bin kişilik Yezidi topluluğu Türkiye’de Beşiri, Kurtalan, Bismil, Midyat, İdil, Cizre, Nusaybin, Viranşehir, Suruç ve Bozova’nın 80 küsür köyünde barınıyordu.

Türkiye Yezidileri, 1980 başlarında 60 bin kadar nüfusa sahipti. Bugünkü sayıları bir iki bini ancak buluyor. Hemen hepsi batıya, daha batıya, ta Avrupa’ya göçmüş. Viranşehir’in 34 pare Yezidi köyünün sadece onunda insan var. Yukarı Bağköy (Kema Ozmo/Kerme), Giresinde, Fistek, Bozca, Gede, Minminik, Orakçı, Ağanas, Birje bunlardandır. Midyat’taki 150 haneden sadece iki hane kalıvermiş. En büyüğü 60 hanelik köyler beşli, onlu, yirmili ev kümelerine sahip. Kerme’deki on hanede toplam 80 kişi hem de Müslümanlarla birlikte yaşıyor. Gerisini varın siz hesaplayın.

Yezidi adının nereden geldiği pek bilinmiyor. **Muaviye** oğlu **Yezid**'e nispetle bu adın alındığı söyleniyorsa da, aslı astarı yok bunun. İnanç mensupları kendilerini "*ezdilizdilezi/izi*" diye adlandırıyor; Kürtçe'de Tanrı anlamına gelen "*yezd/yezdan*" kökenine bağlıyorlar. İran'daki Yezd şehrini de buna kanıt gösteriyorlar. Yezidiliğin, Haricilere bağlı İbadiye tarikatından ayrılan **Yezid bin Üneys** tarafından kurulduğunu söyleyenler de var. Bu görüş rivayet hükmündedir.

Yukarı Bağköy muhtarına bakılırsa, İslamiyet Yezidilikten ayrılmadır. İki bin yıl önce Kandahar'dan kalkan topluluk Hindistan üzerinden Kuzey Irak'a gelirken, yolda Yahudilerle kavgaya edip onları esir almışlar. Kırmızı kilimlere sahip olduklarından, kendilerine "*Kurd-i Sor*" denmiş. Van, Erivan ve Hakkari güzergâhını izleyerek şimdi Süryani manastırı olan Mardin'deki Deyrul Zaferan güneş tapınağını kurmuşlar. Derken Suruç ile Karacadağ'da bir müddet mekân tutup, bazı aşiretlerini Konya, Haymana ve Çorum'a uğurlamışlar.

Yezidilerin üst mertebedeki din adamına şeyh deniliyor. 300 aileden oluşan **Şeyhan** topluluğu ve **Şemsiye** soyu önemli boylardır. Ama kabile olarak **Haliti** soyundan geliyorlar; **Halitan** denilir bunlara. **Desnailer** ise başka bir koldur. Alt kümede günümüzde Ağrı'nın namlı aşireti **Spikan** ile **Harranlı Bilikan**, **Mervaniler** yer alır.

Spikanlar Müslümanlaşmış. Tıpkı Bozova, Suruç ve Viranşehir'de rastladığımız birçok Yezidi aile gibi, inanç bakımından tarihini unutan bu topluluk, aşiret bağlarına sıkı sıkıya sarılmış. Urfa'daki şeyh takımından mühendis **Mehmet Ural** ile Viranşehir'deki **Koroğlu** ailesi, bu tanımın tipik örnekleri. **Ural**, Yezidiliğe dair hiçbir şey bilmiyor ama Viranşehir'deki akraba ve aşiretin sorunlarıyla yakından ilgileniyor. Bursa ve İstanbul'daki iki yarış atına tutkusu ise daha başka.

Yezidi Şeyhi **Bozo**'ya göre, Yezidilerin anayurtları Kafkasya'dır. Ancak belgeler bunu doğrulamıyor. Viranşehir'in birkaç

köyünde yaşama ve toprağa sıkı sıkıya sarılarak tutunmaya çalışan Yezidilerin tümünde gözlemlenen ortak şey tarihi bilinçlerinin yokluğu. İnançlarına ait bilgileri ise derme çatma, yanlış ve eksikliklerle dolu.

Çoğunluğu Almanya ve İsveç'te olmak üzere Avrupa'da sayıları 80 bini bulan Türkiyeli Yezidileri gurbete iten nedenler siyasi ve ekonomik. Osmanlı devrinde 14 ile 19. yüzyıllar arasında toplam 26 fermana (kıyım emri) maruz kalan bir topluluğun ruh halini anlamak gerek.

Gurbetçiler köklerinden kopmuş değil, dövizler Harran'ın bereketli topraklarına aktarılıyor. Köyler hızla modernleşiyor. Yol, su, elektrik, telefon var. Evlerin dış dekorasyonu geçkondukları andırsa da kiler, ahır, ambar ve samanlık eski doğallığını korumakta direniyor. Ahırda yağ tenekelerinden yapılmış yuvalarda güvercinler pek mutlu; samanlığın loş ışığındaki kırlangıçlar iyi haberler muştular gibi uçuşuyor. Ahır ve samanlıktan çok, kuş cennetini andırıyor iki yapı.

İlk modern Yezidi köyü, Beşiri ilçesine bağlı Hamduna (Kurukavak) olup, İngiliz asıllı ABD'li **John Guess** sayesinde gerçekleşti. **John Guess**'in babası, uzun yıllar önce Hamdunalılardan gördüğü büyüleyici konukseverliğin karşılığını ödemeyi oğluna vasiyet ederek ölmüş. Bir çeşme yaparak minnet borcunu ödeyen **Guess**, komşu Müslüman köylerdeki ana kaynaktan su alabilmek için bir de cami yaptırmış. Suyun kaynağı, hâlâ kutsal bir sır gibi saklanıyor. **Guess** ülkesine dönünce, Yezidilik üzerine kaleme aldığı 900 yıllık bir tarihi içeren kitabını 1987'de yayımlamış.

Şeyh Adiy Müslüman sufi imiş. Yezidiler arasında Tanrı, peygamber ve evliya olarak kutsanıyor. Fakat onun İslami öğretilerinden hemen hiçbir şey kalmamış Yezidilikte.

Şeyh Hasan tarafından yazılan *Müşaf a Reş* 152 satır, *Kitab-ül Cilve* ise 109 satırdan ibaret. Viranşehir Yezidileri, birincisinden haberdar, ikincisinden bihaberdir. Her ikisi de Arapça

ve Kürtçe yazılıdır. Bu yüzden Yezidi ayinlerinin hemen tümü Kürt dilinde yapılır.

Mıshaf a Reş'te, "Tanrımız Şeytan'ın adını ya da onu anımsatan sözcükleri zikretmek yanlıştır" diye buyurulduğundan, Yezidiler, Tanrı-melek mertebesine koydukları "**Şeytan**"ın adını anmadan, onun için "*ismi güzel melek*" derler.

"**Şeytan**" sözcüğü içinde geçen (t) ve (ş) harflerinin telaffuzu yasaktır. Bağlı olarak "*kaytan, satt (sel), şer, melun, lanet, nal*" gibi kelimeler de kullanılmaz. Mesela "*nal*" yerine, "*at ayakkabısı*" demek gerekir.

Yezidiler "*ateşperest*" ve "*Şeytanperest*" değil, sadece Kötülük Tanrısı olarak gördükleri Şeytandan korkar, ona saygı duyarlar. Ateş, salt nur yani ışık saçan bir kaynak olduğu için kutsanır ve ona asla tükürülmez. Aslında Yezidiler, hiçbir şeye tükürmezler inançları gereği.

Yaratılış öğretisinde **Şeytan** ateşten ve nurdan yaratıldı, balçıktan olma **Adem**'e secde etmeyi reddettiği için lanetlendi. Semavi dinlerin yorumu böyle. Yezidiler açısından ise **Şeytan** başlangıçta Tanrı'yla birlikte oluşan ilk varlıktı. Kibire kapılınca yedi bin yıl cehennemde kaldı, yedi küp dolusu gözyaşı dökmünce Tanrı ona acıyıp bağışladı, kendisinden **Melek Tavus** isimli Melek-Tanrı'yı yarattı. İnanışa göre küplerdeki gözyaşları, cehennem ateşini söndürmek üzere muhafaza edilmektedir.

Söz sözü açtı, Yezidilere sual eyledik; eksik yanlış cevapladılar. Biz, kutsal kaynaklara da dayanarak menkıbeyi toplamaya çalıştık:

"Henüz yer gök yokken Tanrı, karanlık bir uzay durumundaki buharlar üzerinde dolaşıyordu. Ve bir papağan yarattı, 40 bin yıl ona hükmetti, sonunda kızdı ve onu öldürdü. Papağanın tüylerinden dağlar ve kayalar, dumanından gökyüzü, nefesinden hava oluverdi. Sonra Tanrı gökyüzünü direksiz dikip oraya çıktı. Kendi nurundan gün, ay, fecr, sabah yıldızını yarattı. İlk yaratılan **Azazil** isimli Melek-Tanrı'ydı, diğer adı **Melek Tavus**'tu, ateşten olma **Şeytan**'dı, yedi meleğin en ulusu oydu.

Ve pazartesi **Derdail** yaratıldı, ki ruhunu **Şeyh Hasan** temsil eder. Salı **İsrail** oldu ve vekaletini **Şeyh Şemseddin**'e verdi; çarşamba **Mikail** oluştu ve **Sucadeddin** kılığında görüldü; perşembe **Şemail** geldi ve **Şerafeddin** oluverdi; cuma **Cebrail** yaratıldı ve **Nusreddin** olarak görüldü; cumartesi yaratılan **Nura-il** ise **Fahreddin** evliya kılığında insanlar arasında dolaştı.

Sonra yedi kat gök yaratıldı, ardından güneş, ay ve yer oluştu. Son yaratılmış melek-insan **Fahreddin**, hayvan ve insanları yaratarak, hırkasını yakasına astı. O zaman meleklerle birlikte bembeyaz bir "**İnci**" den çıktı, öyle bir haykırış haykırdı ki, İnci dört parçaya ayrıldı; sularından deniz oluştu, deliksiz deşiksiz yusuvarlak bir yeryüzü meydana geldi. Tanrı; ay, güneş ve yıldızları yaratsın diye melek **Cebrail**'i (Veli **Sucadeddin**) kuş şekline koydu. Derken bir gemi yaratıp uzun bir yolculuktan sonra, onu Cudi Dağı'na yakın Laleş (Yezidilerin kutsal Kâbesi) Vadisi'nde demirledi."

Bu inançta Tanrı pasif ve edilgendir, dünya işleriyle pek uğraşmaz. **Melek Tavus** ve melek-insanlar, Tanrı yardımcısı sıfatıyla dünya işlerini çekip çevirirler. Her şeye müdahale eden onlardır. Dolayısıyla **Şeytan** pek aktif ve dinamiktir. Zaten melekler de hidayete erdirmek için "**Beni Adem**" kılığına bürünüp insanlar arasında dolaşır durur. Yezidiliğin kurucusu sayılan **Şeyh Adiy**, hem Tanrı-insan, hem melek, hem evliya hem de peygamber mertebesindedir. O, Tanrı elçisi **Melek Tavus**'un ortağı ve yardımcısı olup insanların mürşididir. Doğru yolu gösterdiği, Tanrı birliğini temsil ettiği için kendisine **Adiy** yerine **Şeyh Hadi** (hidayete erdiren) de denilir.

Bir yerde inanç olunca, Yezidilerin dilinde "*kahani/ruhani*" denilen ruhban sınıfının olması da pek doğal. Ruhaniler, **Şeyh** ve **Pir** diye iki ana kategoriye ayrılıyolar.

Şeyhler, cemaatin din ve dünya işlerini düzenler. Aralarında Baba **Şeyh** mertebesindeki en yaşlı, en ulu kişiyi seçerler. Seçim "**Mir/Emir**" adı verilen hiyerarşinin tepesindeki dünyevi lider tarafından onaylanır.

Baba Şeyh'in evlenmesi kesinlikle yasaktır. Üç yüz aristokrat aileden gelen şeyhler kendi aralarında evlenir. **Şeyh Fahredin** hırkası giyip, meftul adlı tasma takarlar. Şeyh yardımcıları konumundaki "Pir"ler de öyle.

Pirlerin en büyüğü Baba Çavuş'tur. Laleş'teki kutsal tapınağın korunması kendisine ait olup onun da evlenmesi yasaktır.

Pirler. Laleş'e hac ziyaretine gelenlerin ihtiyaçlarını karşılamak, nikâh kıyma, ölü definlerine yardım etmenin dışında dünya işleriyle pek uğraşmazlar; tefekkür ve duaya dalarlar.

"Kavval" lâkabıyla üçüncü mertebede yer alanlar iki ana aileden gelir: hac zamanı flüt, tef çalar, ilahi okurlar. Bir de "risim" adı verilen Yezidi zekatı ile "şerbik" diye bilinen sadaka toplama zamanı, kutsal **Melek Tavus** ikonasını (pirinçten yapılmış kaide, stand) alıp, köy köy dolaşırlar. Zekatın yüzde 10'u yoksullara verilir.

Dördüncü sırada "fakir"ler bulunur; kırmızı şerit geçirilmiş siyah cübbe giyerler, kırmızı beyaz kuşak takar, siyah sarık sarırlar. Fakirler fakirlerle evlenir.

Divane dervişler gibi terk-i diyar eyleyip **Şeyh Adiy** türbe-gâhını mekân tutan "Koçek"ler, Şaman büyücülerinin işlevini görür; Tanrısal **Melek Tavus** ile telepati yoluyla iletişim kurar; istihareye (rüya uykusu) yatıp rüya tabiri yaparlar. Mesela 18. yüzyıla kadar haram sayılmayan koyu mavi renk, koçeklerden birinin "düşümde **Melek Tavus**, bu rengin uğursuzluk getirdiğini söyledi" sözü üzerine yasaklı giysi oluvermiş.

Katı bir kast sistemine sahip Yezidiler arasında her kademe-deki din adamı, kendine denk sınıftan evlenir. Daha aşağıdakilerle evlenmeleri yasaktır. Yalnız son zamanlarda, Kavval ve Fakir sayısındaki azalma nedeniyle, Kavvallar Fakirlerden. Fakirler de en alttakileri oluşturan müritler arasından kız alabiliyorlar. Fakirat denen genç kız ve dullardan oluşan takım ise rahibe konumunda olup tapınak hizmetlerinde çalışır.

Haram denilince, Yezidilerin bazı besin maddelerini yememeleri ve kimi renkleri tercih edişleri dikkati çekiyor. Beyaz, kahverengi, kırmızı, yeşil ve siyah kutsal sayılıyor. Mavi haram değil ama beğenilmiyor. Bununla birlikte Viranşehir-Kerme köyündeki tavus kuşu resminin, oturduğumuz halıların, giyilen blucinlerin de mavi renkleri vardı.

Beyaz giysi temizliği simgeliyor: kadınlar mutlaka beyaz iç çamaşırları giyiyor. Erkekler öldüklerinde bu giysiyle öte dünyaya uğurlanıyor ki, yüce makama tertemiz çıkmış olsunlar. Keza, eskiden yakasız gömlek giyilirmiş. Arkadan iliklenen düğmelerini, öteki dünyada "ahiret kardeşi" denen bacı veya kardeşler çözerlermiş. Ahiret kardeşleri, mutlaka ruhban sınıfından seçilir.

Temel haram, bölge lehçesinde ve Arapçada "khass" denilen "marul" dur. Buna börülce, lahana, balık, geyik, horoz eti ve salatalık da eklenebilir. Fakat Viranşehirli Yezidiler, tavus kadar kutsal sayılan horoz hariç bunları haramdan saymıyor ve yiyorlar. Marulun niçin tabu sayıldığını kimse açıklayamadı. Kimine göre Kerbelâ'da Hz. Hüseyin'in kanı bulaşmış; kimilerine göre de pir makamının has bahçesi yabancıların atlarının ayakları altında kalmış da ondan. Oysa bu yasağın dinsel bir temeli var: **Khass** adlı kadın peygamberlerini akla getirdiği için haram sayılmıştır.

Yezidilerin nikâhı Şeyh veya Pirlerce kıyılır. Boşanma haramdır; kuma alma eskiden yasakmış, şimdilerde dört kadına kadar evlenilebiliniyor. Ölen kadının kız kardeşi yani baldız ile evlenmek kesinlikle yasak. Töre uyarınca, gurbette bir yılını kadınsız geçiren Yezidi erkeği, ne eski eşi ne de yeni bir Yezidi kadınıyla evlenebilir. Dul kadın, altı kez evlenebilir.

Çocuk doğarken, saçından bir tutam kesilip tören yapılır. Doğumdan itibaren yedi gün içinde sünnet, en geç bir yıl içinde de vaftiz edilirler. Vaftiz için çocuklar, Laleş'ten getirilen kutsal su ve toprak karışımından yapılan küvete sokulur. Kirvelik ya-

panların Yezidiler arasında çok önemli bir yeri var. Kirve, kardeşten ileri sayılır. Kirve çocukları birbirleriyle evlenemez. Nüfusları giderek azalan Yezidiler, bu yüzden, başka dinden olanları kirve yapar. Böylece dışarıyla dostluk köprüsü kurulmuş, muhtemel düşmanlıklar da peşinen önlenmiş olur.

Ölü definleri, âdetlerinin en ilginç olanıdır. Cenaze sırasında davul zurna veya çalgı çalınır. Erkek ölünün başının altına bir taş, kadının ise ayak ve kafa kısmına olmak üzere iki taş konulup yüzleri güneşe çevrilir. Cenaze sırasında kutsal **Melek Tavus** ile eş tutulan tercihan beyaz renkli bir horoz kesilir. Horoz, burada Kötülük Tanrısı'nı temsil eder. Ölü din adamıysa, tabutunun yanına en sevdiği eşya ile ekmek konur ki, öteki dünyada kimseye muhtaç olmasın. Bunu fakirlere dağıtıversin. Bütün gıycekleri başkasına hibe edilir. Mezar ziyaretlerinde taştan çepelere peksimetli ekmek, kışmış, kuru incir ve paskalya yumurtası bırakılır ki, ölüler kabirden kalkıp bunu yiyebilsinler veya yolu düşen meleklerle gelip geçen muhtaçlar nasiplenebilsinler.

Eskiden, ahirete çıplak gitmesinler diye en güzel elbiseleri giydirilirmiş ölülere. Daha hatırlıların elbiseleri bir kütük veya ağaca sarılıp, etrafında ritüel danslar yapılmış. Eh, şimdi devran değiştii.

Ölüye, Kürtçe "*Qewle Ser Merg*" adı verilen 50 dörtlükten oluşan bir ağıt yakılır. Yedi günden fazla yas tutulmaz; ölünün yedisi, ayı ve yıldönümü yad edilir. Hatırlı ölülerin gözkapakları ve kalpleri üstüne, kutsal mekân Laleş'ten getirilen çamur toprakları konulur.

Yezidiler ruh göçüne, ölünün bedeninden gençlerin, özellikle çocukların bedenine ruhun intikal ettiğine inanırlar. Buna "*gras guhuri*" (gömlek değiştirme) derler. İyi insanların ruhları çocuklara ve ulu kişilere, kötü insanlarınki de eşek, katır, köpek gibi aşağı varlıklara geçermiş.

Yezidi cemaati, Aleviler gibi ahiret kardeşliğine çok önem veriyor. **Abdülkâdir Geylani**, **Hallac-ı Mansur** ile **Hasan Basri**'yi ermiş, evliya ve Tanrı-insan belliyorlar.

Ölü dedik de aklımıza geldi. Etrafına çember çizilen bir Yezidi, bir türlü oradan çıkamayıp bas bas bağırarak yardım istemiş. Bu âdeti din adamları, çizilen çemberi parmaklarıyla yarak dışarı çıkmak suretiyle bozmuşlar. Sebebi hikmetini sordum. Rivayet ettiler ki, “Eskiden çok kavga dövüş olurmuş, aralarında ateşkes yapmak için böyle bir âdet icat edilmiş. Sonra da kutsal haram veya kerametmiş gibi âdet haline gelivermiş”.

Sabah güneşi üç adam boyu yükselmeden, akşam güneşi batmaya üç adam boyu kalana kadar mutlaka dua edilmeli. Eskiden bereket getirsin diye öğlen güneşi de kutsanmış. Bu da güneş tapıncının bir parçası.

Yine eskiden, güneş ışınlarının değdiği ilk yer (ağaç dalı, kaya, taş, toprak) öpülüp kutsanmış. Dua, sol el sağ elin içine gelecek şekilde ve göbek hizasında yapılır. Her Yezidi, “Tanrım, önce yetmiş iki millete, sonra da bana iyilik ver. Tanrımız yıkıcı değil yapıcıdır. O halde yeryüzüne mutluluk için geldik” diyerek başladığı duayı, **Melek Tavus** ile **Şeyh Adiy**’in adlarını zikrettikten sonra devam ettirir:

“Güneş üstünde yükseldi ey sefil kişi. Kalk da ibadetini yap. Tanrı birdir ve **Şeyh Adiy** onun dostudur. Selam sana **Şeyh Adiy**.”

Anadolu Yezidileri, yılda bir kez Laleş’e giderek hac ibadetini yerine getirir. Viranşehir Yezidileri arasında hâlâ canlılığını koruyan âdetlerden biri de oruç. Sıradan insanlar üç gün oruç tutup üç gün bozmak kaydıyla toplam dokuz gün oruç tuttuktan sonra bayram ederler. Din adamları ise aralık ve temmuz aylarında 20’şer, **Şeyh Adiy** Türbesi’nde 40 gün olmak üzere toplam 80 gün oruç tutarlar. Oruç gündeğümü, günbatımı arasındadır. Bir şey yenilip içilmez ama yabancı biri ikram ederse, bunu reddetmek olmaz.

Bayram zenginidir Yezidiler. “*Sere sale*” denilen yılbaşı, nisan ayının ilk çarşambasına denk düşer ki, bir çeşit Newroz ve

bahar bayramıdır. Kızlar ve erkekler kırlardan topladıkları çiçeklerle yaptıkları küçük çelenkleri kapılara asarlar. Kutsal sayılan ve hep yanan ocak ateşi sönmesin ve eve bet bereket getsin diye yapılır bu.

"*Yek Gulan*" yani 1 Mayıs bayramı, belki de en eski çalışma-emek bayramı olarak kutlanır. Zira, kırsal alanda çoban, ırgat, nöker gibi çalışanlarla sözlü anlaşma yapıldıktan sonra gerçekleştirilen şölemdir bu.

"*İyd-i Blenda*" (Brinda) denilen bayram, daha çok ulular adına yapılır. **Sultan Yezid**'in kutsanmasıdır bu. Tarım aletlerine benzeyen kekler yapıp içine kuru üzüm tanesi konur. Herkese dağıtılan kekin içindeki üzüm tanesini bulanın, o yıl şansının yaver gideceğine inanılır. Aynı gün evde ocakta, ahırda ve samanlıkta ateşler yakılır, çevresinde ayinsel danslar yapılır.

"*İyd-i Cemau*", en kalabalık bayram. Herkes katılır. Yapılan özel ekmeklerin bir kısmı fakirlere, bir kısmı da damızlık boğalara yedirilir. Uykuya dalan Yezidiler, gecenin bir yarısında toplu bağırış ve haykırışlarla uyanıp helak oluncaya kadar ayinsel dans yapar, ilahiler, türküler söylerler.

Ateşin ve güneşin çocuklarının hikayesi hüznü bir sona evriliyor. En azından Türkiye'de; göçle birlikte sönmeye, unutulmaya ve hattâ yok olmaya yüz tutmuş bir kültürün taşıyıcıları, zaman tüneline girip karadeliklerde kaybolmak üzereler.

Hiç unutmuyorum. On yıl önce havaalanında yurtdışına gitmeye çalışan birkaç Yezidi'ye, gazeteci sıfatıyla yardımcı olmuştum. Şimdi acaba "*tarihi eser mi kaçırdım*" diye sık sık vicdanıyla hesaplaşıyorum. Öyle ya; ülkenin kültür hazinesinin kıymetli bir parçası bir daha geri dönmemesine çıkıp gidiyordu.

Yezidilerin Kâbesi: LALEŞ TAPINAĞI

Fırat, Dicle ve Zap ırmaklarının suladığı Mezopotamya, sadece tarımsal mekânların değil; etnik toplulukların, kavim ve kabilelerin, değişik inanç ve kültürlerin de münbit toprağıdır. Sabilik, Manilik, Mecusilik, Zerdüştilik, Mazdekilik, Yahudilik, Hıristiyanlık, Müslümanlık, Batınilik, Sufilik, Şiilik, Sünnilik, Haricilik, Yezidilik, Nasturilik, Süryanilik ve Keldanilik ya bu geniş coğrafyanın dağ ve ovalarında ya da komşu bölgelerinde uç verip şekillenmiştir.

Kültür alanları iç içedir; komşu evinden daha yakındır bir; birlerine. Gün olmuş Hurri, Kasit, Guti, Sümer, Asur, Babil, Elam ve Pers dilleri egemenlik kurmuş yörede; gün gelmiş Aramice ile Süryanice, köprü oluşturmuş diller arasında. Devran dönmüş; Asurca, Keldanice, Süryanice ve Farsçanın haykırışları arasında Arap dili, Türkçe ile Kürtçeye baskın çıkmış. Hak-kari, Sincar ve Şeyhan'ın sarp yerleşim bölgelerinin sert doğası daha bir acımasız kılmış insanları. Buradaki Kürtçe, başka dillere hayat hakkı tanımamış; Yezidilik hükümferma bir din olup çıkmış ortaya. Herkes herkesin dilinden anlar olmuş; her dilin bir kelimesi, komşu dile can vererek tarihe karışmış veya geri plana itilmiş. Her dil, komşusuna borçlanarak gelişmiş. Her inanç, diğerinden ödünç aldığı öğelerle zenginleşip farklılaşmış, rakibine karşı ilahi bir zırha bürünmüş.

Böylece Mezopotamya'nın kanlı tarihinde kıran kırana savaşlardan artakalan ganimet, herkesin ortak malı sayılmış. Kül-

türler, inançlar ve diller yağmalanırken bile, insanlığa ortak bir miras bırakılmış. Çağlar boyu dini bağnazlık nedeniyle tarumar edilmiş Yezidilik inancı da bu mirasın canlı bir parçası olmuş.

Kuzey Irak'taki Duhok ilinin yaklaşık 29 kilometre doğusunda, Musul vilayetinin de 57 kilometre kuzeyinde yer alır Laleş Vadisi. Yaklaşık 700 metre yüksekliğindeki tepelerle çevrilidir. Vadi, 3 kilometre uzunluğunda ve bir "huzur beldesi" olabilecek ölçüde sessiz ve sakin. Dar bir su yatağında sona eren vadide her yer ağaçlarla kaplı. Çeşit çeşit ağaçlar yaz kış yeşilliklerini korur; incir ve dut ağaçları ile kuşburnu, zakkum ve benzeri çalılı türleri ayrı bir güzellik katar Laleş vadisine.

Yezidilerin Tanrısal mertebede gördükleri **Şeyh Adiy**'in türbegâhı vadinin kuzey bayırında. Burada kayaların arasından akan berrak ve buz gibi kaynak suyu, kutsal tapınağın çevresindeki incir, beyaz kavak, söğüt ve dut ağaçlarına hayat verir. İlkbahar ve yaz aylarında Laleş toprak olmaktan çıkar; yeri göğü, altı üstü bezenir. Bin bir çiçeğin doğal halı gibi örttüğü dere tepesi, envai türlü çiçeğin sarhoş edici kokusuyla çevreyi parfüme boğar. Soylu kuşların şarkıları ile arı ve böcek vızıltıları, ziyaretçilere hoşgeldin senfonileri dinletir. Gökyüzü her dem mavi değil, lâkin eşsiz güzellikteki kelebeklerin kadife uçuşuyla dolar Laleş'in havası. Kış ise ılıman geçer burada, kar geçici misafiridir yamaçların.

Yezidilerin doğal karargâhı sayılan Sincar bölgesine 1655'te gönderilen **Evliya Çelebi**'nin ilk izlenimleri şöyledir:

"Sincar, yalancı bir cennet misalidir. Beldede yedi ayrı göze bulunur ki, her biri âb-ı hayat gibidir. Buranın erkekleri kısa boynlu, sağlam gövdeli, gür saçlı, kara gözlüdürler. Saç ve sakalları birbirine karışmış olup başları bit kaynıyor. Rengârenk yüngiysiler giyer, ipek kuşak takarlar. Başları puşilidir, bambu kamışından sandalet giyerler. Kılıç, kama, hançer kuşanır; savaş baltaları ve sineği gözünden vurabilen tüfekler taşırlar. Darı ekmeği yerler, koyun eti ve bildircim yedikleri de olur. Mardin ve

Bağdat tüccarlarının gözdesi olan balsıra, bal, kudret helvası, üzüm, ipek ve kışmış üretirler. Kadınların saçları uzun ve örgülüdür. Simsiyah köpekleri gayet semizdir.”

Meşhur Osmanlı seyyahı, bir gece konakladığı Sincar'dan sonra Yezidilerin yoğun olduğu Barqana, Manar, Akra ve Musul'a kadar gider. Duhok vilayetinin belli başlı kabilesi Dasenilerle karşılaşır. Emrinde 10 bin silahlı adamı olan Daseni reisiyle görüşmesini anlatırken Yezidi tanımını da kullanır:

“Yörede, Müslüman bazı Arap ve Kürt kabileleri de yaşar. Şeytana, Yezide ve siyah köpeğe söven her Müslüman, buradaki Allahsız Yezidilerce ölümle cezalandırılır; soğan ve siyah köpeğin üstüne basarak geçenler de aynı âkıbete uğrarlar. Köpekler, kutsal varlıklar olarak görülür. Yeni doğmuş bebeğe, ilkin kara köpek sütü verilir. Yezidiler, köpeklerle kucak kucağa yatarlar. Önce köpeklerine yedirir, sonra kendileri yerler. Köpek yavruladığında, buna kutlar; siyah köpek geberdiğinde, leşini soğan suyuyla yıkayıp kefene sarar, merasimle gömer ve yas tutarlar. Ruhunun selameti için pişirdikleri etleri, diğer köpeklere dağıtırlar. Şiilerden nefret eden Yezidilere göre, **Şeyh Adiy bin Musafir**'in Kerbelâ'da eşlik ettiği **Hız. Hüseyin**, düşmanlarının yanına gitmiştir. **Şeyh Adiy** Türbesi, Yezidi topraklarında bulunur. Altın süslemeli, nakışlı ve yüksek kubbeli bu ziyaretgâh, çevresindeki binlerce Sünni Kürt tapınağından çok daha güzel ve görkemlidir.”

Anlaşılan, abartılarıyla ünlü Sünni meşrepli **Evliya Çelebi**, “*dinsiz*” saydığı Yezidiler için aklına eseni yazmış.

Bir başka kayıt, 16. yüzyıl sonlarında Bitlis'te hüküm sürmüş Kürt Beyi **Şeref Han**'a ait.

Şeref Han, *Şerefname* isimli eserinde şunları söylüyor:

“Kürt topluluklarının çoğu Sünnidir... Yalnız Musul ve Şam dolaylarında dolaşan Dasnei, Khaldi (Khalti), Besyani, Bohti (bir kısmı), Mahmudi, Dunbili gibi Kürt aşiretleri böyle değildir. Çünkü bunlar, Emevilerden Mervani kolunun halifeler zin-

cirinden gelen **Şeyh Adiy bin Musafir**'in müritlerinden olduklarını iddia eder, Yezidilik mezhebine bağlı bulunurlar. Uydurma inançlarına göre, Musul dolayındaki Laleş Vadisi'nde gömülü **Şeyh Adiy bin Musafir**, yerine getirmeleri gereken namaz ve oruç vecibelerini kendisi üstlenmiş; onları, bu yükümlülükten kurtarmıştır. Ol nedenle, oruç tutmayıp namaz kılmayan Yezidiler, işledikleri günahın hesabını vermeden cennete girebileceklermiş...”

Tutucu Şafii mezhebinden Bitlisli **Şeref Han**'ın anlatımlarında, doğru ile yanlış yan yanadır.

Ortaçağ İslam tarihçisi **İbn Fadlallah**'ın yazdıkları da göz önüne alınırsa, tarihsel süreç içinde Yezidi kabilelerinden Daseinilerin Büyük ve Küçük Zap arasındaki alanlar ile Kuzey Irak'taki Soran bölgesinde; Haliilerin (Khaliti) Batman ile Diyarbakır yöresinde; Şeyhanların Sincar Dağı ile Şeyhan yöresinde; Mahmudilerin Van-Hakkari arasındaki Hoşap mıntıkasında; Dunbililerin ise Urmiye Gölü'nün batısındaki dağlık alanlarda yerleştikleri görülür. Mardin ili içindeki Tur Abidin, Suriye'deki Halep (Seman Dağı), Lübnan, Mısır, İran, Ermenistan, Azerbaycan, Gürcistan, Hindistan ve Batı Avrupa ile Kuzey Amerika'da yaşayan Yezidi toplulukları da var.

Dilerseniz, asıl konuya dönelim. Yani o güzelim vadiye taht kurmuş Laleş Tapınağı çevresinde oluşan dinsel anlatı, menkıbe ve efsanelerle süslenmiş Yezidilik inanç ve ibadetlerine.

Yezidilerin yaratılış efsaneleri Zerdüştilik, Yahudilik, Hıristiyanlık ve İslam'dakilerle benzeşir. Ama Kötülük Tanrısı (Şeytan) yerine ikame edilen melâikeler kralı **Melek Tavus**'un apayrı bir yeri vardır. Kutsal kitap *Mıshaf a Reş* der ki:

“Yeryüzünde fitne fesat çıkınca, semavattan inen **Melek Tavus**. Asuri kralları dışında, her kavme bir hükümdar tayin etmiş. Pers kralı **I. ve II. Şahpur** soyundan, Yezidiler için emir (prenslar) yaratmış. **İsa** peygambere kızan Tanrı, onu derin bir kuyuya kapatmış ama **Melek Tavus** imdadına yetişip kurtarmış. Gökyü-

zünde müritlerine şölen veren **Şeyh Adiy bin Musafir. Melek Tavus**'un himmetiyle Samanyolu'nu yaratmayı başarmış."

Yezidiler, Şeytanın yerine ikame ettikleri **Melek Tavus**'a Tanrısal nitelikler atfettikleri için, haksız olarak "*Şeytana tapanlar*" diye nitelendirildi. Oysa onların inancına göre, dünyanın yaraucısı Tanrı'nın cezalandırdığı **Şeytan**, cehennemde kaldığı yedi bin yıl boyunca tövbe gözyaşlarıyla doldurduğu yedi testi ile cehennem ateşini söndürmüştü. Tanrı tarafından bağışlanmış ve meleklerin önderi olmuştu. Artık **Melek Tavus**, Tanrı'nın yarattığı dünyanın koruyucusu, yöneticisi ve Tanrı iradesinin yürütücüsü niteliklerini kazanmıştı.

Yezidilerin **Şeyh Adiy**'e insanüstü, doğaüstü ve sıra dışı sıfatlar atfetmeleri de, Tanrı/insan motifinden kaynaklanır.

Şeyh Adiy, üreme yaşı çoktan dolmuş ihtiyar ebeveynden doğmuş ve on beşindeyken evini terk etmiş. Ay ışığına binerek çölü baştan başa dolaşmış ilahi çağırışı almış. Dua ettiği bir mezarın yan başında havada bir gül yeşermiş; aynı yerde 8 kadem (2.5 metre) uzunluğunda ve bufalo başlı develer ile birtakım ucube yaratıklar görmüş. Mezarla birlikte başı bulutlara değinceye dek yükselmiş; gökyüzünde, tavus kuyruklu, son derece yakışıklı bir genç kendisine yaklaşmış şöyle demiş:

"Korkma, minare yıkılıp dünyayı harap etse bile, sana bir zarar gelmez. Ben **Melek Tavus** olarak seni, dünya âleme doğru dini yaymak için seçtim."

Halden hale giren **Şeyh Adiy**'in ruhu bedeninden alınıp "*sema*"ya çıkarılmış; yedi yıllık bir süre boyunca bedeni türbede derin uykudayken, Tanrı bu ruh vasıtasıyla her şeyi doğru dü-rüst yürütmüş. Bedenle birleşmek üzere ruh gökten indiğinde, devrik testinin suyu henüz akmamıştı bile.

Bu ve benzeri kerametlerin yakıştırıldığı **Şeyh Adiy**, tanrısal bir varlık gibi algılanır Yezidiler arasında. Onun ölmediği, bedeninin Laleş'te gömülü olduğu ama ruhunun, postnişinine oturan şeyhlere sırayla geçtiği yolunda güçlü bir inanış vardır.

Sırası gelmişken, **Melek Tavus**'un önemine dair bir noktaya daha değinelim: Yezidilerin elinde, toplam yedi adet tavus heykeli bulunur-ki bunlar "*Sancak*" adıyla anılır. Ördek ve kuş biçiminde, pirinç veya bakırdan yapılmış bu sancaklar, aynı zamanda Yezidilerin yeryüzündeki dağılım bölgelerini simgeler. Sancağın dini makamda oturan şeyhe ilahi bir kudret bahşettiğine inanılır. "*Tavushane*" denilen özel ve güvenli bir yerde muhafaza edilen sancak, sadece dini önderin emriyle "*Kavval*" denilen gezici dervişlere, geçici bir süre için verilir.

Yezidilerin kutsal metinleri, **Şeyh Adiy** tarafından başyardımcısı **Fahreddin**'e yazdırılan *Kitabü'l Cilve*'de toplanmış. Semavi bir üslupla kaleme alınan kitap, 109 satır ve 500 kelimededen oluşuyor. Yaradılış efsaneleri, eski inançlar, ruh göçü, din kardeşliği, başka dinlerin nasıl bozulup tahrif edildiği gibi konuları içeriyor. **Şeyh Hasan**'ın formüle ettiği ikinci kutsal kitap Mıshaf a *Reş* ise 152 satırdan ibaret. Yezidilerin tarihi, kültürü, töre ve gelenekleri serd ediliyor bu kitapta.

Şimdi, Laleş Tapınağı'na girmenin tam zamanı. Laleş, taşıyla, toprağıyla öylesine kutsal ki, vadi girişine adımını atan her Yezidi, çıplak ayakla tapınağa kadar uzunca bir yol yürümek durumunda. Çünkü Tanrı/insan mertebesindeki **Şeyh Adiy bin Musafir**'le diğer şeyhlerin ebedi ruhları bir candan diğerine girip dolaşırken, fani bedenleri burada gömülü. Kutsal kitaplarla **Melek Tavus** heykelleri bu mekânda saklı.

Kayalardan fıskıran berrak sular, tapınak eşiğinin altından geçer geçmez kutsallaşır, havuzumsu taş çukurlarda birikip "*zemzem*" adını alır; çocuklar bu suyla, tapınağın sarnıçlarında vaftiz edilir. **Şeyh Adiy**'in mezarındaki efsunlu toprağın zemzemle karılmasından elde edilen "*kutsal lokmalar*" burada inanç mensubu ziyaretçilere armağan edilir.

Bitmedi; dahası var!

Şeyh Adiy'in kullandığı porselen lamba; üstünde dinlendiği pencere pervazı biçimindeki tahta sedir (berşebekayi) ile secca-

desi de burada. Yezidilerce yüz sürülüp dilek dilenen bu üç mukaddes eşya. sadece özel zamanlarda ziyaretçilere gösteriliyor.

Bir zamanlar tapınakta muhafaza edilip şimdilerde akıbeti pek belli olmayan kutsal eşyaları da saymak gerek: **Hz. İsmail**'in bakırdan yapılmış koç heykeli; **Hz. Musa**'nın bakır asası ve bakır yılanı; tarikat şeyhi **Ahmet el Bedevi**'nin tespihi; sufi şahsiyet **Cüneyd el Bağdadi**'nin sakal tarağı; tarikat mürşidi **Abdülkadir Geylani**'nin çubuğu; **Hz. Süleyman**'ın bakır taşı; tarikat şeyhi **Ahmet el Rufai**'nin kuşağı...

Eh, bunca mukaddes ve mübarek şeyden sonra, tapınağa dönüşen vadiye girmemek mümkün mü!

Vira bismillah!

Tepelerin dere yatağıyla birleştiği yamaçlardaki devasa kayalar arasında 150 kadar mağara, kovuk, çilehane (sufi derviş hücreleri), zaviye ve türbe bulunuyor. Bazısı bağımsız, bazıları birbirine geçişli, bazıları ana mekânın müstemilatını oluşturacak biçimde inşa edilmiş. Harabeye dönüşüp öyle bırakılanlar olduğu gibi, tarihi özelliğini koruyanlar da var.

Abdülkadir Geylani, Hasan Basri, Hallac-ı Mansur, Şemseddin Tebrizi gibi sufi şahsiyetlerin buralarda çile doldurdıklarına inanan Yezidiler, adı geçen hücre, kovuk ve türbeleri tek tek ziyaret ediyor; duvarlarını öpüyor, taşlarına el sürüp dilek diliyorlar. Her hücre bir sufi mürşidinin ismiyle anılıyor. Akşamları buralar meşale ve kandillerle aydınlatıyor. Töre gereği, Yezidi ziyaretçiler diledikleri mekânlarda değil; sadece bağlı buldukları dini önderin türbegâhında konaklayabiliyor. Konaklama süresince, bu kural Yezidi olmayan bizim gibi misafirlere uygulanmıyor.

Şekeftiyan köyüne giden yolun geçtiği yüksek tepede kurulu kare biçimindeki bina, ayrı bir ziyaretgâhtır. **Şeyh Adiy**'in burada istirahat çekildiği rivayet edilir.

Asurlular zamanındaki savunma kalelerinin kalıntıları. Hıristiyan rahipler tarafından İS 700'de manastıra dönüştürülmüş.

12. yüzyılda **Şeyh Adiy**'in yerleşmesiyle birlikte, burası önce çilekeşler tekkesi olmuş; mürit sayısı çoğalınca da dergâh olarak kullanılmış. Vefat eden din önderleri aynı mekânda defnedildikçe, zaman içinde türbegâh halini almış; Yezidilerin ziyaretgâhı oluvermiş. Şeyh ailesi kalabalıklaşınca, ziyaretgâha yeni binalar eklenip müstemilat genişlemiş. Böylece anıtmezar, tapınak ve mozole karışımı bir yapı kompleksi ortaya çıkmış.

Dağı taşı, toprağı, ağacı, suyu, gülü ve dikenini, kurdu kuşu kutsal sayılan bu vadinin etrafı pirinç ve tütün tarlalarıyla çevrili. Tapınak girişindeki kutsal "*Pıra Spi*"ye (Ak Köprü) varır varmaz, Yezidiler ayakkabılarını çıkarıp öyle yürüyor. **Şeyh Adiy** adına kutsal yemekleri pişirecek kutsal ateşi tutuşturup harlamak için getirilenler hariç, çevreden tek ağaç dalı bile kesmek; bu bitki örtüsünde barınan kuş, dağkeçisi gibi yabancı hayvanları avlamak günahdır, tabudur. Kutsal vadinin hiçbir yerinde ayakkabıyla dolaşılmaz, kadınlarla cinsel ilişki kurulmaz ve (aslında Yezidilerce haram sayılmayan) içki içilmez. Kayadan fişkırان sular, tapınağa girer girmez kutsal "*zemzem*"e dönüşür; teberrük (bereket ve mutluluk vesilesi sayarak) niyetine içilir, eller ve yüzler meshedilir. Su, binanın batı ucundan çıkıp dereye karıştığında ise normal halini alıyor; burada binek hayvanlarını sulayan, çamaşırları yıkayan insanlar gördük.

Krem rengi ile grinin egemen olduğu Laleş Tapınağı'nın üç tarafı yumuşak yontma taşlarla, kuzey kısmı ise kayalarla inşa edilmiş. Pıra Spi'den (Ak Köprü) geçilince, ana binanın batı ucuna varılır. Kemerli cümle kapısı, geniş bir avluya açılır. Avlunun sağ ve sol yanına dizili tezgâhlarda, hac mevsiminde kutsal eşyalar sergilenip satılır.

Giriş avlusunun dış tarafında ortak kullanıma açık mekânı izleyen küçük kapı, kemerli bir geçide açılıyor. Ziyaretçi, burada ayakkabılarını çıkarıp eşığe basmadan kutsal alana geçmek zorunda. Ben bu zorunluluğu bir an için unuttum. Eşığe basarak geçtiğimi fark ettiğimde **Pir Şero**, "*Bir şey olmaz*" diyerek gönül aldı. Arkada iç duvarla kapalı başka bir avlu (sofa) var.

Asırlık dut ağaçlarının gölgelediği sofada o an için gerçek huzuru yakaladığımı hissettim. Sofa, sal adı verilen yassı ve iri kaldırım taşlarıyla kaplı. Kuzeybatı köşesinde alçak bir duvarla çevrili çardak var. Dini mertebede üçüncü önemli makamda bulunan Baba Şeyh (Ulu Şeyh), konuklarını burada kabul ediyor ve kutsal “*kudret lokması*”nın dağıtımını denetliyor. Hac mevsimi ve bayram gibi özel günlerde, ritüel danslar aynı yerde icra ediliyor.

Avlunun doğu duvarı baştan başa taş oymalı ve kabartmalarla süslenmiş: Horoz ibiği, kuş, köpek gibi hayvan figürleriyle balta, mızrak ve kargı türünden savaş aletleri en belirgin olanları. Aynı duvarın kemerli yüksek kapısının (girişte) sağ yanında 6 kadem (185 santimetre) uzunluğunda bir yılan kabartmasıyla karşılaşırız.

Yılan; yaşam, sağlık ve uğur sembolü olarak tarihteki yerini alır. “*Don değiştirme*”, yani ruh göçüne inananların simgesidir. Antik Yunan’da yılan kabartmaları kutsallık içerir. Kürt lideri **Mustafa Barzani**, yörede çokça görülen kara yılanın öldürülmesini yasaklamıştır.

Duvar kapısının içeriye bakan sol üst köşesindeki mermer levha üzerinde Arapça ibareler göze çarpıyor:

“Sultan Yezid, Tanrı rahmet eylesin.”; “Şeyh Adiy, Allah rahmet eylesin.”; “Bismillahirrahmanirrahim. Yeri ve göğü yaratan odur.”; “Bu hanede, Yezidilerin ulu şeyhi Adiy el Hakkari’nin makamı bulunur. Hicri 695 yılı.”; “Ey Şems Ali Bey ve ey Faris, dünya ve ahrette Hz. Hasan’ın kısmeti ile Hz. Hüseyin’in bahtına sahip olun!”

Tapınak içinde geniş bir oda, boydan boya beş taş sütunla bölünmüş. Sol yanı sağ taraftan biraz daha yüksek kılan küçük bir basamak mevcut. Sağ girişte yaklaşık bir metre derinlikteki küçük kaya havuz, *Ava Spi* (Ak Su) adı verilen kutsal kaynak suyunun biriktiği yerdir. Soldaki duvarın tam ortasına kurulu taş sandukanın, **Şeyh Adiy**’den makamı devralan ikinci din önderi **Şeyh Abu’l Bereket**’e ait olduğuna inanılıyor.

Odanın bitimindeki dehliz, **Şeyh Şerafeddin Salonu** adı verilen geniş mekâna açılıyor. Burası, dini merasimler sırasında kullanılan **Mir Makamı**'na bitişik. *Mıshef a Reş* isimli kitabı yazarak Yezidiliğin temelini atan dördüncü tarihi/dini önder **Şeyh Hasan**'a (veya Sufi Hasan'ül Basri ya da Şeyh Abu'l Bereket oğlu II. Adiy'e) ait olduğu sanılan taş lahit, kapının solundaki dehlizi izleyen daha küçük bir odadaki Sandukanın tam üstünde, yaklaşık 10.5 metre yüksekliğinde yivli bir kubbe var.

Batıya bakan, taş duvarla ihata edilmiş genişçe, tertemiz ve bakımlı oda, Yezidilerin Tanrı/peygamberi **Şeyh Adiy**'in türbesi. Sanduka, ahşapla kaplı. Türbenin üstündeki koni biçimli en büyük kubbenin yüksekliği 12 metre olup; vadi girişinde çok uzaktan görülebiliyor. Türbenin yanı başında dikili sütun benzeri bir beyaz kaya parçası duruyor. Uğur getirdiğine inanılan bu kayaya, Stûna Mıraza (Baht/Murad Direği) deniliyor. İki koluzumu dolduracak kalınlıkta bu sütun hakkındaki rivayet şöyle:

“Müritlerinin kısmetini açsın diye, sütun, bizzat **Şeyh Adiy** tarafından buraya konmuş.”

Odadan dehlize açılan geçidin sonunda, mermer levhaya kazılı sülüs hattıyla Ayet-ül Kürsi kitabesi karşımıza çıkıyor. Sebebini sorduk; “Eskiden hasım Müslüman kavim ve kabilelerin şerrinden korunmak için” dediler.

Dışarıdan tapınak damlarına kurulmuş gibi gözüken farklı büyüklükteki üç kubbenin ortak özelliği, içeride yanan mum/kandil ışıklarını, cam prizmalarında çoğaltarak yansıtması. İç içe geçmiş salon, oda, dehliz ve küçük mağaralardan oluşan bu devasa tapınağın en ücra köşeleri bile aydınlanabiliyor.

Her bakımdan bir mozoleyi andıran **Şeyh Adiy Türbegâhı**'nın batısına düşen uzunca bir odaya girdik: Ağır yağ ve is kokusu âdeta burnumuzun kemiğini sızlatıyor. Kandil, lamba ve meşaleleri yakmak için kullanılan zeytinyağı, Yezidi rahipleri tarafından üretilip buradaki kazanlarda muhafaza ediliyor.

Batı istikametine uzanan iki ek odadan biri. **Şeyh Adiy**'in can yoldaşı ve sırdaşı **Şeyh Abu Bekir**'in türbesini barındırıyor. Üçüncü kubbe, bu türbenin üstünde yükseliyor. Yezidi prenslerinin, bu şeyhin soyundan türediklerine inanılıyor.

Helezon biçimindeki merdivenle **Şeyh Hasan** Türbesi'nden bodrum katındaki diğer türbelere iniliyor. Aşağıya doğru birkaç adım atar atmaz, tek dehlizle bağlantılı bir dizi oda çıkıyor karımıza. İç içe geçmiş odamsı kaya oyuklarının büyüüne kapılmamak elde değil. Zira bu oyuklar bizi, kutsal zezem suyunun bir yerden diğerine süzüle süzüle geçip biriktiği kapalı bir havuza (veya taş sarnıç) götürüyor. Ellerini daldırmak suretiyle günahlardan arınıp çocuklarını vaftiz eden Yezidilerle göz göze geliyoruz. Buraya, zezem havuzu deniliyor. Suyunun **Şeyh Adiy** Türbegâhi'ndan kaynaklandığı sanılıyor ve inanç mensubu olmayanlara gösterilmiyor.

Ziyaretçilere gösterilmeyen bir başka oda ise "*Rahman ve Rahim'in Hazinesi*". Büyük **Melek Tavus** ile diğer tavus heykelleri, burada titizlikle muhafaza ediliyor. Diğer adı Tavushane (veya Haney-i Tavus). Sadece *İd-i Cema* (Cemaat Bayramı) gibi özel günlerde, tavus heykelleri Tavushane'den çıkarılıp, gereken merasim yapılıyor. Heykellerin gizlendiği benzer bir oda, Baadri mıntıkasındaki Mir Kalesi'nde mevcutmuş.

Tapınak kompleksinden farklı alanda kurulu **Şeyh Şemseddin** Türbesi'ndeki koni biçimli kubbenin tepesinde duran altın yaldızlı hilal, gündeğumunun ilk ışıklarını vadiye yansıtıyor; **Pir Hacali** Türbesi de benzer bir işlev görüyor.

Yezidi din önderlerinin türbelerinin ortak özellikleri şöyle sıralanabilir: Hepsisi (taş veya ahşap) sanduka şeklinde ve sarı, kırmızı veya yeşil örtülerle kaplı. Her birinin kibleye dönük bir mihrabı vardır. Sanduka örtülerine eklenmiş rengarenk eşarp uçları, dileğinin kabul olmasını niyaz eden ziyaretçiler tarafından düğümленir.

Kadın, kız, erkek, çocuk ziyaretçiler eşige basmadan yılanlı kapıdan çıplak ayakla içeri girer; havuzumsu ak kaynağı kutsar;

dehlizlerden geçip, yukarıda anlatılan sırayla türbeleri tavaf eder ve toplu duaya durur: sanduka kaidesini öper; örtülere yüz sürerler. Kutsanmış zeytinyağı batırılmış bez parçalarını, vaftiz havuzunun köşesindeki kaya duvarlara atarlar. Bezler kayaya yapışır, dilekleri kabul edilmiş sayılır. Ziyaret sırasında özel bir kıyafet gerekmez. Fakir unvanlı rahipler, ziyaretçilere refakat edip, yol yordam gösterir ve meşale tutarlar.

Tapınak her daim ziyarete açık. Fakat Kuzey Iraklı Yezidiler için dört büyük bayram münasebetiyle Laleş Tapınağı mutlaka ziyaret edilir: Geleneksel biçimde 21 Mart'ta kutlanan *Cejna Newroz* (Nevruz Bayramı) dini olmaktan çok folklorik ve siyasi bir nitelik taşır. Nisan ayının ilk çarşamba gününde halk arasında yaygın biçimde kutlanan *İd-i Serisal*'da (Yılbaşı Bayramı) meleklerin gece boyunca gökyüzünü kapladığına ve bereket dağıttığına inanılır. *Yılbaşı* töreni, ulu makam sahibi Mir ile Baba Şeyh'in gözetiminde icra edilir. Yortu ayinlerine benzeyen yılbaşı kutlamalarında evler dekore edilir, yumurtalar boyanır. Tavus heykeli (sancak) çıkarılıp kutsanır; at yarışları düzenlenir. Ardından Laleş'e gidilir.

31 Temmuz-3 Ağustos arasında sadece Laleş Tapınağı'nda düzenlenen törenin adı *Şeyh Adiy Bayramı*'dır (veya *İd-i Erbaain: Kırk Gün Şöleni*). Geceleri kutlanan bayramlara Baba Şeyh ile Koçekler nezaret eder.

Yine sadece Laleş Tapınağı'nda kutlanan ve bir hafta süren *İd-i Cemaat* (Cemaat Bayramı), Yezidilerin hac farızası sayılır ki, buna katılmak inancın temelidir. Eskiden 23-30 Eylül'de kutlanan ve 19. yüzyılda 5-12 Ekim'e denk düşen bu bayram, günümüzde 6-13 Ekim'e alınmıştır.

Hac münasebetiyle, Yezidi aşiretleri vadiye akın ederler. Her aşiret için ayrı bir mekân tahsis edilir. Panayır yerine dönen vadi boyunca çerçi tezgâhları kurulur, sergiler düzenlenir: Tuhafiyeye malzemeleri, mücevherat, süs takıları ve kuruyemiş satılır. Halk, yiyeceklerini yanında getirir. Buna rağmen Yezidi cemaatinin taçsız lideri Mir, ayın münasebetiyle tapınak önüne kur-

duğu "kardeşlik sofrası"nda ziyaretçilere etli yemeklerden oluşan ziyafetler verir. Bu sofraya oturmak ibadettir. Muhabbeti taama katık etmek böyle başlar. Vadide hiç sönmeyen meşaleler daha bir harlanıp çoğaltılır ki, karanlık dünyadan aydınlık âlemine geçiş kolaylaşsın.

Mir, bazı günler hacı topluluğuna et parçalarını fırlatarak dağıtır. Nedeni şuymuş: Dergâhın ilk yıllarında yanına gelenlerin çoğalması yüzünden, **Şeyh Adiy** yıllarca et yiyememiş. Onun ruhunun şad olması için et dağıtmak bir gelenek haline gelmiş. Ruh göçüne inanan Yezidilerden herhangi birinin bedeninde, **Şeyh Adiy**'in ruhu olabilirmiş!

Et dağıtımından hemen önce, bir grup genç kutsal tepelere tırmanma ve inme yarışı yapar: **Şeyh Şemseddin** Türbesi çevresinde dolaştıktan sonra tüfeklerini ateşler; güya et bulmak gagesiyle bir boğayı avlarmış gibi davranır.

Hacda gerçekleşen özel oturularda Yezidi cemaatinin sorunları tartışılıp tatlıya bağlanır. Küskünler barıştırılır. Başmelek Tavus heykeli, saklandığı yerden çıkarılır; büyük bir gizlilik içinde Laleş'e getirilip hacılara gösterilir.

Hacda değilse bile, sair zamanlarda Müslüman Kürtler de türbegâhı ziyarete gider: sandukalar çevresinde döner, örtülerine yüz sürüp niyaz ederler. 1993'te Laleş'te bulunduğumuz hac mevsiminde, Sünni meşrepli KPD Lideri **Mesut Barzani** mayetiyle beraber burayı ziyaret edip Yezidilere jest yapmıştı.

Mir ve Baba Şeyh'in, sıradan insanlarla temas kurup aralarında dolaştıkları biricik münasebet hac mevsimidir. Kast sistemine dayalı Yezidi toplumunda, avam ile ruhban takımı arasındaki Mir'le ilişkileri düzenlemek *Kavval* denen din adamlarına aittir. Hiyerarşinin en tepesinde *Mir* yer alır. Yezidi toplumu, 17. yüzyıl sonlarından 1950'lere kadar tahminen 35 Mir tarafından yönetilmiş. Soylu şeyh sülalesine mensup *Basmir*'ler ise Mir'in yardımcıları konumundadır. Her cuma günü Mir başkanlığında divanda toplanıp, cemaatin meselelerini tartışıp karara bağlamakla görevlidirler.

Ruhban takımının başı *Peşimam*'dır. Sufi şeyhi *Hasanül Basri* soyundan geldikleri rivayet edilir. Soyun en ulu zatı Şeyh Kürt **Muhammed Erbili** olup; taraftarları Diyarbakır, Batman ve Siirt bölgesine yerleşmişlerdir. Evlenme törenlerini yapmakla, kutsal kitapların dolaşımı ve bakımıyla iştigal ederler.

Baba Şeyh, "*Şeyhler şeyhi*" makamındadır. Mirlerin dini konulardaki danışmanı sayılır. Laleş Tapınağı gibi kutsal mekânların fiili yöneticisidir. Büyük ayinlere nezaret eder; hac mevsimi gibi özel münasebetler dışında sıradan insanlarla temas kurmaz.

Adani, Şemsani ve Katani diye üç ana koldan 9 köklü aileye ayrılan Şeyh takımı, Yezidi din kurallarına ve sırlarına vakıf kimselerden oluşur. Diğer ülkelerdeki Yezidi topluluklarını irşat için bu şeyhlere özel görev verilir. Soylu şeyhler kadar olmasa bile denk mertebede yer alan Pirlar, cemaatin günlük hayatını yönlendirmekle yükümlüdürler. Ölülerin yıkanması, hastaların iyileştirilmesi gibi işlerle de uğraşırlar.

Dünya ahvalini terk eden çilekeş ve gezginci Yezidi dervişleri, *Fakir* unvanıyla çağrılırlar. Yünden yapılmış hırka, kırmızı kuşak ve boyunlarında ince boğma bir iple dolaşırlar. Kuşağa bağlı bakır halka kudret timsali sayılır. Çoğu, Şeyhan bölgesindeki Şikeft Hendewan köyünde çileci bir hayat sürer.

Kavval kesimi, dini toplantıların çalgıcısı, menkıbecisi ve duahanı (dua okuyucusu) gibidir. Çoğu, Musul'un Bahsivan köyünde yetişir. Yılda iki kez tavus heykelleriyle birlikte diyar diyar dolaşır, Alevilerdeki cem benzeri ayinler düzenlerler. Ruhban sınıfı adına zekat toplarlar.

Mürir ve *Koçek* takımı, hiyerarşinin en alt kademesini oluşturur. Namlı kıssahan ve Meddahlar, Koçekler arasından çıkar. Onlar, Laleş Vadisi'nin sığıntıları ve yetimleri mesabesindedir.

Binlerce yıllık Laleş Tapınağı'ndan ayrılırken; putperestlerin dini şarkıları, Hıristiyanların ilahileri, sufi dervişlerin zikirleri, Müslümanların salavatları ve Yezidilerin kutsal nağmeleri kulağımızda yankılanıyordu.

Yaklaşık 60 Yezidi evliyasına ait türbelerin bulunduğu Şeyhan mıntıkası ile biri kadın 13 ermişin defnedildiği Sincar Dağı'na yolumuz düşmedi.

O halde ver elini, Şariye köyü!

Kavval grubu eşliğinde Musul-Duhok arasında yedi ayrı köyden oluşan 700 nüfuslu Şariye'de, sancağın (tavus heykeli) dolaştırılması münasebetiyle düzenlenen özel merasime tanık oluyoruz. Mir ile Baba Şeyh'in izniyle saklandığı yerden çıkarılan pirinç sancak, bakır ibrik, tepsi ve sayısız lokma (Şeyh Adiy türbe toprağı ve zezem suyuyla yapılan beyaza boyalı leblebi benzeri nesne) yün heybelere doldurulup, Kavvalların boynuna iki omuzdan sarkacak biçimde asılıyor. Ağzı büzgülü iri beyaz bez torbalara konan tef, ney ve diğer eşyalar, tek tek öpülüp başa konuluyor. Şariye köyüne yaklaşınca, haberci, müjdeyi vermek için önden gidiyor.

Erkek, kadın, çoluk çocuk, genç yaşlı Yezidiler, bayramlık elbiselerini giyer giymez, sancağı köy dışında karşılamak için âdeta birbiriyle yarışıyorlar. İlahiler, türküler ve zılgıtlar eşliğinde başlayan karşılama, kimin evinde tören yapılacağına belirlenmesi için hali vakti yerinde olanlar arasında bir müzayedeyle sona eriyor. Açık artırmayı kazanan **Yezdin Halil Halit**, Kavval ve kutsal malzemeleri evinde ağırlama şerefine nail oluyor. Sevincinden ve töre gereğince, bir kurban kesiyor.

Büyük evin geniş bahçesindeki ağaçların altına birkaç yastık konuluyor. Başta sancak, ibrik, tef ve ney olmak üzere kutsal eşyalar tek tek kılıflarıyla birlikte öpülüyor; heybe ve torbalardan çıkarılırken bir kez daha öpülüp yastıklara dayalı biçimde sırasıyla yerleştiriliyor: Önce tepsi geliyor; üstüne üç boğumlu tavus heykeli ve ibrik konuluyor. Heybe yastıkların üzerinde kalıyor; kutsal lokmalar, beyaz bir torbanın içinde tepsinin sağ yanına bırakılıyor. Kavval öperek kılıfından çıkardığı ney'e üflayınca, onu tef sesleri izliyor.

Böylece merasim başlıyor. Sancağın iki yanına Kavvallar oturuyor: yaşlılar saygınlıklarına göre yer minderleri ve kilim-

lere bağdaş kurarak diziliyorlar. Çok sayıda orta yaşlı ve genç erkek, kız ve yaşlı kadın arkada ve yanda ayakta bekliyor. Belli bir düzen ve kıyafet söz konusu değil. Nağmeler uzunca bir süre devam ettikten sonra kesiliyor. Kavval gereken duayı okuyor.

Şimdi sancağa hürmet zamanı. Onlarca kişi, yaşlı genç, kadın erkek demeden karışık biçimde tek tek gelip *Tavus*'un önünde diz çöküyor; dipten başlayarak heykelin üç boğumunu ya öpüyor yahut iki eliyle dokunup dudağına sürüyor; heykelin sarılı olduğu yeşil kırmızı örtüye yüz sürüp başına koyuyor; sağ yanda oturan Başkavvalın elini öpüyor. Belli miktarda para bırakırken. küçük çakıl taşı büyüklüğündeki beyaz lokmayı Kavvaldan alıp yerine dönüyor. Son kişi de sırasını savınca, törenin ilk kısmı bitiyor.

Dua faslının bitiminde, üzüm ve incirden oluşan kuruyemiş tabağı sunuluyor. İlk başlayan "*Ziyade olsun*" der demez, ce-maat tabaklara uzanıyor. Her evden getirilen ve üstüne lavaş ekmeği konulan yemek, genelde el ile yeniliyor. Ortak lokma ibadetten ziyade, sohbet ve kardeşliği pekiştiriyor.

Kısa bir fasıldan sonra merasim bitiyor. Kutsal eşyalar tek tek öpülerek kılıflarına geri konuluyor.

Artık veda zamanı; tek mil köy halkıyla birlikte, yine zılgıt, şarkı, ney sesleri arasında uğurlanan Kavval grubunun önüne, otantik giyimli yaşlı bir kadın geçiyor. Elindeki tavaya koyduğu közle külü karıp karıp dua ve terennüm eşliğinde köyün çıkışına kadar kalabalıkla birlikte yürüyor.

Karşılama ve uğurlama sırasında sevinçten evlerinin eşiklerini öpen Yezidiler, artık günahlarından arınıp huzura kavuştuklarına inanıyorlar.

Şariye'ye bağlı Rikava köyündeki merasim bu kez bahçede değil, kapalı odada aynı minval üze devam edip bitiyor.

Aslında biten bir şey yok. Şimdi sıra başka bir köyde...

YEZİDİLİK'İN TARİHÇESİ

Hakkari ve çevresi, tarihi mekânlarıyla, kadim zamanlara uzanan köklü ve zengin kültürüyle de dikkat çeker. Türkiye, İran ve Irak sınırları içinde yer alan Hakkari'nin sarp dağları, mağaraları ve kartal yuvası tapınakları, sadece aşiretlerin değil; antik kültür ve inançların da barınağıydı. Antropolojik bakımdan her taşının altından âdeta kültür ve folklor fıskıran bu aşiret toprağında **Nasturilik, Keldanilik, Süryanilik, Yahudilik ve Müslümanlık** yan yana boy vermişti. Yezidiliğin hikayesi de burada başladı. Kuzey Irak'ta Yezidilerin merkez üssü Laleş, Sincar ve Şeyhan yöresi de sayılırsa, Hakkari dağlarının **Yezidi** inancının ebesi olduğu gerçeği su götürmez.

Yezidilik adının Grek Baştanrısı **Zeus**'un veya Ön Asya'daki Bereket Tanrısı **Dumuzi**'nin (Temmuz) bozulmuş telaffuzundan, Asur ve Keldani Tanrılarında, **Muaviye oğlu Yezid**'in isminden, Hindistan'daki Mori kavminin Tanrısı **Tavus**'tan, İran'daki **Yezd** şehrinden, Mecusi-Zerdüşti inancındaki Tanrı **Yezdan** ve İyilik Tanrısı **Ahuramazda**'dan geldiğini ileri sürerler de var. Ağırlıklı görüş şu: Yezidilik antik inançların günümüze uyarlanmış hali olup, Mecusilik ile Manilikten büyük ölçüde etkilenmiştir.

Yezidiliğin öyküsüne, Tanrısal varlık ve peygamber gibi görülen, **Şeyh Adiy bin Musafir**'den başlamalı. **Şeyh Adiy**, 1075'te Lübnan'ın Bekaa-Balbek mıntıkasında doğmuştu. Soy-luluk peşinde olan Yezidi inanç önderlerinin kendilerini Emevilerden saymaları, siyaseten **Yezid bin Muaviye**'yi ilahlaştırma-

ları geçici bir dönemi kapsar ve Yezidilik inancını bağlamaz. Şiiilerin Yezidileri sevmemesi ve Ortaçağ boyunca bu cemaatle kanlı bıçaklı olması da bu yanlış inançtan kaynaklanır. Emevilerle Yezidiler arasında kurulmak istenen bağ yapaydır.

Şeyh Adiy, aslında Müslüman inançlı bir sufiydi; Kadiri tarikatının kurucusu Abdülkadir Geylani ile birlikte Bağdat'a gidip, Ortodoks İslam'ın tutucu âlimi İmam Gazali'den ders almıştı. 1116 yılındaki hac ziyaretinden sonra münzevi bir hayat sürmek için Laleş Vadisi'ne çekildi.

Ünlü sufi Ebu'l Vefa Hilvani'yi yanına almış; eski bir Hıristiyan manastırını dergâha çevirerek burada mürit yetiştirmekle meşgul olmuş; daha önce aldığı el Şami (Suriyeli, Şamlı) lâkabını, el Hakkari (Hakkarili) olarak değiştirmiş; Musul ve Hakkari yöresini dolaşarak görüşlerini yaymıştı. Öyle ki, ta Fas'tan bile kendini ziyarete gelenler oluyordu.

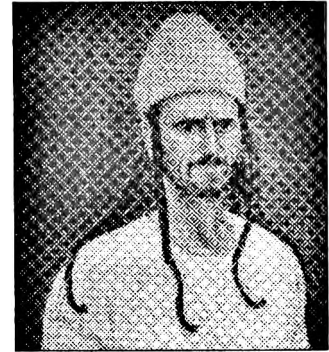
1162'de vefat eden Şeyh, Laleş tapınağına defnedilince, türbesi ziyaretgâha dönüştü.

Şeyhin makamına, yeğeni Abu'l Bereket bin Sahr seçildi. Onun önderliğinde tarikat erbabı, "Adaviler" adıyla anıldı; tarikat ise Adavilik ve geç dönemde Sohbetilik diye adlandırıldı. Onun yerine, oğlu Adiy bin Abu'l Bereket (II. Adiy) seçildi.

Suriye ve Mısır'da hüküm süren ve Haçlılara karşı mücadelesi nede-

Almanya'da yaşayan Yezidi ressam Hayri Elyas Pirto'nun tablosu, kutsal yılan motifinin koruyucu rolünü gösteriyor.

Ressam Pirto'nun, uzun ve örgülü saçları, beyaz yünden külahıyla eski zaman Yezidi tipini sergileyen bir tablosu.

niyle İslam dünyasında iyi tanınan **Selahaddin Eyyubi**'nin komutanı **Muzafferdin Kökburi**, **Şeyh II. Adiy**'in müridi olup, kız kardeşiyle evlendi.

Dindar babasının postnişinine oturan 1195 doğumlu **Hasan bin Adiy**, Laleş'te mekân tutan *Adavilik* tarikatına baştan sona çekidüzen veren bir din önderi oldu. Günümüz Yezidilik inancını temellerini atan bu şeyh, dini tartışmalara girdi. Yezidilerin ikinci kutsal kitabı *Mıshef u Reş'in* (*Kara Kitap*) **Şeyh Hasan** tarafından yazıldığı rivayet edilir. Adaviliğin antik inançlarla sentezlenmesi ve Hakkari dağlarındaki geniş Kürt aşiretleri arasında yaygınlaşması da bu döneme rastlar.

Selahaddin Eyyubi'nin Kürt kökenli askerlerinden çok sayıda mürit edinen **Şeyh Hasan**'ın dini ve siyasi nüfuzundan korkan zamanın Musul Atabeyi **Nureddin Lulu**, 1246'da tutuklattığı bu Yezidi şeyhini zindanda boğdurdu; yandaşlarını kılıçtan geçirdi ve Laleş Türbegâhı'nı tahrip etti.

Moğolların bölgeyi istilasından etkilenen bütün kavim ve topluluklar, 13. yüzyılın sonuna doğru dinsel boğazlaşmalar içine girdi. Fırsatı kaçırmayan yeni Yezidi Şeyhi **Şerafeddin Muhammed**, Hakkarili savaşçı müritleri sayesinde Malatya, Harput (Elazığ) ve Erzincan'a kadar ilerledi. Moğollarla savaşa giren Şeyh, Kemah önlerinde bozguna uğrayıp öldürüldü.

Öldürülen babasının yerini alan **Zeyneddin Yusuf**, Şam ve Kahire'de dergâh açıp, müritlerini çoğalttı.

13. ve 14. yüzyılda merkezi otoritenin yokluğu, en fazla Yezidilere yaradı: Musul, Hakkari, Laleş, Amediye, Bahdinan (Botan Çayı yöresi), Cizre, Nusaybin, Tur Abidin (Mardin), Diyarbakır, Van-Urmiye'deki aşiretler arasında kök saldılar.

15. yüzyılda *Sohbetiye* olarak isimlendirilen *Adavilik* tarikatının, bugünkü Yezidilik inancına dönüşümünün tarihi tam olarak bilinmiyor. İslam tarihçisi **Maqrizi**, arada 200 yıllık bir boşluktan söz eder.

Yezidilik inancı, muhtemelen 16. yüzyılda şimdiki şeklini almıştır.

YEZİDİLİK'TE YARADILIŞ İNANCI*

Mıshef a Reş'ten Parçalar

Bu evrende karanlıktan başka bir şey yoktu; altından (devasa) dalgalar geçerdı, fırtınalar her tarafı hallaç pamuğuna çevirmişti. Orada, vahdaniyeti (tekliği) ve rabbaniyeti ile sadece Tanrı vardı.

Tanrı kâinatı yaratmak isteyince, ezeli nurundan bembeyaz bir inci var edip, onu bir papağanın üstüne koydu. İnci, orada kırk bin sene durdu. Sonra bağırđı ve inci parçalandı. İçinden yeryüzü çıktı ki, bundan nehirler ve deryalar fışkırdı.

Kâinat, başlangıçta bir tertip ve düzen üzerine değildi. Tanrı, **Cebrail**'i, melek suretinde gönderdi. Cebrail, kâinata dirlik ve düzenlik verdi; dört yönü tayin etti ve her biri arasında ahenk kurdu.

Ve Tanrı, 30 bin yıl boyunca deryalarda dolaşıp duracağı bir gemi yarattı. Sonunda (kutsal) Laleş mıntıkasına geldi. Bu gelişle birlikte yer gök sallandı durdu. Dağlar yaratılıp, payandalar oluşturuluncaya kadar bu sarsıntı devam etti.

Ve sonra Tanrı, **Cebrail**'e emretti: iki inci parçasını semaya astı. Bunlardan biri güneş, diğeri ay oluverdi. İnci parçacıklarından da semada görünen yıldızları oluşturdu.

* Yezidilerin iki kutsal kitabından biri sayılan Kara Kitap (Kürtçe aslı Mıshef a Reş)'tan alıntılanan bölümleri. Iraklı yazar **Sadık el Demluci**'nin 1949'da Musul'da basılmış "*el Yezidiye*" adlı kitabının 1-8. sayfalarından Türkçeye çevirdim. Parantez içindeki sözcükler, cümlenin doğru anlamını verebilmek amacıyla tarafımızdan konuldu.

Ve ağaçları, mevyeleri, nebatatı (bitkileri) var edip, bunlarla yeryüzünü donattı. Arş üzerine arş koyarak bunların üstüne çıkıp, cümle melâikeye şöyle hitap etti:

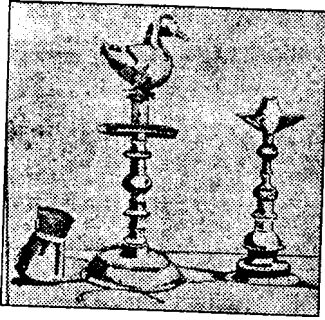
“Ben, **Adem** ile **Havva**’yı, beşeriyetin (insanoğlunun) atası olsunlar diye yarattım ki; bunlar arasında, **Melek Tavus**’un ta kendisi olan **Azazil**’in kavmi diye bilinen Yezidi milleti de bulunur.”

Ve Tanrı, pazar günü **Azazil** adıyla bilinen ve aslında **Melek Tavus** olan meleği yarattı. Pazartesi gün, **Derdail** adını verdiği ve bizzat **Şeyh Hasan** olan meleği yarattı. Salı günü, **İsrafil** adını koyduğu ama aslında **Şeyh Şems** (İki ayrı insan gibi görülen isimler, aslında aynı şahsa aittir. Yani **Şeyh Hasan** “**Şemseddin**” lâkabıyla anılır ve kısaca “**Şeyh Şems**” diye telaffuz edilir) diye tanınan meleği yarattı. Çarşamba günü, **Mikail** adlı ve gerçekte **Şeyh Ebubekir** isimli meleği yarattı. Perşembe günü, **Cebrail** diye bilinen ve aslında **Şeyh Secaaddin** (Aslında gerçek ismi **Şeyh Siraceddin**’dir) olan meleği yarattı. Cuma günü, **Şumnail** adını koyduğu ve **Şeyh Nasreddin**’in ta kendisi olan meleği yarattı. Cumartesi günü **Nurail** ismiyle anılan ve **Şeyh Fahreddin**’in (Diğer bir nüshada, Şeyh “Behdin/Bahdin” olarak zikredilir) bizzat kendisi olan meleği yarattı. Ve **Tavus Melek**’i, hepsinin reisi, başı olarak tayin etti.

Ve Tanrı, yeryüzüne indi. Eline bir kalem alarak, yaradılışı yazmaya koyuldu. Nurundan ve zatından altı ilah (tanrı) yazıverdi. Bu ilahlar, “*çırayı yanan çırayla tutuşturup aydınlatma*” kuralı üzerine yaratılmış oldular.

Sonra dönüp ilahlara dedi ki: “Ben semavatı yarattım. Sizlerden her biri de birşeyler yaratıversin.”

Birincisi güneşi, ikincisi ayı, üçüncüsü uzayı, dördüncüsü sabah yıldızını, beşincisi cenneti, altıncısı (ise) cehennemi yarattı. (1)

Yezidilerin kutsal Tavus
heykeli: SANCAK

Melek Tavus başlangıçta, melâikelerden bir melekten başka bir şey değildi. Tanrı, onu, diğer bütün melâikelerden daha imtiyazlı kılmış; kendisine yardımcı olarak almış, diğer melekleri, ona itaat etmeye mecbur etmişti. Fakat **Melek Tavus** haddini bilmeyip büyüklük taslayınca, Tanrı gazaba geldi ve onu, nar-ı cehenneme atıverdi. Orada yedi bin sene kaldı; her türlü eziyet, elem, eza ve cefayı çekti.

Bu haline ağlamaya başladı; yedi küpü dolduracak kadar gözyaşı döktü. Tanrı acıyıp, onu affetti. Kendisini (cehennem ateşinden) alıp cennet-i âlâ'ya yükseltti.

Ne var ki, diğer melekler **Tavus Melek**'in bu durumuyla alay etmeye koyuldular. **Tavus Melek**, bunları, Hak Teâla'ya şikâyet etti ve Tanrı gazaba gelip hepsini lanetledi. Melek **Tavus**'u ise temiz ve dürüstler mertebesine yükseltti. O'nu kendisiyle eş tuttu, mülküne ortak etti. (2)

Hakk Teâla, **Şeyh Adiy** yeryüzünden dönüp ümmetini saracak olan cehennem ateşini onunla söndürüverene kadar (3) **Melek Tavus**'un gözyaşlarıyla dolu yedi küpün cehennemin bir köşesinde saklanmasını emretti.

Tanrı, yarattığı insanoğlunu, kendisi için hazırladığı yeryüzüne yerleştirme yolunda irade gösterince, kutsal yerküresini indirdi ve **Cebrail**'e, dünyanın dört bir bucağından toprak getirmesini emretti. Bu toprağı su, hava, ateşle yoğurup, özünden **Adem** diye adlandırdığı mahlûku var etti. Sol kaburgasından **Havva**'yı yarattı ve her ikisini yeryüzüne yerleştirdi. Çiftleşip

çoğaldılar; yeryüzünü kapladılar. Sonra, yokolmaları yolundaki yazgılarını yazdı; onbin yıl geçtikten sonra topyekûn imha edildiler. Kendisini kutsayıp haddeden cinlerden başka hiç kimseyi hayatta bırakmadı.

Tanrı, bu minval üzere, beş kuşak boyunca bir yandan insan yaratıp, diğer yandan bunları imha etmeyi sürdürdü. Altıncı kuşakta, şimdiki insanoğlunun ilk atası olan **Adem**'i yarattı. **Adem** ile **Havva**'yı cennete yerleştirdi; her ikisini de cennet nimetleriyle nimetlendirdi. Sadece buğday (hınta) ağacına dokunmaları ve meyvesini yemeleri yasaklandı.

Tanrı, **Tavus Melek**'e, **Adem**'e secde etmesini buyurdu. Ama o, "Beni kendi nurundan, oysa **Adem**'i topraktan yarattın. Fiziki anlamda benden daha aşağı olan birine asla secde etmem" diyerek Tanrı'ya karşı gelip asi oldu. Tanrı gazaba geldi, onu ikinci kez huzurundan kovmayı diledi. Fakat bu konudaki çaresizliğini idrak edince, bundan vazgeçip kendisini bağışladı ve onu kendi makamında tutmaya devam etti. (4)

Tavus Melek, **Adem**'den intikam almak istedi. **Adem**, gaflete düşecek kadar saf biriydi. **Melek Tavus**, **Adem**'in bu saflığından istifade etti. "Bu, ölümsüzlük ağacıdır. Bundan yemediğin müddetçe, sen ölümsüz biri olamazsın" demek suretiyle, Tanrı'nın yemeyi yasakladığı o buğday ağacından yemesini sağladı. **Adem** bu ağaçtan yer yemez, karnı şişti. Derken, bir kuş gelip bir delik açılıncaya kadar karnını gagalayıp durdu. Delikten hava çıkınca, karnının şişi inen **Adem** rahatladı.

Yaptığından pişman olan **Adem**, yüz yıl boyunca ağladı durdu. Ancak gözyaşları kâr etmedi. Tanrı, kendisini cennetten kovup, yeryüzüne indirdi. Orada **Havva**'yı; kendisine helâl kıldı.

Havva, her batında biri dişi diğeri erkek ikiz olmak üzere tam yüz kırk kez doğum yaptı. **Şehid bin Curra** (5) bundan istisnadır; zira, onun ikizi olmadığı gibi, yaratılışı da Hikmet-i Hûda'nın sırlarındandır ki, bu imtiyazlı zatın soyundan Yezidiler, "*Tanrı'nın özel kavmi*" türemiştir. **Havva** soyunun ikizle-

rinden her biri, kardeşiyle evlenerek neslini çoğalttı. Sadece **Şehid bin Curra** bundan müstesnadır. **Tavus Melek**, kendisine, bir cennet hurisi gönderip evlenmesini sağladı. Doğan çocuğa "**Yezdan**" ismi verildi. İşte, Yezidiler bu soydan gelmedirler. Ataları da **Merc Miran bin Nuh bin Yezdan** olarak bilinir.

Rivayet olunur ki, kimin kimden olduğuna dair **Adem** ile **Havva** arasında bir ihtilaf çıkmış. Bunun üzerine **Cebrail** yukardan inmiş; her ikisinin dileğini ayrı ayrı küplere koyup, ağzını bir güzel kapatmış. Dokuz ay geçtikten sonra, yeniden gelip mühürleri açmış. **Havva**'nın dileğinin bulunduğu küpten solucan ve domuzlan böceklerinden başka bir şey çıkmamış. Oysa **Adem**'in dileğinin bulunduğu küpten biri dışı, diğeri erkek olan iki çocuk çıkıvermiş.

İşte, Yezidi milleti bu nesilden türemiş. (6)

Tanrı, **Adem**'in göğsüne iki meme yerleştirep; **Havva**'dan olmayan bu iki çocuğu emzirmesini sağlamış. (7) Erkeklerin göğüslerindeki iki kör meme, o sıradaki yaradılışın eseridir.

Bütün peygamberler, resuller, nebiler, evliyalar, ermişler ve şeyhler, Yezidi kavminin atası **Şehid bin Curra**'nın sulbünden (soyundan) türemişlerdir. **Şeyh Adiy bin Musafir**, **Yezid bin Muaviye**, **Hasan-ül Basri**, **Şeyh Abdülkadir Geylani**, **Muhammed bin Hanife**, **Şemseddin Tebrizi**, **Kadip-ül Elban** ve diğerleri bunlardandır. (8) İslam peygamberi **Muhammed** bunların dışında olup; o, her biri kardeşiyle evlenen Adem evlatlarının soyundandır.

Yaratma eylemi tamanlanınca, Tanrı kendi işine koyuldu; uzleti (tecrit, yalnız başına yaşama) seçti ve dünya işlerini **Tavus Melek**'e bıraktı. Büyük bir kudret ve etki sahibi olan **Tavus**

Melek'ten herkes korkmaya, çekinmeye, gazabından ürkmeye başladı. O günden beri **Tavus Melek**, kendi talimat ve öğretilerini belletmeleri ve muhalifler ile asileri uyarmaları için habire peygamber ve resuller (elçiler) gönderir insanoğluna. **Tavus Melek**, kendisine inanıp onun izinden yürüyenler için iyilik düşünür; aykırı davranan muhalifleri cezalandırır, üzerlerine her türlü musibet ve belayı yağdırır. (9)

Tufan İnancı

Yezidiler, Tufan'ın yeryüzünde koptuğuna inanırlar. İlk Tufan, **Nuh** zamanında, insanoğlunun kötü amellerinden ötürü kopmuş: **Adem** ile **Havva**'dan türeyen Müslüman, Hıristiyan ve Yahudilerin kötülükleri, bu Tufan'a yol açmış olup, özgün bir kavim olan ve aynı soydan gelmeyen Yezidilerin bunda bir dahli yoktur. (10)

İkinci Tufan, diğerleri gibi Yezidileri de kapsamıştır. Musul şehrinin doğusundaki Ayn-i Sefni (11) köyünde doğan bir doğal su kaynağından kalkan gemi, Sincar Dağları'na ulaşmış; dağın doruğuna çarpmış, alabora olmuştur. Çarpma sonucu açılan deliği bir yılan kapatmasaymış, gemi batacakmış. Gemi, Cudi Dağı'nda karaya oturmuş.

Ogün bugündür yılan nesli çoğalıp insan ve hayvanlara zarar vermiş. Bundan ötürü yılanlar toplanıp yakılmışlar. Küllerinden pireler, haşarat türemiş. Yezidi kavmi, Miran Kralı (12) sülalesinden gelme **Na'ami**'nin sulbünden inmiştir. Diğer kavimler ise, babasını aşağılayan **Ham** neslinden üreyip çoğalmışlar.

Tufan'dan bu yana yedi bin sene geçti. Her bin yılda, yedi ilahtan (tanrı) biri yeryüzüne iner; kendi şeriat ve kurallarını koyar. Yezidilerin bozulan işlerini düzene sokar. Allah'ın yeryüzüne inışı, diğer zamanlardan çok sonra son bin yılda olup; kendisi Kürtçe konuşurdu ve bu dilde kanun ve kurallarını koyardı.(13)

Yezid'in Ortaya Çıkışı

İsmailoğulları peygamberi (yani Hz. Muhammed), Hakk'ın rızasına aykırı bir faaliyet içindeydi. (14) Allah, başağrısı vermek suretiyle kendisini cezalandırdı. Başağrısı öyle şiddetlendi ki, acıyı hafifletebilmek amacıyla hizmetkârı **Muaviye**'ye, saçlarını dipten kesmesini emretti. **Muaviye**, iyi saç tıraş ederdi. Ancak **Muhammed**'in saçını keserken kafa derisini kanattı. Peygamberin bunu görmemesi için, diliyle kanı yaladı. Bunu gören **Muhammed**, dedi ki:

“Hata ettin. Senin sulbünden türeyenler, ümmetime düşman olacaklar.”

Muaviye yanıtladı:

“O halde, asla evlenmeyeceğim.”

Günün birinde, akrepler **Muaviye**'yi ısırıldılar. Lokman hekimler, “*Eğer evlenmezsen kesinlikle ölürsün*” tavsiyesinde bulundular. Ahdini unutmayan **Muaviye**, soyunun olmaması için seksen yaşındaki bir kadınla evlenmiş oldu. Gelgelelim yaşlı kadın, evliliğinin ikinci günü ondördünde bir kız oluverdi ve hamile kalıp, Yezidilerin ilahı **Yezid**'i doğurdu. (15)

Tavus Melek'in İkame Edilmesi

Yeryüzünü fitne ve fesat kaplayınca, **Tavus Melek** gökten indi. Kavmi için hükümdarlar (eski Asur kralları bundan müstesnadır) atadı. **Nasruh** (ki Şeyh Nasreddin'in kendisidir), **Tamuş** (ki şeyh Fahreddin'in kendisidir), **Artimus** (ki melek Şemseddin'in kendisidir) ve diğerleri (yüzelli yıl hükümdarlık yapan, 1. ve 2. Şapur) bunlardandır. Yezidi emirleri, son iki hükümdarın soyundan gelirler.

Babil'deki **Bahtunnasar**, Acem diyarında **Haşuraş**, Kostantiniye (İstanbul)'daki **Agrikalus** olmak üzere Yezidilerin üç hükümdarı daha vardı.

İsa Mesih'ten önceki Yezidi inancı, putperestlik olarak tanımlanırdı. Ahab hükümdarları (ki şimdi Pirbub/Berbub ismiyle bilinen Belazbub bunlardandı) da bu din üzerineydiler. (16)

Tavus heykelini kutsama ayini

Hakk'ın Rencide EdiliŖi

Bir gün, İsa peygambere kızan Hakk Teâla, onu derin bir kuyuya atmak suretiyle hapseder. Kuyunun ağzına büyük bir kaya koyar. İsa, ne kadar resul ve peygamber varsa hepsinden medet bekler; Allah katında kendisine Ŗefaati olmalarını diler ama kimse imdadına gelmez. Tanıdıklarından biri kuyunun başına gelip bağırır:

“Sen zavallının tekisin ey İsa! Neden **Tavus Melek**'ten yardım istemedin? Sadece o, seni bu delikten çıkarabilir.”

İsa'nın imdat istediği **Tavus Melek** anında peyda olur; kayayı kaldırır ve kendisini serbest bırakır.

Hakk Teâla, İsa'yı gökyüzünde görünce ŖaŖırır:

“Seni kim içerden çıkarıp, semaya getirdi?”

İsa yanıtlar:

“Tavus Melek!”

Cevabı alan Tanrı, olayı görmemezlikten gelir ve sessiz sedasız yoluna devam eder. (17)

Samanyolu'nun Hikayesi

Tanrı, **Şeyh Adiy** ile müritlerini, gökyüzünde akşam ziyafetine çağırır. Gökyüzüne çıkan davetli konuklar atları için saman bulamazlar. Bunu gören **Şeyh Adiy**, müritlerinden birine, yeryüzüne inip kendi harmanından saman alıp getirmesi yolunda emir verir. Emri yerine getirip dönen müridin taşıdığı samanın bir kısmı yolda dağılır. İşte, gökyüzündeki Samanyolu'nun hikayesi budur. (18)

Sonra yedi kat gök yaratıldı, ardından güneş, ay ve yer oluştu. Son yaratılmış melek-insan **Fahreddin**, hayvan ve insanları yaratarak, hırkasını yakasına astı. O zaman meleklerle birlikte bembeyaz bir "**İnci**" den çıktı, öyle bir haykırış haykırdı ki, İnci dört parçaya ayrıldı; sularından deniz oluştu, deliksiz deşiksiz yusuvarlak bir yeryüzü meydana geldi. Tanrı; ay, güneş ve yıldızları yaratsın diye melek **Cebrail**'i (Veli Sucadeddin) kuş şekline koydu. Derken bir gemi yaratıp uzun bir yolculuktan sonra, onu Cudi Dağı'na yakın Laleş (Yezidilerin kutsal Kâbesi) Vadisi'nde demirledi."

Konuya İlişkin Açıklamalar –

1- Dikkat edilirse, Yezidilerdeki yaratılış inancının, Ortadoğu'daki üç semavi dindekinin hemen hemen aynısı olduğu görülür. "İncinin papağanın sırtında durması ve büyük bir çığlık üzerine ikiye parçalanması, bir parçanın güneş diğerinin ay oluvermesi" gibi ayrıntılar, Yezidi toplumunun özgün inançlarına uygun hale getirilmiştir. Burada animizm ve doğa tapıcının derin izlerini görmek mümkün.

Babil efsanelerinde, "yaratılışın başlangıcında yeryüzü ve gökyüzünden önce, derya ve denizler vardı" ibaresi vardır. Fırvun mitolojisinde, "Su veya karanlık okyanuslar başlangıçtı: Amon tanrısı, tek başına diğer ilahları, insanları ve eşyayı yarattı" denilir. Bir başka söylence, "Ruhlar uzayda ve deryalar

üzerinde dolaşp dururken; ilahi ruh bu evrene geçti ve her şeyi yarattı” ibaresi kullanılır. Tevrat’taki Tekvin bölümünde şöyle yazar: “Allah, başlangıçta gökyüzü ile yeryüzünü yarattı. Allah’ın ruhu suların üzerinde dalgalanıp yüzüyordu.”

Sorulması gereken soru, gerçekte, hangi dinin diğerinden alıntılanarak bu efsaneleri derlediğidir. Görünen o ki, tarihsel süreçte Mezopotomya ve Mısır’daki eski inançlar, kendilerini izleyen Yahudilik, Hıristiyanlık, İslamiyet ve bölgenin özgünlüklerinden yola çıkarak bir sentez oluşturan Yezidilik üzerinde derin izler bırakmışlardır.

2- Yukardaki cümlelerin devamında da görüleceği üzere, burada **Tavus Melek** tasviri, Yezidilerin hem çekindikleri hem de aşırı hürmet ettikleri ama inançları gereği ismini bir türlü telaffuz etmedikleri “**Şeytan**” figüründen başkası değildir. Şeytan öyle kudretli görünüyor ki, tanrı/ilah mertebesine yükseltiliyor; Tanrı’ya eş ve ortak bile olabiliyor.

3- Yezidilerin kutsal kitabı *Mıshef a Reş*’in bir başka nüshasındaki ibareler daha değişik: “Cehennem, ilk Adem zamanında yaratıldı. Yezidilerin başvurdukları, ‘*Sarı İbrik*’ olarak adlandırılan keramet sahibi ikinci **Adem** gelince, cehenneme şöyle bir göz attı. Öyle derin bir hüznü duydu ki, yedi yıl boyunca ağladı. Yanındaki büyük kavanoz gözyaşlarıyla doldu. Bu gözyaşlarıyla ateşi söndürüp, kavmini (Yezidileri) kurtardı.”

4- Burada üzerinde durulması gereken nokta şudur: Yezidilerin ilahlaştırdıkları **Tavus Melek**, Tanrı’yı bile çaresiz durumda bırakabiliyor ve daha sonra ana metinde geçen İsa peygamberi bile, tanrısal iradeye karşı çıkararak hapsedildiği kuyudan çıkartabiliyor. Allah, bu durum karşısında hiçbir şey yapamıyor. suskun kalıyor veya olayı görmemezlikten geliyor.

5- Yezidilerin soyundan geldiklerine inandıkları **Şehid bin Curra**, sözlük anlamıyla “testiden çıkan oğlan”, “testi çocuğu Şehid”, “testi oğlu Şehid” dir. Rivayete göre, **Adem**’in dileğinin **Cebrail** tarafından yerleştirildiği testiden çıkmış; erkek oğlu erkek, safkan biridir.

6- Hemen her dinde, özellikle Yahudilik'teki "tanrı tarafından seçilmiş kavim" veya İslam'daki "kavimler içinden çıkan en iyi kavim" ibarelerinde olduğu gibi, Yezidi toplumu da kendisini diğer inanç erbabından daha üstün görüp farklılığını vurgulamak, deyim yerindeyse iman tazelemek babından, **Havva**'dan doğmayan Ademoğullarının "*özgün kavmi*" sıfatını kendine layık görüyor. **Havva**'nın dileğinin konulduğu testiden solucan/domuzlan böceği çıkması, buna karşılık **Adem**'in testisinden kendi atalarının çıkmış olması da, çok eski inançlarda sıkça rastlanan, "başka inanç ve kavim mensuplarının hayvan derekesinde görülmesi" zihniyetinin bir uzantısıdır. Antik Yunanistan'da, bütün yabancılara "**barbar**" adının verilmesi bundandı.

7- Bir önceki dipnotla bağlantılı biçimde, Yezidilerin **Havva Ana** gibi bir dişiden doğmuş olmayı reddetmeleri ve **Adem**'in karısına muhtaç olmamak için Tanrı'nın göğsüne yerleştirdiği iki memeyle, soylu çocuklarını emzirmesi, pederşahi (ataerki/erkek egemen) zihniyetin Yezidi inancında ne denli kök saldığıнын bir göstergesi olsa gerek. Günlük yaşamda kadına saygı duyan, tatmin edici ölçüde olmasa bile ona değer ve önem veren Yezidi toplumundaki bu inancın kutsal kitapta zikredilmesi, muhtemelen feodal İslam düzeninin etkisiyledir.

8- Zikredilenlerin bir kısmı tasavvuf erbabıdır, bir kısmı sufi/mistik tarikat ileri gelenleridir. **İmam Hanife** ise, Sünni İslam'daki dört mezhebin en ılımlısının kurucu önderidir. Bu derleme, bir yanıyla Yezidilik'in İslamın hangi öğelerinden (tasavvuf, tarikat) yararlandığını göstermesi bakımından; diğer yandan, senkretik (Mezopotamya'daki antik ve Ortaçağ inançlarını sentezleme) yeteneğinin gösterilmesi açısından ilginç bir vurgu olsa gerek.

9- "Tanrı'nın işlerini yaratma eylemini tamamlayıp köşesine çekilmesi, kalan dünya işlerini **Tavus Melek**'e devretmesi" de, Yezidilik inancı gereği. **Melek Tavus**'u hem Tanrı vekili, hem

de esas ilah yerine koymanın kaçınılmaz sonucu gibi görünüyor. Özellikle söz konusu Melek'in, dünyayı ıslah etmek için nebi, peygamber ve elçiler göndermesi, tanrısal işlevi tümüyle üstlendiği biçiminde yorumlanabilir.

10- Tufan inancı, semavi dinlerdekinden farklı olarak birinci ve ikinci diye ayrılmış; ilkinin sorumluluğu, tümüyle Yahudilik, Hıristiyanlık ve İslamlık gibi Yezidilik'in hasım/düşman/rakip gördüğü dinlere yüklenmiştir. İkincisi Yezidilerce üstlenilmiş ve Nuh Gemisi'nin, bu topluluğun yoğun yaşadığı ve kutsal mekân saydığı bir bölgedeki kaynaktan demir aldığı yolundaki efsane ise, inancın yerelleştirilmesinin tipik örneğidir. Böyle yapılmalıdır ki, inanç mensuplarına özgüven gelsin.

11- "Tanrı'nın konuştuğu dilin Kürtçe olması ve bu dil aracılığıyla dini kuralların konulması" yolundaki söylem de, değindiğimiz noktanın bir parçası olarak algılanabilir.

12- "Yılan Kralı" olarak çevirdiğimiz ibare, Arapça "Melik-u Miran" olarak yazılmış. Ancak, rivayetin akışına bakılırsa, "Tufan'da delinen gemiyi kapatan yılan soyunun çoğalması, insanlara zarar vermeleri yüzünden bunların yakılmaları ve küllerinden haşarat doğması" cümlesinin hemen ardından Yezidi neslinin geldiği dipatanın isminin zikredilmesi; aslında kadim zamanlardan beri Mezopotamya, Mısır ve Doğu Akdeniz'de kutsanan ve tanrısal nitelikler atfedilen yılan motifinin, burada İran ve Kürt efsanelerinde sıkça adı geçen *Şahmeran* motifiyle aynı olduğu kanaatini uyandırıyor. Kendilerini "*safkan Kürtler*" diye niteleyen Yezidilerin konuştuğu Kürtçe'de "*Şahmeran*" ibaresinin sözlük anlamı "*yılanlar padişahı*"dır. Arapça'da bu tür bir birleşik isim bulunmadığından, Iraklı yazar **S. el Demluci**, bunu, "Yılanlar kralı" manasına gelen "*Melik-u Miran*" olarak yazıvermiş olmalı.

13- Yezidilerin sık sık İslamiyet ile bu dinin kurucusu **Muhammed**'e yönelik eleştirileri, onun hatalarını açıkça söylemeleri ve rivayet babından dahi olsa, bu peygamberin dipatalarını.

kendilerinininkinden ayrı tutmaları (Havva'dan olmayan Ademoğlu, Havva'dan olma Ademoğulları gibi), muhtemelen Ortaçağ'dan günümüze kadar bölgede hüküm süren Müslüman din adamları, hükümdarları, beyleri veya yerel zorbaların bu inanç mensuplarına karşı yürüttükleri imha, baskı, asimilasyon ve benzeri politikaların yarattığı hınç, kin ve düşmanlığın sonucudur.

14- Kitapta zikredilen, "Emevi halifesi **Muaviye oğlu Yezid** soyundan geldiklerine" dair bu rivayet, cümleten ve tafsilen uydurmadır; hiçbir gerçeğe dayanmamaktadır. *Mıshef a Reş*'te geçen bu söylenceye itiraz eden çok sayıda Yezidi din adamı vardır. Bunlara göre **Yezid** ismi, eski Kürtçe'de tanrı manasındaki **Yezdan**'dan gelir. Yezdan, en büyük ve ulu tanrı olup; sureti ve heykeli horoz şeklinde tasvir edilmiştir. Kuş şeklinde ikonlaştırılmış bu tanrı heykeli, muhtemelen Yezidiler arasında "*sancak*" sıfatıyla anılan heykelin ta kendisidir. Dini merasimlerde ortaya çıkarılıp kutsanır.

Tarihteki gerçek **Yezid**, Arap Kelb kabilesi kızı **Meysun** ile **Muaviye**'nin evliliğinden doğmuş ikinci Emevi halifesidir.

15- Yeryüzünü fesat kaplayınca **Tavus Melek**'in gökten inip hükümdarlar tayin etmesi, "*tanrı meleği*" konumundaki bu figürün, gerçekte hem kurtarıcı tanrı, hem **Mehdi** rolünü üstlendiği yolunda bir kanaat uyandırıyor. Yezidi evliya/ermişlerinin (Şeyh Fahreddin, Melek Şemseddin gibi) yer yer tanrı/kral söylemi içinde zikredilmeleri de, Zerdüştî geleneğin izlerini taşımaktadır.

Topluluk hükümdarları arasında Babil, Pers, Bizans yöneticilerinin bulunması; bu inancın, Mezopotamya'nın tüm ögelerinden (siyasi/kültürel) yararlanıp, sözkonusu motifleri akültürasyon tarzında kendine maletmesi biçiminde yorumlanabilir. Ayrıca, kastlaşmış Yezidi toplumunun en tepesinde oturan Emir zümresine bir soykütüğü arama da sözkonusudur.

16- **Tavus Melek**, derin kuyuya hapsedilen İsa'yı kurtarmakla tanrıya yeniden kafa tutuyor ve hattâ, O'nu çaresiz bir durumda bırakabiliyor.

Diğer bir nokta daha: Burada Yezidilerin ilahlaştırdığı Melek Tavsus'un İsa'yı kurtarması, Mezopotamya'da ortodoks Sünni iktidarlarca ezile gelen Hıristiyanlarla Yezidiler arasındaki bir dayanışma ve duygu ortaklığını simgeliyor.

17- Burada Yezidilerin kutsayıp en üst mertebeye çıkardıkları **Şeyh Adiy**, Tanrı tarafından semaya davet edilmekle; çarmıhtan alınıp göğe kaldırılan **İsa** ile Miraç menkıbesinde atıyla yedi kat arşa çıkan **Muhammed** peygamber mertebesinde gösterilmiş oluyor. Zira tanrı, kendisiyle müritlerini akşam ziyafetine davet etmiştir. Aleviler arasında rivayet edilen **Hız. Ali**'nin semada kurduğu "*Kırklar Meclisi*" de benzer bir motiften kaynaklanıyor.

18- Samanyolu'nun yaratılış hikayesi ise, başlıbaşına **Şeyh Adiy**'in ilahlaştırılmasıdır.

YEZİDİLERİN KUTSAL KİTAPLARI*

1- Kitab-ül Cilve

Yezidilerin iki kutsal kitabı var: *Kitab-ül Cilve* ve *Mıshef u Reş*. Bu sonuncusunun ismi Kürtçe olup; Kara Kitap, Kara Mushaf anlamındadır.

Kitab-ül Cilve, semavi bir üslûpla yazılmıştır. Büyük mâbudun (Tanrı, ilah, Yüce Varlık) kulları Yezidilere hitap ettiği vahiy dili egemendir kitaptaki metinlere. Tanrı burada kendi oluşu, gelişi, kalışı, bekâsı, kudreti, vaatleri ve vaatlerini tutanlar hakkında bilgi vermenin dışında, ruh göçü, ruhun yeniden bedenlenmesine dair açıklamalarda bulunur.

Metinler arasında vesayet, nasihat gibi tanrısal kelâm da bulmak mümkün. Sözelimi, Yezidi kavmine, birlik ve beraberlik, kardeşlik içinde olmaları, kendi dinlerinden olmayanlara karşı direnç göstermeleri, zaten tahrif edilmiş yabancı (Yezidilik dışı inançlara ait) kitaplara itibar etmemeleri, tahrif olmasını önlemek gayesiyle Yezidi kitaplarının yabancılara verilmemesi öğütleniyor.

Tanrı, kendi ismi ve sıfatlarının asla zikredilmemesi, eşyaların birçoğunun aynen korunması yolunda salık veriyor.

Eldeki *Kitab-ül Cilve*, üç sayfadan ibarettir.

* Bu başlık altındaki bilgilerin çoğu, Iraklı Sadık el Demluci'nin Arapça yazdığı *el Yezidiye* (Yezidiler) isimli kitabından (s.115-122) çevrilmiş; bazı noktalarda kendi araştırma ve bilgilerimiz eklenmiştir. (FB)

2- Mıshef a Reş

Kara kaplı Mushaf olarak tercüme edilebilecek *Mıshef a Reş*, daha çok Yezidi cemaatinin tarihini ele alan bir kitaptır. Bu kitapta Yezidi toplumunun başından geçenler, gelenek ve görenekler anlatılıyor.

Bu durumda, *Kitab-ül Cilve* semavi; *Mıshef a Reş* dünyevi bir kitaptır denilebilir. Her ikisindeki anlatım tarzı, Müslümanların kutsal kitabı *Kur'an*'ı andırmasına rağmen üsluplarındaki farklılık ve yazar kişiler ile kaleme alınışları arasındaki zaman dilimlerinin ayrı ayrı olmaları nedeniyle, *Kur'an*'daki yoğunlaşma ve hedef birliği görülüyor. Her iki kitap da, bu yönüyle belki de *Kitabı Mukaddes*'teki farklı İncil'lere benzer bir derleme biçiminde algılanabilir.

Örneklersek, *Mıshef a Reş*'te şöyle ibareler geçmektedir:

“Göğü ve yeri; yeryüzündeki deryaları, dağları ve ağaçları yarattı. Melekleri ve arşı yarattı. Adem ile Havva'yı yarattı.

Ve **Şeyh Adiy bin Musafir**'i Şam'dan Laleş'e gönderdi. Tavus Melek gökyüzünden yere iner inmez, Yezidi kavmi için hükümdarlar tayin etti ki; Yahudiler, Hıristiyanlar, Müslümanlar ve Acemlere direnebilsinler.

İnsanoğlunun bütün toplulukları, **Adem** ile **Havva** neslinden gelirler. Onlar, ikizlerin torunlarıdır. Fakat **Şit**, **Nuh**, **Anuş** ile Yezidilerin ilk atalarının hepsi, (Havva'dan doğmayan) **Adem** soyundandır. Yezidilerin dipatalarının doğumları olağanüstü olmuştur.

Nuh Tufanı'ndan sonra Yezidilere bir Tufan daha gelmiştir. O günden bu yana yedi bin yıl geçmiştir. Her bin yılda, Yezidi milleti için bir ilah iner; kendi din kurallarını ve şeriatını koyar. Bu yedi ilahtan biri olan **Yezid/Yesdan**, Yezidilerin mensup olduğu tanrıdır. Bu ilahların reisi ve öncülü ise **Tavus Melek** sıfatıyla tanımlanan **Şeytan**'dır. Diğer bütün ilahlar, mertebeye bakımından **Tavus Melek**'ten daha aşağıdırlar. Bu yüce ilah tektir; kudret sahibidir, kahhar (kahredici, imha edici) dir ve istediğini yapacak güçtedir.”

Mışef a Reş, ayrıca, Yezidi şeriatının, dini merasim ve kurallarının biçimlerini ayrıntılarıyla açıklar: bu topluluk için haram ve helâl sayılan şeyleri sıralar; kimlerle evlenilebileceğini belirtir; nikâh, boşanma, doğum, ölüm, miras gibi konulara açıklık getirir. "*Sancak*" ismiyle bilinen ve Yezidilerce kutsal sayılan kuş tasviriyle süslenmiş madeni heykel veya ikonun, bu topluluk içinde ne zaman dolaştırılacağı, kimlerin bu işe nezaret edecekleri, halkın heykel merasimi sırasında ne yapması gerektiği, bu tören sırasında sadaka'nın nasıl verileceği açıklanır.

Yezidi toplumunun peygamber/ilah mertebesinde gördüğü **Şeyh Adiy bin Musafir**'in defnedildiği Lales'teki türbegâhının hac niyetine tavaf edilmesine ait kuralları: yeni yıl bayramı (Newroz) sırasında Kızıl Nur'u yakalamak gayesiyle neler yapılması gerektiği, kurban merasimleri, ziyaretgâh ve türbeleri dolaşma kuralları ve fakirleri doyurma usûllerini ayrıntılandırır.

İki Kutsal Kitabın Yazarları

Her iki kitabın, kim veya kimler tarafından yazıldığı kesinlik kazanmamıştır. Bazılarına göre, *Kitab-ül Cilve*'yi kaleme alan zat, Yezidilerin melek/evliya mertebesinde gördükleri kutsal Adiy ailesinden **Şeyh Ebu'l Bereket oğlu Şeyh Şemseddin el Hasan bin Ebu'l Fadail Adiy**'dir.

Şeyh Şemseddin'in Yezidilik inancına şekil verdiği; onu tasavvufçu görünümünden çıkarıp İslam'a tümüyle aykırı bir başka din/inanç sistemi oluşturduğu; bu haliyle **Şeyh Adiy**'in mistik ağırlıklı tarikatçılığını dışlayıp, senkretik (başka inançları sentezleyen) yapıda bir Yezidilik yaratıp kalıba döktüğü tarihi olarak bilinen bir gerçektir.

Ancak, **Şeyh Şemseddin**'in kaleme aldığı kitabın unvanı "*Kitab-ül Cilve*" değil; "*Kitab-ül Cilve li Ehl-il Hilve*" yani "*Halvet Ehli için Cilve Kitabı*"dır. Ortaçağ İslam yazarı **İbn Tulon**'un rivayetine bakılırsa, adı geçen Şeyh, eserini altı yılda derlemiştir. **Şeyh Şemseddin**'in ilim sahibi bir mürid olduğu;

çevresindeki Sufiler için kitabını derlediği; eserde tasavvuf öğretilerine ek olarak şiir ve edebiyata da yer verildiği belirtiliyor.

Yezidilerin gerçekten yazılmış iki kitabının akıbeti hakkında pek bir şey bilinmese de, Şeyh Şemseddin el Hasan tarafından yandaşları için derlenen ve onun ailesindeki ardıllarınca muhafaza edilen yukarıda adı geçen kitabın, muhtemelen Sünni hükümdarı **Bedreddin Lulu**'nun 13. yüzyılda bu topluma yönelik kıyıcı hamleleri sırasında kaybolduğu veya imha edildiği sanılıyor.

Eldeki *Kitab-ül Cilve* ile *Mıshef a Reş*'in derleniş tarihlerinin çok eski olmadıkları; 200-250 yıllık bir geçmişe sahip oldukları sanılıyor.

Her iki kitabı kaleme alanlar kesin biçimde bilinmese de, bunların Yezidi kavminin yoğun olarak yaşadığı Sincar/Şeyhan mıntıkası Behzani köyündeki birtakım Hıristiyanlar veya köy keşişlerinin olması büyük bir olasılıktır.

İhtimalden yola çıkarsak, söz konusu Hıristiyan din adamlarının Yezidi toplumuyla iç içe yaşadıkları; onların inanç, örf, âdet, gelenek ve göreneklerini iyi bildikleri sonucuna varabiliriz. Bildikleri, dinledikleri, malûmat edindikleri konuları formüle etmekten ziyade, Yezidi şeyhlerinden birinin elinde kalmış yazılı belgelere dayanmış olmalıdır.

Bu belgeler iyice incelendikten sonra, yeniden formüle edilmiş; baliğ ve edebi bir dil kullanmak yerine, daha avamca bir üslupla yazılı hale getirilmişlerdir. Zira, her iki kitaptaki ifadeler kısır, dağınık ve dilbilgisi kurallarına fazla uymayan cümlelerden oluşmuştur. Yazım tekniği özensiz ve düzensizdir. Özellikle Arapça kaleme alınanlar, daha avamca bir üslupla yazılmıştır. Bu, manastır ve kilisede eğitim gören rahip veya piskoposlardan çok, köy papazlarına ait kırık dökük ama anlaşılır ve basit bir üslup olmalıdır.

Yezidi halk tabakasının kendi kutsal kitabını dahi okuması yasak olunca, gerek *Kitab-ül Cilve* gerekse *Mıshef a Reş*'in aslının akıbeti hakkında sağlıklı bilgi edinmek; kutsal metinlerin

tahrif edilip edilmediğini anlamak âdeta imkânsızlaşmıştır. Yine de bu toplumun insanları, her iki kitabın, Ba'âşıqa köyünde ikâmet eden Şeyh Şemseddin el Hasan ailesi tarafından muhafaza edildiğine; kitapların, burayı ziyaret edenleri iyileştirecek kadar şifalı bir kudrete sahip olduklarına inanırlar.

Sayıları az da olsa kimi Yezidiler, şu iddiayı ileri sürerler:

“Aslında *Mıshef a Reş*, Kur'an'ın ta kendisidir. *Kara Mushaf* diye adlandırılmasının nedeni, *Kur'an*'da olup da okunması gereken metin, ayet ve cümlelerin kara boyayla veya mumla kapatılmış olmasıdır. Şeyh Şemseddin el Hasan ailesi, çocuklarına Kur'an'ı okuturken bu yöntemi izlemiştir.”

Bu iddia, tartışmaya değmeyecek kadar gerçek dışıdır.

İki Kitaba Ne Oldu?

Her iki kitabın orijinalleri, yazılış tarihleri ve akıbetleri hakkında kesin bilgi olmadığımızı belirttik. Burada sorulması gereken soru şudur:

“Madem ki Yezidilerin kutsal kitapları, yabancılardan titizlikle korunuyordu ve sıradan Yezidi insanların eline geçmeleri katı kurallarla yasaklanmıştı ve madem ki kitapları muhafaza etmekle görevli Şeyh Şemseddin el Hasan ailesi de, bunu titizlikle uyguluyordu; bu durumda, nasıl oldu da *Kitab-ül Cilve* ile *Mıshef a Reş*, başkalarının eline geçti?”

Doğru cevabı bulmak imkânsızdır. Orta yerde sadece rivayet ve iddialar var. Bir rivayete göre, Behzani köyünden bir Yezidi, kutsal kitabı çalarak Halep civarında yaşayan Yezidilerin arasına karışmak üzere yola çıkmış. Yolculuk esnasında eşkiyalar kitaba el koymuşlar.

Nezir isimli bir Yezidi Şeyhi'nin anlatımına inanılırsa, Mele Haydar'ın karısı, üvey oğlunun aklını çelip kitabın çalınmasını ve Şeyhan yöresindeki Tağitan köyüne götürülmesini sağlamış. Kitaplar orada kayıplara karışmış. Bazılarına kalırsa, Behzani köyünde Mele Haydar'a misafir olan bir Rus, iki kitabı da hırsızlamış.

"*Ninova ve Kalıntıları*" isimli eserin yazarı Fransız kökenli İngiliz **A. Henry Layard**, Ba'azara'ya yolculuk sırasında kendisine eşlik eden Yezidi din adamı **Kavval Yusuf**'tan, "Soran/Revandız Bey'inin baskın ve katliamları sırasında Yezidilerin elindeki birçok kitabın imha edildiğini" duymuş. Büyük ihtimalle, bu iddia doğrudur. Çünkü, Yezidilerin dini hukukunu, törelerini ve iki kutsal kitabını halk diline tercüme ve tefsir eden, pratikteki hukukun boşluklarını kapatan yan okuma kitaplarının olması kaçınılmazdır.

19. yüzyıldan itibaren batılılar, Mezopotamya'daki çeşitli dinsel ve etnik topluluklar üzerine yaptıkları araştırmalar kapsamında, Yezidilerle de ilgilendiler. Bu konudaki ilk makale, 1839'da İngiltere'deki *Kraliyet Coğrafyası*'nda yayımlandı. Esas olarak Nasturileri konu edinen ikincisinin basım tarihi 1842'dir. Üçüncüsü ise yukarıda adı geçen *Ninova ve Kalıntıları* olup, 1842'de basıldı. *Kitab-ül Cilve* ile *Mıshef a Reş* isimli iki kitabın İngilizce'ye çevirisi, 1895'te Londra'da yapıldı.

Lübnanlı Hıristiyan din adamı **Anastas el Kermeli**, her iki kitabı da Fransızca'ya tercüme etmenin dışında, asıllarını ekte sunmuştur. İzleyen dönemde bu topluluğun töre, gelenek ve inançları hakkında peşi sıra yazılar yazılıp Beyrut'ta ve Avrupa dergilerinde basılmıştır.

Mezopotamya mıntıkasındaki Araplar arasında Hıristiyan inançlı **Davud Süleyman el Saiğ**, belki de ilk kez, 1880 tarihli bir makalesinde Yezidilerin inanç ve geleneklerinin ayrıntılarını kaleme almıştır.

Kitab-ül Cilve'nin Metinleri

Kitab-ül Cilve, tüm mahlûkattan çok daha önce Tavus Melek'in yanında mevcuttu. **Tavus Melek**, Abtavus'u bu âleme gönderdi ki, ilk elde şifahi (sözlü) olarak, ardından yabancıardan kimsenin okuması ve görmesinin caiz olmadığı kitaplar yoluyla, "*seçkin kavmi*" ne bu öğretileri öğretebilsin.

Birinci Fasıl

1- Ben geçmişte ve şimdi varolanım. Ben sonsuzum. Yarattıklar üzerine musallat olmamışım, despotluğum yoktur. Hima-yemde olan herkese iyilik için tedbirler alırım.

2- Bana güvenenlerin ve ihtiyaç halinde benden medet umanların derhal yanibaşında hazır ve nazır olurum.

3- Dünyaya göre mekânım değişmez. ⁽¹⁾

4- Yabancıların (başka dinden olanların), kendi meramlarına uygun biçimde şirretlik ve kötülük diye adlandırdıkları olayların hepsine iştirak ederim.

5- Her zamanın, benim meşveretim dahilinde bir tertipleycisi vardır. ⁽²⁾

6- Bu dünyanın reisine kadar her kuşak değişir. Görevlerini yerine getirebilmeleri için, Reislerden her birinin rolü, dönemi ve nöbeti vardır.

7- İnsanoğluna, tabiatına göre izin veririm. ⁽³⁾

8- Bana direnen üzülür ve pişman olur. Bütün ilahlar, işimde bana müdahale edemezler; önemli davalarda (konularda) beni engelleyemezler. ⁽⁴⁾

9- Yabancıların ellerindeki kitapların tümü tahrif edilip değiştirilmiştir; peygamber ve nebiler tarafından kaleme alınmış olsalar dahi, bir yerlerine birşeyler sokuşturulup iliştilmiştir. Çünkü, onlardan her biri, diğerinden nesh (kopya) etmiştir. ⁽⁵⁾

1- Bir başka nüshada, "Hiçbir mekân benden boş (veya benim varlığımın dışında, bensiz) değildir" diye yazar.

2- Farklı bir nüshada, "İstişarem, danışmanlığım" ibaresi yer alır.

3- Diğer bir nüshada şöyle yazar: "Mahlûkatın yaratılmış olduğu mizaca ve ahlâka göre izin veririm."

4- Bir başka nüshada cümle şöyledir: "Başka tanrıların işime müdahaleleri söz konusu olamaz ve her ne olursa olsun yerine getirmeyi üstlendiğim görevlerden beni alıkoyamazlar."

5- Farklı bir nüshasındaki cümle: "Yabancılar arasındaki kitaplar, gerçek değildirler. Bunları peygamber ve nebiler de yazmamışlardır; sadece bunları alıp değiştirmiş ve engellemişlerdir. Her peygamber (ve kitap), bir diğerini batıl (geçersiz) ilan etmektedir."

10- Mihenk taşına vurulduğunda, hak ile batıl bence malûmdur.⁽⁶⁾

11- Sirtını bana dayayanlara ahdimi veririm; zeki düzenleyicilere görüş bildiririm. Zira, onları, sadece bence bilinen zamanlar için vekil tayin ederim.⁽⁷⁾

12- Zamanı gelince lazım olan işleri hatırlatır ve harekete geçiririm.⁽⁸⁾

13- Öğretimi, ilmimi izleyenleri eğitip yol gösteririm; sözü mü dinler ve meşveretimi uygun bulurlarsa, bundan zevk alırlar, sevinç duyarlar ve hayırlı işlere ulaşırlar.

İkinci Fasıl

14- Adem soyunu, bildiğim çeşitli yöntemlerle mükafatlandırır ve cezalandırırım.

15- Yeraltında ve yerüstünde ne varsa, her şeye yeten bir kuvvet ve kudretim vardır.

16- Âlemlerden başkasına muamele etmeyi kabullenmem.⁽⁹⁾

17- İsteğim doğrultusunda denediklerimden hayırlı işleri esirgemem.⁽¹⁰⁾

18- Emanet ve meşveretim altında olanlara, her şekil ve surette görünürüm.⁽¹¹⁾

6- Bir başka nüshasında, "Hak ile batıl malûmdur. Her ikisi de sinama ve deneme yoluyla meşhur olmuşlardır."

7- Diğer bir nüshada, "Ahdimden söz edenlerin (listesi) yanımdadır. Sadece bence bilinen zamanlarda vekil tayin ettiğim akıllı düzenleyicilerin görüşleri uyarınca bunlara karşı çıkarım" cümlesi yer alıyor.

8- Bir başka nüshada, "İşleri hatırlatırım ve zamanı gelince bazı meşguliyetleri yasaklarım" diye yazılmıştır.

9- Farklı bir nüshasında, "Bazı âlemlerin çarpışmasını kabullenmem" ibaresi bulunuyor.

10- Diğer bir nüshada, "Gözdelerim olanlardan, hayırlı işleri esirgemem" cümlesi bulunur.

11- "Emanetimi ve istişarem altında olanlara, şekiller içinde bir şekilde ve yollar içinde bir yolla görünürüm" ibaresi, farklı bir nüshasında formüle edilmiştir.

19- Ortamına ve dönemine göre alır ve veririm: zenginleştirir ve yoksullaştırırım.

20- Davranışlarıma karışmak kimsenin hakkı ve haddi değildir.

21- Bana karşı çıkanlara açlık ve hastalık getiririm.

22- Benim hesabımda kaydı olanlar, diğer Ademoğulları gibi ölüp gitmezler. ⁽¹²⁾

23- Hiç kimseye, bu dünyada, benim belirlediğim zamandan daha fazla yaşaması için müsaade etmem. Dilersem, onu, ruh gözü yoluyla bu âleme veya başka âlemlere gönderirim.

Üçüncü Fasıll

24- Kitapsız irşad (yol gösterme) eylerim: dostlarıma, sevip seçtiklerime öğretilerimi olduğu gibi armağan edip hidayete erdiririm. ⁽¹³⁾

25- Zamana ve zemine uygun olarak, başka âlemlerde şeriatıma karşı çıkanlara kısas uygulamam.

26- Ademoğulları, çoğunlukla beklenen durumları bilemezler ve genellikle hataya düşerler.

27- Karadaki hayvanlar, gökteki kuşlar, denizlerdeki balıklar; hepsi benim elimin altında ve hükmüm dahilindedirler.

28- Yeraltında ne kadar define ve hazine varsa, benim bilgim dahilindedir. Bunları, istediklerime, birinden diğerine devrolacak biçimde sunarım.

29- Muzice ve kerametlerimi, kabul edenlere, zamanında isteyenlere gösteririm.

30- Bana muhalefet edip karşı çıkanlar, (başka dinlere mensup) yabancılardır. Bana aldırılmazlar. Halbuki, onlar, bunun kendilerine ne kadar zararlı olduğunu bir türlü bilmezler. Zira

12- Bir başka nüshada. "Hesabımdakiler, sair Ademoğulları gibi ölmezler" cümlesi bulunur.

13- Diğer bir nüshada. "Külfetsiz bir ziyade ile" ibaresi yer alıyor.

yücelik, ululuk, servet ve zenginliğin tümü benim elimin altındadır. Bunları, Adem soyu için seçen benim. ⁽¹⁴⁾

31- Âlemlerin tertip ve düzen içine sokulması, kuşakların altüst edilmesi ve düzenleyicilerinin değiştirilmesi işi, kadim zamanlardan beri sistemleştirilmiştir.

Dördüncü Fası

32- Haklarımı, benden başka ilahlara devretmem. ⁽¹⁵⁾

33- Dört anasır (su, ateş, hava, toprak), dört zaman ve dört erkân; bunların hepsine, yaratıkların zorunlu ihtiyaçları için izin verdim.

34- Yabancıardan Yahudi, Müslüman ve Hıristiyanlara ait kitaplardaki metinlerden sadece benim kanun ve kurallarımaya uygun olanları kabullenin. Aykırı olanları asla kabul etmeyin; çünkü, onları değiştirmişler. ⁽¹⁶⁾

35- Üç şey bana karşıdır ve üç şeyden nefret ederim.

36- Sırlarımı koruyanlar, vaatlerimden yararlanırlar.

37- Musibete uğrayanları, âlemlerden birinde mükâfatlandırmalıyım.

38- Kullarımdan (bani tâbi olanlar) birlik beraberlik içinde olmalarını isterim ki, yabancılar onlara fesat bulaştırmasınlar.

39- Ey müminler, vasiyet ve öğretilerimi izleyiniz. Yabancıların sözlerine kulak asmayınız. Zira, onların sözlerini bilmem ve bende böyle sözler yoktur.

14- "Yabancıların bana ve kullarıma itirazları ve karşı oluşları, kendilerine zarar getirir. Çünkü, onlar, elimdeki azamet ve serveti bilemezler; ben, buna layık olabilecek Ademoğlu'nu seçerim" cümlesi, farklı bir nüshada yer almaktadır.

15- Diğer bir nüshada, "Beni izlemeyenler" ibaresi mevcuttur.

16- Bir başka nüshasında şöyle yazılıdır: "Yabancıların kitaplarındaki metinlerden benim sünnetime uygun olanlar bir yere kadar makbûldür. Aykırı olanları ise değişikliğe uğrayanlardır."

40- Adımı ve sıfatımı asla anmayın ki, günahkâr olmayasınız. Çünkü, yabancıların ne yaptıklarını bilemezsiniz.

Beşinci Fasıl

41- Ey inananlar, suretim ve şahsıma hürmet edin ki, beni size hatırlatabilsinler.

42- Sünnetimi (yasalarımı) ve şeriatımı koruyun.

43- Size öğretip belleten hizmetçilerimi dinleyin ve onlara itaat edin. Belletilen ve öğretilenleri, Yahudiler, Hıristiyanlar ve Müslümanların önünde açığa vurmayın. Çünkü onlar benim ilminin ne olduğunu bilmezler. Siz farkında olmaksızın değiştirmeleri için, kitaplarınızı o yabancılara vermeyin.

44- Birçok şeyi olduğu gibi hıfzedip ezberleyin ki, değiştirmemesin!

Baba Şeyh sınıfından İSMAIL, Yezidi emiri SAİD BEG (Sağda) ile.

YEZİDİ RUHBAN SINIFI*

1- Emirler

Emir, Yezidi toplumunun başkanı, taçsız kralıdır. Kastlaşmış dini hiyerarşinin en üst mertebesinde oturur. Yezidiler, dini inanç ve ibadetlerinde Emir'i örnek alırlar. Emir'in hükmü ve kararı mutlak; tartışılmaz ve derhal yerine getirilir.

Emirler, Yezidilik inancının kurucu öncüsü sayılan **Şeyh Adiy bin Musafir**'in başını çektiği kutsal **Adevi** (ya da Adiy) ailesinin bir kolundan gelirler. Mensubu oldukları aristokrat ailenin efradı tarafından oybirliği/oyçokluğu ile seçilirler. Sıradan Yezidi insanı ile Emir'in altındaki ruhban sınıfının bu seçime müdahale etme hakları olmadığı gibi, sonucuna itirazları da olamaz. Seçilen Emir'e biat ve itaat etmeyle yükümlüdürler.

Emir, Yezidi cemaatinin dinî ve dünyevî işlerinden sorumlu olup; güneşin gölgesi, Yezidilerin ilahlaştırdıkları kurucu önder **Şeyh Adiy**'in hem mirasçısı hem de yeryüzündeki temsilcisi konumundadır. Bu yüzden Emir, bir dereceye kadar ilahi bir sıfat da taşır.

Emir, Yezidilerin hacc niyetine ziyaret ettikleri kutsal mekânların (başta **Şeyh Adiy** ve diğer ermişlerin mezarlarının bulunduğu Laleş'teki ünlü türbegâh/ziyaretgâh ve tapınak karışımı mekân olmak üzere) işlerinin sorumlusu, idaresinin başkanıdır.

*Bu başlık altındaki konu, esas olarak Iraklı **Sadık el Demluci**'nin Arapça yazdığı "*El Yezidiye*" isimli kitabından (s.6 ila 66 arası) özetlenerek derlenmiş; kendi yorumumuzla zenginleştirilmiştir. (FB)

Toplumca kutsal sayılan kuş tasvirli "Sancak"ın koruyucusudur. Emir'in izni olmaksızın Sancak yerinden çıkarılamaz ve merasim için köy köy dolaştırılamaz. Kutsal mekânlara ait imaret mülkünü idare etmek; adak, kurban ve sadaka kabul etmek de Emir'in görevleri arasındadır. Hiç kimse, toplanan para ve gelirlerin hesabını sormaz.

Emir, isterse, elindeki gelir ve bağışlardan bir kısmını, yakın akrabalarından muhtaç ve yoksullara verebilir.

Yezidiler arasında çıkan anlaşmazlıkları ve sorunları çözmek Emir'in yetkisindedir. Onun verdiği karar veya hüküm kesindir, mutlaka yerine getirilmelidir. Yezidi toplumunun örf, âdet ve inanç kurallarına aykırı davranan birini dışlamak, tecrit etmek, malına mülküne el koymak veya belli bir para cezasına çarptırmak Emir'in hükmüyle olur.

Emir'in ölümü halinde, yerine seçilen/geçen soylu aile mensubu hem yetkilerini hem de malını mülkünü devralır. Vefat eden Emir'in giysileri ise, dini hiyerarşide dördüncü mertebede bulunan Baba Şeyh'e miras kalır.

Geleneksel olarak Musul'un batısındaki Sincar dağının Ba'azara köyünde oturan Emir'lerin ölümü, bütün Yezidileri derinden etkileyen en acı olaylardan biri sayılır. Ölüm haberi duyulur duyulmaz herkes evinden fırlar; ağlamaya, ağıt yakmaya, davul zurna çalmaya, havaya ateş açmaya başlar. Emir ailesinin kadınları naaşın çevresinde toplanıp; yüzlerini gözlerini tokatlar, saçlarını başlarını yolar; ceplerini parçalarlar. Din adamları, tef ve flüt eşliğindeki nağmelerin makamıyla sürekli ilahi söylerler. İkinci gün, en iyi elbiseleri giydirilen, mezarının altına döşek ve yastık konulan cenaze büyük bir merasimle defnedilir. Anında kurbanlar kesilip, yemek verilir. İnsanlar, üç gece boyunca Emir'in mezarında nöbet tutarlar. Yas, kırk gün sürer; bu süre boyunca başsağlığı dilekleri kabul edilir. Bazı Yezidiler, Emir'in ölümsüzlüğüne inanırlar.

Emirler, soylarını kutsal **Şeyh Adiy** ailesinin bir kolu olan "**Şeyh Ebu Bekir**" ailesine kadar uzatırlar. Toplumdaki inanca göre, bu Şeyh, kâinatın yaratılışı sırasında Tanrı tarafından Salı günü yaratılan melek **Mikail**'in ta kendisidir.

Oysa, tarihi gerçek şudur: Şimdiki Emir sülalesinin bağlı olduğu **Şeyh Ebu Bekir** ailesi, kutsal **Şeyh Adevi** ailesi soy zincirinin "*gerçek*" veya en azından "*ilk*" halkası değildir. Şöyle ki; Günümüzdeki Yezidilik inancının temellerini atan, esaslarını ve kurallarını formüle eden ve hattâ kimine göre, Yezidilerin kutsal kitaplarını yazarak, bu dini "*yeniden kalıba döken*" **Şeyh Adiy** ailesinden **Şeyh (Şemseddin) Hasan**, dini önderliği, kendi soyundan gelenlere devretti. Dini önderliğin hak ve görevlerinin çerçevesini çizdi; kutsal **Şeyh Adiy** ailesinden olup da dal budak salan soylu ailelerden her birinin ne yapacağına dair kesin kurallar koydu ki, kimse kimsenin yetki alanına müdahale edemesin.

Bu durumda, ne oldu da Emirlik unvanı, **Şeyh Hasan** ailesinden **Şeyh Ebu Bekir** ailesine geçti? Soruya kesin ve açık bir yanıt bulmak zordur. Ancak, Yezidiler arasında kulaktan kulağa dolaşan ve muhtemelen tarihi gerçeklere uygun anlatım şudur:

Ebu Bekir ailesinin fertleri, **Şeyh Hasan** ailesiyle rekabet halinde kendini geliştirdiler; özellikle iktidarı ele geçirmek için gerekli olan kaba kuvveti ve mali gücü kazandılar. Yezidi toplumunda ikilik yaratıp çok sayıda insanı yanlarına çektiler. Her bakımdan gerileyen, güçten kuvvetten düşen **Şeyh Hasan** ailesinin bu durumunu görünce, beklenen fırsatı yakaladılar: **Şeyh Ebu Bekir** ailesi mensubu **Şeyh Muhammed** (Yezidiler arasında Erbilli Kürt **Şeyh Mehemed** diye bilinir), o zamana kadar Emirlik unvanını sürdüren **Şeyh Hasan** ailesine başkaldırdı; çatışma sırasında **Şeyh Hasan** ailesinin 80 ferdini öldürdü ve böylece Emirlik makamını işgal etti; koyduğu kural gereği, Emirlik o tarihten sonra **Şeyh Hasan** ailesinin elinden çıktı, **Şeyh Ebu Bekir** ailesine intikal etti.

Yezidi din adamları, bu durumu kabul etmediler: **Şeyh Hasan** ailesini ululayan ilahiler, şarkılar söylemeye devam ettiler. Direnişi gören **Şeyh Ebu Bekir** ailesi emirleri, ruhban sınıfının **Şeyh Hasan** ailesi için derleyip söylediği tüm ilahi ve şarkıları yasakladılar. Toplumun hafızasından silmek mümkün olamadığı için, **Şeyh Hasan** ailesi efradına, emirlikten daha alt mertebede bulunan bir mertebeyi, "*kutsal kitapları okumak ve korumak*" görevini bahşettiler.

18. yüzyıl başlarında gerçekleşen bu olayın ardından, Erbil ve Soran yöresindeki Yezidilerin daha Batı'daki Musul yakınlarına, Şeyhan mıntıkasına göçtükleri görülür. Ve daha önemlisi, muhtemelen **Şeyh Adiy** ailesi içinde anılmaya değer bir makamda görülmeyen **Şeyh Ebu Bekir** adı, torunlarının emirlik makamına geçmesinden sonra haketmediği değeri ve şöhreti kazanarak, *Mıshef a Reş*'te zikredilen yedi ilah listesine dahil edilmiş oldu.

2- Basmirler

"*Emir olmayan*" anlamındaki bu unvan, Emir'den sonraki en büyük dini makama oturana verilir. Basmirler, Emirler ile aynı soydan geldiklerini varsayarlar. Buna göre Emirler **Şeyh Melek**, Basmirler ise **Şeyh Mansur** torunlarıdır. **Melek** ile **Mansur** kardeş olup, kutsal **Şeyh Ebu Bekir** ailesindendirler.

Dini bakımdan Emir'in sahip olduğu yetkiyle donatıldıklarına inanan Basmir sınıfı, geçmiş dönemlerde, taçsız kral Emir'in sadrazamı, başbakanı, başdanışmanı veya veziri konumundaydılar. Her büyük köyde bir "*Basmirlik*" kurmak suretiyle işe koyuldular; dirlik ve düzenliği sağladılar. Eskiden, tüm Basmirler, her cuma günü Emir Divanı'nın bulunduğu Ba'azara köyünde toplanır; Emir başkanlığında cemaatin problem, sorun ve işlerini görüşüp karara bağlarlardı.

Basmir, kesinlikle Emir makamına göz dikmez. Tarihteki biricik istisna, Amediye Beyi **İsmail Paşa**'nın Emir **Çolo Beg**'i öldürüp yerine Basmir makamındaki **Hançer Beg**'i getirmesidir. Fakat o da bu makamda bir yıldan fazla oturamadı.

18. yüzyılın sonunda meydana gelen bu olay nedeniyle, Yezidi toplumu, Emir makamına oturan Basmir **Hançer Beg**'i hâlâ affetmez ve Basmirlere kızıp durur.

Toplumdaki kast sistemi gereği, Emirler sadece kendi soylarından gelen Basmirlerin kızlarıyla evlenebilirler veya tersi mümkündür. Makamları yüksek olmasına rağmen Basmirler, diğer din adamlarına oranla yoksul insanlardır. Yılların akışıyla birlikte önem dereceleri giderek azalmıştır.

Merkezleri, Şeyhan mıntıkasındaki Kendale ile Cerahiye isimli köydür. Sayıları da giderek azalan Basmirlerden sadece birkaç aile anılan iki köyde otururdu; bazıları ise, Alıman ve Emir karargâhı Ba'azara köyleriyle, Sincar'da meskündür.

Basmirlerden "**Mala Eli Beg**" (Ali Beg Ailesi) gibileri, 19. yüzyıl başlarında Kafkasya'ya hicret edip; Çerkes ve Ermeni toplumunda önemli bir mevkiye gelebilmişlerdir.

3- Peşimamlar

Kürtçe bir sözcük olan Peşimam, din adamlarının başkanı ve önde geleni anlamındadır. Peşimamlar, soyca İkinci **Şeyh Hasan Adiy** ailesine ulaşırlar. Bu **Şeyh Hasan**, yanlış yere **Hasan-ül Basri** olarak bilinir. Zira Yezidiler, ünlü tasavvufçu **Hasan-ül Basri**'nin, dinin kurucu önderi **Şeyh Adiy**'in kâtibi olduğuna inanırlar.

Şeyh Adiy'in, bu tabakanın mensuplarına kutsal kitapları okumayı yasakladığı söylenir. Bir rivayete göre ise, **Muaviye oğlu Yezid**, gökten inip **Hz. Hüseyin**'le savaşında galip gelince Şam'da üçyüz yıl yaşamış; şehirde ne kadar kitap, yazılı belge ve divan varsa hepsini toplayıp yakıvermiş. Dini eğitimi, sadece **Şeyh Hasan-ül Basri**'nin ailesi için zorunlu tutmuş, başkalarını bundan mahrum bırakmış.

Rivayet tarihi gerçeklerle bağdaşmasa da, "*okumayı yasaklama*" kısmının doğru olduğu sanılıyor. Çünkü, Yezidilik inancını yeniden kalıba döken **Şeyh Hasan**, okuyup yazmayı, dini

öğretiler almayı salt kendi ailesi için serbest kılmış; yalnız soyundan gelenlere "Emirlik ve Şeyhlik" unvanı vermişti.

Peki, Yezidiler arasında yaygın olan **Adiy** sülalesinden İkinci **Şeyh Hasan** ile esasında bu toplulukla hiçbir ilgisi olmayan ünlü mutasavvıf **Hasan-ül Basri** arasındaki bağ nasıl kuruldu?

Muhtemel tarihi süreç şöyle işlemiştir: Yukarıda, **Şeyh Hasan** ailesiyle **Şeyh Ebu Bekir** ailesi arasında kimin "emir" olacağı yolundaki rekabet ve çatışmaya değindik. **Şeyh Ebu Bekir** ailesinin güçlü adamı Erbilli Kürt **Şeyh Mehemed**'in, iktidarı gaspedişi ve **Şeyh Hasan** adına ilahiler söyleyip zikir yapan din adamlarına ne gibi yasaklar getirdiğini açıkladık. Emirlik gibi bir iktidar makamını kaybeden **Şeyh Hasan** ailesinin efradından bazıları, mağlubiyeti içlerine sindiremeyerek veya Erbilli **Şeyh Mehemed**'in baskılarına dayanamayarak Soran mıntıkasından Sincar dağına; bir kısmı da o zaman Diyarbekir vilayetine (şimdi Batman iline) bağlı Beşiri ilçesine göçtüler.

Toplumsal hafızadan bir türlü silinemeyen "**Şeyh Hasan**", yine Erbilli **Kürt Mehemed**'in bir kurnazlığı sonucu, başka yöne kanalize edildi: **Şeyh Hasan** adı, maksatlı biçimde **Hasan-ül Basri** ismiyle özdeşleştirildi.

Şeyh Hasan sülalesinden gelen Peşimamlar, bütün baskılara rağmen toplumsal ve dinsel mertebede belli imtiyazlar elde etmeyi sürdürdüler: Nikâh kıymak, Kadir Gecesi **Şeyh Adiy** türbegâhındaki dini törenlere nezaret etmek, kutsal kitapları okuyup dini eğitim almak gibi.

4- Baba Şeyhler

Şeyhler takımının örnek aldığı, izlediği bir makam sahibidir. Hüküm verilip, kesin karar alınırken Baba Şeyh'e danışılır. Halk arasında sözü dinlenir, emirlerine itaat edilir ve yaptıkları doğru kabul edilir.

Baba Şeyhler, *Mishef a Reş*'teki yaratılış menkıbesinde, kâinatla birlikte yaratılan yedi ilah veya melekten biri olan ve **Nura-il** ile adı özdeşleştirilen **Şeyh Fahreddin** sülalesine mensupturlar.

Dini kurallara sıkı sıkıya bağlanan Baba Şeyhler, Emir'in onayıyla bu makama gelirler. Dini konularda Emir'in danışmanlığını yapar, görüş bildirirler. Baba Şeyh'in içki içmesi kesinlikle yasaktır. Bu sınıf, aslında halk tarafından benimsenip riayet edilen "Erba'iniye" (kırk günlük) oruçlarını, yaz ve kış mevsimlerinde tutmasıyla da nam salmışlardır.

Baba Şeyhler, halk içine karışıp onlarla sohbet etmezler. Durumu iyi olanlardan biri, "Şeyh Adiy adına adak adayıp kurban kestim, buyur soframıza bereket ver!" türünden bir çağrıda bulunursa, Baba Şeyh, bu davete icabet edebilir; oruç sonrası iftarını bu şekilde tamamlayabilir.

Baba Şeyh, **Şeyh Adiy**'in üstünde ibadet ettiği *seccade*'yi korumakla yükümlüdür. Özel münasebetler dışında, bu kutsal seccade dışarı çıkarılıp halka gösterilmez. Baba Şeyh, kutsal

* **Şeyh Adiy**'e ait olduğuna inanılan bu seccade, özel dini münasebetlerde kilit altında tutulan sandıktan çıkarılıp kutsanır. Kalın bir bez parçasıyla korunmasına rağmen, çok eski olduğu için yer yer yıpranmıştır. Kırmızıya çalan siyah yünden örülen seccade'nin boyu yaklaşık on karış, eni de dört buçuk karıştır. Yapılış tarihi eskiye uzanmakla birlikte, dokuz yüzyıl önce yaşamış **Şeyh Adiy** zamanında örülmüş ve üstünde ibadet edilmiş olması pek mantıklı değildir.

Öte yandan, Yezidilerin kutsadıkları eşyalar arasında şunlar sıralanabilir:

a) Hz. İsmail'in bakır koçu. b) Hz. Musa'nın asası. c) Hz. Musa'nın yılanı. d) Şeyh Ahmed el Bedevi'nin tespihi. e) Cüneyd el Bağdadi'nin sakal tarağı. f) Abdülkadir Geylani'nin bastonu. g) Hz. Süleyman'ın bakır tası. h) Şeyh Ahmed Rufai'nin kuşağı. ı) Şeyh Adiy'in porselen kandil lambası. i) Şeyh Adiy'in üzerinde oturduğu sedir (ki, Yezidi Kürtler, buna Berşebekay diyorlar.) Sedir olmaktan ziyade, pencere pervazına benzeyen bir tahtadır.

Son ikisi dışında, kutsal sayılan yukarıdaki eşyaların hiçbiri mevcut olmadığı gibi, Yezidiler bu nesnelere hakkında bilgi sahibi de değiller ve bunlara dair herhangi bir şey söylemezler. Acaba yüzyılların akışı ve mihneti içinde kayboldular mı, yoksa başlarına başka bir hal mi geldi?

Kutsanan nesnelere kimlere ait oldukları, daha doğru bir deyimle kimlere atfedildiklerine bakıldığında, Yezidilik inancının Yahudilik, Hıristiyanlık ve İslam tasavvufundan hangi öğeleri alıp, bunları antik inançlarla karıştırıp nasıl harmanladığı ve böylece nasıl senkretik bir yapıya ulaştığı da kolayca anlaşılır.

seccade'yi yanına alarak Yezidilerin en büyük dini töreni sayılan *İyd' il Cema' iye* (yani Hac) için Laleş'teki kutsal mekânı ziyaret eder.

Daha alt mertebedeki Koçekler'den biri. bu merasim sırasında havada uçma, su üzerinde yürüme gibi olağanüstü davranışlar gösterdiği taktirde, Baba Şeyh bu durumda, elindeki kutsal seccade'yi geçici olarak teslim etmek zorundadır.

Şeyh Adiy türbesine bakmak, yıkılan yerleri onarmak. Koçekler'in işlerini tertip düzene sokmak, onları yönlendirmek gibi görevler Baba Şeyh'in uhdesindedir.

Baba Şeyhler'in kendilerine ait müritleri olup, onların hayratını toplarlar.

5- Şeyhler

Bu zümredeki din adamları, **Ebu'l Mefahir bin Şeyh Bereket Sahr** (beşinci göbekten Emevi Halifesi Mervan bin Hakem'e ulaşır) namıyla bilinen **Şeyh II. Adiy** lâkaplı zatın sülalesine mensupturlar. Şeyhler takımı, **Muaviye oğlu Yezid**'in ilah olduğuna ve ruhunun kendilerinde bedenlendiğine inanırlar (ki, tarihi gerçekler bunu doğrulamıyor). Kendilerine ilahi bir kudret vehmeden bu ruhban sınıfı, hayatın mecrasını değiştirebileceklerini; bu âlemin gidişatına müdahale edebileceklerini sanırlar.

Birkaç aileden oluşan Şeyhlerden her biri, Yezidi din kurallarından birine bakmakla yükümlüdür; dinin sırlarını korur, tefsir yoluyla açıklamalar yapar. Günlük hayatta sıradan insanların karşılaştıkları sorunların inançlarına aykırı olup olmadığı, bu şeyhler tarafından anlatılır.

Yezidi geleneklerine göre; 1) Adani, 2) Şemsani, 3) Qatani/Katani diye üç ana soya ayrılan şeyhler ailesi. 1950'li yıllarda 9 büyük aile üzerinden soy sürdürüyordu.

Adani ailesinden altı kol çıktı ki, bunların tümü de Irak Kürdistanı'nda Musul, Şeyhan ve Sincar mıntıklarında otururdu.

Şemsani ailesi, yine Sincar ve Şeyhan yöresinde oturan yedi kola ayrıldı.

Qatani ailesi, biri Emirler ve Basmirleri içine alan; diğeri **Şeyh Ebu Bekir** sülalesini kapsayan iki ana kol üzerinden devam etti. Qataniler arasında, ünlü tarikat mürşidi **Abdülkadir Geylani** soyunun olduğu ve Sincar'daki Cenubiye köyünde oturduğu ileri sürülür.

*Yezidi din kuralları gereği, bu üç büyük ailenin birbirlerine kız alıp vermeleri kesinlikle haramdır, büyük günahtır. Tarihteki biricik istisnası, Emir makamında oturan **Ali oğlu Hüseyin Beg**'in, Qatanigillerden **Şeyh Abdal Besek** ailesinden **Gazo Hatun** ile evliliğidir.

Her şeyhin kendi halkasındaki müritleri farklıdır; sadece ondan feyz ve icazet alınabilir. Mürid'in ölümünde cenaze törenine, başından sonuna kadar kendi şeyhi nezaret eder.

6- Pirler

Kürtçe ve Farsça'daki sözlük anlamı "*yaşlı, aksakallı*" olup; gerek Sufi gerekse Yezidi literatüründe, "*şeyh, usta, akıllı/bilge insan, yol gösteren, akıl veren, manevi âlemde feyz alıp veren zat*" manasında kullanılır. Tarikat erbabı arasında, "*dergâh piri*" sıkça rastlanan bir deyimdir.

Gerçekte Pirler, mertebe ve makam bakımından Şeyhler'den daha aşağıda değiller. Ancak soy zincirinin halkalarını, daha çok İslam âlemindeki tasavvufçu ve batını zatlara bağlamayı yeğlerler. Örneğin, onbirinci göbekten Hz. Ali oğlu Hz. Hasan'a ulaşan ünlü sufi Şeyh **Qadib-ül Elban**, Pir takımından bir kısmının dipatası olarak görülür. Zira adı geçen zat, Yezidilik'in kurucu önderi **Şeyh Adiy**'in dost-ahbap çevresinden olup; **Adiy** ile **Abdülkadir Geylani** arasında mekik dokurmuş. Şeyh Adiy'in sohbet halkasında bulunan Kürt kökenli **Pir Muhammed Reşşan** da. günümüz pirlerinin atalarından kabul edilir.

Keza, Pirlerin soyundan geldiklerine inandıkları insanlar arasında **Pir Hecali, Pir Mam Şefan, Pir Cervane, Pir Hesên**

Meman, Pir Heci Mehemed, Pir Eysebya, Pir Afat, Pir Ali, Pir Xani, Pir Beval, Pir Emer Xale gibi isimler bulunur.

Pirler, şeyhlerin yukarıda sayılan görevlerini üstlenirler; günlük hayatı düzenledikleri için insanlar üzerindeki etkileri büyüktür. Bu arada cine çarpılmışları, hastalıklı, illetli, çorlu insanları telkin ve şifa yoluyla iyileştirirler; Ermiş ve evliyaların türbelerinden getirilen kutsal toprakla, dertlilere şifa dağıtır, ölülerin naaşlarını yıkamaları için şeyh tayin ederler.

7- Fakirler

Fakir sınıfına dahil olanların çoğunluğu Sincar Dağı'nda, az bir kısmı ise Şeyhan mıntkasında ikâmet eder. Fakir, sözlük anlamından çıkartılıp sufi/batını bir kavramla; dünya işlerinden elini eteğini çekmiş, kendini Tanrı'ya adanmış çilekeş derviş ve zahid manasında kullanılmaya başlamıştır.

Fakirler, yünden kara bir hırka giyerler. Kış mevsimlerinde hırkanın üstüne bir aba veya post kürkle dolaşırlar. Rahat yatakta yatmaz, lezzetli yemek yemezler.

Fakir takımı, soylu ailelerden gelmedikleri gibi Yezidi Kürtleri arasında yaygın olan aşiret aidiyetleri ya yoktur yahut mensup oldukları aşiretin bağnazı değildirler.

Yezidi geleneğine göre, ister avamdan ister ruhban sınıfından olsun, dileyen herkes "*fakir*" olabilir. Yeter ki çilekeş bir hayata kendini alıştırebilsin ve dünyadan elini eteğini çekerek fakirlik hırkasını giyebilsin. Fakir adayı, kendisine dervişlik hırkasını bizzat giydiren Emir'in oluruyla bu unvanı alır. Fakir'in babası veya oğlunun fakir olması şart değildir. Dini kuralları ihlâl edenler, Emir'in talimatıyla fakirlik hırkasından tecrit edilirler ve en ağır cezaya çarptırılırlar. Örneğin, dinine aykırı davranan fakirler çırpıplak soyulur, saçları dipten tıraş edilir ve cemaatten kovulurlar.

Fakirleri diğer din adamları ve halktan ayıran giyim kuşamları şöyle sıralanabilir: Kara bir hırka giyer, üzerine yünden kırmızı bir kuşak/kemer bağlarlar ki buna "*MihekiMahk*" denilir. Kemerin tokası sarı bakırdandır ve takana kudret verdiğiğine inanılır. Ku-

şak geleneğinin, Mecusi ve Zerdüştilerden Yezidilere intikal ettiği sanılıyor. Toka'nın adı "*Hadim*" dir. Gerek kuşak gerekse toka (veya halka), hırka kadar kutsal ve saygındır. Fakir, boynuna "*Yezid Gerdanı/Yezid Tasması*" adı verilen gerdanlık benzeri bir halka takar. Başına Kürtçe "*kullik*" diye bilinen takke koyar. Bunu **Şeyh Adiy**'in tacı niyetine örter ki, ayrıca saygınlığı vardır.

"*Kullik*" sadece fakirler arasında değil, diğer ruhban sınıfı arasında da yaygın bir baş örtüsüdür. Saygın hırka ile takke yıpranıp kullanılmaz hale gelince, bir kenara atılmaz: **Şeyh Adiy** türbesinde "*hırkahane*" adı verilen özel bir yerde muhafaza edilir. Sincar mıntıkasında Kulikan köyündeki "*Kani Pir Axayi*" olarak bilinen mevkide korunurlar. Toplanan hırkalar, üstünde büyük bir kayanın olduğu yerde biriktirilir; nemden ıslanıp yıpranarak kendiliğinden toprağa karışırlar.

Hırka, Yezidiler tarafından öyle kutsanır ki; onun üstüne yemin edilir, yüze sürülür ve hırka üzerindeki haşarat asla öldürülmez. Hırka giymiş bir Fakir, mertebesi yüksek bir din adamı dahi olsa, bir Yezidi'yi dövmeye kalktığında, ona direnmek büyük günah sayılır. Tersine, dövülen kişi elleri göğsünde hazır vaziyette darbelerin bitmesini bekler. Karşı koyan asla affedilmez ve kendisine şefaatçi olunmaz. Hırka'yı çalmak da büyük günah sayılır.

Fakir, âdet olduğu üzere, hırkasıyla defnedilir. Hırka giyme yaşına gelmemiş fakir çocuğu vefat edince, hırka giydirilerek gömülür. Fakir çok uzun sakal bırakmadığı gibi, sakalını ustura ve benzeri bir aletle kesemez. Uzayan kılları eliyle yolup, bir duvar deliğine veya insan elinin değemeyeceği bir yere koyar. Benzer şekilde, Yezidi ruhban sınıfının da ustura ve diğer tıraş bıçaklarını kullanmaları yasaktır. Emirlik makamına aday olmayan Emirler ile Basmir zümresi bundan müstesnadır.

Fakirlerin çoğu, Şeyh müritleri arasından çıkar. Bununla birlikte, kimi üst rütbeli din adamları da hırka giyerek "*fakir derişi*"lik yolunu seçer. Bu yüzden, fakir takımının kendi arasında kız alıp vermesi, yalnız söz konusu dini sıfat gözetilerek gerçekleşebilir.

Yezidi toplumu ile aşiretlerin politik hayatında Fakirlerin önemli yeri yoktur. Bilinen tarihteki biricik istisnası şudur:

I. Dünya Savaşı sonrasında Irak ve Irak Kürdistanı'nı işgal eden İngiliz manda yönetiminde, çevresine silahlı adamlar toplayan Fakir **Hemo Şiro**'nun, aşiretler arasında itibarı giderek yükseldi. Fakirler, onun döneminde toplumun korktuğu büyük bir güç haline geldiler.

8- Kavvallar

Arapça bir sözcük olan "kavval", çok sözü olan, çok konuşan, sözleri hikaye eden demektir. Kavvallar, genellikle Yezidi din merasimlerinde, türbegâh ziyaretlerinde ve cenaze törenlerinde ilahi okuyan zümreye denilir. Yezidilerce kutsal sayılan "kuş figürlü heykel" yani "Sancak"ın saklandığı yerden çıkarılıp, zamanı gelince köy köy dolaştırılması; bu münasebetle tef ve kaval (yahut flüt) çalınarak kırsal kesimde yahut uzak diyarlarda yerel ayinler düzenlenmesi, bu esnada halktan sadaka toplanması işi de Kavval takımının faaliyetleri arasındadır.

İlk Kavval, Yezidilik inancının kurucusu **Şeyh Adiy** zamanında, "el Hedi" diye adlandırılan ve sufi meclisinde ilahi veya dini şarkı okuyan kişidir.

Bu yöntem süreç içinde geliştirilmiş; Kavvallar sadece ilahi okumakla yetinmemiş, ayinlerde ve cemaat meclislerinde, Yezidilerin evliya, ermiş, şeyh ve bütün ulularının menkıbelerini anlatmak; bunları metheden kasideler ve koçaklamalar okumak; kahramanlıklarını dile getiren hikaye, destan veya haberleri rivayet etmek de Kavval zümresinin vazifelerinden oluvermiştir.

Kavvallar, aynı zamanda ayaklı bilgi hazineleridirler. Yezidi toplumunun tarihlerini, köklerini, ulularını, soyağaçlarını, aşiretlerin kütükleri ve künyelerini çok iyi bilirler. Toplum başından geçen felaket, musibet veya yığılıkları bire bin katarak ama her seferinde kendilerini dinleterek anlatma gibi bir meziyete sahiptirler. En namlı meddah ve kıssahanlar Kavvallar arasından çıkar.

Emirler, önemli işlerinde, ulak veya elçi sıfatıyla Kavvalar'dan alabildiğine yararlanmış; Kafkasya'dan Mısır'a, Hakkari'den Hindistan'a kadar dağılmış Yezidi toplumundan haber alma, onları kendine bağlama, gereken vecibelerini yerine getirme, sorunlarını çözme veya sadaka toplama gibi konularda Kavvalları görevlendirmiştir.

Bir rivayete göre, ilk Kavvallar Şam ehlinden olup, Şeyh Adiy ile birlikte Hakkari dağlarına göçen müridan ve muhibban takımıdır. Bunların ruhani bir sıfatları yoktur. Avamdan sayılırlar. Kavval takımı, esas olarak iki ana aileden gelir. Bir aile, yaklaşık 15-20 haneliktir. Sadece kendi aralarında evlenebilirler. Son 100 yıl içinde sayıları giderek azaldığından, Baba Şeyh'in fetvasıyla, müritlerden kız alıp vermelerine müsaade edilmiştir. Yine de, Kavval takımı, kızlarını kendi ailelerinden başkasıyla evlendirmekten kaçınır.

Kavvallar, kutsal mekân Laleş'teki türbegâhlarda yapılan dini törenler ve ziyaretlerin hemen ardından, yerleri temizlemekle görevlidirler.

Kürt Yezidiler, Kavvalları, iyi cins köpek/tazı anlamına gelen "Tezi" lâkabıyla anarlar ki, bu da onların pek hoşuna gider. Rivayet edilir ki, Şeyh Adiy, cins ve akıllı köpekler misali kendi hizmetine koşan bu insanları, "tazyelta'aji" diye çağırmıştır.

Rivayet, aslında Kürt Yezidiler arasına karışmış Arap kökenli Kavvalları onurlandırmak babından uydurulmuş olabilir. Çünkü, İranlılar ve onlardan etkilenen Kürtler, Ortaçağ boyunca Arap kavmini "Taji/Tazi" diye çağırıp küçümser bir tavır takınmışlar. Muhtemelen Yezidiler de, aralarına karışan Arap Kavvalları "tazi" sıfatıyla anmış ama buna mistik bir anlam kazandırmışlardır.

9- Koçekler

Bir anlatıma bakılırsa, "Koçek" sözcüğü Kürtçe'deki "koşe nişin" (köşe gösteren, yer gösteren) den bozularak oluşturul-

muştur. Avamdan olan Koçek tabakası, herhangi bir dini unvan taşımaz. Kendilerini **Şeyh Adiy**'in hizmetine adanmış Koçekler, dönemsel biçimde halkın arasına karışıp yol yordam göstermekle yükümlü olduklarını; **Şeyh Adiy**'in bu minval üzerine kendilerini görevlendirdiklerini ileri sürerler. Muhtemelen Yezidi toplumunu dini bakımdan ajite etmek ve örgütlemek açısından, Koçekler en alttakileri oluşturuyor.

Koçekler, Baba **Şeyh**'in emri altındadırlar. Onun denemesinden geçirilir; verdiği talimatlara uygun davranırlar.

Koçekler bellerinde sarı bakır tokalı bir kemer/kuşak ile gezerler. Felaket anlarında (veba veya afetler gibi) Baba **Şeyh**, kendilerini toplayıp üç saat ya da bütün bir gece boyunca dua etmelerini, Tanrı'ya yakarmalarını ister. Koçekler, melekot âlemiyle temasa geçmek amacıyla başlarını toprağa koyup uzun uzun beklerler; gayb âleminden haber aldıkları söylenir. Böylece, topluma musallat olan salgın hastalık ve benzeri musibetlerin gerçek sebebini keşfettiklerini sanırlar.

Koçekler, gayb âleminde ölülerin ruhlarıyla temas kurup ne-reye gittiklerini, ne yaptıklarını, ne istediklerini anlayıp yaşayanlara bildirmek; gayb'tan haberler vermek durumundadırlar.

Bu davranışlarıyla, eski toplumlardaki kam/şaman/ büyücü rolüne benzer bir işlev görürler.

Son yüzyıldaki en namlı Koçek, 1920'lerde Şeyhan mıntıkasında zuhur eden **Ömer** oğlu sığırtmaç **Salman** olup; **Tavus Melek**'le konuştuğu, toplumu ıslah etmekle görevlendirildiği, beklenen Mehdi olduğu ve taşı şekere dönüştürmek gibi mucizeler gösterdiği yolunda efsaneler ve farklı rivayetler anlatılmıştır hakkında. Ortaya çıktığı zamanlarda Yezidiler arasında âdeta kıyamet kopmuş; asayiş bozulmuş ve dini hiyerarşi altüst olma tehlikesi geçirmişti.

10- Müritler

Ruhban sınıfı dışındaki herkese verilen isimdir.

YEZİDİ İNANÇ, ÖRF VE ÂDETLERİ*

A) Eziyete Tahammül

Çağlar boyu egemen dinlerin ve özellikle Müslüman hükümdarlar ile yerel despotların hışmına, gazabına, baskı ve zulmüne uğramış Yezidiler, azınlıkta oldukları yerlerde âdeta bu durumu alın yazıları kabul edip, her türlü eza ve cefayı çekmişler; “*Yabancılar*” dedikleri kendi dinlerinden olmayanların belalarına tevekkülle katlanmışlardır. Diğer din adamlarının “*kan-ları helâldir*” yolundaki fetvalarını, her an öldürülecekmiş veya en küçük bir hatada zaten ölümü haketmişler gibi yorumlayıp, kendilerine reva görülen envai çeşit eziyet ve işkenceyi içleri kan ağlayarak sineye çekmişlerdir.

1930’lu ve ‘40’lı yıllarda Musul yöresinde rençber, ırgat veya maraba olarak çalışan Yezidiler yörenin ağaları, zenginleri veya aşiret reisleri tarafından horlanmışlardır.

Iraklı yazar **Sadık el Demluci**, *Yezidiler* isimli kitabında tanık olduğu olayları sıralar:

“Bir keresinde, iki öküzün çekebileceği dövene bağlanmış erkeği harman sapı üzerinde dönerken gördüm. Başka bir yerde, ürününü çalan dört kişi, ceza olarak birbirine bağlanmış; başlarına pekmez dökülüp yakıcı güneşte bekletilmişlerdi. Tahılına yaklaşmasınlar diye, köy ağası, Yezidilerin bütün tavuk ve kümes hayvanlarını toplatıp bağlatmıştı.”

* Yazının tümü, Iraklı yazar **Sadık el Demluci**’nin adı geçen sayfalarından derlenmiş; yorumların çoğu ise tarafımızdan yapılmıştır. (FB)

Ortam gereği ürkeklik ve çekingenliği huy edinen Yezidiler, çoğunlukta yaşadıkları Şeyhan ve Sincar mntıklarında azınlıkta kalan Müslümanlardan âdetta yüzyılların hıncını alacak bir tavır sergiliyorlar. Kendi aralarındaki ilişkilerde ise huysuz, asabi, kavgacı ve sabırsız davranabiliyorlar.

Eza ve cefaya tahammül, Yezidilerin benimsedikleri inanç ve aldıkları terbiyenin bir sonucudur. Örneğin, bir Yezidini kâmil insan olabilmesi için; a) Şeriat, b) Tarikat, c) Hırka giymek gibi üç aşamadan geçmesi gerekir.

Şeriat, başka dinlerden insanlarla dostluk kurmaktan kaçınması ve mutlak surette kendini Yezidi olmayanlardan tecrit etmesi demektir. Tarikat, müridin farz kılınan şeylerin çerçevesini aşmaması, dini kuralları ihlâl etmemesi, bu düzlemde bütün vecibelerini harfiyen yerine getirmesi, Şeyhine ve Pirine iman derecesinde bağlanması; söylediklerine mutlak surette inanması anlamındadır. Hırka giymek ise, giydiği dervişlik hırkasının hakkını vermesi ve bilhassa Fakir takımının giydiği hırka'ya alabildiğine hürmet etmesidir.

Sıradan Yezidiler dinlerine ve törelerine son derece bağlı olduklarından, iyi birer mümin olabilmeleri için inanç ve geleneklerinin emrettiği şeyleri yerine getirmeleri; Ruhban Sınıfı'nın farz kıldığı maddi ve manevi yükümlülüklere mutlaka uymaları gerekir. Bu da en alttakilerin zavallı, miskin ve sürekli beynu bükük durumda kalmalarına yol açabiliyor. Sözelimi her seferinde Emir, Şeyh, Pir, Kavval ve Fakir'leri ağırlayıp beslemek; bunların belirlediği sadaka ve hayratı ödemek bile bu insanları nane muhtaç hale sokabiliyor.

Sincar yöresindeki Yezidiler, yılda bir veya birkaç kez Sancak dolaştırma merasiminde gereken bağış (sadakaya) verir ve Emir'in saldığı salma veya hayrat'ı ödemekle yetinirler.

Zaten sürekli geçim sıkıntısı çeken ve gelir kaynakları son derece sınırlı Yezidi insanı, eskidenberi yavan ekme ve soğan yiyerek yaşar. Hayat tarzı haline gelen bu beslenme alışkanlığı,

Yezidi insanının kazara zengin olup refaha kavuşması halinde bile zor değişebiliyor. Sadece bayram ve benzeri münasebetlerde buğday ekmeğiyle yetinenlere hâlâ rastlanabiliyor. Kuzey Kürt lehçesinde "çortan", yerli Türkçe'de "kurut" olarak bilinen ve Yezidilerin "Keşam" ismini verdikleri kurutulmuş yoğurt parçaları, bu insanların kış mevsimine sakladıkları en tercih edilen gıda maddesidir.

Genelde tüm Kürtlerde olduğu gibi, Yezidiler de et yemek için hayvan kesmezler; hasta veya ölmek üzere olan hayvanı kesip etinden yararlanırlar. Hallice olanları ise, ziyaret günlerinde yemek çeşidini artırabilir. Misafirler, özellikle resmi görevlilerle hatırlı konuklar için kesilen kurbanlar, bu toplumun geleneksel misafirperverliğinden kaynaklanır.

Çilekeşlik, zühd, nefsinin zaptetme ve dünya lezzetlerinden uzak durmayı öğütleyen Yezidi inancının kozmogonisinde ebedi âleme, temiz ruhlar aracılığıyla varılır; aşkın âlemde yüce melekota ulaşılır ve sonsuz mutluluk bu şekilde yakalanabilir. Yeryüzü acı, eza ve cefanın beşiğidir ki, her türlü bela ve musibetin kaynağı da budur.

B) Evlilik ve Kadına Bakış

Ataerkil gelenek ve inancın egemen olduğu Yezidi toplumunda, kadına sadece töre icabı hürmet edilir. Kendi inançlarından olmayan kadınların doğrudan yüzlerine bakmak veya onlara karşı cinsel arzu beslemek ayıptan öte, dinden çıkma derecesinde günah sayılır. Buna göre Yezidi olmayan kadın necistir, kirlidir. **Tavus Melek** şeriatını izleyen mümin kişi, böyle bir kadına asla yaklaşmamalıdır. Benzer davranışlar Yezidi kadınlardan da beklenmektedir: Onların yabancı erkeklerle ahabalık kurmaları, gülümsemeleri, şakalaşmaları, cilve yapmaları kesinlikle haramdır. Böyle bir Yezidi kadını, töre uyarınca ölümle cezalandırılabilir veya dışlanır; öldüğünde mezarlık dışındaki bir yere gömülür.

Yezidilerde evliliğin katı kuralları bulunur: Kast sistemine göre yapılanmış bu toplumda, denklik esastır. Sözelimi en tepedeki Emirler kendi aralarında; ikinci sıradaki Basmirler ve izleyen mertebedeki Şeyhler, Pirlar, Kavallar, vs. de kendi aralarında evlilik yapmak mecburiyetindedir. "*Asil kan*"ın korunması iddiasıyla, avam tabakasıyla aristokratlar arasında, yahut halktan insanlarla Ruhban Sınıfı arasındaki evlilik mutlak surette yasaklanmıştır.

Pirlar sınıfına girenlerin kendi aralarında evlenmesi mübah olmasına rağmen bu sınıfı oluşturan toplam 14 ailenin de gelişigüzel değil, belli aileler arasında kız alıp vermelerine müsaade edilir: **Pir Hesin Meman** ailesi kendi arasında evlenebilir; **Pir Mehemed Reşşan** ailesi ise **Pir Çervane** ailesinin dışından kız alamaz. Keza; aynı sülaleden geldiklerine inanan Şeyhler sınıfı üç ana koldan oluşmasına karşın, hiçbiri diğeriyle kız alışverişinde bulunamaz.

Yezidi erkeği karısının ölümü halinde veya boşanması durumunda bile, baldızıyla evlenemez. Ölen kardeş ve amcalarının dul kadınlarını (yenge) almak da yasaktır. Nişanlı kıza evlilik teklif etmek haramdır. Karısına, "*Bundan böyle şeyhimsin, pırimsin*" diyen erkeğin nikâhı anında düşer. Kirveler, kardeş bacıdan daha ileri sayılırlar; kızları alınıp verilmez.

İnanç düzleminde olmasa bile töre bakımından Yezidi kadınının toplumsal durumu, Kürtler arasında egemen olan tipik ataerkil anlayışın etkisi ve baskısı altındadır. Kadın ikinci sınıftır; babası veya erkek akrabaları tarafından başlık karşılığında evlendirilir. Başlık, kadının seçtiği vekilin hakkı sayılır. Kadın mirâstan mahrumdur: dördüncü ve beşinci göbekten bir akrabası dahi, kadının hakkı olan mirasa pekâla el koyabilir. Kocasını ölen kadın ikinci, üçüncü, dördüncü defa evlendirilebilir. Bununla birlikte, kocasından memnun olmayan kadın, eşini bırakıp baba evine döndükten sonra başka biriyle de evlenebilir.

Müslüman Kürtlerde olduğu gibi, Yezidiler arasında da kız veya kadın kaçırma olayı yaygındır. Kızın gönü varsa, kaçırıl-

düğünün ertesi günü devreye Şeyh veya yöredeki ileri gelenlerden biri girer; barış yapılır. Evli kadının kaçırılması çoğunlukla namus davası olarak görülür ve yer yer kan davasına dönüşür.

İnanç yönünden bakılırsa, evlenmek üzere anlaşılan Yezidi karı kocanın nikâhı, sadece **Şeyh Hasan** ailesi fertleri tarafından kıyılabilir. Bu yüzden, ha denilince nikâh olamaz: **Şeyh Hasan** ailesi, yılda bir kere cemaati dolaşmaya çıktığından, nikâhın bu tarihe denk düşmesi zorunludur. Yine de, kimse bu eski âdete fazla aldırış etmez: en yakındaki şeyhlerden biri de bu nikâhı kıyabilir.

Nikâh, daha çok kutlama şeklindedir: düğün dernek kurulur, içki içilir, özellikle kurutulmuş incir, üzüm, hurma yenilir ki, Kürtçe'de buna "*Arak ve Şirinayi*" denilir. Dini nikâh, düğünden hemen önce kıyılır: Evleneceklerin gönüllü ikrarı ve kız tarafını temsilen iki şahit huzurunda icra edilen basit bir formaliteyle nikâh tamamlanır. Evlenen kızın onbeş yaşından küçük olmaması şarttır.

Başlık bedelinin bir kısmı parayla, kalanı da hayvan veya mal olarak ödenebilir.

Gelin alayının evden çıkışı, Doğu'daki Kürt ve Türklerdekinin benzeridir. Küçük birkaç fark ise şöyle sıralanabilir: Düğün alayı baba evini veya köyü terkederken, çocuklar arkasından taş atarlar ki, bu geri dönülmez bir yolculuğa başladığının işaretidir. Gelin, damat evine gitmeden önce Emir, Şeyh, Pir gibi din adamlarının evini ziyaret eder; Emirler karargâhı olan Ba'azara köyüne uğrar, yolda bir evliya türbesi veya makamına rastlarsa mutlaka bunu tavaf eder, dilek diler.

* Gelinin Emir karargâhını ziyaret etmesi, bu topluma düşman olanlar tarafından hep kötüye yorumlanmış: sanki "gelin, kocasının evine gitmeden bakirelik hakkını Emir'e sunuyormuş" gibi gösterilmiştir. Tarihte zalim beylerin, ağaların ve iktidar sahiplerinin yaptıkları bu tür örnekler olabilir ve bunlar sadece Yezidiler arasında değil, her dinden ve inançtan toplumlar arasından çıkabilir. Ancak gerçeğin tümü böyle değildir.

Gerdeğe giren damadın ilk yaptığı iş, kadınına hükmünü geçirmeyi simgeleyen küçük bir taşı geline göstermektir. Gelin eşikten adımını atar atmaz, başında bir ekmeğin parçaları ki, yoksullara gönülu açık olabilsin.

Yezidi inancında çarşamba günü ve nisan ayında eşlerin cinsel ilişkide bulunmaları kesinlikle yasaktır. Bu nedenle, gerdek gecesinin de bu iki münasebete denk düşmemesi şarttır. Eşiyile birlikte olacak Yezidi erkeği, ilk önce sağ ayağını pantolonundan çıkarmalıdır; iki ayağı birden çıkarmak günah sayılır.

Yaygın olmamakla birlikte, muhtemelen İslam'ın etkisiyle Yezidilerde dört kadınla evlenilebilir. Boşama, ağızdan çıkan tek sözcükle, "*bundan böyle benim şeyhim ve pirimsin*" ibaresiyle geçerlilik kazanır. Üç kez boşanıp evlenmek mümkündür. Dini kurallara daha sıkı riayet eden Ruhban sınıfı ise, boşadığı kadınla asla tekrar evlenmez.

C) Diğer Âdetler

Yezidiler, yeni doğmuş çocuklarını, Şeyh Adiy Türbegâhı'nın bulunduğu Laleş tapınağının altından küçük havuza akan suyla temizleyip kutsarlar. Temizlik sadece bebeklerle sınırlı değildir. Her Yezidi başka dinden olanlarla teması sırasında veya inanç gereği kirlenmesine yol açan çeşitli sebeplerle; elini, giysisini veya kabını kacağı temizleyip arındırır. Bir çeşit kutsama bu. Bir görüşe göre ise, Yezidiler bu âdeti, Hıristiyanlık'taki vaftiz geleneğinden almışlardır. Büyük olasılıkla antik çağlardan kalma bir kutsama tarzıdır bu.

Erkek çocuk, doğumunun haftasında sünnet edilir. Ancak iki yaşına gelene kadar da sünnet olması caizdir. Bu gelenek ya antik bir toplum olan Sabîilerden kalmadır yahut İslam üzerinden Yezidilere geçmiştir.

Yezidilerin gûsül abdesti almaları farzdır. Âdet gören kadınla, lohusa halindekiyle cinsel ilişki kurulamaz. Lohusalık süresi kırk gündür.

Yezidiler arasında "ahiret kardeşliği ve bacılığı" hayli yaygındır. Ahiret kardeşleri, her sabah birbirlerinin ellerini sıkmak zorundadırlar. Erkek yeni bir giysi aldığıında, yakasının ahiret bacısı tarafından açılması gerekir. Ölümü halinde, din adamlarının nezaretinde söz konusu kardeşler cenaze işlemlerini yürütürler.

İslam'daki yöntemlerle yıkanan cenazenin bedenindeki boşluklar (burun delikleri gibi) pamukla tıkanır ve alnı ile göz kapaklarına Şeyh Adiy Türbesi toprağından bir parça serpilir. Ölünün başı gündoğumuna gelecek biçimde defnedilir. İlk üç gün, ilk hafta ve ilk kırkıncı günde sürekli sadaka ve hayrat sunulur; kurban edilen hayvanlar yoksullara dağıtılır.

Alışlagelmiş kurallar uyarınca, naaşın yerli bezle kefenlenmesi lâzım gelir. Ancak bu âdet terkedilmiştir. Sincar'daki Yezidiler arasında rağbet gören bir göreneğe bakılırsa, kadın veya erkeğin kesilip biçilen giysi parçaları, mezartaşına asılır; çürüyene kadar orada bırakılır. Henüz evlenme çağına gelmemiş genç kız veya yeni evlenmiş gelin, en süslü giysilerle defnedilir. Kimileri de takılarıyla birlikte gömülür. Defin esnasında havaya ateş açılır.

Ölen kimse tanınmış bir şahsiyet ise, dallardan temsili bir heykeli yapıp, en güzel elbiseleri giydirilir. Kabristanın yüksekçe bir yerine oturtulan bu temsili heykelin etrafında halkalar oluşturulur; Kavvallar önünde ilahiler söyler; kadınlar yüzlerini tokatlayarak ağıt yakarlar. Bu tören üç gün sürer. Yoksulun töreni yalın ve sade geçer, çabuk biter.

Ölülere saygının kök saldığı Yezidi toplumunda, bayram ve benzeri özel münasebetlerde yemekler yapıp geceleri ölünün mezarının yanına konulur. Ertesi sabah, gelip boşalan kaplar yeniden doldurulur.

Şenliklerde kadınların oynayıp türkü söylemeleri normal karşılanır. Kadınlar, oyun ve şarkıları Kavvallar'da öğrenirler.

D) Giyim Kuşam

Yezidilerin en beğendikleri renk beyazdır. "*Cennet ehlinin rengidir*" diyerek bembeyaz giysileri giyerler. Eskiden, elverdiğince renkli giyecekler giymemeye çalışılmış. Mavi renkten hoşlanmazlar.

Âdet olduğu üzere, pamuktan dokunmuş elbise ve tuman (şalvar) giyer Yezidi kadını. Kış mevsiminde yine yünden yapılmış atkı, yelek giyer; başındaki kufi (kadın başlığı)'yi, beyaz leçek (yazma) ile örter.

Bekâr kızlar kufi takıp, leçek örtmezler; siyah, kırmızı veya renkli bir yaşmakla yüzleri açıkta kalacak biçimde başlarını örterler. Kız evlenince, renkli yaşmak yerine beyaz yazma takmaya başlar.

Aristokrat Emir ailesinin kadınlarının hemen tümü ipekli giysileri, koyu kırmızı ve yeşil giyecekleri yeğler. Elbisenin üstüne nakışlı kadife yelekler giyilir.

Beyaz tuman, Yezidi kadının simgesidir. Yaklaşık otuz kırk yıl öncesine kadar beyaz tuman giymeyen kadına, Müslümanlaşmış gözüyle bakılmış.

Erkekler, genelde şalvar ve yakasız beyaz gömlek giyerler. Zenginleri şalvar, gömlek, yelek ve pelerinvari dizboyu abaya bürünürler. Kışın palto veya kürk giyilir. Erkeklerin baş örtüleri değişiktir. Şeyhler ve Koçekler beyaz sarıkla dolaşırlar. Fakirlerin kahverengi ve siyah renkte, dizlerine kadar inebilen ve bedenlerini sıkıca saran kaba kumaştan giysileri bulunur. Üzerinde kırmızı bir tülbentin çapraz ya da yuvarlak biçimde bağlandığı siyah sarıkla dolaşırlar. Sincar Dağı'ndaki bir ağacın yaprakları (Zergoz diye adlandırılır) ile hırkalarını boyarlar. Hırka, uykuda bile çıkarılamaz. Sadece cinsel münasebetler sırasında

* İngiliz araştırmacı Henry Layard, *Ninova ve Kalıntıları* isimli eserinde. Yezidilerdeki mavi yasağının, antik Sabîî toplumundan geldiğini ileri sürüyor. Araştırılmaya değer bir nokta.

hırka'nın çıkarılması caizdir. Diğerleri kırmızı Amedi (puşi) ile başlarını örter, bazıları da sarığa sararlar bu puşilerini. Sincar yöresinde koni biçiminde uzun bir külah takılır, çevresi siyah bir puşi veya kırmızı tülbentle sarılır.

E) İnanç Ağırıklı Gelenek ve Töreleri

1- Çocuğu dünyaya gelen aile efradı, bir hafta geçinceye kadar evinden dışarıya bir şey çıkarmadığı gibi herhangi bir işe de el atmaz.

2- Yezidi erkeğinin (dininden olmayan) yabancı bir kadının yüzüne bakması ve onunla şakalaşması haramdır.

3- Yezidinin helaya girmesi haram sayılır. Aynı şekilde akra-ba kadınlardan birinin idrarının üzerine idrar boşaltması veya kadınların tuvalet ihtiyacını giderdiği yerde defi hacet etmesi haramdır.

4- Yezidinin hamamda yıkanması yasaktır.

5- Yezidinin camii, mescid ve medrese ile Allah yazısının bulunduğu yahut Kur'an okunan bir yere girmesi haramdır.

6- Yezidi, insan veya hayvanın yüzüne karşı tüküremez. Ateşe tükürmek de günahdır.

7- Tiyatro, sinema, kabare, gazino, bar ve pavyon gibi yerlere gidilmesi Yezidiye yasaklanmıştır.

8- Yezidinin yatak ve rahat döşekte yatması mekruhtur. Emir ile aile efradı, bundan müstesnadır.

9- Yezid livasının dışındaki herkese iyi muamele gösterilir, gönlü hoş tutulur.

10- Bazı Yezidilerin horoz, güvercin, ceylan (gazal), tavşan, balık, kabak, taze ve kuru fasulye yemeleri yasaktır. Hiçbir Yezidi marul, lahana ve domuz eti yiyemez.

11- Hiçbir Yezidi, din adamlarına kötü bir sıfat yakıştıramaz.

12- Yezidilerin, dinlerinden olmayanlara, sırlarını açıklamaları yasaktır.

13- Yezidiler, “*Şeytan*” veya bu vezin üzere olan herhangi bir kelime yahut harfin telaffuz edilmesine tahammül etmezler; buna izin vermezler. Örneğin, (Ş) harfini içeren sözcükleri dillendirmekten kaçınırlar ve “*Şeytan*”a kafiyeli “*kaytan*” gibi bir kelimeyi de duymaktan hoşlanmazlar.

14- Keza diğer dinlerde “*Şeytanı lanetlemek*” anlamında kullanıldığından “*lanet, nalet, melun, nal*” türünden ibareler kullanılmaz.

15- Yezidi, mavi renkli veya içinde mavilik olan giysileri giymez.

16- Yezidilerin tuvalet sonrası yıkanmaları mekruhtur.

17- Yezidiler nezdinde “*mutlak necaset/pislik*” kavramı yoktur. Onlara göre her şeyin aslında temizlik ve arınmışlık vardır. Eğer kalbiniz temizse, her şey de pir-û paktır.

18- Yezidi, inancından olmayan birine “*kardeşim, evladım*” diye hitap edemez.

19- Yezidi, başka dinden olanların önünde ibadet etmez.

20- Yezidi, yabancılardan hiç kimseye *Sancak*’ı gösteremez.

21- Yezidinin dininden olmayan birine saçını sakalını tıraş ettirmesi yasaktır. Keza, dininden olmayanın kullandığı ustura ile tıraş olamaz. Velew ki, bu ustura kutsal su (Şeyh Adiy Türbesi’ndeki kaynak suyu) ile yıkanmış olsun.

22- Yezidi kadını, dininden olmayanların yemek artığını yi-yemez ve artan suyunu içemez.

23- Yezidi, kısırağını eşekle çiftleştiremez veya eşekle çiftleştirilmiş böyle bir kısırağa binemez.

24- Zorunluluk olmadığı sürece, bir Yezidinin başka inanç mensupları arasına karışması hoş görülmez.

25- Şeyh Hasan ailesi dışındaki Yezidilerin eğitim ve öğrenim görmeleri yasaktır.

26- Yezidi kadınları renkli, ipekli ve gözalıcı giysiler giyemezler. Tercih edilen giyecekler pamuktan veya ketenden beyaz tuman (şalvar) ile ince bir yazma (leçek)’dir. Çok azı Musul yapımı kırmızı elbise giyer.

27- Yezidiyi diğerlerinden ayıran en önemli şey, gömleğinin yakasız (veya gömlek yakasının yuvarlak) olmasıdır.

28- Yezidiler arasındaki en büyük yemin, Tavus Melek adına yapılandır. Bundan sonra “Yezdan ilmi”, “Yezid”, “Şeyh Adiy”, “Şeyh Şems”, “Pir Mehemed Reşşan” isimleri adına yapılan yeminler gelir. Sincar Yezidileri ise daha çok ermişlerden “Şeyh Şerafeddin” ile “Yezid ê Sor” ismiyle yemin ederler. Tüm Yezidilerin yeminleştikleri şeyler arasında “Berat” (Laleş tapınağındaki topraktan yapılmış hap büyüklüğünde kutsal toprak), “Fakir hırkası” ve “derk ê Şeyh Adiy” (Şeyh Adiy türbesinin kapısı)’dir.

29- Çok ağır bedeli olan yemine kişinin doğru söyleyip söylemediğini denemek için Yezidiler arasında şöyle bir yola başvurulur: Toprak üzerinde bir daire çizilir. İlgili şahıs bu dairenin içine girer (veya durduğu yerde etrafında daire çizilmiş olur). Ardından, “Eğer doğruyu söylemezsen Şeyh Adiy, Yezid ve Şeyh Hantuş Arabi sana şefaath etmesinler. Yahudi Nesim’in gömleği boynunda asılı kalsın, elleri boğazında ve gözlerinde olsun. Bu Yahudi, ahirette kardeşin olsun!” denilir.

30- Büyük yeminlerden biri de şudur: Zanlı, Fakir’in takkesini alıp koyunun başına koyarak der ki: “Eğer şunu, şunu yaptırıysam, kıyamet gününde bu koyunla cinsi münasebette bulunmuş olayım.”

31- Mevsim kurak geçerse, Emir ve din adamları topluca ermişlerden **Pir Muhammed Reşşan**’ın makamını ziyaret ederler. Burada adak adar, kurban keser ve yağmur duası ederler. Eğer yakarışları kabul edilirse, Emir’in kendisi veya ailesinden birinin buna kurban gideceği yolunda bir inanışları var.

32- Kuraklık zamanlarında, Yezidi kadınları erkek elbiseleri giyip silahlanırlar ve köy köy dolaşarak sağa sola ateş açarlar. İstediklerini yağmalarlar. Yakınları gelip kendilerini bu işten alıkoyana kadar bu eylem devam eder.

33- Yağmursuz geçen mevsimlerde, kızlar bir oyuncak bebeği süsleyip kapı kapı gezerler; yağmur yağması için dualı şarkılar, maniler söylerler.

34- Bir hastalığa ve illete yakalanan çocuk, **Şeyh Adiy'e** adanır. İyileşmesi halinde, çocuk Emir'in mülkü sayılır; Emir isterse onu hizmetinde tutar, dilerse belli bir bedel (mal) karşılığı ailesine bağışlar.

35- Kısır kadın, kendini **Şeyh Adiy'e** adar; hamile kalırsa, Emir'in malı sayılır. Emir dilerse hizmetine alır veya bedel karşılığında kocasına teslim eder.

36- Emir, dilediğini yapmakta tamamen özgürdür; onu engelleyip karşı çıkacak hiç kimse olamaz.

37- Emir'in saygınlığına hanel getirecek herhangi bir sözcüğün telaffuz edilmesi yasaktır. Emir, sıradan Yezidi'ye zarar verecek şeyler söyleyip yapmış olsa bile, bunun kötüye değil, iyiye yorumlanması gerekir.

38- Emir'in dışlayıp mahkûm ettiği biriyle ilişki kurmak ve konuşmak yasaktır.

39- Erkek çocuğu olmayan Yezidi ailelerin doğal mirasçısı Emir'dir.

40- Yakınları bulunmayan kadınların başlık paraları Emir'in olur.

41- Emir'in makamına oturan (veya seçilen) ardılı, onun malına, mülküne ve tüm gelir kaynaklarına sahip olur. Emir'in ailesinden hiç kimse, bu konuda herhangi bir hak iddia edemez.

42- Baba Şeyh, vefat eden Emir'in giysilerinin doğal mirasçısıdır.

43- Emir, Yezidi din kurallarının kendisine caiz gördüğü kadınlar arasından istediğiyle evlenebilir. Emir kadınları boşanmazlar ve kocanın ölümünden sonra evlenemezler.

44- Yezidi, oğlunun sünneti münasebetiyle kendisine kirve olan biriyle kız alıp veremez. Bu kural, kirvenin beş göbek sonrasına kadar işlerlik kazanır.

45- Yezidi, kardeşinden boşanan veya ölümünden sonra dul kalan yengesiyle evlenemez.

46- Yezidi, ölen amcaoğlunun dul karısıyla nikâhlanamaz.

47- Yezidi, evlenemediği (herhangi bir nedenle) nişanlısının bacasını alamaz.

48- Yezidi, kardeşinin (herhangi bir nedenle evlenemediği) nişanlısını nikâhlayamaz.

49- Sıradan Yezidi, ruhban takımından birisinin kızıyla evlenemez; kuralın tersi de geçerli olup, aykırı davrananlar kâfir sayılır.

50- Yezidi erkeği, eşine, "*Bundan böyle Pirimsin, Şeyhim-sin*" dediği taktirde, nikâhı düşer.

51- Nikâh, dini usul gereği **Şeyh Hasan** ailesine mensup biri tarafından kıyılırsa caiz olur.

52- Boşanmış veya dul kalmış kadınlar için iddet (ilk kocasından hamile kalıp kalmadığını belirleyen müddet) yoktur.

53- Boşanan eşler, kendi istekleriyle üç kez evlenebilirler.

54- Çarşamba günü ve nisan ayında Yezidi nikâhı kıyılmaz, gerdeğe girilmez. Evlenenler, çarşamba geceleri cinsel ilişkide bulunmazlar.

55- Kızın velisi (yakını) başlık parasını almakla yetinir: çeyiz için herhangi bir şey vermez, bu tür masrafları damat tarafına yükler.

56- Başlık miktarı, kızın becerikliliği ve yeteneğine göre de-ğil, güzelliğine göre artıp çoğalabilir. Evlenmede denklik, sadece kast sistemine göre dinde haram sayılmayanlar için geçerlidir.

57- Eşler anlaşamadığı taktirde, baba tarafı başlığı iade ederek kızı eve getirir.

58- Başlığı geri veremeyecek durumda olan kız babası (veya velisi), öncelikle kızının hemen ayrılmasını ve baba evine dönmesini ister. Ancak, annesi yeni bir koca bulup başlık parası temin edinceye kadar, kızın beklemesi zorunludur.

59- Dul kalan kadın, yuvası ve evlatlarının hatırı için yeniden evlenmeyi reddederse; babası veya yakını, başlık parasını çocuklarından alır.

60- Bekar veya kadın (boşanmış, dul) olsun, babası kızını evlendirmeye zorlar, kız evlenmek istemezse, elindeki mal varlığından bir miktarını başlık parası diye babasına (veya velisi) ödemek durumundadır.

61- Makul çerçevede ve töreye uygun olduğu sürece, kız kaçırmak Yezidilerde ayıp sayılmaz. Çoğunlukla birlikte kaçanlar Şeyh Adiy Türbesi'ne sığınır ki, kendilerine herhangi bir kötülük gelmesin. Sincar yöresinde kız kaçırma âdeti, Şeyhan'da-
kinden daha sık görülür.

62- Kadın kocasını sevmediği takdirde, derhal ayrılıp baba evine dönme hakkına sahiptir. Boşanma işlemi, daha sonra tamamlanabilir. Kocasından hoşlanmayıp başka bir erkeğe gönül veren kadın için de benzer şey söz konusudur

63- Oğlanlar mirasta önceliklidirler; ardından ölenin kardeşleri mirasa konar ve bunu kardeşin (erkek) çocukları veya amcaoğulları izler.

64- Erkeğin hısımları olduğu müddetçe, kadınlar miras almazlar.

65- Kadınlar, ölenin diğer malları gibi mirasın bir parçası sayılırlar.

66- Kadın, kocasının mirasından da mahrum bırakılmıştır.

67- Berat (Şeyh Adiy Türbesi'ndeki kutsal topraktan hap büyüklüğünde yapıp, kutsal Sancak ziyaretinde Kavvallar tarafından Yezidi ziyaretçilere sunulan nesne) kavga ve çatışmaları önlemek için en önemli barış aracıdır. Kişi veya topluluk, Berat'ı karşı tarafa iade ettiği takdirde, bu onunla düşmanlık güdeceği anlamını taşır. Böyle bir durumda, düşman/hasım sayılan kişi veya topluluğun kanı, canı, malı ve mülkü helâl sayılır; cinayet, talan, yağma mübah görülür. Barış olmadığı sürece bu hal devam eder. Barış sırasında, teminat babından herkes karşısındakine Berat verir.

68- Babasının veya kardeşinin katili dahi olsa, hasmı Berat taşıyan kişiye asla zarar veremez, o an için intikam alamaz.

69- Güvence babından Berat değiş tokuşu sadece cemaat önderleri, aşiret reisleri tarafından yapılır. Bireyler böyle bir takasta bulunamazlar; önderlerinin verdikleri güvenceye uymak zorundadırlar. Zira, Yezidi töresinde suç ve ceza kolektiftir; bireyin başkasına saldırısı, kolektife karşı yapılmış kabul edilir ve sorumluluk paylaşılır.

70- Gaddarca ve hilekârca işlenen cinayetler zaman aşımına uğramaz; onyıllar sonra bile intikamı alınır.

71- Mürit, bağlı olduğu Şeyhini değiştiremez. Mesela, İmadeddin sülalesinden bir şeyhe bağlıyken, Şeyh Fahreddin ailesinden birine intisap edemez.

72- Aynı sülaleden bir şeyh, belli bir bedel mukabilinde diğeri lehine müridi üzerindeki haklarından vazgeçebilir. Keza, toplamakta olduğu sadaka, hayrat ve adaklardan da vazgeçmesi caizdir.

73- Mürid, Şeyhin daimi malı sayılır; ölümünden sonra evlatları, aynı müride mürşitlik yaparlar. Benzer şey, müridin evlatlarının şeyhe bağlanması konusunda da geçerlidir.

74- Şeyh veya Pir'in çatışmaya katılması halinde, kendilerine silah çekilebilir. Ancak Fakir tabakasından birine asla silah doğrultulamaz.

75- Yezidi erkeği veya kadını, dini kurullarla belirlenmedikçe, başka inanç mensuplarıyla masum olmayan bir ilişki içine girdiğinde ayinlerden dışlanır, hac ziyaretine alınmaz, defnedilirken kendisi için dini tören yapılmaz, mezarlığın dışına gömülür ve ruhuna sadaka sunulmaz.

76- Başka din mensuplarınca cinsel saldırıya uğrayan Yezidi kadını, direnmeyip teslim olur; namus belası yüzünden sesini çıkaramaz; olay meydana çıkarsa, kadın bağışlanmayıp derhal öldürülür.

77- Müslüman kadın, Yezidi erkeğiyle korkmadan, çekinmeden bir arada bulunabilir. Zira, Yezidilik'te yabancı kadına göz dikmek büyük günahdır. Buna aykırı davrananlar, karılarıyla

birlikte olamazlar. Yabancı kadına musallat olan veya cinsel ilişki kuran Yezidi erkeği evli değilse, ömür boyu bekâr kalmaya mahkûm edilir.

78- Koca, karısının namusu hakkında kötü düşüncelere sahip olamaz. Olağandışı hareketlerine tanık olsa bile, bunu iyiye yorumlamalı ve gerçeğin ortaya çıkmasını sabırla beklemelidir.

79- Kız alıp vermede, başlık niyetine mal/hayvan ile takas edilmesi geleneği azalmakla birlikte hâlâ geçerlidir. Şeyhan ve Sincar mıntıkasında, bu âdet kalkmak üzeredir.

80- Eskiden kızı kaçırılan baba (veya veli), başlık parası talep edemezdi.

81- Kocası bir yıldan fazla gurbette kalan (veya eve uğramayan) kadının nikâhı kendiliğinden bozulmuş sayılır: kadın, bir başka erkekle evlenebilir.

82- Sincar mıntıkasındaki Zendinyan ve Semuqan kabileleri, kumar borçlarına karşılık kadınları ve kızlarını rehin bırakma gibi kötü bir alışkanlık edinmişler. Borç ödenmediği takdirde, alacaklı, elindeki rehine kadın/kızları bir başkasıyla evlendirip başlık parasından borcuna karşılık olanı alır, artanı da bizzat evlendirilen kadına verirmiş. Rivayete göre bu kötü alışkanlık, özellikle Turabidin (Mardin ve çevresi) Yezidileri arasında yaygınmış.

83- Kaçırılan kız, kaçırılan eşinden, babasına başlık parası vermesini ister. Olmazsa, eşini terkedip evine döner.

84- Gelin alayı köyden (veya baba evinden) dışarı çıkınca, arkada toplanan genç kızlarla erkekler, alayı taş ve gübre yağmuruna tutarlar ki: dönüşü olmayan bir yolculuk temennisi gerçekleşebilsin.

85- Koca evinin eşliğine ayak basan gelinin tepesinde kuru ekmek kırılır ki, zavallı ve yoksullara karşı şefkatli olabilsin.

86- Yezidiler, Şeyh Adiy türbesine yüzleri dönük vaziyette uyumazlar, cinsel ilişkide bulunamazlar ve def-i hacet (tuvalet ihtiyacı) edemezler.

87- Yezidiler, kendilerini, “*seçkin ve imtiyazlı kavim*” sayarlar. Zira, Havva Ana’dan doğma değil cennetteki Hurilerden birinin evlatları olduklarına, insanoğlundan dört bin yıl önce var olduklarına inanırlar. Böylece, damarlarında asil/temiz bir kan bulduklarını sanır, dolayısıyla zührevi hastalıklara yakalanmadıklarını ileri sürerler.

88- Tarikat erbabı Müslümanlara bakılırsa, “şeyhi olmayan şeyhi Şeytan”dır. Yezidilere inanılırsa, “şeyhi olmayan şeyhi Müslüman”dır.

89- Yezidilerin cimri oldukları söylenir.

90- Yezidiler, elverdiğince eski eşyaları saklar ve yenilerini almaktan/kullanmaktan kaçınırlar.

91- Yezidiler arasında Fakir unvanı taşıyanın giydiği hırka pek saygı görür. Hırka’dan bir parçanın konulduğu ağaç, ev, ahır, ağıl, tarla veya benzer bir mülk tabu sayılır; hırkının bulunduğu yere girip hırsızlık yapmak büyük günahtır.

92- Bağnaz Müslümanların nazarındaki Yezidi kandırıkçı, dolandırıcı ve üçkâğıtçidir.

93- Yezidiler asabidirler; tez sinirlenip hemen intikam almaya yeltenirler. Kavga ve çatışmaların yıllarca sürdüğü olur.

94- Yezidiler bağdaş kurarak otururlar. Ayaklarını karşısındakine doğru uzatmak günah sayılır. Keza, yere tükürmek de dine aykırı bir davranış kabul edilir.

95- Yezidilerin sövüp saymaları, küfürlü kelimelerle konuşmaları günahtır.

96- Yezidi, Müslüman biriyle aynı odada uyumaktan, aynı sofrada yemekten ve aynı yolda yürümekten kaçınır.

97- Bir Müslüman’ı kirve yapan Yezidi, yolculuk esnasında mutlaka onun arkasından yürür ki, kirvesi niyetini bozup kendisine herhangi bir saldırıda bulunmasın.

98- Şeyhan mıntıkasındaki Hazara köylüleri mercimek ekmez. biçmez ve harmana taşımazlar. Ancak, mercimek yerler.

99- Şeyhan’daki Dumuli aşireti mensupları Komel nehrin-

den su içmez; çamaşırlarını burada yıkamaz ve aynı suyla tarhalarını sulamazlar.

100- Bapıra köylüleri, alacalı elbiseleri kullanmazlar. Keza, alaca hayvanlara da itibar etmezler. Bu tür hayvanlar derhal kesilir veya Şeyhe verilir.

F) Gelenekler Hakkında Açıklamalar:

1- E arabaşlığındaki Yezidi gelenek ve inançlarından madde 2’de görülen yasak, dini bağnazlıktan ziyade bu cemaatin kapalı bir toplum olma ve Yezidilerin dışarıdan evlenmesini yasaklayarak “safkan”larının bozulmasını önlemeye yöneliktir.

2- E arabaşlığında madde 3 ila madde 5 arasında sıralanan yasakların tümü, kapalı bir toplumu korumaya yönelik olmakla birlikte, modernliğin geliştiğı ve köy toplumundan kent toplumuna geçiş sürecini yaşayan Yezidi bölgelerinde, pratikte geçerliliğini ve hükümlerini yitirmiştir. Herkese açık kentte belli yerlerden başka noktalarda bulunmayan tuvalete veya hamama girmemek imkânsızdır. Başka türlü ihtiyaç giderilemez.

3- Aynı altbaşlıkta 7. ve 8. maddelerde yasaklanan “eğlence yerlerine gitmeme ve yatak yorganda yatmama”, esasında Yezidilerdeki sufi hayat tarzının, çilekeşliğin bir kalıntısıdır. Fakat, kentleşme sürecindeki kapalı toplum denetiminin hayli gevşediğı bir ortamda ve Yezidi insanların artık modern eğitim görüp aydınlandığı bir çağda, çok dar bir kesimin (ruhban sınıfı gibi) dışında, buna uyulmadığı görülüyor.

4- Madde 10’daki yiyeceklerin yasaklanması konusunda şu yazılabilir: Özellikle Tur Abidin diye bilenen Mardin ve Urfa çevresindeki insanlar arasında, haram sayılan söz konusu gıda maddelerinin kolayca ve açık biçimde yenildiğine tanık olduk. 2000 yılında Viranşehir Yezidileriyle yapılan konuşmalarda, bu tür yasaklardan haberleri dahi olmadıklarını söylediler. Muhtemelen din adamları arasında ve daha dar çevrelerde bu yasaklar geçerliliğini korumaktadır.

Marul'un haram sayılmasına dair şöyle bir rivayet nakledilir: **Şeyh Adiy**, bir bostandan geçerken gördüğü bir bitkinin adını sorar. Arapça adını yani "*Xes, Hiss*" sözcüğünü söylerler. Bunun üzerine **Şeyh Adiy**, Arapça "*gübre pisliği*" manasına gelen "*Fe'lyexse*" fiilini kafiyeli biçimde kullanır ve yenilmesini cemaatine yasaklar. Özetle, Yezidiler gübreyle beslenen bu sebze yiyecekler. Marul yenilmesinin, daha doğrusu gübreyle beslenen sebze ve meyvelerin yasaklandığı dini cemaatlerden biri de, Afrika'da yaşayan Keysaniye fırkasıdır.

Bir rivayete göre ise; Yezidilerce benimsenen **Xass/Khass** isimli bir kadın peygamber/ermişin adıyla aynı olmasıdır.

5- Madde 13'te "*Şeytan*" adını çağrıştıran (Ş) harfinin kullanıldığı Kürtçe sözcüklerden deşt (ova), teşt (hamur teknesi) ile Arapça muşt (tarak), şat (kıyı) gibi kelimeler de telaffuz edilmez.

6- Sabîllerden Yezidilere geçen mavi giyme yasağına bugün uyulmadığı görülüyor. Madde 15'te zikredilen bu yasağın, "dinsiz imansız Müslümanlarca çok sevildiği" için giyilmediği yahut "maviye çalan siyah rengin Şiiler ve Abbasiler tarafından benimsendiği için" yasaklandığı söylenebilir de, kimse gerçek nedenini tatmin edici biçimde açıklayamıyor.

7- Madde 16'da belirtilen, "Tuvalet ihtiyacını giderdikten sonra suyla taharet yapılmaması", şu şekilde açıklanıyor: "Su, Tanrı'nın güzellik aynasıdır. Suyun bu şekilde kullanılıp kutsalın kirlenmesi caiz değildir."

Sanırız, günümüzde bu kurala pek uyulmamaktadır.

8- Madde 18 ile madde 20 arasındaki konular, esasta baskı altındaki kapalı bir toplum olan Yezidilerin yozlaşmasını ve dışarıya açılmalarını önlemeye yöneliktir. Ancak eğitimin yaygınlaştığı, insanların birbirlerine dini gözlüklerle değil "*insan*" olarak bakıp dostluklar kurdukları bir devirde bu kuralın hükmü de gün geçtikçe azalmaktadır.

19. maddede sözü edilen, "Hiçbir Yezidi, yabancı önünde ibadet etmez" kuralı da modern insanın hoşgörülü bakışı karşı-

sında, eski hükmünü yitirmiştir. Örneğin, gerek Irak Kürt bölgesi, gerekse Viranşehir ve Siirt Yezidileri, bizlerin önünde ellerini kaldırıp gündoğumunu ve günbatımını kutsadılar; dua edip yakarıшта bulundular.

Her cinsten ve dinden insanın birbiriyle sıkı temas halinde olduğu bir ortamda, modern insanın dini bağnazlıklardan sıyrıldığı benzer şartlar gözönüne alındığında, 21. maddede zikredilen “*yabancı berbere tıraş olma*” yasağı kendiliğinden geçersiz hale gelmektedir. Muhtemelen Yezidilerin azınlıkta kalıp Sünni bağnazlarca kuşatılmaları sonucu, cemaat mensuplarının canlarını korumaya yönelik bu önleme eskisi gibi hükmü kalmamaktadır. Nitekim yasaklama kararının, çok önceleri Müslüman bir çobanın, tıraş ettiği bir Yezidi’yi öldürmesi neticesinde alındığı söylenir.

Avrupa, Rusya ve Kafkasya’da yaşayan Yezidilerin bu yasağa uydukları söylenemez. Keza, bir kaç kez kullanılıp atılan tıraş bıçakları sayesinde, başkasının usturasıyla tıraş olma yasağının pratik hükmü de kalmamıştır.

Din adamlarına sorarsanız, alınan kararlarla konulan yasakları sadece **Tavus Melek** iptal edebilir.

9- Madde 22’de belirtilen “Yezidi kadının yabancılardan arta kalan yiyecek ve içecekleri yememesi” kuralı, şöyle gerekçelendiriliyor: Başka dinden olanların artıklarını yiyen kadın (bekar veya evli), bu besinin özünü bedeninde biriktirmiş ve sonradan hamile kalınca, söz konusu besinin ruhu, bebeğin kötürüm olmasına yol açarmış.

Ruh göçüne ve ruhun insanda bedenlenmesine inanan Yezidiler, ileri sürdükleri gerekçeyi tarihsel bir efsaneyle destekliyorlar: “Tasavvuf ehlinde **Hasan-ül Basri** ölünce, ruhu, kendisine güvenilir bir mekân bulmak amacıyla ırmak kenarında gezinip duruyormuş. Ermişin kızı nehir kıyısına gelip, testiye su doldurmuş. O sırada ruh testiye akıvermiş. Kız testiden içince, babasının ruhundan hamile kalıvermiş. Dokuz ay sonra, babasının tıpkısının aynısı bir çocuk doğurmuş.”

10- Madde 23'te zikredilen "eşekle çiftleşen kırsağın haram sayılması" inancı, bir efsaneyle gerekçelendiriliyor: Katır. **Hz. İbrahim**'i yakan ateşin odunlarını taşıyan hayvandır.

11- Eğitim öğretimin yaygınlaştığı, kentleşme sürecinin hızlandığı ve kırdan şehire yoğun göçün yaşandığı koşullarda, 24. ve 25. maddelerde konulan "Yezidilerin yabancılarla temasının yasaklanması ve Şeyh Hasan ailesinden başkasının eğitim görmemesi" kuralının bir hükmü olmasa gerek.

12- Benzer şartlarda, 27. ve 28. maddelerde konu edilen, "kadınların renkli giysiler giymemeleri ve erkeklerin sadece yakasız beyaz gömlekle dolaşmaları" geleneğine pek uyulmuyor yahut sınırlı ölçüde geçerliliğini koruyor. Mardin, Siirt ve Viranşehir yöresindeki Yezidler arasında mavi blujin giyen veya mavi eşya kullanan çok insan gördük. Avrupa ülkelerinde yaşayanların da bu âdeti sürdürdüklerini sanmıyoruz.

13- Madde 29'da anılan "çembere alıp yemin ettirme" eski bir âdet olmakla birlikte, Siirt mıntıkasında ikamet eden ve 12 yıl önce 100 küsur yaşında olan **Fakir Reşo**, "çevresine çizilen çemberi iki parmağıyla yarıp içinden çıkarak" bu inanışın geçersiz olduğunu kanıtlamaya çalışmıştı. 2000 yılında ise Viranşehir Yezidileri, böyle bir cezalandırma yönteminin varlığından dahi haberdar değillerdi.

Rivayete göre, **Şeyh Adiy** bir müridini yanına alıp, çevresine çember çizerek **Abdülkadir Geylani**'nin nasihatlarını dinlermiş. Yine böyle bir durumda vaaz dinlerken, aniden başına kadar toprağa gömülürmüş. Ve vecde (esrime) gelmiş. Yakınlarından biri kendisine ne haller olduğunu sorunca, şöyle yanıtlamış: "Abdülkadir Geylani Hazretlerinden işittim ki, 'Ayağım, her velinin boynu üzerindedir.'"

Muhtemelen eski bir inanıştan kaynaklanmış; mesela, bu toplum arasında sıkça görülen kan davalarını önlemek için icat edilmiş ve ne yazık ki, Müslümanlarca hep kötüye yorumlanıp kullanılmıştır. Bu da Yezidilerin inanç ve duygularını derinden zedelemiştir.

14- Madde 31 ila 33 arasında belirtilen yağmur duaları ve benzeri ritüeller, Müslüman Kürtler, Türkler ve Araplar arasında da yaygındır. Kürtler, oyuncak bebeğe "*Buka Barane*" (Yağmur Gelini) derler.

15- Madde 35'ten madde 40'a kadar olan konular, yerine getirilmesi gereken dini vecibeler düzlemindedir.

16- Madde 41'de konu edilen Emir hakları, en tepedeki bu önderin Şeyh Adiy türbesinin işlerini bizzat yürütürken geçerliydi. O zaman bile, ziyaret sırasında adanan adakların hepsine el koyamaz; ihtiyacı olan kadarını alıp, kalanını kavmine dağıtırdı. Şimdilerde durum değişmiş görünüyor; Emir, elverdiğince hepsine el koyabiliyor ve zevk ü sefası için harcayabiliyor. Bu da Yezidiler arasında hoşnutsuzluk yaratıyor; kimileri, haketmeyen yere giden adak ve hayratı vermeyebiliyor. Netice; Emir'in yerine geçen artık onun malına, mülküne ve gelirine sahip olamıyor. Miras, ölen Emir'in evlatlarına bırakılıyor.

17- Madde 43 ila 53 arasında zikredilen konuların hepsi; bir yandan, kandaş aile yapısını; diğer yandan, erkek egemen toplum yapısını göstermesi açısından ilginçtir.

18- Çarşamba günü ve nisan ayında cinsel ilişkiyi yasaklayan 54. maddedeki gelenek, aslında antik çağlardan kalma bir inanıştır. Roma devrinde Mayıs ayında evlenenlerin mutsuz olacakları inancı yaygındı. Bu ayda evlenenlerin çocukları hırçın, kavgacı, berduş, avare olurlarmış. Bir geleneğe göre ise, ilkbaharda cinsel arzular fazla arttığından, kargaşayı önleme babından alınmış bir tedbir söz konusudur.

19- Kadınlar hakkındaki hükümleri içeren (55'ten 62'ye kadar olan) maddelerle, miras hukukunu belirleyen (64 ila 66 arası) maddelerin hepsi, erkekegemen Yezidi toplumunun tipik göstergesi sayılır.

20- Adam öldürme ve kan davasını konu edinen (67'den 70'e kadar olan) maddeler, dini inançtan ziyade aşiret ve kabile toplumlarındaki töreyi andırıyor. Zira, küçük değişiklikleri saymazsak, benzer davranışları Sünni Kürtler arasında da görebiliriz.

Koçek sınıfının ünlüsü, büyücü SALMAN

21- Müridin şeyhini değiştirmemesi kuralı (madde 71’de belirtilen), Sünni tarikatlar arasında da yaygındır. Belki de İslam’dan Yezidilik’e sirayet etmiştir.

22- Namusu kirlenen kadına (madde 76’da zikredilen) reva görülen cezanın hemen aynısı, günümüz Sünni toplumlarında, mesela Güneydoğu Anadolu, Afganistan, Kırgızistan, Kazakistan ve Arap Bedevileri arasında hâlâ yaygındır.

23- Yezidilerin Şeyh Adiy türbesine yüzleri dönük biçimde tuvalet ihtiyaçlarını gidermelerinin yasaklanması, Müslümanlar arasında bu kez yüzleri Kâbe’ye (kıble) dönük biçimde def-i hacet etmemeleri biçiminde uygulanmaktadır.

24- Yezidilerin “cimri, dolandırıcı, kandırıkçı” olduklarına (madde 89 ve 90) ilişkin söylentiler; aslında dini bağnazlıktan ve önyargıdan kaynaklanmakta olup, avam düzeyindeki mes-

netsiz dedikodulardan ibarettir. Hiçbir toplum tümüyle “yalancı, cimri, pinti, kandırıkçı” olarak tanımlanamaz: bu, eşyanın tabiatına aykırıdır. Ortamın, mesela açlık, sefalet ve kıtlığın yol açtığı tutumlu olma, cimrileşme alışkanlığı başlı başına bir olgudur. Keza, azınlık psikolojisinin neden olduğu çekingen ve kurnaz davranışlar da savunma refleksi biçiminde ele alınmalıdır. Kaldı ki, aralarında gezdiğimiz Urfa, Mardin ve Siirt Yezidileri gayet konukseverdiler.

25- “Müslümanlarla aynı odada yatmamak, birlikte yolculuk yapmamak ve kirvesi dahi olsa Müslüman’ın arkasından yürümek” gibi hükümler (madde 96-97), çağlar boyu Sünnilerin baskı ve katliamlarına uğramış ve bu yüzden acı tecrübeler edinmiş azınlıktaki bir toplumun güdüsel/doğal refleksi olarak kabul edilmeli.

ÖNEMLİ NOT: Yukarıda anlatılan töre, gelenek, görenek ve inançların tümü, yaklaşık 50 yıl önce yoğunluklu biçimde Irak Kürt yöresinde (Sincar, Şeyhan, Soran) yaşayan Yezidiler hakkında edinilen bilgilere dayandırılmıştır. Açıklamalar kısmında vurgulandığı üzere, bir kısmı kendiliğinden ortadan kalkmış; bir kısmı da zaman aşımına uğramış veya zamanın hükmüne yenilmiştir. Bu bakımdan, her yazılanın bugün de eski haliyle devam ettiği kanısına kapılmak, yanılgıya götürür.

BİR BELGE: Doğrular ve Yanlışlar OTANTİK YEZİDİ İNANÇLARI(1)

Sultan **Abdülaziz**'in buyruğu üzerine İstanbul'dan gönderilen Miralay **Tahir Bey** ve Irak Kürdistanı'na bağlı Şeyhan mıntkasını yerleşim merkezi olarak alan Yezidi önde gelenleri arasında bir toplantı yapılır. **Tahir Bey** bu toplantıda Dasnai kabilesi mensubu 1200 Yezidi'nin on gün içinde askere alınması gerektiğini açıklar.

Yezidi temsilcileri, on günlük mühlet sonunda, dönemin Bağdat valisi **Rauf Paşa**'ya, 1827 tarihli bir dilekçe yazdılar; inançları temelinde askere alınmamaları gerektiğini savundular. Gerekçelerini ise şöyle sıraladılar: (2)

“Biz Yezidi kavminin evlatlarının, Osmanlı hükümetinin mecbur kıldığı askerliğe gitmemek için yeterli dinsel ve töresel nedenleri bulunmaktadır. Hıristiyan ve Yahudilerin yaptıkları gibi, askere gitmek yerine hükümete mali katkıda bulunabiliriz. Bizi askerlik yapmaktan alıkoyacak sebepler çoktur ama ondördünü belirtmekle yetiniyoruz:

Bir: Küçük veya büyük olsun, kadın veya kız olsun. her Yezidi'nin Melek Tavus heykelini yılda en az üç kez (nisan, eylül ve ekim aylarında) ziyaret etmesi farzdır. Bunu ihmal eden, Yezidi olmaktan çıkar. (3)

İki: Şeyh Adiy bin Musafir (Tanrı sırrını kutsasın) Türbegâhı'nı yılda en az bir kez (15-20 Eylül tarihleri arasında) ziyaret etmeyen Yezidi. nezdimizde mümin sayılmaz. (4)

Üç: Her Yezidi, güneş ışınlarının vurduğu ilk köşeye çekilip her sabah ona dua ve secde etmek zorundadır. Ancak bu ibadet sırasında diğer dinlerden (Müslüman, Yahudi, Hıristiyan veya dinsiz) hiç kimsenin bulunmaması şarttır. Hal böyle olunca, başkalarının yanında ibadetten kaçınarak vecibesini savsaklayan Yezidi, nezdimizde kâfir sayılır.

Dört: Her Yezidi ahiret kardeşiyle Mehdi hizmetkârının, şeyhinin ve pirinin elini öpmek zorundadır. Bunu yapmayan dinden çıkmış sayılır. (5)

Beş: Şöyle bir durum dinimiz kurallarına aykırıdır: Müslümanlar sabah namazına başlarken, 'Eüzü billah min'el.....' ibaresini telaffuz ederler. Yezidi inancı taşıyan kimse (içinde Şeytan sözcüğü geçen- FB) bu ibareyi işitir işitmez, söyleyeni bulunduğu yerde öldürmek veya kendi canına kıymak zorundadır. Aksi taktirde, dinden imandan çıkmış sayılır. (6)

Altı: Bizden birisi vefat edince yanbaşında ahiret kardeşi, şeyhi ve pirinin bulunması gerekir. Can veren Yezidi'nin ölümünden biraz önce başucunda dua okumakla yükümlü kavval şöyle der: 'Ey Melek Tavus'a secde eden kişi, iman ettiğin din üzere dünyayı terketmekteisin. Yüce ilahımız Melek Tavus'tan başkasına tapınılmaz. Eğer birileri gelip sana İslam, Hıristiyanlık, Yahudilik ve başka dinlerin propagandasını yaparsa, onlara kulak verip inanma; onların peşinden gitme. Çünkü şu anda secde ettiğin Melek Tavus dininden başka inançları öğrenip benimsersen, dinsiz imansız biri olarak ölmüş olacaksın.' (7)

Yedi: Biz, Şeyh Adiy Türbegâhı'ndan getirilen ve 'Şeyh Adiy bereketi' adıyla anılan kutsal toprağı üzerimizde taşımakla yükümlüyük. Bunu yanında bulundurup, her sabah tadımlık yemeyen Yezidiler kâfir sayılır. Vefat ettiği sırada üzerinde bu mübarek toprak bulunmayan Yezidi, imansız ölmüş olur. (8)

Sekiz: Yezidi inancı uyarınca, anayurdundan başka yerde oruç tutulmaz ve yaban elinde oruçla dolaşmak caiz değildir. Zira, Yezidiler her sabah bağlı olduğu şeyhlerini, pirlerini ziya-

ret ettikten sonra oruca başlayıp, her akşam bu din adamlarından birinin evinde oruç bozarlar. Şeyh veya pirin kutsanmış şarabından bir kadehle oruç açılmış olur. Aksi durumda, tutulan oruç battal olur. (9)

Dokuz: Yezidi kavminden biri gurbete gidip en az bir yıl geri dönmezse, nikâhlı karısıyla bir daha birlikte yaşayamaz. Böyle birine başkası kadın vermez. Gurbette bir yılını aşan Yezidi, kâfir olup çıkar. (10)

On: Giyim kuşam bahsinde, dördüncü maddede belirtildiği üzere, her Yezidi'nin bir dünya/ahiret kardeşi ve ahiret bacısı (Alevilerdeki musahip gibi-FB) vardır. Töreye uygun (yakasız) gömlek diktirmek isteyen Yezidi erkeği, bu gömleği ahiret bacısına deldirip açtırmadan asla giyemez. Giymesi halinde kâfir sayılır. (11)

Onbir: Gömlek veya benzeri yeni bir giysi alan Yezidi, bunu Şeyh Adiy Türbesi'nden akan kutsal kaynak suyuyla yıkamadan giyemez. Tersisi olursa, o Yezidi imandan çıkmış sayılır. (12)

Oniki: Biz Yezidiler mavi giysi giymeyiz; Müslüman, Hıristiyan ve Yahudi tarağıyla taranmayız; başka dinlerden kimselelerin kullandıkları usturalarla tıraş olmayız ve Şeyh Adiy Türbegâhi'ndan akan kutsal su olmazsa asla yıkanmayız. Yoksa, din-den imandan çıkmış oluruz. (13)

Onüç: Yezidiler hela ve hamama gitmezler. Başkalarının kullandıkları kaşıkla yemez, kadehten içmezler. Buna uymayan, kâfir sayılır. (14)

Ondört: Yiyecek bahsine gelince: bizi diğer inançlardan ayıran temel özellik şudur: Bizde balık, acur, bamya, kabak, fasulye, lahana ve marul yemek gûnahtır. (15)

Saygılarımızla....

İmzalar: Şeyhanbölgesi Yezidi cemaati emiri (prensi) **Hüseyin**, Şeyhan Nahiyesi Yezidi cemaati ruhani reisi **Şeyh Nasır**, Mam Reşan köyü reisi **Süleyman**, Beyban köyü reisi **Hüseyin**,

Hattara köyü reisi **Eyüp**, Moskan köyü reisi **Murat**, Duhkan köyü reisi **Hasan**, Horza köyü reisi **Nermo**, Baqsara köyü reisi **Ali**, Hoşaba köyü reisi **İlyas**, Başıqa köyü reisi **Elo**, Kabara köyü reisi **Koçek Keso**, Sina köyü reisi **Abdo**, Aynsıfını köyü reisi **Kerko**, Keberto köyü reisi **Tahir**, Kasr Yezdin köyü reisi **Şeyh Hayro**.

Açıklama ve İtirazlar:

1- Bu belge, Krallık döneminde Irak Kürdistanı'nda Yezidi aşiretlerinin beşiği sayılan Sincar ve Şeyhan bölgelerinde uzun yıllar araştırma yapan müfettiş **Sadiq el Demluci**'nin, 1949'da Bağdat'ta Arapça yayımlanan "*Yezidilik/Yezidiler*" isimli kitabının 135. sayfasından alınmıştır.

Belgenin tarihi bir önemi vardır. Ama maksat askerlikten kaytarmak olunca, yukarıda sıralanan Yezidi töre ve inançlarından bir kısmının abartıldığı, belirtildiği gibi olmadığı veya bazı geleneklerin yoktan varedildiği düşünülmelidir. Yani, ondört maddede sıralananların bir kısmı gerçek değildir.

2- Gerçekte, Osmanlı paşası Miralay **Tahir Bey**, Yezidileri askere almak üzere özel olarak Bağdat'a gönderilmiş değildir; o dönemde Genelkurmay Başkanı sıfatıyla Bağdat'ı ziyaret etmiş, bu münasebetle Yezidi önderleriyle askerlik meselesini görüşmüştür. Konuya ilişkin ayrıntılar, **Ahmet Mithat Efendi**'nin, "*Dinler Tarihi*" başlıklı kitabında açıklanmıştır.

Aslında Yezidilerin askere alınmasına dair kanun, dönemin Bağdat valisi (Mart 1823-Mayıs 1826 yılları arasında) **Ahmet Mithat Paşa** tarafından hayata geçirilmiştir.

3- Aslında, Yezidilerin yılda üç kez **Melek Tavus** heykelini ziyaret etmeleri diye bir zorunlulukları bulunmaz. Daha doğrusu üç ziyareti tamamlamayan dinden imandan çıkmaz. Zira Ermenistan, Hindistan, Mısır, ABD gibi uzak diyarlarda yaşayan Yezidilerin böyle bir olanağı yoktur.

4- O tarihlerdeki ulaşım imkânları da gözönüne alındığında; Kafkasya, Kars, Diyarbakır, Batman, Siirt, Bitlis sancaklarında

yaşayan Yezidilerin **Şeyh Adiy** Türbegâhı'nın bulunduğu Kuzey Irak'taki Laleş vadisine hayatlarında bir kez dahi gidemedikleri belgelerle sabittir. Bu durumda, hacc farizasını eda etmeyen bu Yezidileri, dinden çıkmış saymak mümkün mü? Belki de bu şart, sadece Laleş tapınağına yakın Şeyhan ve Sincar yöresi Yezidileri için geçerlidir.

5- Dördüncü maddedeki şartı (ahiret kardeşinin, şeyhinin ve pirinin elini kasten öpmeyen) yerine getirmeyen Yezidi kâfir değil, günahkâr sayılır. Bunu gaflet sonucu ihmal edenler için günah bile yoktur. Ayrıca ahiret kardeşinin elini öpmek dini vecibe değil, töresel bir alışkanlıktır.

6- "*Eüzübillahi min'el...*" duasındaki noktalara "*Şeytan*" sözcüğü konulmalıdır. Şeytan'ı melek ve kötülük tanrısı gibi gören Yezidiler, bu kelimeyi bilerek kullanıp telaffuz etmezler. Öte yandan, "*Şeytan*" sözcüğünü ağızına alan her Müslüman'ı işiten Yezidi'nin ya onu ya da kendisini öldürmesi yolundaki dini vecibe/geleneksel önkoşul, burada hayli abartılmıştır. Aksi taktirde, her Allah'ın günü bu duayı dilinden düşürmeyen çok sayıda Müslümanın aynı anda öldürülmesi gerekirdi-ki, tarihte bu tür olaylara çok nadiren rastlanmıştır.

7- Altıncı maddede zikredilenler kural olarak doğrudur. Ancak şeyhi, piri ve kavvalı başucunda olmadan ölen sayısız Yezidi örneği yaşanır. Bu durumda, onların ahirete imansız gittikleri varsayılabilir mi?

8- Yedinci maddede anılan şart, yani "*Şeyh Adiy*'in mezarından toprak alıp yanında taşımak ve her sabah ondan bir tadımlık almak" koşulu gerçekleşseydi, yaklaşık 800 yıllık Yezidi tarihinde Laleş bölgesini ziyaret eden yüzbinlerce veya milyonlarca insanın avuç avuç alması sonucu, ne mezarda ne de vadi- de toprak kalırdı. Tekmil vadi köstebek yuvasına dönerdi ki, böyle bir durum söz konusu değildir. Halbuki topraktan nohut büyüklüğünde kutsal "*kudret lokması*" yapılıp, sadece bayramlarda ve özel günlerde hacılara dağıtılır. Şeyhan Yezidileri, adı

geçen türbe toprağını, çatışmaları sona erdirmek ve barışı sağlamak için kullanırlar.

9- Yezidilerde böyle bir şart yoktur. Yani “Şeyh ve pirin kutsadığı şarapla oruç bozma inancı” asılsızdır. Yezidilik’te “*kutsal şarap*” kavramı bulunmaz. Hattâ Yezidi orucu sırasında şarap ve içki içmek kesinlikle yasaktır. Oruç zamanında, mürid şeyh veya pir evine gidip oruç tutmaz veya bozamaz. Bu âdet ters yüz edilmiştir. Yani mürid, oruç zamanı ya şeyhini ya da pirini evine davet edip birlikte iftar yapar.

10- Gelenek aktarıldığı gibi değildir. Aslında evini terkedip bir yıldan fazla gurbette kalan Yezidi’nin karısı, boşanma hakkı kazanır. Kadın erkeğini bir yıldan fazla da bekleyebilir. Bu konuda bağlayıcı herhangi bir karar yoktur. Ayrıca kendisinden boşanmış karısının yerine, gurbetten dönen erkek bir başka kadınla evlenebilir. Töre, zamana ve zemine göre değişkenlik gösterir.

11- Bu durum saçmalık derecesinde karmaşık ve abartılıdır. Gömleksiz bir erkek, mutlaka bu giysiyi diktirip giymek istediğinde ahiret bacısı günlerce ortalarda yoksa (mesela yaylaya veya başka diyara göçmüşse), bu durumda erkek gömleksiz mi dolaşacaktır. Olan şu ki, töre gereği yakasız gömlek giymeyi yeğleyen Yezidiler, giysisinin dikimi ve giyimi sırasında, ahiret bacıları tarafından sevabına kutsanmasından hoşnut kalırlar. Hepsi bu kadar.

12- Giysi ve gömlekler **Şeyh Adiy Türbesi**’ndeki dere suyuyla yıkanılırsa, inanç gereği efsunlu olurlar. Yoksa, bu suda yıkanmayan gömleklerin giyilmemesi diye bir şey mantıksızdır. Ermenistan, Hindistan, Gürcistan, Kars, Batman, Viranşehir’deki Yezidi aldığı gömleği nasıl ve hangi yolla götürüp kutsal suda yıkayacak, sonra da giyecektir? Buna ne vakti, ne de şartları elverişlidir.

13- Yezidilerin **Şeyh Adiy Türbesi**’ndeki sudan başka suyla asla yıkanmamaları diye bir şart, abartılı ve mantıksızdır. Belki

kadim zamanlarda böyle bir âdet (dini vecibe değil) olabilir. Ayrıca uzak diyarlarda yaşayan Yezidiler, nasıl yerine getirebilirler ki bu âdeti? Öte yandan, Yezidiler diğer dinlerden insanların kullandıkları malzemeyi (ustura, kaşık gibi) kesinlikle reddetmek yerine, bu tür alet edevatı birçok kez suyla yıkadıktan sonra kullanmayı âdet haline getirmişler.

14- Doğrusu, “*helaya ve hamama gitmemek*” gibi bu çok eski âdet, günümüzde tamamen terkedilmiştir. Her iki mekâna girmenin haram sayılmasının, Yezidilerce mantıklı sebebi şuydu: Kadınların üreme organlarıyla erkeklerinkinden çıkan ifrazat (idrâr, meni gibi) birbirine karışırsa; bu hem günah, hem de zina sayılırmış.

Başka din mensuplarınca kullanılan ustura, kadeh, tarak, kaşık türü malzemelerin Yezidilere haram edilmesi âdetinin gerçekle ilgisi pek yoktur. Olsa olsa, çok uzak ve toplumdan soyutlanmış, içine kapalı bazı yörelerde bu âdet icat edilmiştir. Yoksa, kent hayatına alışmış Yezidilerin hiçbir lokanta, kahve veya benzeri yerlere gitmemesi gerekirdi.

15- Marul ile lahana'nın tabu sayılıp Yezidilerce yenilmediği bir ölçüde doğru olmakla birlikte, Turabidin'deki Yezidiler arasında bu harama uyulmadığını bizzat gözlemledik. “*Balık, fasulye ve kabak*” ise, dar bir Yezidi kesimince haramdan sayılıyor. Bamya ve benzeri besin maddelerinin haram olduğuna dair yukarıdaki açıklama da gerçeği yansıtmıyor.

Yezidi emiri SAID BEG maiyetiyle birlikte

YEZİDİ EMİRLERİNİN BİYOGRAFİLERİ*

Yezidilik inancının öncü mürşidi **Şeyh Adiy** ailesinin (Adevi ailesi diye de bilinir) gelip Laleş mıntıkasındaki dergâhta yerleşmesi; evlatlarının tasavvufçu çerçeveden çıkıp Yezidilik'in oluşumuna giden yolu çizmeleri; özellikle bu dinin yeniden kalıba dökülmesinde emeği geçen evliya/ermiş **Şeyh Hasan** ailesi üzerinden gelenler, Emirlik ve Şeyhlik makamının da fiili sahibi olmuşlardır.

“Yezidilerin Ruhban Sınıfı”nı inceleyen bölümde, Emirlik makamının zor yoluyla nasıl el değiştirdiğini ve Erbilli **Şeyh Kürt Mehemed**'in bu unvanı **Şeyh Hasan** ailesinden alıp, **Şeyh Fahreddin** ailesine mal ettiğini ayrıntılı biçimde yazmıştık.

19. yüzyılın ikinci yarısından itibaren kayda geçen 33 Emirler listesinde yer almayan ilkinin ismi **Süleyman Beg**, diğerinin de **Mirxan Beg**'dir. Ardılları şöyle sıralanırlar:

1- **BUDAK** (Budax) **BEG**: Yezidi tarihindeki kayıtlı ilk Emir'dir.

2- **ÇOLO BEG**: Amediye mutasarrıfı **İsmail Paşa**, 1790'da kendisini katledip, yerine alt mertebedeki Basmir takımından Hançer (Xençer) Beg'i tayin etti. Bir yıl sonra bunu da azledip öldürterek, oğlu Hasan Beg'i Emirlik makamına oturttu.

* Iraklı **Sadık el Demluci**'nin “*Yezidiler*” isimli kitabından (s.22-31) hemen olduğu gibi çevrilip aktarılmıştır. Kısa birkaç not ve yorum bize aittir. (FB)

3- **HASAN BEG:** Öldürülen babasının yerini alan Hasan Beg, 1809 yılında Amediye mutasarrıfı **Keykubad**'a başkaldırıp Cizre yöresine kaçtı. **Hasan Beg** üzerine gönderilen askeri mağlup edince, Amediye yöneticileriyle rekabet halinde olan Bağdat Valisi, Şeyhan Yezidilerini yol kesmek, çapulculuk ve eşkiyalık yapmak üzere kışkırttı. **Hasan Beg** bu provokasyona gelmemesine rağmen kardeşi **Abdi Beg**, kışkırtma doğrultusunda epeyce yol kesip can yaktı. Yöneticiler arasındaki rekabetin kurbanı olmak istemeyen **Hasan Beg**, Bağdat Valisi'nin hasımları olan Celili ailesinden **Mehmet Paşa**'dan, kardeşi adına özür dileyip, Yezidileri yeniden sakinleştirdi. Paşa'nın gönlü olsun diye, kardeşini Şeyhan'dan Sincar Dağı'na sürdü. Amediye valisi **Zübeyr Paşa**'nın emri üzerine, onu, Sincar'dan Amediye'ye bir çeşit rehin olarak gönderdi.

4- **ABDİ BEG:** Revanduz Beyi **Kör Mehemed Paşa**'nın Yezidilere yönelik askeri hamlesi sırasında, bacısıyla birlikte tutsak edildiği söylenir. Rivayet odur ki, esir düşen kendisiyle kızkardeşi değil; oğlu Hasan Beg ile kızı Fatıma Xatun imiş. Osmanlı yöneticisi **Mehmet Reşit Paşa**'nın komutanlarından Miralay **Mustafa Bey**, Fatıma Hatun'la evlendi ve Revanduz Bey'i üzerine asker saldı.

Bağdat Valisi'nin dolduruşuna gelip, bir süre için Şeyhan yöresinde çapulculuk yapan ve sonra sürgün hayatı yaşayan zatın ta kendisidir Abdi Beg.

5- **SALİH BEG:** Yezidiler arasında pek saygı görürdü ve Musul'da öldürüldüğü söylenir.

6- **HADİ BEG:** Revanduz Beyi **Kör Mehemed Paşa**'nın baskını sırasında ailesiyle birlikte öldürüldüğü söylenir. Bir rivayete göre ise ölmeyip, esir alınmış ve Müslümanlaştırılmışlardır.

7- **SÜLEYMAN BEG:** Kardeşi Hadi Beg'le (6. sıradaki) aynı kaderi paylaştı.

8- **HASAN BEG:** Muhtemelen Revanduz Beyi'nin askeri seferi sırasında esir düşen bu Emirdir, babası Abdi Beg (4. sırada anılan) değildir.

9- **ALİ BEG:** Musul Valisi **Mehmet İncebayraktar Paşa** tarafından, büyük olasılıkla 1838 yılında öldürüldü.

10- **CESİM BEG:** Ali Beg (9. sıradaki) öldürülünce, yerini alması gereken oğlu **Hüseyin** henüz çocuktü. Bu yüzden Emir ailesinden **Cesim Beg**, oldu bittiye getirerek emirliğini ilan etti. Gelgelelim **Hüseyin Beg** büyüyüp güç ve kuvvet kazanınca, amcaoğluyla iktidar kavgasına tutuştu. Kutsal ailenin karargâhı sayılan Ba'azara köyüne komşu Eysiyân köyü yakınlarındaki çarpışmada Cesim Beg'i öldürüp, emirlik makamına yerleşti.

11- **HÜSEYİN BEG:** (10. sıradaki) amcaoğlu **Cesim Beg**'i iktidar kavgasında öldürüp hakkı olan emirlik makamına oturması; Yezidi geleneğinde mevki ve makam için çatışmaların başladığı tarih olarak kayda geçer. Fransız asıllı İngiliz uyruklu araştırmacı **A. Henry Layard**'ın bölgedeki sırdaşı oldu. Layard'ın öğüdü üzerine İstanbul'a gidip Sultan **Abdülmeçid** ile görüştü. Yezidi halkına yönelik baskın ve katliam yapan Soran Kürt Beyi'ni şikayet etti. Durumuna acıyan Padişah, kendisini, "kapucudar" rütbeciyle taltif etti. Fakat, İstanbul dönüşünde Şeyhan yöresindeki Yezidiler arasında başgösteren huzursuzluktan sorumlu tutuldu. Osmanlı tarafından tutuklanıp üç yıl cezaevine kondu. Sonra serbest bırakıldı.

Cezaevinde kaldığı müddet zarfında, iki oğlu, **Hadi Beg** ile **Hasan Beg**, töreye aykırı biçimde emirlik makamını talep edip, tekellerine almak istediler. Ancak, emir sülalesinin diğer fertleri buna itiraz ettiler; çıkan çatışmada her ikisi de öldürüldü.

Bu **Hüseyin Beg**, aynı zamanda, kast sistemiyle birbirinden ayrılmış Yezidi töresini hiçe sayarak, kendi seviyesindeki aristokrat Emir hanedanından biri yerine, daha alt mevkideki Basmirler ailesinden **Şeyh Abdal Yesek**'in kızıyla evlendi. Aynı anda yedi karısı vardı.

12- **SELİM BEG:** Kardeşi **Hüseyin Beg** (11. sıradaki) ile arası iyi değildi. Bu yüzden Emirler ailesinin karargâhı Ba'zara köyünden ayrılıp Aynsefni köyüne gitti ve orada vefat etti. Tek kadınla evliydi.

13- **ABDİ BEG:** Kardeşi Hüseyin Beg (11. sıradaki)'in danışmanı gibiydi ve işlerinde kendisine yardım ederdi. Halkın gözünde itibarı yüksekti. **Henry Layard** köyü ziyaret ettiğinde henüz çocuk yaştaydı ve bu İngiliz araştırmacı tarafından bir portresi çizildi.

Bir süre sonra, anlaşılamayan bir nedenle kardeşiyle arasında ihtilaf çıkınca, Ba'zara köyünü terkederek sırasıyla Behzani ve Hatara köylerinde ikâmet etti.

14- **ÇOLO BEG:** Hayatı pek makbûl değildir ve Yezidiler, ismini hayırla anmazlar.

15- **SELİM BEG:** Güven telkin etmeyen biriydi ve iktidar uğruna Emir Said Beg (32. sıradaki) aleyhinde bir dizi tertibe başvurdu.

16- **İSMAİL BEG:** Gençliğinde Anadolu'nun birçok yöresini, İran ile Rusya'yı epeyce dolaştı ve buralarda oturan Yezidilerle güçlü bağlar kurdu. Emir **Ali Beg** (22. sıradaki) ve oğlu **Said Beg** (32. sıradaki) ile mevki makam kavgası güttü. Birinci Dünya savaşı sırasında Bağdat'ın Osmanlı'nın elinden çıkması üzerine, İngilizlerle temas kurdu. Onlara bağlılığını ilan etti ve kendisini "*Yezidilerin lideri*" olarak takdim etti. Suriye ve Irak'taki basın mensuplarıyla tanıştı. Gazeteci ve araştırmacıların Yezidiler hakkında arayıp da bulamadıkları bilgileri sundu. Tüm bunlara rağmen yöneticiler, ileri gelenler ve şahsiyetlerden bir türlü yüz bulamadı. İngiliz ve gazeteci dostları kendisine güvenmediler; Yezidiler, sırlarını deşifre eden ve emirlik makamı için yanıp tutuşan **İsmail Beg**'den nefret etmeye başladılar.

Zira, durmuş oturmuş bir mizaca sahip değildi ve nabıca öğre şerbet veren tavırlar sergiliyordu. Sözgelimi, dönemin Iraklı Müslüman yönetimine, "Yezidi bölgelerinde medrese ve okul açtıracam; Yezidilik inancı esasında İslam'dan ayrı değil, onun bir parçasıdır" derken: Batılılara, "Yezidilerle Hıristiyanlar olarak birbirine en yakın inanç mensuplarıyız; Hıristiyanların himayesinde büyüdük" diyebiliyordu.

Öte yandan, "*Tarihten Günümüze Yezidilik*" isimli eserin sahibi Iraklı yazar **Dr. Zeriq**'e gönderdiği bir mektupta, "İslam peygamberi **Muhammed**'e ve İslam'a veryansın etmişti."

Keza, okuma yazmanın yasaklandığı, hele hele çocukları resmi okullara göndermenin büyük ayıp sayıldığı Yezidi geleneklerine ters davranarak, oğlu **Abdülkerim Beg** ile diğer çocuklarını devlet okuluna ilk gönderen de bu zattır. İki kızını ise Musul'daki Amerikan kolejinde okuttu. Ellisine geldiğinde 1933'te vefat etti.

17- ABDÜLKERİM BEG: Devlet okulunda okumasının mükafatı olarak, bir süre için Yezidilerin yaşadığı Sincar Dağı'ndaki Aynsefni köyünde öğretmenlik yaptı. Görevinden azledildi ama yeniden mesleğine döndü. Üç kadınla evlendi.

18- HADİ BEG: Babası **Hüseyin Beg** (11. sıradaki)'in Osmanlı tarafından cezaevine konulmasını fırsat bilerek, kardeşi **Hasan Beg**'le birlikte, Yezidilerin kutsal Tavus heykeli Sancak'ı Kavvalların elinden zorla aldı; toplanan hayrat, sadaka ve bağışlara el koydu. Buna dayanamayan amcaları **Abdi Beg** ile diğer kardeşleri **Mirza Beg** ve **Ali Beg** duruma itiraz edince, Şeyhan yöresindeki Doğat köyünde aralarında kanlı bir çatışma çıktı. **Hadi Beg** ile kardeşi **Hasan Beg**, bu çatışmada bazı yandaşlarıyla birlikte öldürüldüler. Böylece kutsal Sancak kurtulmuş oldu.

Rivayet odur ki, öldürülen iki kardeşin annesi **Na'ami Hatun**; o sırada hapiste olan kocasını ziyaret ederken yas tutmak yerine, süslenip püslenmişti.

*Burada, önemli bir Yezidi töresi devreye giriyor: Genelde ölenler için yas tutulur. Ama adı geçen iki kardeşin (yani **Na'ami Hatun** ile kocası **Emir Hüseyin Beg**'in çocukları) kutsal emanetlere el uzattıkları, Sancak'ı gaspettikleri ve hapisteki babalarının makamına göz diktikleri için, kanları helâl sayılmış; kötülerin ardından yas tutmak yerine, kurtulan kutsal emanetlere sevinmek daha sevap sayılmıştır.

Buna rağmen, cezaevindeki baba **Emir Hüseyin Beg**, acı olayı karısından duyunca şöyle demiştir: "Onların ölmesindense, keşke ben makamımı bıraksaydım."

19- **HASAN BEG:** Kardeşi Hadi Beg (18. sıradaki) ile aynı eyleme karışıp aynı akıbeti paylaştı.

20- **SÜLEYMAN BEG:** Emir Hamza Beg'in kızı Sare'yle nikâhlandı ve tek eşyle yaşadı.

21- **MİRZA BEG:** Babası emir Hüseyin Beg'in (11. sıradaki) vefatından sonra makama oturdu. Fakat makamının hakkını veremedi. Osmanlı yöneticisi **Ömer Vehbi Paşa**'nın baskıcı çağrısına uyarak Müslümanlığı kabul etti. Bu dine girişiyle çıkışı arasında üç haftadan fazla geçmemesine rağmen Yezidiler, temel kuralı ihlâl eden bu Emir'den hoşlanmadılar ve kendisini hep kötülükle andılar. İki karısı vardı.

22- **ELİ (Ali) BEG:** Emir sıfatını taşımaya layık önderlerden biriydi. Osmanlı paşası **Ömer Vehbi, Ali Beg**'i de zorla Müslüman yapmaya kalkınca, dinini değiştirmektense ölümü yeğledi.

Osmanlı hükümeti, Müslümanlığa girmeyen Ali Beg'i, Sivas şehrine sürdü. Sürgünde geçen üç yılın sonunda, başı dik olarak kavmi arasına döndü ve aşırı itibar gördü. Yokluğunda **Ömer Vehbi Paşa**'nın gayretkeşliğinden ötürü inanç, ahlâk ve töreleri belli ölçüde yozlaşan Yezidi toplumuna çekidüzen verdi; dirliği düzenliği sağladı. Osmanlı'nın tahrip ettiği kutsal mekânları, ziyaretgâh ve türbegâhları sil baştan onardı. Hükümet kuvvetlerinin yerinden söküldüğü Şeyh Adiy türbesinin iadesini, İslam medresesine dönüştürülen Laleş tapınağının eski haline getirilmesini istedi. Osmanlı, bu taleplere olumlu yanıt vermek zorunda kaldı.

Osmanlıya böylesine direnen Emir **Ali Beg**, bir gece yatağında uyurken ölü olarak bulundu. Sıkı koruma altındaki Emir, böylece kim vurduya gitti.

Suçlananların başında **Çolo Memani** isimli, Basmir mertebesindeki biri geliyordu. Rivayete göre, Emir ailesinden biri, kendisinden daha düşük seviyedeki Basmir ailesinden bir kızla evlenmek istemiş. Kastlaşmış Yezidi töresi uyarınca neredeyse imkânsız sayılan bu isteğin önüne geçebilmek amacıyla, Emir

ailesinin kimi fertleri, o sırada Kendale köyünde oturan Basmirler ailesine baskın yapıp beşikteki çocuğa kadar katletmişler. O sırada henüz annesinin karnında olan **Çolo Beg**, bu intikam duygularıyla büyümüş. Vakti gelince **Fettah, Ali ve Şemdin** isimli çocuklarını **Ali Beg**'in üzerine salıp intikamını almış.

Olayın izini süren Emir ailesi, **Çolo Beg**'in adı geçen üç oğlundan ikisini Heseniye köyünde kısıtırıp öldürdü; **Şemdin**, Sincar Dağı'na kaçıp tam 15 yıl boyunca kendini gizlemeyi başardı. Gözleri körleştikten sonra orada öldü. Baba **Çolo Beg** ise, yine Emir ailesi tarafından yakalanıp Ba'azara'daki köşke götürülüp katledildi. Cesedi bilinmeyen bir yere gömüldü. Rivayet odur ki, **Çolo Beg**, yakalandıktan sonra "kendisiyle çocuklarının masum olduklarını; gerçek katili açıklayabileceğini" söylediye de, kendisine fırsat verilmedi.

Yine denilir ki; Yezidi kökenden gelen Dostki aşiret reisi **Lesfer Ağa**'nın, **Ali Beg** ile arası son derece iyiymiş. Olayın olduğu gece kendisi **Ali Beg**'in köşkünde konukmuş. Muhtemelen, olayda parmağı varmış.*

23- **BEDİİ BEG**: Hüseyin Beg (11. sıradaki) oğlu olup; iyi huyu ve ahlâkı ile ünlendi. Müslüman-Yezidi ilişkilerini geliştirdi. Ne var ki, **Ömer Vehbi Paşa**'nın tehdidine boyun eğip kardeşi **Mirza Beg** (21. sıradaki) ile beraber Müslüman olunca, Yezidiler kendisinden hoşlanmadılar ve emirlerine itaat etmeye başladılar. Üç kadınla evliydi.

24- **SEMİR BEG**: Babasının öldürülmesinden sonra bir süre için Sincar Dağı'na gitti. Amcası **Mirza Beg**'in kızını alıp

* İlginçtir; Yezidi kökenli olup sonradan Müslümanlığı benimseyen Dostki aşireti reisi **Lesfer Ağa** da, Yezidi Emiri **Ali Beg**'in öldürüldüğü biçimde yani kendi yatağında katledildi. 1924 yılında, başka bir deyimle **Ali Beg**'in ölümünden tam onbir yıl sonra faili meçhule kurban giden **Lesfer Ağa** olayında, Dostki aşireti ağalarından **Said Ağa**'nın parmağı olduğundan şüphelendi. Kimbilir, belki de kendisinin katil olduğundan kuşkulanarak Yezidiler tarafından vuruldu.

kendisiyle arasını düzeltince, yeniden Ba'azara'ya döndü. Cen-gâver ruhlu biriymiş. Sincar mıntıkasındaki yiğitlikleri, baskın-ları ve cenkleri dilden dile dolaşmış durmuş.

25- **NAYIF BEG:** Babasının katledilmesinden sonra Sin-car'daki Tepe köyünde ikamet etti. Zaman zaman Emir karargâ-hını ziyaret etmekle birlikte, seksen yaşına kadar ikâmet yerin-den ayrılmadı ve 1938 yılında öldü. İki kızını, emir **Said Beg** (32. sıradaki) ile evlendirdi.

26- **DAVUD BEG:** Üç kadınla evli olmasından öte, hakkın-da bilgi bulunmuyor.

27- **SUVARO BEG:** Emirlerin ikametgâhı Ba'azar'dan ay-rılarak Sincar Dağı'ndaki Kasreki köyüne yerleşti. Açlık canına tak edince, esas yurduna döndü. Emir **Said Beg**'in (32. sırada-ki) aleyhinde herhangi bir kıpırdama görünce, kendisi bu maka-ma oturmak için kulis yapıp durdu. Bu amaçla bir yandaşlar ve muhalifler kümesi oluşturdu. **Said Beg** ölünce, halk küçük oğlu **Tahsin Beg**'i yerine seçmek yolunda bir eğilim gösterdi. **Suva-ro Beg**'in emirlik rüyası yeniden depreşti ve **Said Beg**'in oğlu-nun seçimine itiraz etti. Yezidi ileri gelenlerinin imzaladığı bir tutanağı resmi makamlara gönderip "kendisinin emir seçilmesi" gereği yolunda dilekçe verdi. Ancak resmi makamlar buna iti-bar etmedi. Bir sonuç alamayan **Suvaro Beg**, itiraz ettiği Emir **Tahsin Beg**'in (33. sıradaki) danışmanı oluverdi.

28- **XIDIR (Hıdır) BEG:** Emir Said Beg'in (32. sıradaki) kızı Tute ile evlendi. Vefatı üzerine, Basmir takımından bir kız-la nikâhlendi.

29- **LACMAN:** Yezidi toplumunda ilk kez Amerikan Koleji mezunu, İsmail Beg'in kızı **Kıbrıs** ile evlendi.

30- **HÜSEYİN BEG:** Emir Said Beg (32. sıradaki)'in ma-kamına göz diktiği ve sürekli ona muhalif olduğu için, Yezidilei arasındaki şöhreti pek makbul değildi.

32- **SAİD BEG:** Babası **Ali Beg**'in (22. sıradaki) 1913'te katledilmesi üzerine, henüz oniki yaşındayken makamını dev-raldı. Tam bir aristokrat eğitimi aldı; bolluk ve refah içinde bü-

yüdü. Büyüyünce zevk ve sefaya daldı. Bu yüzden Yezidi toplumundaki itibarı giderek düştü. Yezidiler, kutsal makam adına toplanan sadaka ve hayrat'ın eğlence yerlerinde hovardaca sarfedildiğini görünce; dini vecibelerinin gereği olan sadakayı vermeyi kestiler ve Emir'i makamından düşürme girişiminde bulundular. Ancak **Said Beg**, davranışlarını ve kötü alışkanlıklarını değiştirmede. Bir otelde sıradan bir insan gibi vefat ettiğinde bile, Yezidi din kuralları gereği bulunmaması gereken bir yerde ve kimseler arasında bulunuyordu.

Tam tamına on kadınla evlendi. Onuncu eşi, **İsmail Beg**'in (16. sıradaki) okumuş kızı olup, sonradan kaçıp Müslüman biriyle evlendi ve aynı dini seçti.

33- **TAHSİN BEG**: Babası **Said Beg**'in ölümünün ardından, henüz 13 yaşındayken Emirlik makamına oturtuldu. Bunda kızkardeşlerinin rolü büyüktü. Özellikle büyük ablası, kendisine anelik ve akıl hocalığı yaparak Emirler Hanesi'ni çekip çevirdi.

MEYAN XATUN: Yezidiler arasında hayli nam salmış Meyan Xatun (Hatun), hem oğlu **Said Beg**'i hem de torunu **Tahsin Beg**'i, emirlik makamına göre eğitip hazırlayan; bütün itirazlara rağmen her ikisini de emir seçtirmeyi başaran ve işleri perde arkasından idare eden dirayetli bir kadındı.

Babası (Cesim Beg) ve annesi (Ali oğlu Abdi Beg kızı Xame Xatun) tarafından soylu emir hanedanından gelme **Meyan Hatun**, 18 yaşındayken amcaoğlu **Ali Beg** (22. sıradaki) ile evlendi. Güzel olduğu kadar akıllı ve dirayetli olan bu aristokrat kadın; Sivas sürgününde bile kocasını yalnız bırakmadı. Eşinin katledilmesi üzerine Emirlik makamını **Hürrem Sultan** misali idare etti; her türlü husumet ve engele göğüs gerdi. Küçüklüğünü bahane ederek oğlu **Said Beg** ile torunu **Tahsin Beg**'i emir yapmak istemeyen muhaliflerin planlarını boşa çıkardı.

Hanımağa tavrını hiç bırakmadı; yönetim işlerinde kimseye sonuna kadar güvenmedi ve insanlara tam bir aristokrat tavrıyla baktı durdu. Sinsilik, kurnazlık, aldatma ve zekayı harmanlayıp vazgeçilmez meziyeti haline getirdi. Zor anlarda önceden kesti-

rilemeyen mutlak kararlar verdi. Neyin helâl, neyin haram olacağına dair tahminler boşa çıktı. Seksen yaşına merdiven dayarken gözlerini hayata yumdu.

Meyan Hatun ile oğlu emir SAID BEG

YEZİDİ AŞİRETLERİ*

1- Sincar ve Şeyhan Aşiretleri

İslam'da mezheplerin ortaya çıkması ve Sünni-Şii diye bölünmesinden önce, Sincar bölgesi aşiretleri ikiye ayrılırdı:

a) Xwarikan, b) Ciwana.

Aşiret farklılığı dini bir temele dayanmazdı. Ciwana mensuplarının uzun örgülü, bukleli ve omuzlarına kadar inen saçları vardı. Genelde uzun sivri külah ve sarık giyerlerdi. Yezidi inancının evliyalarından **Şeyh Şerafeddin** soyundan geldiklerine inanırlar; sadaka ve hayrat'larını bu evliya türbegâhında sunarlar. Xwarikan (Horikan) aşiretiyle kız alıp vermezler; onları küçük görürler. Ciwana, evliya **Şeyh Şerafeddin** ile birlikte Sincar Dağı'na gelen ilk aşiret olmakla ve Yezidilik inancının kendileri sayesinde yayılmasıyla övünür.

A) XWARİKAN

Xorikan adı da verilen bu aşireti oluşturan kabileler şöyle sıralanabilir:

1- Qıran, 2- Semuqa, 3- Heskan, 4- Mala Daxi, 5- Celka, 6- Çelekan, 7- Feqıran, 8- Musata, 9- Cıfriyan, 10- Heliqıyan, 11- Huweyriyan, 12- Kurkurika, 13- Mendikan, 14- Reşıkan, 15- Şarqıyan.

QIRAN kabilesi, beş boydan oluşur:

1- Hekreş, 2- Mala Sılo, 3- Mala Mehmê, 4- Zendingan, 5- Şafıfavê.

* Bkz. Sadık el Demluci. El Yezidiye. 1949. Musul.

Bu sonuncusu, aşiretlerarası çatışmalara pek karışmaz; sadece zenginleşmeye bakarmış. Osmanlı yöneticisi **Ömer Vehbi Paşa**'nın 1891'de Müslümanlaştırmak için Yezidilere karşı seferberlik ilan ettiği sırada direnişe katılmayan Şafibavê boyu, kendi kavmi arasında pek sevilmez.

Hekreş ve Mala Silo ile Mala Mehmê ve Şafibavê boyları arasında ise sürekli bir husumet varmış.

SEMUQA kabilesinin beş boyu vardır:

1- Lalo, 2- Mala Mehmud, 3- Ruviyan, 4- Eliçermıka, 5- Osko. Bu kabile boyları, yaklaşık 50 yıl önce Arap Bedevileri gibi konar-göçer bir hayat yaşar ve hayvancılık yaparak geçinirlermiş. Suriye sınırına yakın olmaları nedeniyle, 1935'li yıllarda bölgedeki kargaşalıklardan yararlanarak kaçakçılık yaparlarmış. Eliçermıka boyu dışındakilerin hepsi o tarihlerde Suriye'ye göçmüş; umduklarını bulamayınca yeniden Sincar Dağı'na dönmüşler. Gerek Qiran gerekse Semuqa kabilesi, halis muhlis Kürt olup, bölgeye çok eski tarihlerde gelmişler. Nereden geldiklerine dair herhangi bir bilgi gün yüzüne çıkmış değil.

HESKAN kabilesini oluşturan altı boy şöyle sıralanabilir:

1- Evdalli (A), 2- Evdalli (B), 3- Mıhkê, 4- Şerkan, 5- Mışwabi, 6- Sindiya. Yezidiler arasında en zengin olanları bu boylara mensuptur ve ayrıca dinlerini değiştirip Müslümanlaşmışlardır. Cizre'nin Suriye tarafına düşen yörelerinde hayvancılık yaparlar.

MALA DAXİ kabilesi, dört boydan oluşur ve hepsi de Daxi ismiyle anılır. Yezidiler arasında en zayıf olanlardandır ve hayatta kalma mücadelesi verirler.

CELKA kabilesi üç boydan oluşur. 70-80 yıl öncesine kadar Kurkurika kabilesiyle birlikteydiler; bir ihtilaf sonucu bölündüler. Celka kabilesi gücü, kuvveti ve savaşçılığıyla tanınır.

ÇELEKAN kabilesinin boyları yoktur; 50 yıl önce yaklaşık 120 aileden oluşan savaşçı bir kabiledir. 130 yıl önce Sincar dağı'ndan Mardin, Nusaybin ve Turabidin bölgesine göçüp; ora-

daki mağara, kıl çadırlarda uzunca bir süre yaşadıkdan sonra yerleşik bir düzene geçebildiler. Sonra, yeniden anayurtlarına döndüler.

FEQİRAN kabilesi altı boydan meydana gelir:

1- Mala Zero, 2- Mala Şiro, 3- Mala Cendo, 4- Mala Oso, 5- Mala Kalo, 6- Mala Heno.

Bunlar arasında Mala Zero, mıntıkadaki en eski boydur. Yüzyıl öncesine kadar Feqiran kabile boyları pek garibandılar; diğer aşiretlerin boy hedefi haline gelmişlerdi. Aynı zamanda Yezidilerin ruhban sınıfından "fakir" mertebesini oluşturan Feqiran kabilesi, **Hemo Şiro** önderliğinde silahlanarak mevcut aşiret sistemini altüst etti. Sincar Dağı'na hükmettiler. Bu tarihten sonra, sözü dinlenen bir kabile konumuna yükseldi.

Feqiran kabilesi, aslında kaşaş bir kabile olmaktan ziyade, dini mertebe sayesinde biraraya gelmiş yapay bir topluluktur. Gerçekte, Feqiran mensuplarının çoğu, Şarqıyan kabilesi soyundan gelir. Geri kalanlarının ise, yine Sincar'daki kadim Hıristiyan rahiplerinin soylarından gelmiş olmaları muhtemeldir.

CİFRİYAN kabilesi, aynı isimle anılan tek boydan oluşur.

HELİQİYAN kabilesi de kendi ismini taşıyan tek boya sahiptir. Cifriyan ile Helifiyan kabilesinin aynı kandan oldukları söylenir. Farklı kabile ve aşiretlerle ittifak yaparak varlıklarını sürdürmeye çalışırlar.

MENDİKAN kabilesi üçü Müslüman, üçü Yezidi olmak üzere altı boydan oluşur:

1- Şehwaniyan, 2- Ezoyi, 3- Kelşi, 4- Mala Beşok, 5- Mala Fendi, 6- Şêxlero.

Sincar'ın asıl yerlileri olan Mendikan kabilesinin bazı kollarının, yörede oturan Arap kabileleriyle kan bağının olduğu ileri sürülür. Yezidilik inancının ortaya çıkmasından önce Müslüman kabileler olarak yöreye yerleşen Tağleb (Arap) kabilesi, Yezidilik inancının Sincar Dağı'na egemen olmasıyla birlikte bu inancı benimsemiş; zaman içinde dil ve kültür bakımından doğal

asimilasyon sürecinden geçerek Kürtleşmiştir. Yukarıda anılan Şhwaniyan, Ezoyi ve Kelşi (Keleşi) boylarının da serüveninin böyle olduğu sanılıyor veya iddia ediliyor.

Yüz elli yıl kadar önce, bu boylardan bir kısmı yeniden Müslümanlığı kabul etmiş. Reisleri **Hawand** ile ailesinin İslamiyet'i benimsemesi tepkiyle karşılanmamış; ancak, o tarihte boylar ve aileler de reislerinden farklı olarak Yezidiliklerini korumuşlardı. Ne zaman ki Osmanlı, Müslüman-Yezidi ayrımı yapmadan Sincar Dağı'ndaki bütün aşiretlere karşı yoketme kampanyası başlattı; o zaman Müslümanlaşmaya bir tepki başladı, daha önce din değiştiren Yezidi kabile reisleri ve boyları, yeniden asıl inançlarına döndüler. Osmanlıya direnişte birlik ve beraberlik içinde oldular. Bununla birlikte İslam'ı ilk benimseyen kabile reisi **Hawand**'ın soyundan gelen **Mala Başok** ile **Mala Fendi**, hâlâ Müslümandırlar.

Mendikan kabilesi, 1900'lü yıllarda kuvvet ve kudret sahibi bir aşiret idi ve müttefiki Hebatat aşiretine güvenerek yöresinin hâkimi sayılırdı. Ne var ki, aynı tarihlerde Fakir tabakasının (Feqıran kabile mensuplarının) **Hemo Şiro** başkanlığında başlattıkları isyana karşı çıktılar. Bunun bedelini ağır ödediler. Yerlerinden yurtlarından, mallarından ve canlarından oldular.

Şêxlero boyu, kabilenin gerçek üyesi değildir; sonradan himaye ve ittifak siyaseti çerçevesinde bu kabileye dahil olmuştur. Sünni meşrepli bir boydur ve esasında Telafar yöresinden Sincar'a göçmüştür.

REŞKAN geçmişte göçebe bir kabile olup, Birinci Dünya Savaşı yıllarında Telafar yöresinden Sincar Dağı'na göçmüştür. Reşkan, Kürt Tarihi *Şerefnâme*'de adı geçen eski kabilelerden biridir. Asıl anayurdu Cizre civarındır.

ŞARQİYAN kabilesi, esas olarak Mardin-Viranşehir çevresinde oturan büyük bir kabiledir. Bir kısmı Sincar Dağı'na geçerek Xwarikan aşiretine katılmış; diğer bir kısmı da yoksulluk içinde yaşamış, Feqıran kabilesine dahil olmuştur.

B) CİWANA

Bu aşirete bağlı üç ana kabileden söz edilebilir:

1- Hebabat, 2- Mehrikan, 3- Mala Xalita.

HEBABAT, Sincar Dağı'nın en güçlü kabilesiyken; Osmanlıyla çatışmaları sırasında büyük mal ve can kaybına uğradı. Osmanlı yönetimi Beled şehrini merkez alıp yönetimi ele alınca, yenilgiden sonra hükümete yanaştı; bu şehrin civarındaki köylerde yerleşmeye başladı.

Günümüzde bile aşiretlerarası ittifakların ekseni kabul edilen Hebabat'ın en meşhur reisi 1905 yılında 130 yaşında vefat eden **Xıdır (Hıdır) Mehemed Kâhya** idi. Xıdır ailesinin nüfusu 1950'lerde 150 kişiydi ve kabile reisliği bu ailenin tekelindeydi. 1948 yılında ailenin bir ferdi, Irak parlamentosuna üye seçildi.

Rivayete inanılırsa, Hebabat kabilesine reislik eden ailenin soyu, Arap Tayy kabilesine; diğer bir söylentiye göre ise, ikinci halife **Ömer bin Hattab**'a kadar uzanmış! Osmanlı yöneticisi **Hafız Mehmet Paşa**'nın 1835 yılında Sincar'a yönelik Müslümanlaştırma kampanyası ve askeri seferi sırasında, aileden üç şahsiyet İslam dinine girdi: **Qaso Eli, Mele Hesen, Heci Sara**. Bunların torunları hâlâ Müslüman olduklarını söylemelerine rağmen esasında Yezidi inanç, töre ve gelenekleri üzerine yaşarlar.

MEHRİKAN birçok soy, sıbt ve hezbat'a ayrılmakla birlikte hepsi de aynı isimle anılırlar. Bu yanılla bakılırsa, kabileler konfederasyonu niteliğinde olup, önemlileri şöyle sıralanabilir: **Eli Fero, E'sno, Kulikan, Heskê Eyi**.

Savaşçılıklarıyla nam salan kabile mensupları, Osmanlı'nın mıntıkaya her askeri harekâtından nasiplerini almışlardır. İngiliz mandası bitip Irak hükümeti kurulduğunda, bu kabileler geniş çaplı bir isyan hareketi başlattılar. İsyân bastırılınca reisleri yurtdışına kaçtı; sonra yakalanıp defalarca güneye sürüldü.

Bu konfederasyon içindeki Heskê soyunun aslında Bekran köyünde oturan Bekranan kabilesiyle aynı kökten geldiği ve gerçekte Heskê Eyi soyunun. Xorikan aşiretine mensup Semuqa

kabilesiyle aynı kanı taşıdığı; çok sonradan gelip Mehrikan konfederasyonuna katıldığı yolunda çeşitli iddialar var.

MALA XALİTA'nın diğer adı Moskora'dır. Moskora adını taşıyan beş ayrı hezbat (oymak) söz konusudur:

Moskora Deholi, Moskora Quveysi, Moskora Taraf, Moskora Nasiriye, Moskora Adika. Diğer büyük soy kümesi aynı adı taşıyan dokuz oymaktan oluşup, **Eli Dina** diye anılan hezbat'tır. Oturdıkları köylere göre farklılaşmış durumdadırlar.

Mala-Xalita, esasında Dunbilan/Dumbulan aslından gelmiştir. Kabile reisi **Halit**'in altı oğlunun adını alan oymaklar sonradan ailelere bölündüler.

Kürt tarihi *Şerefnâme*'ye göre, Mala Xalita, başlangıçta Batman il sınırındaki ünlü tarihi belde Hasankeyf'te oturmuş. 17. yüzyıl sonlarına doğru Erzan/Arzan bölgesine göçmüş. Derken Diyarbekir, Beşiri, Silvan yöresine yayılarak mıntıkanın ismini "*Xalitan Diyarı*" koymuş. İzleyen yıllarda büyük bir bölümü Sincar Dağı'na göç etmiş.

Moskora oymağı ise, daha çok Dunbuli/Dumbuli soyundan gelme olup; Dunbuli Bext veya Mala Nublan adını alıvermiş. Kendilerini soyca Mala Xalita'dan daha üstün tutarlar. Ancak tarihte maruz kaldıkları felaketler, Dunbulileri bölüp parçaladı; güçten kuvvetten düşürdü. *Şerefname*'ye bakılırsa, bir bölümü Cizre civarında, diğer bir bölümü ise Azerbaycan'a yönelip Sekmanabad'da yerleşti.

Muhtemelen Kürtler arasında Dunbili Bext olarak bilinen "*Bexti*" yahut "*Bextiyari*" kabilesinden gelmiş olmalıdır. 16. yüzyılda **Şah Tahmasp** zamanında Hakkari ile Hoy yöresini ele geçirerek büyük bir güç kazandılar. 1500'lü yıllardan sonra, bu güçlü kabile hakkındaki tarihi bilgiler aniden kesiliveriyor.

1940'lı yıllarda Sincar'da yaklaşık 15 hanelik bir Dunbuli oymağı vardı. Hepsi de Müslümanlaşmıştı. *Şerefnâme*'de, "Dunbuli oymağının aslında Yezidi olduğu; bir kısmının İslam'ı kabul ettiği ve geri kalanının eski inancını sürdürdüğü" belirti-

lır. Arapça bir kâmus (ansiklopedik sözlük)'ta, Dunbuli'nin "Musul civarında yaşayan bir Kürt kabilesi/oymağı" olduğu yazılıdır.

XEYSEK kendi halinde küçük bir kabile (veya aşiret) olup, Sincar'ın iki köyünde yerleşiktir. Bir ismi de **Qafçeka** olan bu kabile, adını, Yezidi evliyası **Şeyh Şerafeddin** ailesinin hizmetlisi **Qafçeka**'dan almış. Daha çok müridan taifesini oluşturan bu kabile mensupları, aşiretlerarası kavgalardan uzak dururlar.

2- Sincar'da Yezidi Olmayan Aşiretler

Yezidilik inancı Sincar mıntıkasına egemen olup, yöredeki Hıristiyan ve Müslüman unsurları iman kuvvetiyle altedince; burada kalan kimi aşiretler, Yezidilerin himayesine girdiler; gelenek ve göreneklerini benimseyip, kendileriyle kader birliği ettiler. **Kelb Eli, Evdali, Mala Naso, Hilali** gibi aşiretler buna örnek gösterilebilir. Bunlar arasında en ünlüsü, **Babagân** isimli batını aşiretidir. Babagânlar iki bölüğe ayrılırlar:

Pir Zeker, Sit Zeynep.

Aslında bunlar Alevi-Bektaşî kümeleri olup; **Hız. Ali**'nin ilahlığına; ruh göçüne inanırlar. Bektaşî süreğinden geldiklerini savlar ve bu yolağın gereklerini yerine getirirler.

İlginçtir; buradaki Bektaşîlerle Yezidiler öylesine iç içe geçip, birbirlerinin ayinlerini öyle benimsemişler ki; Babagân mensupları, Laleş Tapınağı'nı ziyaret edip **Tavus Melek**'i anma/kutsama ayinlerine katılırlar. Buna karşılık Yezidi aşiretleri de Cem'e katılır; aşiretin ermiş/evliya saydığı **Pir Zeker** ile **Sit Zeynep** makamını ziyaret ve tavaf ederler.

Yezidilerle Bektaşîleri, giyim kuşamlarına, konuşmalarına ve törelerine bakarak ayırmak mümkün değildir.

Xatuniye aşireti, eskiden beri Sincar çölünde yaşamakta olan Kürtleşmiş bir Müslüman Arap aşiretidir. Gerçek aslı bilinmemektedir. Hatuniye köyünden oldukları (sonradan **Cidale** adını alan) için kendileri, bu isimle anılırlar. 1715 yılında Os-

manlı paşası **Hasan**, buradaki kalede mevzilenen Yezidileri topa tutmuştu. Köy, günümüzde Suriye sınırları içindedir. **Hatuniye** aşiretinin diğer bir adı **Havatine** olup, mensupları kendilerini **Daquriye** diye çağırırlar.

3- Şeyhan'daki Aşiretler

Bölgede Yezidi ruhban sınıfından çok sayıda “şeyh” bulunduğu için yöreye *Şeyhan* (Şêxan) adı verilmiştir. Şeyhan yöresi eskiden heybeti, asaleti, dehşeti ve seyahati ile nam salan bir bölgeymiş. Müslüman aşiretler bu mıntıkaya girmekten, insanlarıyla temas kurmaktan çekinir dururlarmış. Yezidilik Şeyhan'a egemen olunca, bu inanç mensubu aşiretler kendi kurallarını hâkim kılmış ve âdeta yörede beyliklerini ilan etmişler.

Sünni meşrepli Kürt milliyetçisi **Revanduzlu Mehemed Paşa** (Mir ê Kor), 1832'de Şeyhan'a saldırıp dengeleri altüst edince, burada durumları sarsılan Yezidiler, esas olarak Sincar Dağı'na çekilerek direnişlerini sürdürebilmiş ve varlıklarını koruyabilmişlerdir.

Revanduzlu Mehmed Paşa'nın saldırısından önce, Şeyhan Yezidileri'nin hükmü Yukarı Zap ırmağından Habur nehrine kadar uzanan bölgede geçermiş. O tarihte, bölgede toplam 100 bin kişi yaşamış. Oysa 1950'lerde bu nüfus 10 bine kadar gerilemiş.

Şeyhan Yezidileri, iki ana kola ayrılırlar: Ruhban Sınıfı ile müritler. Emirler, Basmirler, Şeyhler, Pirlar birinci sınıfa dahildirler. Müritler ise avam tabakasını oluştururlar.

Aşiretlere gelince, şöyle sıralayabiliriz:

1- BASTKÎ: Kendilerine “Cahsani” ismi de verilir;

2- BELESİNİ;

3- BEYDAYİ;

4- TIRK: Muhtemelen Kürtleşmiş Türk asıllı bir aşirettir;

5- HEKKARİ: büyük olasılıkla Hakkari aşiretlerinin bir koludur;

6- XEYSEKİ;

7- DOSKİ: Kürtçe anlamı iki omuzlu, iki tepeli'dir;

8- DANA: Kendilerini, Dindana diye çağırırlar. Şeyhan'daki en kalabalık aşiret kümesidir. Kürt tarihinde isimleri zikredilir. Mardin/Viranşehir yöresinden geldikleri rivayet olunur. Sonradan bir kısmı anayurduna dönerken, diğer bölümü Sincar'a gitmiştir;

9- RUBENİŞTİ: Dindane aşiretinin bir boyu olup, arsız ve yüz­süz anlamına bu lâkapla anılırlar;

10- TAZİ: Arap soyundan gelen bu kabilenin Yezidilik'in kurucu önderi Şeyh Adiy ile birlikte Şam'dan buraya geldiği söylenir;

11- QAİDİ: Şeyhan'daki en eski aşirettir. Şeyh Adiy'in hizmetkârı Qaid'in torunları oldukları rivayet edilir. Yezidilerin hac mevsimini yönetmek gibi bir imtiyaza sahiptir;

12- KERNİ;

13- MAMOSİ;

14- HERAQİ;

15- RUZKİ: Kürt tarihi Şerefnâme'de Ruzki aşireti hakkında ayrıntılı bilgi bulunur. Yavuz Sultan Selim zamanında Bitlis'i mesken tutan bu aşiretin Şeyhan'daki kolunun nasıl buraya geldiği, Yezidilik inancını nasıl benimsediğine ilişkin herhangi bir bilgi verilmemiştir.

Şeyhan Yezidilerini, Sincar ve diğer mıntıkaldakilerden ayıran en önemli özellik, Şeyhan'da aşiretçilik ve kabileciliğin giderek dağılmış olması; gelenek ve göreneklerin aşiret töresi içinde değil, bireysel düzlemde yaşanması ve yaşatılmasıdır.

Muhtemelen dış baskı ve saldırı (Sünni Kürt beylerinin askerî baskınları ile Osmanlıların Müslümanlaştırma çerçevesindeki harekâtları) neticesinde bozulan aşiret töreleri, kolektif ruhu, bilinci ve dayanışmayı yok etmiş; yerini alan bireycilik, bireysellik ise yozlaşarak varlığını sürdürmüştür. Bu altüst oluş, Şeyhan aşiretlerine pahalıya patlamış; ellerindeki malı, mülkü

yabancılara kaptırmışlar; ruhban sınıfının istismarına açık hale gelmişler.

Yezidiler, 1950 yılına kadar Şeyhan'da toplam 52 köyde oturmaktaydılar. Bunlar arasında Ba'azara ile Behzani köyleri, kast sisteminde en tepedeki Emirler sülalesinin iki ana merkezi olarak bilinir.

4- Sincar ve Şeyhan Dışındaki Yezidi Aşiretleri

MUSANE/MUSASAN: Zaho'nun Dicle kıyısındaki Bacide köyünde yaşarlar. Tarihte cengâverliğiyle ün salan bir aşiretmiş.

HUVEYRİYAN: Zaho civarındaki dağlarda ve ovalarda göçebe hayat süren bir aşiret olup, bir kısmı yerleşiktir. Bazıları da Türkiye sınırları içindeki Cizre, Nusaybin ve Mardin'in köylerinde yerleşmişler. Kürt tarihçileri, bu aşireti, Behavira, Hewaruka diye anarlar. Kimisi Müslümanlaşan, çok azı Hıristiyanlık inancını benimseyen eski bir aşiretmiş.

MASKİ: Zaho ilçesine bağlı Deyrebon köyünde yaşayan köklü bir aşirettir.

REŞKAN: Telafar ilçesine bağlı Zimar beldesinde yaşayan bu aşiretin bir kolu da Sincar'da mevcuttur.

CİLKI: Yezidilerin en eski aşiretlerinden olup, *Şerefnâme*'de kendilerinden bahsedilir.

HESENKEYFA: Adını Hasankeyf yöresinden alan bu aşiret, yöreye hakim onüç aşiretten biriymiş.

BELIKAN: Nusaybin civarında yaşayan Yezidi aşiretidir.

DESIKAN: Nusaybin yakınındaki Dasikan dağında yaşayan Yezidi aşireti olup, Cilki aşiretinin himayesindedir. Bir bölümü Suriye'deki Kamışlı yöresinde, diğeri de Sincar mıntıkasında yaşamaktadır. Aşiret boylarının Yezidilik, Hıristiyanlık ve Müslümanlık inançları arasında bölündüğü söylenece de, büyük olasılıkla bu aşiret mensuplarının hemen tümü Yezidi dinine bağlıdır.

ŞARQİYAN: Esas olarak Urfa Viranşehir ilçesi ve köylerinde yaşayan, göçebe bir aşirettir. Milliyetçi Arap tarihçileri, bun-

ların, Kürtleşmiş Arap kabileler olduğunu ileri sürerler. Komşuları Sünni inançlı Kürt aşiretleri (Milliler, Daquriler gibi) ile yakın temasta olduklarından Sincar ve Turabidin'deki dindaşları kadar bağnaz değiller. Milli aşireti reisi **İbrahim Paşa** zamanında Hamidiye Alayları'na yazılmış; bu sayede etkinlik kazanmıştır.

Müslüman Kürtlerle samimi ilişkileri nedeniyle, inançlarından ve bazı geleneklerinden vazgeçmişler. Sözgelimi, "Şeytan" sözcüğünün yanlarında telaffuz edilmesine kızmaktan vazgeçmişler; eşin ölümünden sonra baldızla evlenmeyi kabullenmişler vb. 1900'lü yıllardaki reisleri **Hüseyin Efendi Qenco**, ailesiyle birlikte İslam dinini benimsemiştir.

Şarqiyan aşireti birkaç boydan oluşur:

a) Belikan, b) Ediyen, c) Merivan, d) Torunan, e) Maski.

Sincar'daki Feqıran (veya Fakirler tabakası), yoğunlukla Şarqiyan aşiretine bağlıdır. Keza, Kerkariye aşiretinin Baloyan kolu da Şarqiyan soyundan gelir. Daha önce Yezidi inancıydanken, sonradan Müslümanlaşmıştır.

DANA: Viranşehir'de oturan aşiretin kökü Şeyhan bölgesine kadar uzanır.

SEW'ANİ: Mardin'in yedi köyünde yerleşik büyük bir aşirettir. Ötedenberi bu aşiretin reisliği **Mala Emso** ailesinin elindedir. Aile Müslümanlaşmıştır.

DAVUDYAN: Mardin'in Derik-ilçesine bağlı üç köyde yaşayan bir aşirettir.

XALTİ: Osmanlı zamanında Diyarbekir vilayetine bağlı (Silvan, Beşiri, Siirt, Ridvan, vs) ilçe ve köylerinde yaşayan ve Dicle havzasında **Halidiyan** olarak bilinen büyük bir aşirettir. Bunların kimi kollarının Muş, Sason, Garzan, Derik, Genç, Kulp, Batman gibi yerleşim merkezlerine yayıldığı, tarihi bir gerçektir. 16. ve 17. yüzyılda anılan bölgelerdeki Kürt beyliği içinde büyük bir nüfusa, etkiye ve geniş arazilere sahip olan Xalti Yezidileri, tarihte önemli bir yer tutmuşlar; özellikle Eme-

vi Halifeliği sırasında Halife Süleyman bin Abdülmelik'in kurduğu Süleymani Beyliği sayesinde çoğalıp dört bir yana yayılmışlar.

5- Halep Diyarındaki Yezidiler

Halep vilayeti ve komşu illerdeki Yezidi sayısı, Irak Kürt bölgesi ve Turabidin'deki dindaşlarından daha azdır. Bu aşiretler hakkında ciddi tarihi bilgiye rastlamak olanaksız gibidir. Zira, Halep Yezidileri arasındaki Kavval ve Koçek gibi ruhban sınıfına mensup olanlar, giderek azalmaktaydılar. Kavval tabakasının "bir çeşit meddah"lık yapıp; tarih, masal, menkıbe, destan, soyağacı konusunda yetenekli olması, aynı zamanda sözlü Yezidi tarihinin devamlılığını sağlayabiliyordu. Oysa nesli tükenen Halep Kavvalları, bu bilgileri ardıllarına bırakmadan kaybolup gitmişlerdir.

Dolaylı yollardan edinilen bilgilere bakılırsa, Yezidiler, Ortaçağda Maraş, Hama, Halep, Antakya gibi bölgelere kadar yayılmış; oradaki Kürt aşiretleri arasında büyük bir itibar kazanmış; özellikle **Şeyh Adiy** ailesinden Memlûk devletinin son demleriyle, Osmanlı padişahı **Yavuz Sultan Selim** döneminin başında Halep Beyliği yapan **Şeyh İzzeddin el Kürdi el Adevi**'nin sayesinde, Halep'te hükümran olmuşlar.

Adı geçen **Şeyh İzzeddin**, soyunu **Şeyh Adiy** sülalesine dayandırmakla birlikte, esasen **Şeyh Mend** ailesinden gelir. Kürt kökenli bu aile, Halep ve çevresinde Yezidilik inancının benimsenmesinde tarihi bir rol oynamıştır.

1950'li yıllarda başta Halep olmak üzere Suriye-Türkiye sınırı boylarındaki Yezidilerin yaşadıkları bölgeler şöyle sıranabilir: Suruç (Mes Hacerk köyü), Birecik (Zak ve Qostan köyü), Kilis (Mehrevi, Burc-ul Qaz, Baskal, Kevkeb, Qatmi, Qastal, Arşuqıkar, Abu Kaab, Kıfırmazin, Kıfr Yezid köyleri), Afrin'e bağlı Gundê Feqir (Fakir tabakasının yaşadığı köyle Karabaş, Kimar, Basufan ve Bavlovan köyleri; el Ma'ara ilçesi, Azez ilçesi, el Cevnie, Amuda ilçesine bağlı en az otuz köy.

Ancak Suriye ilçelerine bağlı yaklaşık kırk köydeki Yezidilerin hemen tümü. 1950'li yıllarda artık Müslümanlaşmıştır ki, el Cevme ilçesine bağlı köyler bunların başında geliyordu. Din adamlarının azlığı da, Yezidi inançlarının unutulmasında önemli bir etkendi.

6- Van ve Çevresindeki Yezidiler

BAZFIYAN: Van'a bağlı Şemseddin, Karakent, Deyrcaad, Ovni, Ayndaf köylerinde yaşardı.

REŞA: Doğubayezit ilçesinde yerleşikti.

MEHMUDİ: Hakkari ve çevresinde yaşayan, soyunun Mer-
vanilere ulaştığına inanılan; sonradan Azerbaycan'a göç eden,
Şerefnâme'de soylu bir aşiret olarak kendisinden söz edilen bir
aşirettir. Ayrıca Van'ın Bahçesaray ve Gevaş ilçelerinde de es-
kiden birçok Yezidi aşireti yaşardı.

7- Kafkasya ve Rusya'daki Yezidiler

Osmanlı dönemindeki idari bölgelerden Kars yöresinde Sip-
kan, Gümrü (Aleksandrapol) çevresinde Mehmedan ve Tuzluca
ilçesi yakınlarındaki Sinek yaylalarında ise buraya adlarını ve-
ren aşiret yaşardı.

ERİVAN çevresindeki Yezidilerin yaşadıkları bazı köylerin
adları şöyledir:

Qarxun, Kuruazar, Siflibat, Çobankara, Kamuşlu, Kulubeg,
Şahmiran, Kaçarabad, Büyük Kulkule (veya Gulgule veya Gur-
gure-FB), Küçük Kulkule, Hako, Sabuncu, Kışlasiran, Kışla
Mera, Hanaağaç, Gunlatif (veya Kundlatif), Keleşbeg, Kalto,
Telek, Siçanlı Baysız, Ayarlu.

SİNEK PLATOSU (Tuzluca'ya bağlı):

Gümrül, Kervansaray, Güzeldar, Ahilkelek, Senker (Zenger),
Korbulak, Bağdad, Mergbüyük, Mergküçük (aslı Mergamer-
FB), Kundaksaz, Cercelis, Bambi, Çobankorumaz, Kuruboğaz,
Camuşlu Kebir, Camuşlu Sağır.

TİFLİS: Telif, Gence, Kaxit. Lori, Sürmelimahal, Tendürek.

BAKU: Hacı kabul.

8) Yezidi Kökenli Diğer Aşiretler

Bunlar, eskiden Yezidi olarak bilinen veya sanılan duyulan aşiretleri oluştururlar. Aslen Yezidi olmalarına rağmen günümüzde bir kısmı etnik, bir kısmı da dinsel asimilasyona uğramıştır. Önemli olan, tarihsel köken bakımından Yezidiliklerinin bilinmesidir.

BASA: Yaklaşık 70 yıl önce Siirt çevresinde 300 kadar aileden meydana geliyordu. Birinci Dünya Savaşı yıllarında İttihat ve Terakki hükümetince tümüyle imha edildiği söylenir.

SAHBIYAN: Sahbiye olarak da bilinen bu aşiret hakkındaki bilgileri, 15. yüzyılda yazılan "*Sahib-ül Muluk li Marifet-il Suluk*" isimli kitapta bulmak mümkün.

GERMIYAN: Ünlü İslam gezgini **İbn-i Batuta**, Karahisar (Kolhisar) yöresindeki izlenimlerini şöyle aktarır:

"**Yezid bin Muaviye** soyundan geldiği rivayet edilen bu kavim, Kütahya dolaylarında oturur. Buradaki Yezidiler, yol kesiciler olarak bilinir. Germiyanlar (Germiyanogulları diye de bilinir-FB), 1256-1483 yılları arasında Konya merkezli bir devlet kuran ve Osmanogulları tarafından ortadan kaldırılan Karamanlar'ın torunlarıdır."

Öte yandan, Fransız kökenli İslam uzmanı **Claude Cahen**, "*Osmanlılardan Önce Anadolu'da Türkler*" isimli kitabında (sayfa 153 ve 308) Germiyanogulları arasında Kürtlerin bulunduğunu belirtmekle birlikte, bunların Yezidiliklerine ilişkin herhangi bir kayıt düşmez. Germiyan aşiretinin Kürt kökenli olması kuvvetle muhtemeldir. Soyunun, Karamanogulları'na bağlanması tarihi verilerle desteklenmiyor.

BAPİRAN/ŞIKAKAN: Meşhur Osmanlı seyyahı **Evliya Çelebi**, Sincar mıntıkasındaki Yezidileri sayarken bu iki aşiretin

ismini zikrediyor. Fakat günümüzde bunlardan herhangi bir iz kalmamış görünüyor. “*Sahib-ül Mulukli Marifet-il Suluk*” unvanlı kitapta, Şarizor (günümüzdeki Süleymaniye yöresi) çevresinde Bapira adlı bir aşiretten bahsediliyor. **Evliya Çelebi**'nin sözünü ettiği aşiret ile bunun ilintisinin olup olmadığına dair herhangi bir delil bulunmuyor.

Şıkakan, büyük bir olasılıkla Urmiye gölünün batısındaki Kürtlerin oluşturduğu **Şeçaqî/Şıkaki** (I. Dünya Savaşı yıllarında İran yönetimine başkaldıran ünlü Kürt önderi **Simko İsmail**'in reisliğini yaptığı aşiret konfederasyonu) aşiretinin aynısıdır. Eskiden Meyafarqin (Silvan) çevresinde yaşayan bir kısmı, Yezidilik inancını benimsiyordu. Sonradan Muş Malazgirt (Milezkurd=Kürtüsünağı) ilçesine göçtüler. Oradan Sincar'a ulaştılar..

Şerefname'ye göre ise Şêçaq aşireti, Cizre'ye bağlı Fınık nahiyesinde yaşıyordu ve geç dönemde topluca Sincar mıntıkasına geçti. Bu olasılık daha mantıklı görünüyor.

MİRAN: Eskiden Fınık Beyliği altında yaşayan dört büyük aşiretten biridir. *Şerefname*'de belirtildiğine göre Fınık beyleri, **Abdal bin Süleyman bin Halid bin Velid** soyundandırlar. Yani Mahzumi isimli Arap kabilesinin kanını taşıyorlar. Sonradan Yezidi inancını benimsemiş ve bu uğurda çaba sarfetmişler. 1900'lerde Cizre'deki Miran aşireti, 500 aileden oluşuyordu ve Hamidiye Alayları'na komutanlık yapan **Mustafa Temir Paşa**, aynı zamanda bu aşiretin reisiydi. Aşiret bir süre Irakta yaşadık-tan sonra Suriyeye geçti.

SİLİFAN: 19. yüzyıl başlarına kadar Yezidi inancında olan Silifan aşireti, bu tarihten sonra Müslümanlaştı. Daha çok Zaho ilçesi ve köylerinde yerleşti.

SERLİYAN: Irak sınırları içindeki Qerqaşe, Gazikan, Warked, Telleben köylerinde oturan bu aşiret eskiden Yezidi inancındayken, günümüzde *Ali İlahi* veya *Ehli Hakk* diye bilinen Kürt Aleviliğini benimsiyor. Daha doğrusu, aşiret mensupları, *Yezidilik* ile *Ali İlahilik* arasında bir sentez yapmayı başarmış;

"Şeytan" sözcüğünü kullanmıyorlar, güneşe dönerek dua ediyorlar ve batınlığı bir hayat tarzı olarak seçmişler.

Serliyan veya Sarliya, yörede nam salmış Dinadiyan aşireti-ne bağlıdır. Bu sonuncusunun mensupları, çok eskiden beri Müslümanlaşmışlar. Yezidilik'in yukarı Zap ırmağı kıyılarına ulaşmasıyla birlikte buradaki insanlar yeni inancı kabul etmişler ve izleyen süreçte, bu kez Hz. Ali'yi ilahlaştıran Ali İlahilik görüşüyle Yezidilik arasında bir sentez yapmışlar. Muhtemelen bu aşiret, ötedenberi Ali İlahilik görüşünde olan Kerkük yakınındaki Kakai Kürtlerinden etkilenmiştir.

Türkiye-Irak sınır kapısından biri olan Telafar mıntıkasındaki Serliyan aşireti ile ilintisi hakkında bir bilgi bulunmadığı gibi, bunun salt bir isim benzerliği olup olmadığı da bilinmiyor.

Kendi inancında olmayanlara kız vermeyi kesinlikle reddeden Serliyan aşireti, benzer inanç motifini taşıyan Bektaşî Şabaklar/Şavaklar ile sıcak bir ilişki içindeler; bunlarla kız alıp veriyorlar. Dışarıdan alınan gelin, gerdek gecesinden itibaren Serliyan sayılıyor ve inancın sırlarını dışarıya ifşa etmesi imkânsız hale geliyor. Yabancı gelin baba evine dönüp inanç sırlarını başkasına anlatırsa, mutlaka cezalandırılıyor.

ŞEXANBEGİ: Türkçe Şeyhan Beyi anlamına gelen ismi taşıyan bu aşiret, Erbil iline bağlı Kur köyünde yaşıyor. 70 yıl kadar önce toplam 100 aileden oluşan aşiret mensupları, Şeyhan mıntıkasındaki beyler sınıfından ve Yezidi ermişlerinden **MİR Şêx Bekir** soyundan geldiklerine inanırlar. Şeyhan yöresinde yaşayan aristokratlarla olan sıkı bağlarına bakılırsa, soykütüklerine dair iddialarının doğru olması mantıklıdır.

KİBARAN/ KİBARYAN: Sincar Dağında yerleşmiş ve reisleri **Afand** ile birlikte Müslümanlaşmış bir aşiret.

CEMALDİNA: Kars ili ve çevresinde yaşıyan Cemaldina aşiretinin eski inancı da Yezidiliktir.

SİPKAN: Yoğunlukla Ağrı ili ve Van gölünün kuzeyinde, belli bir bölümü de Urfa Viranşehir civarında yerleşmiş bulunan

Sipkan/Spikan aşiretinin kuzeyde yaşayanları artık Müslümanlaşmış, güneydekileri ise Yezidi olarak kalmışlar.

OMARAN: Sincar Dağındaki bu eski aşiretten birkaç aile dışında kimse kalmamış; çoğu dağınık halde yaşamaktadır. Nusaybin köylerindeki Omaryan aşiretiyle ilintisi olup olmadığına ilişkin bir veri mevcut değil. Muhtemelen Kürt kökenli Milli aşiret konfederasyonu içindeki Omaran aşiretiyle bağı vardır. Omaran aşiretinin Urfa Karacadağ yöresinden Sincar'a göçtüğü sanılıyor.

BESYAN/BASYAN: 16. ve 17. yüzyılda tarih sahnesinde önemli roller oynamış bu güçlü aşiret, *Şerefname*'de yer alıyor. Batman ve Kulp beyliklerinin oluşumunda Besyan aşiretinin katkısı büyüktür. Geç dönemlerde yine büyük bir aşiret birliği olan Xalti/Xalitan veya Halidan içinde erimiş; Sincar'a göçtüğünden sonra isim değiştirmişler.

MAMEREŞ: Emin Zeki Beg'in "*Kürt ve Kürdistan Tarihi*" isimli kitabına bakılırsa, Ertuşî kabile konfederasyonunun bir kolunu oluşturan Mamereş, 2000 aileden meydana geliyormuş. Irak Kürt bölgesinde yerleşik Mamereş, bağlı bulunduğu Müslüman Ertuşî kabilelerinin aksine, Yezidilik inancını benimsemiyor.

NECİNAN: Siirt yöresinde oturan ve 900 aileden oluşan bu aşiretten bazıları hâlâ Yezidiymişler.

QAZALAN: Sultan II. Abdülhamid armağanı olarak Yusuf Ziya Paşa tarafından kaleme alınan Kürtçe sözlükte belirtildiğine göre, Siirt çevresinde yaşıyor bu aşiret.

YEZİDİ: Iraklı Kürt yazar Emin Zeki Beg'in yukarıda anılan kitabında, "Van gölünün kuzeyinde hayvancılıkla uğraşan bir aşiret" ibaresi yer alıyor.

CUHEYŞ: Bazı Arap tarihçilere bakılırsa, bu aşiret aslen Arabistanlı Tayy kabilesinin kanını taşıyormuş. Ancak aşiret ileri gelenleri, geçmişte Tayy ve Zubeydiye isimli iki Arap kabilesiyle kader birliği yaptıklarını ama aralarında kan bağı bu-

lunmadığını söylüyorlar. Yine de Yezidilik inancının egemen olduğu dönem ve yörelerde, Müslüman Zubeydiye aşiretinden bazı ailelerin Yezidileştikleri bir olgudur.

DİĞER: Farklı dönemlerde Kürt coğrafyasında yaşamış ve ya bu konuda yazı yazmış bazı Ortaçağ tarihçilerinin satırları arasında Yezidilikleriyle anılmış birkaç Kürt kabilesine daha değinilmektedir:

Baltinan, Remkan/Ramikan, Hapsan, Nafizan, Niwidkawan/Newikan, Şoreş, Hivdıl.

Öte yandan, Türkiye'deki Yezidilerin dağılım alanları şöyledir:

Siirt'e bağlı Hamduna, Tahariye, Geyruk, Kelhak, Hicri, Bimir, Karuk, Derik, Bazivan. Şımız, Zevka, Haço, Şahsım, Yavuz, Fekiran, Çınır; Bismil'e bağlı Yasenç, Heyderkul, Darakol; Urfa'ya bağlı Olakçi, Bırç, Baluç, Kermi, Gedek, Kariye Zewra Eshin, Malahacer, Şeyh Mısto, Hemo Çavuş, Ahmazut, Herbi, Belek, Yabara, Te'l ve Safer köyleriyle Midyat ve Nusaybin'e bağlı birkaç köy.

9) Soran ve Erbil Mıntıkasındaki Aşiretler

Yezidilik inancının Kürt kabileler arasında benimsenip yaygınlaştığı dönemde, egemenliğini Şeyhan mıntikasına komşu olan Soran (veya Sohran) bölgesinde kurması çok mantıklıydı. Bu bakımdan Zap ırmağı, inançlararası sınırdaki önemli bir kilometre taşı niteliğindedir.

Müslümanlaşmış Soran beyleri, egemenlikleri altındaki bölgelerde militan Yezidiliğin yayılmasından son derece rahatsız olmuş ve bunu kendileri için tehlikeli bir gelişme olarak görmüşlerdir.

Kürt tarihi *Şerefname*'den öğrendiğimiz kadarıyla, Osmanlı padişahı **Kanuni Süleyman** Bağdat Seferi sırasında ordugâhını Erbil yakınlarında kurmuş; beylerinden **İzeddin bin Emir Seydi bin Şah Ali Begi** öldürüp yerine Yezidi (Dasnili) **Hüseyin**

Bey'i tayin etmiş; **Mir Seydi Beg oğlu Süleyman Beg oğlu Quli Beg** hükümranlığındaki Soran Beyliğı ile **Ali Beg oğlu Pir Budak** yönetimindeki Sumaklık Sancağını ülkesine katmıştı. Dasnili **Hüseyin Bey**'in üç sancak yönetimine atanması, Yezidilik inancı açısından büyük bir başarıydı. Ancak Yezidiler, insanları daha barışçı yollarla kazanacaklarına, şiddet yoluyla din düşmanlarını tasfiye ettiler.

Soran hükümdarı **Quli Beg** ile Dasnili Yezidi Beyi arasında kanlı savaşlar sürdü. Yezidi **Hüseyin Beg** ile başa çıkamayan **Quli Beg**, **Şah Tahmasp**'a sığındı. Yezidi beyinin baskı ve zulmü altında inleyen Soran halkı, İran'a bir heyet göndererek **Quli Beg**'in yeniden ülkesine dönmesini istedi. Ancak o, bu isteğı reddedip Osmanlı padişahına şikayet için İstanbul'a gitti. Padişah, kendisini Basra'ya bağlı bir sancak beyliğine tayin etti.

Pir Budak Beg'in oğulları, Yezidilerle amansız bir mücadeleye girdiler. Soranlılardan oluşturulan büyük bir ordu ile Erbil kalesine saldırıp ele geçirdiler. Yezidiler, beşyüz kadar seçkin adamlarını kaybettiler. Bozgun haberi duyulunca, Osmanlı Sultanı **Pir Budak oğlu Mir Hüseyin oğlu Mir Seyfeddin**'i payitahta çağırıp kendisini katletti.

Bu olay, Soran ve Erbil çevresindeki Yezidi kabilelerinin hükümranlığı açısından dönüm noktasıydı. Etkileri giderek azaldı; Yezidilik inancını benimseyen Soranlılar yeniden Müslümanlığı seçtiler. Yezidilik'ten vazgeçmeyenler ise muhtemel baskı ve intikamdan korkarak Şeyhan mıntikasına göçmek zorunda kaldılar.

Pir Budak soyundan gelen ve 19. yüzyılda *Mir ê Kor* olarak bilinen **Revanduzlu Mehemed Paşa**, bu olaydan üç asır sonra Yezidilere karşı büyük bir askeri harekât başlattı ve korkunç katliamlar yaptı.

Şeyhan muntakası emiri: TAHSİN BEG

SİNCAR DAĞI YEZİDİ ÖNDERLERİ*

Ötedenberi amansız kanlı çatışmalara sahne olan Sincar Dağı'ndaki Yezidi aşiretlerine damgasını vuran, bu topluluğun yakın tarihinde önemli rol oynayan birtakım şahsiyetlerden bahsetmek yerinde olur.

Bu şahsiyetlerin hepsi aynı sülaleden olmadıkları gibi, aynı kast (katı toplumsal tabakası) sistemine mensup da değiller. Yezidilik bunların ortak inancı olmakla birlikte, bir bakıma toplumsal ve sınıfsal mücadele mevcut kast sistemini bozmaya yönelikti. Aşiretlerarası tahakküm ve iktidar mücadelesi, işin esasını oluşturur. Kimi zaman, bazı şahsiyetlerin dış düşmana karşı direniş veya işbirliği sürecinde ortaya çıktığı görülür. Bazılarının özyaşam öyküleri şöyledir:

1) Xıdır (Hıdır) Mehemed Kâhya

Hebabat aşireti reisi olup, el Beled şehrinde ikâmet ederdi. 1950'lerde dalya demesine rağmen bilinci hâlâ yerindeydi. Kendini ziyaret edenlere, yüz yıllık ömründe görüp işittiği olayları gayet açık biçimde anlatırdı. Özellikle Osmanlının Yezidilere yönelik 30 kadar askeri harekâtını hikaye ederdi. Dönemin Osmanlı komutanı **Hafız Mehmet Paşa**'nın Yezidileri imhaya yönelik harekâtını hiç unutmazdı.

Xıdır Mehemed Kâhya, tam tamına seksen yıl boyunca aşiretine reislik yaptı; Hebabatları, yörenin en kudretli, saygın ve

* Sadık el Demluci, age.

sözü dinlenir aşireti konumuna getirdi. İyice yaşlanınca, makamını oğlu **Ali**'ye bıraktı. **Ali**, babası gibi çok akıllı, yetenekli biriydi; babasına danışmadan hiçbir işe kalkışmazdı. Osmanlı yöneticileri, bazı meselelerde **Xıdır**'ın görüşüne başvurmadan edemezdi. **Xıdır** Ağa, 1904 yılında vefat etti.

2) Hemo Şiro

Yezidilerin kast sisteminde Fakirler tabakasının önderiydi. Şeyhan'daki Dinadiye aşiretine mensuptu. Yaşamının ilk yıllarında adı sanı bilinmeyen biriydi. Sincar Dağı'nda ünlü Sefok isimli bir aşiret reisinin hizmetkârıydı. Zıvinge köyünde ikâmet ederken, Melek köyüne geçti ve Müslüman aşiretlerden ele geçirdiği Cidale köyüne yerleşip hayatının sonuna kadar burada kaldı.

Aşiret töresinde Fakirler tabakasının herhangi bir aidiyeti ve ağırlığı yoktur. Şeyhan Fakirlerinin aşiret aidiyeti olmasına rağmen Sincar'da böyle bir durum sözkonusu değildir. Dolayısıyla Yezidiler, kendilerine dervişan muamelesi yaparlar.

Hemo Şiro, Yezidi toplumunun istikrarsızlık içinde olduğu bir dönemde ortaya çıktı; Fakirler zümresini çevresine topladı ve güçler dengesinde önemli bir eksen oluşturdu. Fakirleri, birer savaşçı haline getirdi. Aşiretlerarası çatışmalara asla karışmadı. Öyle ki, tüm aşiretler ve çatışan taraflar, kendilerine itibar göstermek ve güçlerini hesaba katmak zorunda kaldılar. Sincar Dağı'nda artık sözü geçenlerden biri de **Hemo Şiro** idi.

Osmanlının çekilmesinden sonra Irak'ı işgal eden İngilizler, Yezidileri yanlarına çekmek için temasa geçtiler. **General Legman**, Yezidi Emiri **İsmail Beg**'i de yanına alarak ve tebdili kıyafetle bölgeye gidip Kıvr Henkari köyünde **Hemo Şiro** ile görüştü. Varılan anlaşma gereği, İngilizlerle **Hemo Şiro** arasındaki ittifak, İngiliz manda yönetimi sona erinceye kadar sürdü.

İngilizlerin ekonomik, siyasi ve askeri desteğini elde eden **Hemo Şiro**; Sincar muntıkasının biricik efendisi haline geldi; yöre halkını, tam bir ağalık düzeniyle yönetti.

Fakir tabakasının ünlü lideri: HEMO ŞİRO

Aynı zamanda bir Yezidi bağnazı olan **Hemo Şiro** açık sözlü, ileri görüşlü, dirayetli ve ihtirash biriydi. Müslümanlardan nefret ettiğini asla gizlemezdi ve elinden geldiğince, hükmü altındaki yabancıları (Yezidi olmayan) ezdi durdu. 120 yaşına bastığında bilincini yitirmemişti; o haliyle bile bostanında çalışırdı.

Bir ara, mutlak biçimde itaat etmesi gereken **Emir Said Beg**'in emirliğini tanımadı ve onu makamından etmek için uğraştı ama başarılı olamadı.

Yezidilerce kutsal sayılan ve sadece Emir nezaretinde Kaval takımına teslim edilebilen Sancak (Tavus Heykeli)'i ele geçirdi ve yaklaşık yirmi yıl bunu yanında alıkoydu. Devreye giren Irak hükümetinin baskısı sonucu, Sancak'ı geri vermeye mecbur oldu.

Müslümanlara ait Cidale köyünü zorla ele geçirdi. Hükümet, yerinden edilen Müslümanlaşmış Yezidilere tazminat olarak Ayn-ül Hisan köyünü verdi.

3) Hemo Şiro Oğlu Xedidê

Babasından devraldığı makam ve itibarını, yine çevresine topladığı Fakirler tabakası sayesinde korumayı sürdürdü. İnsanlarla sıcak ilişkiler kurabilen, yetenekli ve zeki bir önderdi. Babası gibi kibirli ve küçümseyici tavırlar içine girmedi.

Babasının yaptıklarından ötürü kendisine dış bileyenler olduğu gibi, bizzat başında bulunduğu Fakirler tabakası arasında onu çekemeyenler, iktidarından etmek isteyenler de vardı.

Hesen Keko isimli bir Fakir, kendisini, "Bazı Yezidileri Suriye'ye gitmek üzere teşvik etmek ve böylece Cidale köyündeki arazilerine el koymak" yolunda bir suçlamayla, Irak hükümetine ihbar etti. 1939 yılında Musul'daki Sıkıyönetim Mahkemesi, **Xedidê**'yi üç yıl hapis ve üç yıl gözetim altında tutma cezasına çarptırdı. Ancak bir yıl sonra **Xedidê**, hükümet affına uğrayıp salıverildi.

4) Bin Nasır Oğlu Şeyh Xelef (Halef)

Yezidi evliyelerinden **Şeyh Sıraceddin** ailesine mensuptur. Babası, 1870'lerde Başıqa köyünden göçerken çok yoksul biriymiş; müritlerinin hayrat ve sadakalarıyla geçinirmiş.

Vefat eden babasının makamına oturan **Şeyh Xelef**, ne yapıp ettiyse pek zengin oldu; namı dört bir yana yayıldı ve "*Büyük Şeyh*" ünvanını aldı.

İngiliz yönetimi, bu **Şeyh**'e büyük önem verip güvendi; kendisini, Sincar Dağı'ndaki diğer şahsiyetlerden üstün tuttu. Türkiye-Irak Sınır Komisyonu işe koyulduğunda, hizmetlerinden ve sadakatinden ötürü, Irak hükümeti kendisine Kohbel köyünün arazisini bağışladı. Bu olay, rakiplerinin kıskançlığına neden oldu. Aleyhinde yapılan çeşitli ihbarlar üzerine, Sincar Sıkıyönetim Mahkemesi, **Şeyh Xelef**'i, 1939 yılında yedi yıl hapis cezasına çaptırdı. Bir yıl sonra hakkında verilen hükmü kaldırıp, cezaevinden çıkardı.

1943 yılında ise, **Şeyh Xelef**, bir kez daha hükümet tarafından Diyala yöresine sürgün edildi ama birkaç ay sonra yeniden

bağışlandı. Etkisinin olduğu yöredeki müritleri arasında çıkan çatışmalar yüzünden tekrar aynı yere sürüldü; bir yıl sonra tekrar bağışlanıp yurduna dönmesine izin verildi.

5) Sefok

Önderlik vasıflarını her bakımdan taşıyan **Sefok**'un ömrü hayatı gurbette geçti. Mücadelesi ve halkı için yaptıklarından ötürü Yezidiler, kendisini, "*Paşa*" unvanıyla çağırırlar. Moskora aşiretinin ileri geleni olup, Yezidi tarihinde büyük bir yer işgal eder. **Sefok** için rahatlıkla, "*Sincar Dağı'nın efendisi*" denilebilir. Seksen yıl yaşamasına rağmen heybetinden ve vakarından bir şey kaybetmemiştir.

Siyasi ve bilimsel hayata pek önem verirdi; bu yüzden dönemin hükümet ricaliyle ilişkilerini sıcak tutmaya bakardı. Yezidilerin geleneksel biçimde hükümetlerle temastan kaçındıkları olgusu gözönüne alınırsa, bu davranışın topluluk içindeki yankısı daha iyi anlaşılabilir olur.

Sefok, hükümetle iyi geçinmenin daha mantıklı olduğu kanaatine varmış olacak ki, dönemin kaymakamı ile "*kirve*" olmuş; Yezidi törelerine aykırı biçimde, bacısı **Adile Xatun**'u, bölgeyi ziyaret eden bir Osmanlı komutanıyla evlendirmişti. Bu evlilikten doğan iki erkek çocuk, 1940'lı yıllarda Türk Silahlı Kuvvetleri'nde subay rütbesinde, komuta kademesine kadar yükselmişti.

Sefok'un hükümet yanlısı siyaseti, politik ve askeri alanda işbirliğine dönüştü. Oğlu **Berces**, Osmanlı generali **Bekir Paşa**'nın 1895 yılında Sincar Dağı'ndaki Yezidilere karşı giriştiği harekâta katıldı. Çatışmalar sırasında aldığı bir yara yüzünden daha sonra öldü.

6) Davud Davud

Ciwana aşiret konfederasyonu reisi **Mihrikan oğlu Edi oğlu Heso Ağa oğlu İsa**'nın torunu olup, E'sna veya Asitna aşiretindedir. Dedesi **İsa Ağa**, Sincar mıntıkasının en namlı ve kudretli reisiydi. **İsa Ağa**, dönemin kaymakamı **Ahmet Bey** cinayeti

nedeniyle Osmanlı Miralay **Ömer Bey** tarafından öldürüldü ve çok sayıda Yezidi şahsiyeti de aynı gerekçeyle kıyıma uğradı.

Irak'taki İngiliz yönetimi Sincar Dağı'nın yönetimine atadığı **Hemo Şiro**'ya itaat etmesi yolunda **Davud Davud**'a emir verince; o, "Ben Mihrikan büyüklerindim. Zavallı bir Fakir ve eskiden basit bir hizmetkâr olan **Hemo Şiro**'nun emri altına girmeyecek kadar gururluyum" diyerek, bu buyruğu reddetti. Neticede, **Davud Davud** ile **Hemo Şiro** ve destekçisi hükümet arasındaki çatışma yaklaşık yirmi yıl sürdü. Hükümet kendisini yakalayıp Nasıriye şehrine sürdü. Üç yıllık sürgünün ardından Musul'a döndü ama yeniden Şeyhan ilçesine sürüldü.

Davud Davud, burada da rahat durmadı; önderliği için rekabete, kavgaya ve çatışmaya girdi. Hükümete başkaldırdı.

İstikrarsızlık tüm Yezidi mıntikasını sarınca, hükümet duruma müdahale edip, çok sayıda yerel önderi ve yardımcısını yakaladı. Sincar Sıkıyönetim Mahkemesi çoğu hakkında idam kararı verip hemen infaz etti. Bunun üzerine 240 kişi silahlarıyla birlikte teslim oldu. Yaralı **Davud Davud** ise, eşi ve iki çocuğuyla birlikte Suriye'ye kaçtı.

Suriye'de kaldığı üç yıl boyunca Mezkiği köyünde yoksulluk ve perişanlık içinde yaşayan **Davud Davud**, uygun bir zamanda anayurduna döndü. Buradaki aşiretlerarası çatışmaların başını çekti. Tekrar yakalanıp, bu kez Süleymaniye kentine sürüldü. Bu olayın ardından bir daha memleketine döndü fakat sil baştan aşiretlerarası çatışmalara karıştı ve tekrar aynı cezaya çarptırıldı.

7) Eto Oğlu Şeyh Xıdır (Hıdır)

, Yukarıda adı geçen **Şeyh Xelef**'in dayısı olup, aynı şartlar içinde büyüdü. Müritleri Qirananlar'dan sadaka almak için, babası tarafından şeyhlik makamına oturtuldu. Basfana köyünde karargâh kurdu. **Hemo Şiro**'nun yöreye hükümran olmasıyla birlikte, kendisine danışmanlık yaptı. Hükümet tarafından yakalanıp Ba'aquba bölgesine sürüldü. İngilizlerle ilk teması-sağlayıp **Hemo Şiro** ile görüştüren kişi olan **Şeyh Xıdır**, 1939'da ilan edilen sıkıyönetimden korkarak Suriye bölgesine geçti.

YARARLANILAN KAYNAKLAR

1. **CEMAL EI ĞEYTANİ:** *Melamih-ul Kahira fi Elf-i Sene (Kahire'nin 1000 Yıllık Alâmetleri)*, Nahdat-u Mısır Yay, 2001, Kahire.
2. **CLAUDE CAHEN:** *Osmanlılardan Önce Anadolu Türkleri*, Çev: Yıldız Moran, E Yay, 1979, İstanbul.
3. **F. RIFKI ATAY:** *Zeytindağı*, MEB, 1986, Ankara.
4. **Dr. HAYATİ BİCE:** *Kafkasya'dan Anadolu'ya Göçler*, Türkiye Diyanet Vakfı Yay., 1991, Ankara.
5. **İZZET AYDEMİR:** *Göç: Kuzey Kafkasya'nın Göç Tarihi*, Gelişim Matbaası, 1988, Ankara.
6. **JOHN S. GUEST:** *The Yezidis: A Study in Survival (Yezidiler)*, KPI, 1987, Londra ve New York.
7. **KOSTANTİN PETKOVİÇ** (Eski Rus Konsolosu): *Lübnan ve Lübnanlılar*, 1885, Arapça Çevirisi 1996, Beyrut.
8. **LAURENT CHABRY/ ANNIE CHABRY:** *Politique et Minorités au Proche-Orient: Les Raisons d'une Explosion (Ortadoğu'da Politika ve Azınlıklar: Patlama Nedenleri)*. Kitabın Arapça'ya çevirisi için bkz; Mektebet-u Medbuli Yay, 1991, Kahire.
9. **MAHMUT REYHANİ:** *Gölgesiz Işıklar-II: Tarihte Aleviler*, Can Yay, 1995, İstanbul.
10. **MUHAMMED EMİN GALİB EL TAVİL:** *Arap Alevilerinin Tarihi: Nusayriler, Çiviyazıları* Yay, 2000, İstanbul.
11. **MUHAMMED EBU HASAN:** *Bedoin Customary Law (Arapçası: Turas-ul Bedev-ul Qadai: Bedevilerin Töresel Hukuku)*, Kültür ve Sanat Dairesi Yay, 1987, Amman.

12. **M. CELAL SARIÇAM:** *Ürdün Çerkesleri*, Şamil Kültür ve Eğitim Vakfı Yay. 1998, İstanbul.
13. **NASREDDİN ESKİOCAK:** *İlk Alevi Kimdir?*, Can Yay, 4. baskı, 1997. İstanbul.
14. **NAZMİ SEVGEN:** "Yakın Tarihimizde Dürzü Meselesi", Üç ayrı makale.
15. **DR. ÖMER ULUÇAY:** *Arap Aleviliği: Nusayrilik*, 1996, Adana.
16. **SADIK EL DEMLUCİ:** *El Yezidiye (Yezidilik ve Yezidiler)*, 1949, Musul.
17. **H. SELİM HASAN HIŞİ:** *Shaikh Beskir Djoumblatt et son Temps 1775-1825* (Şeyh Beşir Canbolat ve Dönemi), Beyrut, 1972.
18. **ŞEREFHAN:** *Şerefname: Kürt Tarihi*, Hasat Yay, 1990, İstanbul.
- ŞEYH MÜRSEL NASIR:** *El Muvahhidun fi'l İslam* (İslamda Muvahiddler: Dürziler), Dar-ül İslamiye, Beyrut, 1937
19. *El Terbiye el Tevhidiye (Dürzilik Eğitimi Derleri)*, üç cilt, el İrfan Öğretim Kurumları Din Dairesi, 2000, Şuf (Lübnan).

Fotoğraf: İsmet Arslan.

F A İ K B U L U T

Ortadoğu'nun Solan Renkleri

*Bedeviler • Çerkesler • Nusayriler
Dürziler • Yezidiler*

Adı geçen toplulukları inceleyen bu kitap, Türkiye'nin de içinde bulunduğu Ortadoğu'da kaybolmaya yüz tutan kültürleri ayna tutuyor.

Meseleye sosyo-politik ve tarihi bir perspektiften yaklaşıyor ki; tanıyıp anladıkça halklar, etnik ve dini kümeler arasında kardeşlik gelişebilir. Bu araştırma, hem bir alan çalışması hem de tarihi birikimin ürünüdür.

BERFİN

ISBN 975-6680-14-8

9 789756 680148